

TC.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**MAX VON OPPENHEİM'İN
OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ SİYASİ VE
KÜLTÜREL FAALİYETLERİ (1886-1918)**

Safa Furkan KARACAKAYA
2501170950

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. Cezmi ERASLAN

İSTANBUL, 2020

ÖZ

MAX VON OPPENHEIM'İN OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ SİYASİ VE KÜLTÜREL FAALİYETLERİ

Safa Furkan KARACAKAYA

Bu çalışma, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Almanya İmparatorluğu adına Mısır'da ve Osmanlı Devleti'nde siyasi faaliyetler yürütmüş olan Max Freiherr von Oppenheim'in (1860-1946) faaliyetlerini incelemiştir. Çalışmada uzun yıllar Osmanlı topraklarına yönelik siyasi ve kültürel faaliyetlerde bulunmuş olan Oppenheim'in hangi amaçlar doğrultusunda hareket ettiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda tez hazırlanırken Oppenheim'in faaliyetleri hakkında bilgi içeren Osmanlı arşivi belgeleri, kendi hatıraları ve yazmış olduğu eserler ile onun hakkında yapılmış diğer inceleme türünde eserlerden yararlanılmıştır.

1896 yılından 1909 yılına kadar Kahire'deki Alman konsolosluğunda görevli bulunan Oppenheim, Alman Dışişlerine İslam ve dünya meselelerine dair çok sayıda rapor yazmıştır. 1909 yılında İngiliz ve Fransızların baskıları sonucunda Mısır'dan ayrılmak zorunda kalan Oppenheim, 1911-1913 yılları arasında Suriye Vilayeti'ne bağlı Tel Halef harabelerinde arkeolojik kazılar yapmıştır. Bu tarihler arasında bölgede sadece arkeolojik kazılar yapmakla kalmayan Oppenheim, Mısır'da çalıştığı dönemde bulunduğu siyasi faaliyetlerine devam etmiş sadece resmi bir görevi bulunmamıştır.

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Oppenheim, Almanya adına kariyerindeki en önemli göreve getirilmiştir. Almanya'nın İngiltere, Fransa ve Rusya ile savaşa girmesinin ardından, bu ülkelerin sömürge topraklarında yaşayan Müslümanların ayaklanma ve isyan çıkarmalarını içeren bir program hazırlayan Oppenheim, bu programı uygulamaya geçirmekle görevli olacak olan “*Nachrichtenstelle für den Orient*” (NfO) isimli teşkilatı kurmuştur. Almanya Dışişleri Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren bu teşkilat savaş boyunca aktif olmuştur. 1915 yılında programının uygulanması için kilit öneme sahip olan ve Almanya'nın savaşta müttefiki olan Osmanlı Devleti'ne gelen Oppenheim, burada diğer ülkelerde çıkarılacak isyanların koordine edilmesini sağlamış, Osmanlı Devleti'ne bağlı Arap

aşiretlerinin ilan edilmiş olan cihada katılmalarına çalışmış ve son olarak da Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki iktasadi çıkarlarını geliştirmek için fırsatlar oluşturmuş ve propaganda yapmıştır. Bunun için 1915 yılında geldiği İstanbul'da İstanbul Almanya Sefaretine bağlı olarak “*Kaiserlich Deutsche Botschaft Nachrichtenstelle Konstatinople*” (Dersaadet Almanya Sefareti İstihbarat Riyaseti) isimli teşkilatı kurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Max von Oppenheim, Almanya, Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı, Nachrichtenstelle für den Orient.

ABSTRACT

MAX VON OPPENHEIM'S POLITICAL AND CULTURAL ACTIVITIES IN THE OTTOMAN EMPIRE

Safa Furkan KARACAKAYA

This thesis examines the activities of Max Freiherr von Oppenheim who acted on behalf of the German Empire during the Wilhelmine Period. The purpose of this study is to clarify the aims and motivations of Oppenheim during these years. In this regard the sources are the Ottoman archives, which includes significant information about the activities, Oppenheim's own books and other researches that had been done about him.

Working in Cairo until 1909, Oppenheim wrote countless of reports to German Foreign Ministry about the Islamic World and their problems. In 1909, French and English pressure was finally enough for Germany to dismiss Oppenheim and he gave up his post in the consulate. But Oppenheim did not want to leave the area and he appealed for an excavation permission to Ottoman government about the Tel Halef ruins which he discovered in 1899. With the permission he acquired, Oppenheim started his excavation in 1911 but he furthermore continued his activities like he was still Consulate's employee.

Oppenheim's career had reached a peak when the First World War broke out. Germany's declaration of war to England, France and Russia brought Oppenheim a chance to finally carry out his plans about the Islam and the Muslims. In October 1914 he wrote a memorandum in which he asserts the need for Muslim subjects of the Entente Powers to rebel against them. He later established "Nachrichtenstelle für den Orient" (NfO) to implement his plans. NfO's primary task was to carry Oppenheim's memorandum into action. Acting under the German Foreign Ministry, NfO stayed active until the end of the war. On the other hand, Oppenheim himself came again to Ottoman Empire in 1915 to personally execute the plans. Alongside the encouragement of rebellions he tried to expand Germany's economic interests in the

Ottoman Empire. In İstanbul, he organised “*Kaiserlich Deutsche Botschaft Nachrichtenstelle Konstatinople*” -a new institution- for these purposes.

Key Words: Max von Oppenheim, Germany, Ottoman Empire, First World War, Nachrichtenstelle für den Orient.

ÖNSÖZ

Max Freiherr von Oppenheim, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Almanya İmparatorluğu adına hem resmi hem de gayr-i resmi birçok görev ve faaliyetlerde bulunmuştur. Bu araştırma Max Oppenheim'in hayatını ve Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirdiği faaliyetlerini kapsamlı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede çalışmanın giriş bölümünde Oppenheim ailesi, bu ailenin Almanya'da zenginleşme süreci ve konumu ile Max Oppenheim'in Mısır'daki Alman konsolosluğunda göreve başlamasına kadar olan dönem incelenmiştir.

Birinci bölümde, Oppenheim'in Almanya'nın Kahire Konsolosluğu bünyesinde gerçekleştirdiği faaliyetler incelenmiş, buradaki görev tanımı, yazdığı raporlar, düzenlediği seyahatler ve bütün bunların Almanya İmparatorluğu açısından önemi değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, Mısır'daki görevinden ayrılmasının ardından Osmanlı Devleti'nden resmi izin alarak kazmaya başladığı Tel Halef harabelerinin kazı süreci incelenmiştir. 1911-1913 yılları arasını kapsayan kazıda ortaya çıkan eserlerle ilgili değerlendirmeler yapılmış ve Oppenheim'in aynı zamanda Mısır'daki görev tanımıyla aynı olan faaliyetleri bu süreçte Osmanlı Devleti'nde resmi bir görevi olmamasına rağmen sürdürdüğü ortaya konmaya çalışılmıştır.

Son bölümde ise Oppenheim'in Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra yazdığı rapor çerçevesinde kurmuş olduğu "*Nachrichtenstelle für den Orient*" isimli teşkilatın amaçları ve faaliyetleri incelenmiştir. Bu bölümde Almanya Dışişleri Bakanlığı'na doğrudan bağlı olarak faaliyetlerine devam eden Oppenheim'in Osmanlı ülkesine yeniden gelişi ve burada Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği'ne bağlı yeni bir teşkilat oluşturarak yıllardır sürdürdüğü faaliyetlerin sonuçlarını toplamaya çalışması ele alınmıştır.

Gerek bu çalışmayı hazırlarken hatalarımı sabır ve titizlikle düzelteren, gerekse birlikte çalıştığımız diğer projelerde de karşılaştığım tüm zorluklarda desteğini her zaman hissettiren saygıdeğer hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Cezmi ERASLAN'a teşekkür ederim. Ayrıca bu konunun belirlenmesinde büyük katkıları olan ve çalışmam

sırasında fikirlerini benimle paylaşan hocam Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK’a, konu hakkındaki bilgilerini bana ileten ve bu konuyu çalışmamı teşvik eden hocam Dr. Öğr. Üyesi Kadir KON’a, çalışmam boyunca metni okuma zahmetine katlanarak katkısını ve desteğini esirgemeyen Arş. Gör. Umut DERE’ye teşekkür ederim. Ulaşmakta zorluk çektiğim Almanca kaynaklar konusunda ellerinden geleni yapıp çalışmanın zenginleşmesinde büyük katkısı olan sayın Prof. Dr. Selim KARAHASANOĞLU ve sayın Dr. Ömer Faruk DEMİREL’e sonsuz şükranlarımı sunarım. Çalışmam boyunca gerek iktisadi gerekse hukuki bilgisinden sıkça yararlandığım sayın Dr. Mustafa ÇAKICI’ya da özel olarak teşekkür ederim.

Öte yandan yüksek lisansa başladığım günden itibaren hem ilmi hem de insani olarak desteklerini esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Halil BAL, Doç. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR, Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT, Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ ve Dr. Öğr. Üyesi Murat AYDOĞDU’ya teşekkür ederim. Ayrıca bütün süreç boyunca gülümlerini ve yardımlarını gördüğüm sayın Arş. Gör. Yunus BOR ve Arş. Gör. Özlem ARSLAN’a da şükranlarımı sunarım.

Son olarak bütün eğitim hayatım boyunca bana inanan, beni destekleyen ve bugünlere gelmemde büyük emekleri olan anne ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

SAFA FURKAN KARACAKAYA

İSTANBUL 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ	III
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VII
İÇİNDEKİLER	IX
KISALTMALAR	XI
AMAÇ VE YÖNTEM.....	XIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OPPENHEİM'İN MİSİR'DAKİ GÖREVİ.....	19
1.1. II. Abdülhamid ve II. Wilhelm	19
1.2. Osmanlı Devleti ve İslam Birliği Düşüncesi	25
1.3. Oppenheim'in Mısır'daki Alman Konsolosluğu'ndaki Görevi	27
1.3.1. Oppenheim'in Alman Dışişlerinde Çalışma İsteği ve Başvuruları	27
1.3.2. Göreve Başlaması ve Görev Tanımı	30
1.3.3. Oppenheim'in Mısır'daki İlişkileri	34
1.3.4. Mısır'da Görevli Olduğu Süre Boyunca Düzenlediği Seyahatler ve Bunlarla İlgili Yazdığı Raporlar.....	36
1.3.4.1. 1898 Raporu	37
1.3.4.2. Oppenheim'in Gezileri; 1899 Anadolu ve 1902, 1904 Amerika ...	39
1.3.4.3. Diğer Raporlar	42
1.3.4.5. Oppenheim'in Mısır'daki Görevinin Sona Ermesi	46

İKİNCİ BÖLÜM

1. OPPENHEİM'İN II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ FAALİYETLERİ VE TEL TALEF KAZISI.....	52
1.1. Osmanlı Devleti'nin Kazı Süresi Boyunca Siyasi Durumu.....	52
1.2. Müze-i Hümayun'un Kurulması ve Gelişimi	58
1.3. Tel Halef'e Varana Kadar Olan Süreç	61
1.3.1. Halep	66
1.3.1.1. Halep Kalesi Gezisi	66
1.3.1.2. Oppenheim'in Gizli Faaliyet ve Amaçları	69
1.4. Tel Halef'e Varış	72
1.4.1. Zor'a Gidişi ve Mutasarrıfla Olan Görüşmesi	72

1.4.2. Yabancıların Rasûlayn Bölgesinde Arazi Satın Alması.....	74
1.4.3. Oppenheim'in Rasûlayn'da İzinsiz Arazi Satın Almaya Çalışması	76
1.4.4 Oppenheim'in Kazı Arazisi Üzerinde Karşılaştığı Sorunlar.....	78
1.4.5. Oppenheim'in Kazı Bölgesi İle İlgili Görüşleri.....	80
1.5. Kazının Başlaması ve Ortaya Çıkan Problemler	86
1.6. Oppenheim'in Kazı bölgesine İnşa Ettirdiği Bina Meselesi.....	100
1.7. Oppenheim'in Kazı Harici Yerlere Düzenlediği Geziler	115
1.8. Oppenheim'in Kervanına Saldırı Meselesi.....	122
1.9. Kazı Yerinden Antik Eserlerin Kaybolması ve Bununla İlgili Yapılan Soruşturma	129
1.10. Kazıda Çıkan Eserlerin İstanbul'a ve Almanya'ya Gönderilmesi.....	133
1.11. Oppenheim Tarafından Ülkeden Kaçırılmak İstenen Tarihi Eserler	135
1.12. Kazıya Ara Verilmesi	152
1.13. Savaştan Sonra Oppenheim'in Tel Halef'e Dönmesi ve Eserleri Almanya'ya Götürmesi.....	160

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. OPPENHEİM'İN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDAKİ FAALİYETLERİ VE "NACHRICHTENSTELLE FÜR DEN ORIENT"	163
1.1. Osmanlı-Alman İttifakı.....	163
1.2. Almanya ve Oppenheim'in Doğu Politikasından Beklentiler	169
1.3. Oppenheim'in 1914 Yılındaki Raporu	172
1.4. "Nachrichtenstelle Für Den Orient"ın Kurulması	179
1.5. Cihad-ı Ekber ve NfO	203
1.6. Dersaadet Almanya Sefareti İstihbarat Riyaseti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri	205
1.7. Oppenheim'in Planının Başarısız Olmasının Sebepleri.....	213
SONUÇ.....	208
KAYNAKÇA	212
EKLER.....	222

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AMA	: Arkeoloji Müzesi Arşivi
BEO	: Bâb-ı Âli Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
BOA	: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
DH. İD.	: Dâhiliye Nezareti İdari Kısım
DH. KMS.	: Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH. ŞFR.	: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi
DH. EUM. 5. Şb.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube
DH. İ. UM. EK.	: Dâhiliye Nezareti İrade-i Umumiye Müdüriyeti
DH. MKT.	: Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH. ŞFR	: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi
Ed.	: Editör
HR. İD.	: Hariciye İdari
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi
İ. DUİT.	: İrade, Dosya Usulü İradeler Tasnifi
İ. HUS.	: İrade Hususi
İ. TAL.	: İrade Taltifat
NfO	: Nachrichtenstelle für den Orient
no.	: Numara
PAAA	: Politisches Archiv Des Auswärtigen Amts
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu

Y. MTV.	: <i>Yıldız</i> Tasnifi <i>Mütenevvia</i> Evrakı
Y. PRK.	: Yıldız Parekende Evrakı
Y. PRK. DH.	: Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzatı

AMAÇ VE YÖNTEM

Tezimizin konusu olan Max Oppenheim, son dönem Osmanlı siyasal tarihi açısından olduğu kadar, Osmanlı'nın son ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki kültür ve sanat tarihi açısından da önemli bir kişiliktir. Bu yüzden çalışma 1860-1946 yılları arasında yaşamış olan Oppenheim'ın Osmanlı kültür ve siyasi tarihindeki yerini ve önemini belirlemeyi hedeflemektedir. Bu amaçla Oppenheim'ın faaliyetleri, aldığı görevler ve yaptığı çalışmalar sebep-sonuç ilişkisi temelinde incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırma, Oppenheim'ın hayatına, siyasi ve ilmi faaliyetlerine bağlı olduğundan yukarıda belirtilen zaman aralığı temel alınmıştır. Bu tarihlerde meydana gelen önemli siyasal olayların Oppenheim'a etkisi ve Oppenheim'ın bu siyasal olaylara etkisinden de gerekli yerlerde bahsedilecektir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarını kapsamaması nedeniyle, çalışmanın temelini oluşturan malzemeler Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi ve Arkeoloji Müzesi Arşivi'nden elde edilmiştir. Ayrıca bu dönemleri inceleyen telif eser, makale ve hatıralar da incelenmiştir. Bunların yanında Oppenheim'ın Alman olması nedeniyle kendisiyle ilgili yapılan ilk çalışmalar bu dildeki telif eserler ve hatıraları kapsamaktadır. Bu yüzden giriş bölümünde yoğunlukla bu türde eserlerden faydalanılmıştır. Oppenheim'ın Alman Dışişleri bünyesinde çalışmaya başlamasıyla birlikte Osmanlı arşivlerinde onunla ilgili görülmeye başlanan belgeler, Tel Halef kazısı münasebetiyle oldukça artmıştır. Yine bu kazı münasebetiyle Arkeoloji Müzesi Arşivi'nde de çok sayıda belge bulunmuştur. Sonda yer alan ve Oppenheim'ın Birinci Dünya Savaşı'ndaki faaliyetlerini kapsayan bölüm, Oppenheim üzerine yapılan çalışmaların en yoğunlaştığı alan olduğundan, onunla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili en çok telif eser kullanılan bölüm olmuştur. Bu noktada Osmanlı arşivlerinin Oppenheim'ın faaliyetleri hakkında görece sessiz kalışının yanında, Oppenheim'ın faaliyetlerinin büyük bir kısmını oluşturan istihbarat alanı savaş sırasında temel olarak askeri bir meseledir. Oppenheim'ın planlarının çeşitli vasıtalarla Osmanlı ve Alman Genelkurmayları arasında yapılan görüşmelerde uygulanıp uygulanmayacağının kararlaştırılması sonucu bununla ilgili belgeler Türkiye'de ATASE (Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Dairesi) arşivlerinde

toplanmıştır. Fakat ne yazık ki “Almanca İstihbarat Raporları” ismiyle özetlenmiş yüzlerce belge savaşın üstünden geçen yüz yıldan fazla süreye rağmen henüz ne Türkçeye çevrilmiş ne de düzgünce tasnif edilmiştir. Çalışmamız sırasında bu arşive yaptığımız başvuruda talep ettiğimiz belgelerle ilgili olarak “yabancı dilde belgelerin arşiv dışına verilemediği” cevabı alınmış ve “devam eden çeviri çalışmaları sonlandıktan sonra” belgelere ulaşabileceğimiz ifade edilmiştir. Bu sebeple son bölümde ağırlıklı olarak Oppenheim’la ve Osmanlı Devleti’nde faaliyet gösteren Alman istihbarat teşkilatıyla ilgili yapılmış olan araştırma eserlerini kullanmak zorunda kaldık.

Bu çalışmayı yapma nedenlerimizden biri de, oldukça aktif ve maceralı bir hayat yaşamış olan Oppenheim’la ilgili çalışmaların, onun faaliyetlerinin önemini ve kapsamını gerektiği gibi ortaya koyamadığını düşünmemiz olmuştur. Bu çalışmaların ağırlığı Oppenheim’ın Birinci Dünya Savaşı’nı kapsayan faaliyetleri olmuştur. Türkiye’de de Oppenheim isminin geçtiği çalışmaların esas odak noktası, Almanya’nın Doğu siyasetinde ve Birinci Dünya Savaşı sırasındaki politikalarında Oppenheim’ın etkisinin ne olduğu olmuştur.

Oppenheim’ın siyasi ve dini faaliyetlerinin etkisi ve önemi onun yetiştiği aile ortamı ve şartlarının incelenmesiyle ortaya net bir şekilde konabilecektir. Bunun yanında Oppenheim’ın hareket tarzının ve nedenlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için diğer bir önemli nokta da onun Almanya İmparatorluğu ve onun politikaları hakkındaki görüşleridir. Oppenheim, bugüne kadar hakkında yapılmış çalışmaların odak noktası olan 1914 yılında yazdığı ve Müslümanları İtilâf Devletlerine karşı ayaklanmaya çağıran ünlü memorandumunu ile birlikte tarih sahnesine çıkmamıştır. 1883 yılından itibaren Fas, Cezayir, Libya ve Mısır dahil olmak üzere Suriye, Irak ve Arabistan’da faaliyet göstermiş olduğundan, Birinci Dünya Savaşı başladığında otuz yıldan fazla bir süredir bu bölgelerde bulunmuş tecrübeli bir kişidir. Oppenheim’ın bu tecrübelerinin oluştuğu dönemdeki hayatı ve faaliyetleri kendisiyle ilgili yapılan çalışmalarda genellikle az ilgi görmüştür. Bu dönem ile ilgili kendisinin raporları da dahil olmak üzere çok az miktarda arşiv belgesi kullanılmış, faaliyetlerinin büyük çoğunluğunun gerçekleştiği Osmanlı Devleti’nin arşivleri ise neredeyse hiç kullanılmamıştır. Oppenheim’ın yıllarca bu bölgede bulunması, seyahatleri ve

faaliyetleri konusunda Osmanlı Devleti'nin tutumunu oldukça önemli kılmaktadır. Özellikle Oppenheim ile Almanya İmparatorluğu arasındaki ilişkinin daha net bir şekilde ortaya çıkmasına katkıda bulunabilecek nitelikte olan bu belgelerin şimdiye kadar yapılmış çalışmalarda yeterince kullanılmamış olması önemli bir eksikliktir.

Bu çalışma temel olarak bu eksikliğin giderilmesine odaklanmıştır. Oppenheim'in Doğu'ya yaptığı seyahatler, Mısır'da çalışması, Tel Halef'teki kazısı ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki pozisyonu hakkında Osmanlı Devleti'nin ne düşündüğü ve nasıl hareket ettiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu noktada yukarıda belirtildiği üzere çalışmanın esasını Osmanlı ve Arkeoloji Müzesi arşivlerindeki Oppenheim ile ilgili belgeler oluşturmaktadır. Bu belgelerin de Oppenheim ile ilgili tarih yazımına kazandırılması ile onun 19. yüzyılın sonlarından Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar gerçekleştirdiği faaliyetlerinin ve öneminin daha net bir şekilde ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

Günümüze kadar yapılan çalışmalara baktığımızda bunların 1960'lı yıllarda Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki rolü ile ilgili yapılan çalışmalara dayandığını söyleyebiliriz. Fritz Fischer'in 1961 yılında yayınlanmış olan "*Griff Nach der Weltmacht*¹" isimli eserinde Almanya'nın savaşta kullandığı İslam stratejisi çerçevesinde Oppenheim'dan bahsedilmiştir. Bu kitaptan 15 yıl sonra iki cilt halinde yayınlanmış olan ve Birinci Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri'nin Kafkasya politikasını inceleyen Wolf Dieter Bihl'in "*Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*²" isimli eseri Oppenheim'dan Fischer ile aynı bağlamda bahsetmiş fakat daha fazla ve ayrıntılı bilgiler vermiştir. Oppenheim'in Birinci Dünya Savaşı başlangıcında kurduğu

¹ Fritz Fischer, *Griff Nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des Kaiserlichen Deutschland (1914-1918)*, Droste Verlag, Düsseldorf 1961. Oppenheim'in ölümünün ardından onunla ilgili çeşitli makaleler yazılmaya başlansa da onun özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndaki rolü hakkında o güne kadar yapılmış en kapsamlı değerlendirme Fischer'in kitabında bulunmuştur. Bu makalelerden birisi için bkz. Werner Caskel, Max Freiherr von Oppenheim (1869-1946), *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, Band 101, Neue Folge Band 26, Wiesbaden, 1951, s. 3-8.

² Wolf Dieter Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte*, Hermann-Böhlhaus, Wien- Köln-Graz 1975. Oppenheim hakkında yazılmış olan makaleler bu dönemde onun arkeologluk yönüne de değinmeye başlamıştır. Bir taraftan Kayzerin ajanı diğer taraftan da bilim adamı olarak iki farklı kişiliği bu dönemde oluşmaya başlamıştır. Bkz. Wilhelm Treue, 1969, Max Freiherr von Oppenheim. Der Archäologe und die Politik, *Historische Zeitschrift*, 209, s. 37-74; L. Robert Melka, 1973. "Max Freiherr von Oppenheim: Sixty Years of Scholarship and Political Intrigue in the Middle East". *Middle Eastern Studies* 9(1): s. 81- 93.

“*Nachrichtenstelle für den Orient*” isimli propaganda ve propaganda teşkilatını ve bu kapsamdaki faaliyetlerini geniş kapsamlı olarak inceleyen ilk eser 2001 yılında yayınlanmış olan “*Jihad Made in Germany*”³ isimli kitap olmuştur. Bu kitabın yazarı Tilman Lüdke, Oppenheim’in Birinci Dünya Savaşı başlangıcında Osmanlı Devleti tarafından ilan edilen cihadın mimarı olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Lüdke’nin bu eserinin ardından Oppenheim’in popülaritesi oldukça artmış, hakkında yapılan çalışmaların sayısı oldukça fazlalaşmıştır. Birçok tez, makale ve kitap Oppenheim’in ve kurduğu teşkilatın faaliyetlerini incelemiştir. Bu eserlerin birçoğu Oppenheim’in Birinci Dünya Savaşı dönemindeki faaliyetlerine odaklansa da özellikle Gabriele Teichmann ve Gisele Völger’in editörlüğünde yine 2001 yılında yayınlanan “*Faszination Orient*”⁴ isimli kitap Oppenheim’in bu yönünü bilinçli bir şekilde neredeyse görmezden gelerek, onu sadece bir müddet Almanya Dışişleri Bakanlığı’nda görev yapmış bir memur olarak lanse etmiş, bilim ve ilim adamlığı yönünü ön plana çıkarmıştır. Bu sebeple Oppenheim’in “*Kayzerin ajanı*” olarak hareket ettiği ve bir “*bilim adamı*” olarak hareket ettiği adeta iki karakteri oluşmuştur. Bunlardan birisi hiçbir politik kaygısı olmayan ve 30 yılını Kuzey Afrika ve Osmanlı topraklarında bilime adanmış olan ve diğeri aynı 30 yıl boyunca Almanya İmparatorluğu’nun bu topraklarda gerçekleştirmek istediği girişimler için doğrudan bilgi paylaşan ve imparatorluğun politika oluşturma sürecini etkileyen Oppenheim’dir⁵.

Bu süreçte Almanya’nın Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu’da giriştiği faaliyetleri oldukça taraflı bir bakış açısıyla ve tarih yazımı açısından oldukça problemli bir şekilde neredeyse bir roman gibi kaleme alan Peter Hopkirk’in ünlü “*Östlich von Konstantinopel: Kaiser Wilhelms Heiliger Krieg um die Macht im*

³ Tilman Lüdke, *Jihad Made in Germany*, LIT Verlag, Münster 2005.

⁴ *Faszination Orient: Max von Oppenheim: Forscher, Sammler, Diplomat*, ed. Gabriela Teichmann, Gisele Völger, Dumont Verlag, Köln 2001. Bu kitapta Oppenheim’in Alman dış işlerinde görev aldığı bölümü Martin Kröger yazmıştır.

⁵ Donald M. McKale, 1997: "The Kaiser's Spy". Max von Oppenheim and the Anglo-German Rivalry before and during the First World War, *European History Quarterly*, 27, s. 199-219; Johannes Baumgartner, 1999. "Max von Oppenheim, Lawrence of Arabia", *Antike Welt* 30(4): 411-415; Jan-Dirk Stüdt, Max von Oppenheim und der Nahe Osten- Lebensraum oder politische Intrige? *Asien Afrika Lateinamerika*, Cilt: 27, 1999, s. 137-157.

*Orient*⁶” isimli kitabı 1996 yılında yayınlanmıştır. Sean Mcmeekin ise aynı bakış açısıyla daha bilimsel olarak 2010 yılında aynı olayları “*The Berlin-Bagdad Express: The Ottoman Empire and Germany’s Bid for World Power*”⁷ isimli kitabında yazmıştır. Bu iki ünlü kitapta, Oppenheim’in savaşın başında planladığı ayaklandırmaları gerçekleştirmek için Alman subaylarının giriştiği operasyonları ayrıntılarıyla incelemiş ve Oppenheim’in bu süreçlerdeki fikir babalığı yönünü ortaya koymuştur⁸.

Bu eserlerin ardından Lionel Gossman’ın 2014 yılında yayınlanmış olan ve bazı kısımları ile ilgili önemli eksikleri olsa da Oppenheim’in bütün hayatını kapsayan “*The Passion of Max von Oppenheim: Archaeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler*”⁹ isimli kitabı yayınlanmıştır. Özellikle Oppenheim sülalesi ve Almanya’daki konumları hakkında önemli bilgiler içeren bu kitap, Oppenheim’in Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar olan faaliyetlerini ilk bölümde inceledikten sonra, asıl ağırlığını savaştan sonraki döneme vermiş ve bir yahudi olarak Oppenheim’in Nasyonal-Sosyalist yönetim altında nasıl bir hayat yaşadığını ve faaliyetlerini yazmıştır.

Gossman’ın bu önemli eserinde Oppenheim’in Birinci Dünya Savaşı öncesinde özellikle Mısır’da görevliken giriştiği faaliyetler gayet net bir şekilde

⁶ Peter Hopkirk, *Östlich von Konstantinopel: Kaiser Wilhelms Heiliger Krieg um die Macht im Orient*, Europa Verlag, Hamburg 1996.

⁷ Sean McMeekin, *The Berlin-Bagdad Express: The Ottoman Empire and Germany’s Bid for World Power*, Penguin Books, London 2011.

⁸ Oppenheim’in Birinci Dünya Savaşı’ındaki fikir babalığı yönü hakkında yazılmış diğer makaleler için bkz. Wolfgang G. Schwanitz, “Djihad Made in Germany: Der Streit um den Heiligen Krieg 1914-1915”, *Sozial Geschichte*, 18, 2003, 2, s. 7-34; Wolfgang G. Schwanitz, 2004. “Die Berliener Djihadisierung des Islam, Wie Max von Oppenheim die İslâmische Revolution schürte”. *KAS-AI* 10(04): 17-34; Wolfgang G. Schwanitz, “Max von Oppenheim und der Heilige Krieg. Zwei Denkschriften zur Revolutionierung İslâmischer Gebiete 1914 und 1940”, *Sozial Geschichte*, 19, 2004, 3, s. 28-59; Martin Kröger, “Revolution als Programm. Ziele und Realität deutscher Orientpolitik im Ersten Weltkrieg”, in Michalka, Wolfgang: *Der Erste Weltkrieg. Wirkung, Wahrnehmung. Analyse*, München, Zurich 1994, s. 366-391; Oppenheim’in yukarıdaki makalelerde belirttiği kadar önemli bir görevi ve rolü olmadığına ve Alman Dışişleri Bakanlığı’nın savaşın başında yardımına müracaat ettiği birçok uzmandan birisi olduğuna dair bkz. Marc Hanisch, “Max Freiherr von Oppenheim und die Revolutionierung der İslâmischen Welt als anti-imperiale Befreiung von oben” *Erster Weltkrieg und Dschihad: Die Deutschen und die Revolutionierung des Orients*, Oldenbourg Verlag, München 2014, s. 13-19.

⁹ Lionel Gossman, *The Passion of Max von Oppenheim: Archaeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler*, Open Book Publishers, Cambridge 2014.

açıklanabilmişken, savaşın sonuna kadar Oppenheim'in resmi bir görevi olsun olmasın, bu faaliyetlere devam ettiği ve bir süreklilik arz ettiği noktasını eksik bırakılmış görünmektedir. Özellikle Tel Halef kazısına ayrı bir bölüm ayırması ve bu bölümde sadece kazının bilimsel olarak önemi ve getirileri üzerinde durması bu tespiti doğrulamaktadır. Oppenheim'in Mısır'da görevliyken Bağdat Demiryolu'nun güzergahının belirlenmesine kadar işin içinde olduğunu belirten Gossman, daha sonra ancak 1917 yılında yazdığı bir rapor vasıtasıyla, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki iktisadî çıkarlarını geliştirmek istediğini vurgulamış ve aradaki bu süreyi boş bırakmıştır. Oysa Oppenheim'in kariyerinde ve faaliyetlerinde böyle bir boşluk bulunmamaktadır. O sürekli Osmanlı Devleti topraklarında bulunmuş ve bölgedeki Alman iktisadî etkisini geliştirmek için çalışmıştır. Kazı yaptığı Tel Halef'e Bağdat Demiryolu ulaşmadan sadece bir iki yıl önce gidip bölgeyi demiryolu çalışanları için tehlikesiz bir hale getirmeye çalışması da bunun en önemli kanıtıdır.

Oppenheim'in bu yönleri yapılan çalışmalarla ortaya çıktıktan sonra, yine Birinci Dünya Savaşı'ndaki Almanya'nın Doğu politikaları çerçevesinde yapılan çalışmalarda ona daha fazla yer ayrılmaya başlanmıştır. Bunun en önemli örneklerinden birisi olan Salvador Oberhaus'un *""Zum Wilden Aufstande Entflammen". Die Deutsche Ägyptenpolitik 1914-1918. Ein Beitrag zur Propagandageschichte des Ersten Weltkrieges¹⁰*" isimli doktora tezi 2006 yılında yayınlanmış ve bu eserde, Oppenheim'in Mısır'da görev aldığı tarihten itibaren, Almanya'nın Doğu politikasında oynadığı rol değerlendirilmiştir.

Türkiye'de ise Wolfdieter Bihl'in çalışmasının ardından Oppenheim'in ismi bilimsel çalışmalarda görülmeye başlanmıştır. 1992 yılında Nejat Göyünç, Oppenheim'in 1893 yılında Osmanlı Devleti'nin güney vilayetleri olan Suriye, Irak ve Basra'ya düzenlemiş olduğu gezinin ardından yazmış olduğu kitapta yer alan Sultan II. Abdülhamit dönemine ait bilgileri bir sempozyum bildirisi olarak sunmuştur. Oppenheim'dan ziyade Sultan II. Abdülhamit ile ilgili olan bu bildirinin ardından Mustafa Çolak'ın 1999 yılında tamamladığı *"Alman Arşiv Belgelerine Göre Alman*

¹⁰ Salvador Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande Entflammen, Die Deutsche Ägyptenpolitik 1914 bis 1919*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Heinrich-Heine-Universität, Felsefe Fakültesi, Düsseldorf 2006.

*İmparatorluğu'nun Doğu Politikası Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*¹¹” isimli doktora çalışmasında, ilk defa Türkçe bir yayında, Oppenheim’in Almanya’nın İslam politikasındaki yeri ve Birinci Dünya Savaşı’ndaki faaliyetleri yer almıştır. Bundan sonra çalışmalarını genel olarak Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı-Alman ilişkileri üzerine yoğunlaştıran Mustafa Çolak, çalışmamız sırasında da sık sık müracaat ettiğimiz, Oppenheim ve NfO’nun faaliyetleri de dahil olmak üzere birçok diğer konuda da öncü çalışmalar yapmıştır¹².

Doğrudan Oppenheim’la ilgili olmayan bir diğer önemli çalışma ise Oppenheim’in yönettiği NfO’nun faaliyetleri sonucu Almanya’da kurulan, Müslüman esir kampları ekseninde Almanya’nın İslam politikasını inceleyen Kadir Kon’un “*Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın İslam Stratejisi*¹³” isimli kitabıdır. Bu kitap günümüze kadar Türkiye’de yapılmış çalışmalar içinde Oppenheim hakkında en çok bilgiyi içeren kitap olmuştur. Bu kitabın dışında Oppenheim’in 1898, 1914 ve 1939 yıllarında benzer minvallerde yazdığı üç memorandumunu Almanya’nın İslam politikası bağlamında “*Almanya’nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Üç Memorandumu*¹⁴” isimli makalesinde değerlendiren Kon, bu konuda önemli çalışmalara imza atmıştır. Oppenheim’in Mısır’da görev yaptığı süre boyunca yazdığı raporlardan bazılarını “*Oppenheim’in Raporlarına Göre II. Abdülhamid’in Panislamist Politikaları ve Bunun İngiliz-Alman Rekabetine Yansımaları (1906)*¹⁵” isimli makalesinde değerlendiren Çolak da Oppenheim’in bu

¹¹ Mustafa Çolak’ın tez çalışması Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası ismiyle kitap olarak basılmıştır. Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

¹² Örneğin NfO’nun Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarında kurmak istediği Gürcü Lejyonunun Faaliyetleri için bkz. Mustafa Çolak, “Alman Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı’nda Trabzon’da Gürcü Lejyonunun Kurulması ve Faaliyetleri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, 3-5 Mayıs 2001, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Cilt:1, 507-520, Oppenheim’in da ilanında büyük bir paya sahip olduğu cihadın gelecek nesillere olan etkisine dair bkz. Mustafa Çolak, Birinci Dünya Savaşı’nın İslâm Coğrafyasına Bıraktığı Önemli Bir Olumsuz Sonuç: Müslümanların Radikalleştirilmesi, *Türkiye Günlüğü*, Güz 2018, Sayı: 136, s. 22-32.

¹³ Kadir Kon, “*Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın İslâm Stratejisi*”, Küre Yayınları, İstanbul 2013.

¹⁴ Kadir Kon, “Almanya’nın İslâm Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Üç Memorandumu”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 53, İstanbul 2012, s. 211-252

¹⁵ Mustafa Çolak, “Oppenheim’in Raporlarına göre II. Abdülhamit’in Panİslâmist Politikaları ve Bunun İngiliz-Alman Rekabetine Yansımaları (1906)”, *II. Abdülhamit Sempozyumu*, 20-21 Şubat 2014, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 307-320.

dönemdeki faaliyetleri ve düşünceleriyle ilgili daha önce ortaya çıkmamış noktaları vurgulamıştır.

Bu önemli makaleler haricinde Türk-Alman ilişkileri veya Birinci Dünya Savaşı'yla ilgili çeşitli spesifik konulara dair sempozyumlarda sunulmuş, makale olarak yayınlanmış ve Oppenheim'dan bahseden çeşitli yazılar vardır. Fakat bu çalışmalar Oppenheim hakkındaki literatüre önemli katkılar yapmaktan uzak olmuştur. Onun hakkında bilinen şeylerin tekrarından ibaret olan bu tarz bildirilerde Oppenheim ana konunun yanında ikincil bir rol üstlenmiştir¹⁶.

Oppenheim ile ilgili hem Türkçe hem de Almanca ve İngilizce yapılan çalışmalarda dikkatimizi çeken en önemli nokta onun faaliyetlerinin odak noktası olan Osmanlı Devleti'nin arşivlerine neredeyse hiç müracaat edilmemesi olmuştur. Kadir Kon'un "*Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejsi*" kitabında yer alan Oppenheim'la ilgili birkaç belge dışında hiçbir çalışmada bu arşive müracaat edilmemiştir. Oppenheim'ın uzun yıllar Osmanlı topraklarında faaliyet göstermesi nedeniyle Osmanlı Devleti'nin ona karşı bakış açısını yansıtabilecek olan bu belgeler, Oppenheim'ın tarihteki yerini olduğu kadar, Almanya'nın İslam politikası oluşturma konusundaki çabaları ve rolünü de ortaya koyma potansiyeline sahiptir.

Burada dikkat çekilmesi gereken önemli noktalardan birisi de yapılan çalışmalarda yoğun olarak kullanılan Alman arşivleri, Oppenheim'ın kendi arşivi ve hatıralarının, tarih yazımını belirli bir yöne sevk etmiş olmasıdır. Bu kaynaklar kullanılarak yapılan çalışmalarda doğal olarak Oppenheim'ın ve Almanya'nın bahsedilen olaylara bakış açısı temele oturmuş ve olaylar bu bakış açısından değerlendirilmiştir.

¹⁶ Bu tarz bildiri, makale ve kitaplar için bkz. Hasan Köni, "Birinci Dünya Savaşı'nda Yabancı İstihbarat", *I. Dünya Savaşı'nın 100.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Esam Yayınları, Ankara 2015, s. 217-226; Hatice Palaz Erdemir, Halil Erdemir, "Alman Emperyalizmi ve Osmanlı Topraklarında Arkeoloji", *Tarih Okulu Dergisi*, Eylül 2013, Sayı: 15, s. 261-283; Güler Yarcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Hastaneleri", *I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya 2010, s. 505-525; İbrahim Sarıtaş, (2019). "Alman İmparatorluğu'nun Türk Dünyasına Yönelik Propaganda Faaliyetleri: Arkeolog Max Freiherr von Oppenheim ve Doğu Haber Ajansı". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 91: 113-135; Mehmet Mert Çam, "*İran'da İstihbarat Savaşı: Birinci Dünya Savaşı'nda İran Cephesindeki Psikolojik Harp Faaliyetleri*", İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2016.

Bu çalışmada tespit etme fırsatı bulduğumuz en önemli noktalardan birisi de, Oppenheim'in da Almanya İmparatorluğu'nun da gerek özel ve gerekse resmi yazışmalarda tam bir dürüstlük içinde olmadıklarıdır. Oppenheim'a ihtiyaç duyduğu anlarda yardımını esirgemeyen Almanya'nın İstanbul Sefareti, gerekli gördüğü yerlerde gerçekleri çarpıtmaktan ve iletişime geçtiği Osmanlı yetkililerini yanlış bilgilendirmekten geri durmamıştır.

Çalışmamızda, Oppenheim ile ilgili yapılan çalışmalarda bir eksiklik olarak görülen Osmanlı arşivi belgelerini temel alarak, -Tel Halef kazısı nedeniyle Arkeoloji Müzesi Arşivi de buna dahil- bu belgeleri, hem daha önce yapılmış çalışmalarla hem de Oppenheim'in hatıraları ve yazmış olduğu telif eserlerdeki bilgilerle karşılaştırma yoluna gidilmiştir. Bu sayede, özellikle son 20 yılda hem İngilizce ve Almanca tarih yazımında hem de Türkiye'de yapılan çalışmalarda giderek önemi daha fazla ortaya konulan Oppenheim ile ilgili çalışmalara katkıda bulunulması hedeflenmiştir.

Bu noktada belirtmemiz gereken önemli bir husus da bu çalışmayı sonlandırmaya yaklaştığımız sırada yayınlanmış olan bir eserdir. Samuel Krug tarafından 2019 yılında hazırlanan fakat erişilemeyen doktora tezi “Die Nachrichtenstelle Für Den Orient” Im Kontext Globaler Verflechtungen (1914-1921) ismiyle 2020 yılının Mayıs ayında kitap olarak basılmıştır. Eserde Oppenheim bankası arşivleriyle birlikte Alman Dışişleri Bakanlığı arşivi temel kaynaklar olarak kullanılmıştır. Bu yüzden Oppenheim ve NfO hakkında yeni ve önemli bilgiler ortaya koyduğu şüphesiz olan bu eserin çalışmamızda kullanılamamış olmasından dolayı üzgünüz¹⁷.

¹⁷ Samuel Krug, *Die Nachrichtenstelle Für Den Orient” Im Kontext Globaler Verflechtungen; Strukturen- Akteure-Diskurse (1914-1921)*, Transcript Verlag, Bielefeld 2020.

GİRİŞ

HAYATI VE TAHSİL YILLARI

1. OPPENHEİM AİLESİ VE MAX VON OPPENHEİM'İN MISIR'DA GÖREVE BAŞLAYANA KADAR OLAN HAYATI

1.1. Oppenheim Ailesi ve Almanya

Oppenheim sülalesiyle ilgili ilk bilgilere tarihi kaynaklarda 16. yy'da rastlanmakta ve Oppenheimlilerden ipek tüccarı olarak bahsedilmektedir. Bundan sonra yaklaşık iki yüzyıl kadar kendileri hakkında bir habere rastlanmamaktadır. 1740 yılında Salomon Oppenheim'in Almanya'nın Bonn şehrine yerleşmesinin ardından, Oppenheimlerin Elektör¹⁸ Clement August¹⁹'un "court factor"²⁰ü yani finansal işlerinden sorumlu görevlileri oldukları kaynaklarda yer almaktadır. Oppenheimleri önemli bir finansal güç haline getiren ve bankalarının kurucusu olan kişi ise bir nesil sonra yaşamış olan Salomon Oppenheim'dir. 1789 yılında "Sal. Oppenheim jr&Cie" ismiyle kurulan banka 2010 yılına kadar kesintisiz olarak varlığını korumuştur²¹. Salomon Oppenheim 1798 yılında kurduğu bankanın merkezini Bonn şehrinden Köln'e taşımıştır. Salomon'un oğulları Simon ve Abraham Oppenheim, babaları öldükten sonra Almanya'daki ticari ve endüstriyel kapitalizmin en erken ve en önemli

¹⁸ Kurfürst (*princeps elector imperii*): Kutsal Roma İmparatorluğu'nda 13. yüzyıldan itibaren imparatoru seçme hakkına sahip olan yöneticilere verilen unvan. Başlangıçta 7 adet olan elektör sayısı zamanla 10'a kadar çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Franz-Reiner Erkens, *Kurfürsten und Königswahl. "Zu neuen Theorien über den Königswahlparagraphen im Sachsenspiegel und die Entstehung des Kurfürsten Kollegiums"*, Hannover 2002.

¹⁹ Bavyeralı Clemens August (1700-1761), Almanya'nın ünlü Wittelsbach ailesinin mensubu olup Brüksel'de doğmuştur. Bavyera elektörü II. Emanuel Maximilian'ın oğludur. Zamanının en önemli dini kişiliklerinden olup "Monsieur des cinq églises" (5 kilisenin efendisi) ünvanına sahiptir. Bu unvan hem yöneticisi hem de başpiskoposu olduğu Köln, Paderborn, Münster, Hildesheim ve Osnabrück şehirlerinden dolayı verilmiştir. Aynı zamanda 1732 yılından öldüğü 1761 yılına kadar Tötön Şövalyeleri "Hochmeister"liğini (üstadlık-başkanlık) yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Clemens August: Herzog von Bayern, *Neue Deutsche Biographie*, Cilt:3, s.282, Duncker ve Humbolt, Berlin 1957.

²⁰ "Court factor" ya da "Court Jew" (Hofjude), Erken modern dönemde soyluların ya da kralların finansal işleriyle ilgilenen, onlara borç veren bankerlere verilen isimdir. Bunun karşılığında "Court factor"lar sosyal ayrıcalıklar ve soylu statüsü elde edebilmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Selma Stern, *Der Hofjude im Zeitalter des Absolutismus: Ein Beitrag zur Europäischen Geschichte im 17. und 18. Jahrhundert*, Philadelphia 1950.

²¹ Banka bu tarihte yaşanan finansal kriz nedeniyle Deutsche Bank tarafından satın alınmıştır. Satın alma işleminden birkaç yıl öncesine kadar ise 3100 kadar çalışanıyla Avrupa'nın en büyük özel bankalarından birisi konumunda bulunmaktaydı. Gossman, *The Passion of*, s. 3.

örneklerinden birisini ortaya koymuşlardır. Evlilik yoluyla diğer Yahudi bankacı aileleriyle (Rothschilds, the Habers, the Foulds) bağ kurarak, Almanya'nın ilk sanayi firmalarının finanse edilmesinde rol almışlardır. Almanya'daki demiryollarının ve nehir ulaşımının geliştirilmesini desteklemişler, sigorta şirketleri kurmuşlar ve henüz gelişmekte olan Ruhr²² ağır sanayi bölgesinin finanse edilmesine katkıda bulunmuşlardır²³. 1867 yılında demiryolu yapımı için gerekli finansmana destekleri nedeniyle Avusturya İmparatoru Franz Josef, Simon Oppenheim'a soyluluk göstergesi olarak “Freiherr” (Baron) ünvanı vermiştir. Bir sene sonra aynı ünvanı Abraham Oppenheim, Prusya Kralı'ndan almıştır. Sosyal statüdeki bu yükselişe ilave olarak Oppenheim ailesi de Köln'deki en zengin aile haline gelmiştir²⁴.

1.2. Oppenheim Ailesinin Dini Kimliği ve Sosyal Konumları

19. yüzyılın ilk yarısında aile üyeleri kendilerini Yahudi olarak tanımlamışlar ve buna uygun olarak yaşamışlardır. 1839 yılında Katolik olup, Dagobert ismini alan Simon ve Abraham'ın küçük kardeşi David Oppenheim, bundan sonra bile Yahudilik hakkındaki tutumunu değiştirmemiştir. David Oppenheim'in 1842'de kurduğu ve editörlüğünü Karl Marx'ın yaptığı “*Rhenische Zeitung*”²⁵ isimli gazetede de

²² 18. yüzyıl sonlarına doğru açılan birkaç demir fabrikası ile başlayan endüstrileşme süreci bölgede bulunan kömür madenlerinin modern olarak çıkarılmaya başlanması ile beraber büyük bir ivme kazanmıştır. 1850 yılına kadar sayısı 300'e ulaşan maden ocaklarında çıkarılan madenler bölgede kurulan fabrikalarda bulunan yüksek fırınlarda işlenerek kullanıma hazır hale getirilmiştir. Fabrikaların işçi ihtiyacı nedeniyle hızla nüfus göçü alan bölge bugün hala Almanya'nın ve Avrupa'nın en yoğun nüfuslu bölgelerinden birisidir. Ruhr bölgesinde çıkarılan madenlerin ve burada işlenen ürünlerin inşa edilen demiryollarıyla ucuza diğer bölgelere aktarılabilmesi sayesinde Almanya'nın endüstrileşmesi çok hızlı bir şekilde gerçekleşebilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dirk Fleiter, *Ruhrgebiet, Einschnellkurs*, Dumont Buchverlag, Köln 2009.

²³ Gossman, *The Passion of*, s. 3.

²⁴ Gosmann, *The Passion of*, s. 8, 9. Salomon Oppenheim 1789 yılında Bonn'da bir banka kurduğunda henüz 17 yaşında olup küçük bir Yahudi tüccar grubu ile birlikte buradaki elektör için lüks yiyecekler temin etmekle uğraşmıştır. Fransızların 1794 yılında bu bölgeyi işgal etmesi sonucu 1798 yılında Köln'e taşınan banka, burada Yahudilerin oturmasını yasaklayan orta çağdan kalma yasanın Fransızlar tarafından kaldırılmasıyla gelişme ve büyüme adına büyük bir fırsat yakalamıştır. Lüks yiyeceklerin ticaretine devam eden Salomon Oppenheim, bu sayede hem zenginleşmiş hem de sosyal statüsü tahammül edilmesi gereken bir yabancından, saygın bir vatandaşa dönüşmüştür. Bu durum 1822 yılında Köln ticaret odasının başkanı olarak atanan ilk Yahudi olmasıyla tescillenmiştir. Gabriele Teichmann, “Sal. Oppenheim jr. & Cie., Cologne”, *Financial History Review I* (1994) s. 69-78, Cambridge University Press.

²⁵ 1 Ocak 1842'de kurulan gazete, Ren bölgesinin en önemli şehri olan Köln'de yayın hayatına başlayan ve Katolik muhalefetin yayın organı olarak hareket eden Kölnische Zeitung'a rakip olabilmesi için Protestan Prusya hükümeti tarafından desteklenmiştir. Başlangıçta Hükümet yanlısı bir politika sürdüren gazete çok kısa bir sürede yön değiştirmiş ve Prusya hükümetine muhalefet ederek Ren bölgesinde yaşayan insanların genel olarak hislerine tercüman olmuştur. Ekim 1842'de Karl Marx'ın

Yahudilere daha fazla özgürlük verilmesi savunulmuştur²⁶. Simon ve Abraham Oppenheim, 1841 yılında Prusya Kralı'ndan Yahudilere daha fazla serbestlik ve özgürlük verilmesini istemişlerdir. Sadece basın ve ticaret alanlarında faaliyet göstermekle yetinmemiş olan Oppenheimlar Almanya'daki sosyal hayatta da önemli vazifeler üstlenmişlerdir. Yalnız Almanya'daki Yahudiler için değil aynı zamanda toplumun çeşitli kesimlerindeki yoksullara, sel mağdurlarına, endüstri kazalarında sakat kalanlara, açlıkla mücadele eden işçilere, 1812-1813 bağımsızlık savaşı gazilerine, 1866, 1870 ve Birinci Dünya Savaşı'nda yaralanan subaylara yardımlarda bulunmuşlardır. Ayrıca Bonn Üniversitesi'nin fakir ailelerden gelen öğrencilerine burs vermişler, şehir yetimhanesi ile sağır ve dilsizler enstitüsüne de yardım etmişlerdir²⁷. 1880'de Köln'deki ilk çocuk hastanesinin yapımı için 600.000 mark bağışta bulunmuşlardır. Bütün bunların yanında kültürel alanda da oldukça aktif bir hayat sürdürmüşlerdir. Simon ve Abraham Oppenheim, 1839'da kurulan Köln Sanat Topluluğu'nun kurucu üyeleri arasında bulunmuşlardır. 1861 yılında açılan Wallraf-Richartz Müzesi'nin en büyük destekçisi yine Oppenheim ailesi olmuştur. Dagobert Oppenheim, Düsseldorf okulunda yetişen sanatçıları özel olarak desteklemiştir. 1842'de başlayan ve yapımı 30 yıldan fazla süren Köln Katedrali²⁸'nin yapımına da finansal olarak sürekli destek olmuşlardır. 1859 yılında Simon ve oğlu Eduard

yazı işleri müdürü olmasının ardından muhalefetin tonunun giderek artması sonucu gazete 31 Mart 1843'de Prusya Hükümeti tarafından kapatılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Franz Mehring, *Karl Marx: The Story of His Life*. George Allen and Unwin, London 1936, s. 47-49.

²⁶ Karl Marx'ın gazete işleri ile ilgili Dagobert Oppenheim'a yazdığı 25 Ağustos 1842 tarihli bir mektup için bkz. <https://sites.google.com/site/sozialistischecklassiker2punkt0/karl-marx/1842/karl-marx-brief-an-dagobert-oppenheim>, son erişim 12.07.2019.

²⁷ Oppenheimların Yahudi cemaatine de büyük yardımları olmuştur. 1850'lerin ortalarında Abraham Oppenheim Köln'de yeni bir Sinagog yapımı için 600.000 talers bağışta bulunmuştur. İnşa edilecek Sinagog'un yeri 1820'lerde babaları tarafından satın alınmış ve Simon Oppenheim vasiyetnamesinde burada yaşlı, hasta ve yoksul Yahudilere bakım hizmetlerinin verilmesini yazmıştır. Sinagog "*III. Reich*" döneminde 1938 yılında kontrollü olarak yıktırılmıştır. Gossman, *The Passion of*, s. 5, 6.

²⁸ 6.yy'a ait bir vaftiz leğeninin bulunması üzerine yapımına başlangıç tarihi somut olarak buraya tarihlenen katedralin yapımı yıllar boyunca devam etmiş ve aynı zamanda kesintiye de uğramıştır. 1842'ye gelinene kadar halen tamamlanmaktan uzak olan katedral bu yıl başlayan çalışmalar sonucu 1880 yılında tamamlanmıştır. Prusya Kralı IV. Friedrich Wilhelm, bu katedralin yapımına özel bir önem atfetmiş ve bu yapıyı Almanların ilk ulusal anıtı olarak görmüştür. Bunun için mezhep ve yaşadığı ülke fark etmeksizin bütün Almanların desteğini istemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gilley, Sheridan; Stanley, Brian, *The Cambridge History of Christianity: Volume 8, World Christianities C.1815-c.1914*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 114.

Oppenheim, Köln Hayvanat Bahçesi'nin²⁹ kuruluşunda finansal olarak önemli roller oynamışlardır. Max Oppenheim'ın babası Albert Oppenheim 1860'dan 1910'a kadar Köln Konservatuari'nin³⁰ yönetim kurulunda bulunmuş ve 1898'den 1910'a kadar da başkanlığını yapmıştır³¹. Bu dönemde Oppenheimların bugünkü Almanya'nın Kuzey Ren-Vestfalya eyaletini kapsayan ve belli başlı endüstri ve ticaret merkezlerinden birisi konumunda olan bölgede önemli bir etkiye sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Sosyal hayatta bu kadar aktif olan Oppenheimlar kayzer ailesine sadakatlerini gösterme konusunda da geri kalmamışlardır. 1871'de Simon'un oğlu Eduard Oppenheim, Alman birliğinin kurulmasını kutlayan bir anıt yapımına katkıda bulunmuş, 1889'da David (Dagobert) Oppenheim, bir önceki yıl vefat etmiş olan Kayzer I. Wilhelm için Köln'de yapılan bir anıta yardımda bulunmuş, banka ise 1897'de Kayzer II. Wilhelm için yapılan bir anıta finansal olarak destek vermiştir. 1914 yılında Simon Alfred Oppenheim, yapılması düşünülen fakat hiçbir zaman gerçekleşmeyen Bismark anıtına büyük miktarda bağışta bulunmuştur³². Bu faaliyetleri ile birlikte Alman toplumunda yüksek sosyeteye dahil olmaya başlayan Oppenheim ailesi, bu durumu sahip olmaya başladıkları mülklerle de göstermiştir. 1873 yılında “Bassenheim” kalesini satın almış ve ondan bir iki yıl önce alınan “Schlenderhan” mülkünü ise ülkedeki en büyük at çiftliği haline getirmişlerdir. Bu merakları sayesinde Eduard ve oğlu Simon Alfred Oppenheim sadece Prusya aristokrasisi, mülk sahibi soylular ve zengin fabrikatörlerin üye olabildikleri çok elit bir jokey kulübüne üye olmuşlar ve bu kulüp sayesinde cemiyet hayatının üst basamaklarına tırmanmışlardır. 20. yüzyılın başlarında Oppenheim bankasının başında olan Simon Alfred Oppenheim, aynı zamanda yıllarca bu jokey kulübünün de başkanlığını yapmıştır³³.

²⁹ Dr. Caspar Garthe'nin çabalarıyla 1860 yılında kurulan hayvanat bahçesi Almanya'daki en eski 3. Hayvanat bahçesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Joachim Brokmeier: *Die Goldene Ecke von Köln- Das Amüsierviertel in Riehl*. Sutton-Verlag, Erfurt 2009, s. 7.

³⁰ Avrupa'daki en önemli müzik okullarından olan ve bugün halen “Hochschule für Musik und Tanz Köln” adıyla yüksek eğitime devam etmekte olan kurum 1850'lerde “Consevoirium der Musik in Coeln” adıyla faaliyete başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dietmar von Capitaine: *Conservatorium der Musik in Coeln*. 2009, s. 21-29.

³¹ Gossman, *The Passion of*, s. 6.

³² Gossman, *The Passion of*, s. 7.

³³ Gossman, *The Passion of*, s. 8.

Ailenin yükselen sosyal konumuna ve sosyal statüsüne güzel bir örnek Simon Alfred'in Amerika doğumlu eşidir. Köln'de yaşadıkları villada ticaret, sanayi ve finans dünyasından önemli insanları, aristokratları, yüksek ve düşük rütbedeki askeri görevlileri, diplomatları misafir etmiş olan bu hanımefendi, ailenin etkisinin ve nüfuzunun ulaştığı boyutları daha net ortaya koymaktadır³⁴.

19. yüzyılın başında sadece ticaretle uğraşan sıradan bir Yahudi ailesinin, doğru yatırımlarla ve ilişkilerle 50-60 yıl içinde Alman toplumunda edindiği bu yüksek konum ve ayrıcalıklar büyük bir başarı hikayesi olmakla birlikte, ticaretle uğraşan, para sahibi bu tarz insanların Almanya'nın sanayileşmesi ve kalkınmasında oynadığı rolü göstermesi açısından da önemli bir veridir. Aynı zamanda çok kısa sürede zengin olup toplumun yüksek zümresine dahil olmaya başlayan, bununla birlikte bu zenginliklerini göstermekten çekinmeyen Yahudi ailelere geri kalan Alman toplumunun bakışının tespiti de önemlidir. Çünkü özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda ortaya çıkan Yahudi karşıtı söylemlerin kökenleri bu dönemde yatmaktadır. Bu duruma paralel olarak inceleyeceğimiz dönemde, Max Oppenheim'in amaçları ve yaptıklarını değerlendirirken, ailesinin bahsettiğimiz bu faaliyetlerini daha başka alanlarda pekiştiren tutumunu da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Oppenheimlerin 19. yüzyıl boyunca yükselen sosyal konumları ve Alman toplumunun Yahudilere karşı tutumu karşısında kendi Yahudi kimlikleriyle ilgili hislerini tespit etmek zor olsa da, Alman toplumuna entegre olmak ve burada sağlam bir yer edinmek için, dini anlamda fiili olarak geçirdikleri dönüşümü takip etmek mümkündür. Salomon Oppenheim'in oğullarından sadece David, Dagobert ismini alarak, Hristiyanlığa geçmiş, Abraham ve Simon Yahudi kalmıştır. Salomon Oppenheim'in 6 kızından 5'i ise çoğunluğu diğer bankerlerin çocukları olan Yahudilerle evlenmişlerdir. Sadece bir kızı Prusya Tuğgenerallerinden Ferdinand von Kusserow ile evlenmiştir³⁵. Salomon'un 3 oğlundan çocuk sahibi olabilen tek kişi olan

³⁴ Gossman, *The Passion of*, s. 8, 9. Oppenheim sülalesinin bu bahsedilen faaliyetlerinde ve Alman toplumundaki konumlarının yükselmesinde diğer Yahudi ailelerle olan iş ve akrabalık ilişkileri yardımcı olmuş olsa da bunun dışında Yahudi olmalarının bu süreci kolaylaştırdığına ya da zorlaştığına dair bir değerlendirme yapmak oldukça zor görünmektedir.

³⁵ Bu evlilikten doğan Heinrich von Kusserow daha sonra Dışişleri Bakanlığı'nda koloni işleri müdürlüğü yapmıştır. Çalıştığı kurumda önemli bir etkisi olan Heinrich'e Max Oppenheim sıklıkla "amca" şeklinde hitap etmiştir. Sosyal hayatta giderek etkili olmaya başlayan Oppenheim ailesinin

Simon'un oğulları, kendilerine Yahudi değil Hıristiyan eşler seçmişlerdir. 1856 yılında Simon'un oğullarından Albert Oppenheim bir Katolik olan Pauline Engels ile evlenmiş ve kendisi de karısının dinine geçmiştir. Ertesi sene kardeşi Eduard Oppenheim, Protestan biriyle evlenmiş ve o da eşinin dinine geçmiştir. Albert ve Eduard, ailenin tek varisleri olduğundan en azından prensipte ailenin Yahudilikle olan bağlantısı son bulmuştur³⁶.

1.3. Max Oppenheim'in Hayatı ve Eğitimi

15 Temmuz 1860 tarihinde Köln'de Albert Oppenheim ve Pauline Engels'in ilk çocuğu olarak dünyaya gelen Max von Oppenheim'in annesi Katolik olduğundan, doğumunda vaftiz edilmiş ve bir Katolik olarak yetiştirilmiştir³⁷.

İki erkek iki de kız kardeşi olan Max Oppenheim'in çocukluğu ile ilgili yapılan araştırmalarda atlarla ilgilendiği ve 1001 gece masalları tarzında fantastik Doğu'yu anlatan kitaplardan etkilendiği sıklıkla vurgulanmıştır. Ayrıca bu etkilenmenin bütün hayatı boyunca devam ettiği ve Doğu'yu gezme, tanıma ve öğrenme isteği yanında başka amaçlarla da birçok seyahat düzenlediği belirtilse de ileride göreceğimiz üzere Oppenheim'in bu seyahatlerini çocuklukta sahip olduğu ilgiye bağlamak oldukça zor görünmektedir³⁸.

politikaya da aynı şekilde nüfuz etmeye çalıştığının önemli bir göstergesi olan bu evlilikten ileride Max Oppenheim de faydalanacaktır. Ailenin evlilikler yoluyla ilişki ağını geliştirmesine güzel bir örnek olan bu evlilikte başarılı ve mevki sahibi olan Ferdinand'ın bu dönemde diğer Alman subayların çoğu gibi finansal olarak çok da iyi bir durumda olmadığı ve bu açığı zengin bir Yahudi kızı ile evlenerek gidermesi karşılığında Oppenheim ailesi de Alman politika yapımında sözü geçen insanlarla ilişki kurmak için sağlam bir desteğe sahip olmuştur. *Gossman, The Passion of*, s.10, 11.

³⁶ Gossman, *The Passion of*, s. 10, 11; Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 54.

³⁷ Max Oppenheim, babası Albert'in Glockengasse'de satın aldığı "saray"da dünyaya gelmiştir. Gossman, *The Passion of*, s. 9.

³⁸ "Çocukken aldığı 1001 gece masallarını okuduktan sonra İslâm'ın hüküm sürdüğü Doğu'yu gezme fikri ve isteği uyandı ve bir daha hiç aklından çıkmadı." Teichmann, *Faszination Orient*, s.11, 12, 14; Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 54. Oppenheim'in Heinrich von Kussrow'la beraber yaptığı 1883 yılındaki ilk geziden itibaren artık çocukça merakla değil daha profesyonel olarak bu işe sarıldığı ve ileride de bu yönde bir kariyer izlemek için hazırlıklara başladığı anlaşılmaktadır. Özellikle Müslümanların yaşayış tarzlarını araştırmaya başlaması, ilk gezisinden itibaren Türk kültürüne ait öğeleri toplayıp sergilemesi ve Arapça öğrenmeye başlaması bu bağlamda değerlendirilmelidir. Ayrıca birlikte seyahat ettiği Kussrow'un Alman İmparatorluğu'ndaki koloni edinilmesini savunan pozisyonu da göz önüne alındığında, bu ilk geziden itibaren Oppenheim'in kariyer planlamasının bu yöne doğru kaydığı daha net ortaya çıkmaktadır.

Dördüncü sınıfa kadar özel öğretmenlerden ders alan Max Oppenheim, bundan sonra bir Yahudi okulu olan Köln Havari-Lisesi'ne gitmiş ve burada Fen bilimlerine ilgi duymuştur. 1879 yılında Abitur³⁹unu tamamladıktan sonra ilgi duyduğu Fen bilimleri alanı yerine babasının okumasını istediği hukuk alanında eğitim almak için Alsas'ta bulunan Strazburg Üniversitesi'ne başvurmuştur⁴⁰. 1879-1880 yıllarında okula başlamadan önce yine Alsas'ta 15. Süvari birliğinde askerliğini yapmış ve burada kendisiyle neredeyse yaşıt olan ve aynı birlikte askerliğini yapmakta olan geleceğin Kayzeri II. Wilhelm ile tanışmıştır. Max Oppenheim kendi hatıralarında ilk tanışmalarından itibaren Kayzere saygı gösterdiğini ve ikisinin de seyahate olan düşkünlüğünün yakınlaşmalarını sağladığını iddia etmiştir⁴¹.

Askerliği tamamladıktan sonra Strazburg'da dört dönem eğitim görmüş ardından Berlin'deki Friedrich-Wilhelm Üniversitesi'ne geçmiştir. Babasının onu geri çağırmasıyla Köln'e dönmüş ve hukuk fakültesini bitirme sınavlarını başarıyla tamamlamıştır. 1883 yılında doktora sınavını da Köln'de vermiştir⁴².

Max Oppenheim'ı aile bankasının başına geçmesi için hukuk okutan babası Albert Oppenheim, kardeşi Eduard Oppenheim'ın oğlu Simon Alfred Oppenheim'ın bankanın başına geçmeyi kabul etmesinden sonra, Max Oppenheim'a uzun zamandır talep ettiği bir “Doğu” gezisi yapması için izin vermiştir⁴³. Hukuk fakültesini yeni

³⁹ Alman eğitim sisteminde beş ayrı sınav sonrasında ulaşılabilen en yüksek lise diplomasıdır.

⁴⁰ Babası onun bankanın gelecekteki ortaklarından olmasını istediği için fen bilimleri yerine hukuk okumasını istemiş ve Oppenheim da babasının baskısıyla bunu kabul etmiştir. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 14.

⁴¹ Oppenheim'in askerliğini sadece aristokrat ve toplumda üst düzey mevki sahibi ailelerin çocuklarının askerlik yapabildiği bu özel birlikte velayet prens ile beraber yapabiliyor oluşu bile ailenin 1800'lerin başından itibaren yükselen sosyal statüsü ve gücünün önemli bir göstergesidir. McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s.33, 35, 36.

⁴² Teichmann, *Faszination Orient*, s. 14, 15, 16. Hukuk eğitiminde Türkiye'de de 1950'lere kadar uygulanmakta olan Hukuk bitirme sınavlarına “doktora sınavları” adı verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde uygulanan şekliyle dördüncü yılın sonunda yazılı ve sözlü olarak iki aşamalı bir sınava giren öğrenciler bunda başarılı olmaları halinde belirli bir konu hakkında bir risale yazıp bunu hocalarının önünde sözlü olarak savunduktan sonra doktor ünvanını almaya hak kazanmaktaydı. Doktora sınavında başarılı olamayan öğrenciler ise daha basit hazırlanmış bir sınava girerek “mezun” ünvanı almaktaydı. BOA. ŞD. 207/32-4, 31 Temmuz 1291/ 12 Ağustos 1875. Oppenheim'in 1883 yılında vermiş olduğu bu sınav sadece Hukuk lisans eğitimini tamamlamak için girdiği sınavdır. Hukuk alanında yüksek eğitim görmemiştir.

⁴³ Oppenheim'in böyle bir gezi düzenleme isteğini çocukluğundaki Doğu ilgisi ile açıklamaya devam etmek isteyen Teichmann'a göre Oppenheim ile babası arasında bu yüzden anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Ancak babasının okumasını istediği hukuk fakültesini bitirdikten sonra bir ödül olarak bu geziye izin alabilmiştir. Teichmann, *Faszination Orient*, s.15.

bitirmiş olan Max Oppenheim, iş hayatına başlamadan önce 1883-1884 kışında, henüz 23 yaşındayken “amcası” Heinrich von Kusserow⁴⁴’a Atina, İzmir ve İstanbul’u da kapsayan geniş gezisinde eşlik etmiştir. Bu gezileri çocukluktan kalma hevesiyle yaptığını iddia eden araştırmalarda, çocukken hayal ettiği ve kafasında canlandığı Doğu’yu bulamadığı için hayal kırıklığına uğradığı belirtilen Oppenheim, buna rağmen gittiği yerlerde geleneksel olan eşya ve kıyafetleri toplayarak bir koleksiyon yapmıştır. Gezinin ardından çalışmak için döndüğü Wiesbaden’de bunları sergilediği bir “Türk Odası” açmıştır⁴⁵.

Bu ilk Doğu gezisinden geri döndükten sonra iş hayatına başlayan Oppenheim stajyer olarak Almanya’nın çeşitli bölgelerinde görev yapmıştır. Önce Bergheim’daki yerel mahkemede çalışmış, ardından Ekim 1883’te Hesslche’ye tayin olmuştur. Burada eyalet mahkemesinde bir süre görev yaptıktan sonra Wiesbaden’a atanmış ve savcılıkta bir müddet çalıştıktan sonra Rüdesheim’daki bölge müdürlüğüne geçmiştir. Çalıştığı yerlerde hem meslektaşları hem de bu yerlerin ileri gelenleri ile geliştirdiği dostluklar sonraları işine çok yaramış ve birçok kapının kendisine açılmasını sağlamıştır. Buna bir örnek, Wiesbaden’da çalışırken bir ömür arkadaş kalacağı

⁴⁴ Babası Prusya Generallerinden Ferdinand von Kusserow annesi Salomon Oppenheim’in kızı Eveline’dir. Heinrich von Kusserow, 5 Kasım 1836’da Köln’de doğmuştur. 1874’ten itibaren görev yaptığı Dışişleri Bakanlığı’nda Almanya’nın koloni sahibi olması düşüncesini savunmuş, Afrika’nın emperyal olarak paylaşıldığı 1884-1885 Berlin konferansında Alman tarafının tezlerini oluşturmuş ve Almanya’nın sömürge sahibi olması konusunda Bismarck’ın ikna edilmesinde pay sahibi olmuştur. 1883 yılında düzenlediği Doğu gezisi hakkında ise incelenen kaynaklarda bilgiye rastlanılamamıştır.

⁴⁵ İlginç bir şekilde Oppenheim’in bu ilk Doğu gezisini kiminle yaptığıyla ilgili iki görüş bulunmaktadır. Oppenheim Bankası arşivlerinde çalışan Gabriele Teichmann’a göre, Oppenheim’in yanında seyahat eden kişi dayısı Alexander Engels’dir. Eserinde bu alıntıyı kullanan Kon da bu gezinin Engels ile birlikte yapıldığını yazmıştır. Bkz. Kon, *Birinci Dünya Savaşı’nda*, s. 54. Lionel Gossman ise bu kişiyi Oppenheim’in “amca” olarak hitap ettiğini söylediği, aslında uzaktan akrabası olan Heinrich von Kusserow olarak belirtmiştir. Bu çalışmada Oppenheim’in daha sonraki faaliyetleri ve düşünce yapısı göz önünde bulundurularak hakkında hiçbir bilgi olmayan Alexander Engels yerine, böyle bir geziyi düzenlemesi daha olası olan Alman Dışişlerinde çalışan ve Oppenheim’in gelecek planlamalarında önemli etkisi olduğu düşünülen Heinrich von Kusserow’un, onun birlikte seyahat ettiği kişi olduğunu belirten Lionel Gossman tercih edilmiştir. Safa Furkan Karacakaya, “Max von Oppenheim’in İkinci Abdülhamit Dönemindeki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti’nin Bakış Açısı”, *Türk-Alman İlişkilerine Farklı Disiplinlerden Bakış*, Ed. Mehmet Altunkaya, Kemal Demir, Diren Çakılcı, Konya, Aralık 2019, s. 48; Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus da Oppenheim’in 1887 yılında ilk kez Dışişleri Bakanlığı’na çalışmak için başvurup red cevabı almasıdır. Oppenheim’in gezilerinin sadece meraktan değil, ileride planladığı kariyer için tecrübe kazanmak adına yapıldığına dair önemli bir veri sunan bu durum şu ana kadar yapılmış çalışmalarda genellikle görmezden gelinmiştir.

Hermann Graf von Hatzfeldt⁴⁶ ile tanışmasıdır. İleride ayrıntılı olarak görüleceği üzere Hermann'ın babası Paul von Hatzfeldt⁴⁷ hem düzenlediği geziler için Osmanlı Devleti'nden gerekli izinleri alabilmesi, hem de Oppenheim'in Dışişleri Bakanlığı'nda görev yapabilmesi için en çok çaba gösteren kişilerden birisi olmuştur⁴⁸.

İlk Doğu gezisinin ardından çeşitli şehirlerde üç yıl boyunca çalışan Oppenheim, 1886 yılında, işine 6 ay ara vererek, ikinci Doğu seyahatine çıkmıştır. Oppenheim'in halen çocukluktaki hevesleriyle hareket ettiğini iddia eden Teichmann'a göre Oppenheim, Fas'a gittiği bu gezide çocukken hayalini kurduğu Doğu'yu bulmuştur. Oppenheim'in gezi sırasındaki faaliyetlerine örnek olması bakımından önemli olanlar, Türk kıyafetleriyle bir camiye ziyaret etmesi ve köle pazarından köle satın almasıdır⁴⁹. İkinci Doğu seyahatinden döndükten sonra 1887

⁴⁶ 1867 yılında doğmuş olan Herman von Hatzfeldt, 1891 yılında Almanya'nın Londra Büyükelçiliği'nde ataşe olarak çalışmaya başlamıştır. 1895 yılında aynı elçilikte İkinci Sekreterliğe yükselmiştir.

⁴⁷ 8 Ekim 1831 tarihinde Düsseldorf'ta doğmuş olan Paul von Hatzfeldt, 1865 yılından itibaren Alman Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başlamıştır. Çeşitli görevlerle Danimarka, Berlin, Fransa ve Madrid'te görev yaptıktan sonra 1878 yılında Almanya'nın ilk İstanbul Büyükelçisi olarak atanmıştır. 1882 yılında sekreter olarak Dışişleri tarafından Berlin'e geri çağırılmış, 1885 yılındaki Berlin Konferansı'na Almanya'nın temsilcisi olarak katılmıştır. Aynı yılın Ekim ayında Londra Büyükelçisi olarak atanmıştır. 1890 yılında Bismarck'ın istifa etmesinden sonra Alman Dışişleri'nde önemli bir etkiye sahip olan Hatzfeldt, Almanya'nın dış politika yapımında da söz sahibi olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Vera Niehus, Ein "Ambassadeur Ideal" Jedoch den Anstrengungen des Ministeriallen Dienstes nicht Gewachsen: Paul von Hatzfeldt als Aussen-politischer Mitarbeiter Bismarcks, *Bismarcks Mitarbeiter*, ed. Lothar Gall ve Ulrich Lappenküper, Schöningh 2008, s. 135-145.

⁴⁸ Teichmann, *Faszination Orient*, s. 16, 17; Örneğin Mabeyn-i Hümayun Başkatibi Süreyya Bey'in Oppenheim'in yapacağı geziyle ilgili Londra'daki Alman Büyükelçisi'nden gelen talebi belirten yazısı, BOA. İ. HUS. 17/57-1-1, bu yazıda Oppenheim'in Afrika'da düzenleyeceği "bilimsel araştırma" gezisinde her türlü tehlikeden korunması için bir ferman verilmesinin Almanya'nın Londra Büyükelçisi Paul von Hatzfeldt tarafından istendiği bildirilmiştir; Londra Sefiri Rüstem Paşa'dan Mabeyn Başkatibi Süreyya Paşa'ya gönderilen 26 Eylül 1893 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/45-1.

⁴⁹ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s. 36, 37. Oppenheim, sadece merak ettiği için değil, aynı zamanda Arap dünyası ve Müslümanlıkla ilgili bilgi ve tecrübesini artırmak için düzenlendiği anlaşılan bu ikinci gezi sırasında hem öğrenmeye başladığı Arapçasını geliştirmiş hem de Müslümanlıkla ilgili genel bilgileri öğrenmiştir. Bu bağlamda Oppenheim'in kariyerinin daha en başından itibaren kişisel gelişimi adına yaptığı bilimsel faaliyetler ile bunları Alman İmparatorluğu için bir avantaja çevirme ve bu yararlılığı sayesinde devlette bir pozisyon elde etme düşüncesinin bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Ailesi Köln'e taşındığında sıradan bir Yahudi ailesi iken kısa sürede Alman toplumunun en önde gelen ailelerinden birisine dönüşmesine rağmen devlet görevi almış kimsenin bulunmaması- özellikle dışişlerinde- Almanya'nın 20. yüzyılda, toplumdaki Yahudilere bakışı açısından önemlidir. Böyle bir devlet geleneği karşısında kendi aile işlerine ilgi duymayan ve kariyerini bu yönde devam ettirmek istemeyen Oppenheim, Almanya'nın, özellikle Bismarck'ın sömürge edinilmesine izin vermesinin ardından, dış politikada daha agresif bir tutum içine gireceği dönemde kendi yararlılığını gerekli insanlara kanıtlaması durumunda, bir istisna yapılarak devlet görevine alınabileceğini hesaplamıştır. Özellikle von Kusserow'un yakın çevresindeki insanlarla tanışması ve onlarla sömürgecilik ve Almanya'nın sömürge sahibi olması konularında fikir alışverişinde bulunması, kendi faaliyet alanı olarak Ortadoğu'yu ve Müslüman dünyasını seçmesine yol açmıştır. Oppenheim bu konuyla ilgili

yılından itibaren çeşitli şehirlerde stajına devam etmeye başlamıştır. Çalışırken aynı zamanda Arapça öğrenmeyi de sürdürmüş, Wiesbaden'dayken başladığı Arapça eğitimine Berlin'de devam etmiştir. Başkentte kaldığı bu süreyi *amcası* Heinrich von Kusserow'a yaptığı ziyaretlerle değerlendirmiştir⁵⁰.

Oppenheim, “*amcası*” Kusserow'un yanında, zamanın en önemli kaşiflerinden Gerhard Rohlfs⁵¹ ve Georg Schweinfurth⁵² ile tanışmış, özellikle Rohlfs'tan ve yazdığı keşif yazılarından etkilenmiştir. Alman kolonyalizminin konuşulduğu ve tartışıldığı bu ortamlarda bulunan Oppenheim, gelişen Alman kolonyalizmi ile ilgili kendi fikirlerini de oluşturmaya başlamıştır. Zaten 1883 yılındaki gezisinden itibaren bölgeyi tanımaya ve bölgedeki hâkim dil olan Arapçayı öğrenmeye başlamış olan Oppenheim, Afrika'nın emperyal olarak paylaşılmasında, Almanya'nın politikasını belirleyen bu insanlarla geçirdiği vakitlerde, emperyalizmin sonraki hedefi olarak ortada duran Osmanlı Devleti ile ilgili düşüncelerini de geliştirmiştir.

Hukuk eğitiminin son noktası olan hâkim asistanlığı sınavını vermek için 1891 yılında Köln'e geri dönen Oppenheim ile babası arasında kariyer geleceği açısından yaşanmış olan problemin ikinci ayağı ortaya çıkmıştır. İlk problemde amcasının oğlu Simon Alfred Oppenheim'in banka yönetimine katılması ile rahatlayan Oppenheim, bu sefer de kendi küçük kardeşi Emil Oppenheim'in ikna edilmesiyle bu sorunu

çalışmalarına henüz 1886'da başlamış bulunuyordu. Bu durum aynı zamanda ilk cildi 1939 yılında yayınlanan toplam dört ciltlik “*Die Beduinen*” isimli kitabının satır aralarından da takip edilebilmektedir. Max Freiherr von Oppenheim, *Die Beduinen*, Cilt:1, s. 3-6, Leipzig 1939.

⁵⁰ Gossman *The Passion of*, s. 29; Teichmann, *Faszination Orient*, s. 17.

⁵¹ 1831 yılında Bremen'de dünyaya gelmiştir. Tıp eğitimi aldıktan sonra Arapça öğrenmiş ve 1861 yılında Fas'a giderek burada bir soylunun doktorluğunu yapmıştır. Oradaki yaşam hakkında tecrübe kazandıktan sonra kendi seyahatine başlamıştır. 1864 yılında kendi kişisel gözlemleri ve bilimsel bilgisiyle hazırladığı Fas haritası bu alanda bir ilk olmuştur. 1865-1867 yılları arasında Arap kılığına girerek Trablus'tan başlayarak Sahra Çölü'nü aşmış ve Çad Gölü'nü geçerek Gine Körfezi'ne ulaşan ilk Avrupalı olmuştur. Afrika içine düzenlediği gezileri bundan sonra da devam etmiş ve düzenlediği bu gezileri kitaplaştırmıştır. 1885 yılında bölgede uzman olması sebebiyle Bismarck tarafından Almanya'nın sömürge olarak sahiplenmek istediği Zanzibar'a konsolos olarak atanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zentralstelle des Hamburgischen Kolonialinstituts, numara: 14873, Ocak 1913, Oscar Lenz, (Konrad Guenther'in *Lebensbild eines Africaforschers* kitabı.)

⁵² 29 Aralık 1836 tarihinde Riga'da doğmuştur. Botanik alanında eğitim almış ve Almanya'nın Doğu Afrika araştırma seferlerinde önemli görevler üstlenmiştir. 1869 yılında Hartum'dan başladığı seyahatte Uele Nehri'ni keşfetmiştir. Orta Arfika'da yaşayan kabilelerin gelenekleri ve adetleri hakkında detaylı araştırmalar yapmış ve bunları yayınlamıştır. 1875 yılında Kahire'ye yerleşmiş ve Hidiv İsmail'in koruması altında Afrika'yı tarihi ve etnografik olarak araştırabileceği bir coğrafya derneği kurmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Berliner Tageblatt*, numara: 658, 28 Eylül 1911; *Deutsche Tageszeitung*, numara: 9, 11 Ocak 1914.

aşmıştır. Max Oppenheim'in babası Albert Oppenheim'in bu konuda bu kadar ısrarlı olmasının sebebi, Oppenheim Bankası'nın kuruluşundan itibaren ailenin dördüncü neslinden olan Max Oppenheim'in jenerasyonundan kimsenin banka işlerine ilgi duymaması olmuştur. Bankanın geleceğinin tehlikeye düşmemesi adına Albert ve Eduard Oppenheim'in en büyük erkek varisi olan Max Oppenheim bu konuda sürekli baskı altında bulunmuş ve yerine başkası bulununcaya kadar kariyer planlamalarını istediği gibi gerçekleştirememiştir⁵³.

Köln'de sınavını verdikten ve bankanın geleceği meselesini hallettikten sonra babasıyla bir yıl Mülheim'de çalışması karşılığında büyük bir keşif gezisini finans etmesi için bir anlaşma yapan Oppenheim, böylece hem babasının kendisiyle ilgili planlarına karşı çıkmamış hem de kendi istediğini elde etmiştir. 1892 yılında söz verdiği işte çalışması sona erdikten sonra büyük bir seyahat yapmak için hazırlıklarına başlamıştır. Bu seyahatinde Kahire'ye giden Oppenheim, önce en meşhur otelde kalmış ve oradaki Avrupalılarla kaynaşmıştır. Ardından Arapçasını geliştirmek için özel bir hoca tutmuştur. Orada bulunduğu sürede dilini daha iyi geliştirebilmek ve ülkeyi daha iyi tanıyabilmek için hocasının da tavsiyesiyle yerlilerin yaşadığı bölgede küçük bir ev kiralamış ve bu ev 1909'a kadar ana ikametgahı olmuştur⁵⁴. Yerlilerin yaşadığı bölgede kiraladığı evde Arap tarzında yaşamaya başlamış olan Oppenheim, böylece Avrupalılarla daha az münasebet kurmuştur. Burada kendisinin de eserlerinde belirttiği gibi hem İslami yaşayış şeklini öğrenmek hem de Müslümanlar arasındaki güncel tartışmalar ve problemler hakkında bilgi sahibi olmak için Kahire'deki en ünlü cami olan ve sık sık bu tarz tartışmalara ev sahipliği yapan El-Ezher⁵⁵ camisini birçok

⁵³ Teichmann, *Faszination Orient*, s.18; "Banka işleri yoluna girdikten sonra 1892 yılında devlet memurluğundan istifa ederek küçük bir arkeolog topluluğunu hizmetine almış ve Mısır'a giderek kendisine bir Arapça hocası tutmuştur." McMeekin *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s.35, 36.

⁵⁴ Oppenheim'in "*Die Beduinin*" isimli kitabında bu olayları anlatımı şöyledir: "1892 yılında Doğu'daki bilimsel faaliyetlerimi daha büyük ölçekte gerçekleştirebilme fırsatını yakaladım. Benim gibi Köln'lü olan etnograf Wilhelm Joest ile birlikte Fas'tan başlayarak bütün Kuzey Afrika'yı gezdik. Yolculuğumuzun sonunda Kahire'de yerlilerin mahallesinde tuttuğum evde 7 ay kaldım. Burada yerlilerin geleneklerini ve davranış tutumlarını, İslâm'ın ruhunu tamamiyle öğrenmek ve Arapçamın akıcılığını artırmak için yerel Müslümanlar nasıl yaşıyorsa öyle yaşadım. Amacım ileride Arap dünyasının doğu kısmına yapacağım seyahatlere hazırlanmaktı. Oppenheim, *Die Beduinen*, s.3-6; Teichmann, *Faszination Orient*, s.19; Gossman, *The Passion of*, s. 29; Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 54; Çolak, "Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden Beklentileri", *İkinci Uluslararası Tarih Sempozyumu- 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, İzmir 2015, s. 434.

⁵⁵ 10. yüzyılın sonlarına doğru Fatimiler tarafından açılan aynı isimli üniversite ve cami yüzyıllar boyunca İslâm dünyasında önemli bir yere sahip olmuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde bu önemini koruyan

kez ziyaret etmiştir. Aynı zamanda Mısır'da bulunduğu sırada Ortadoğu'ya yapacağı ilk düzgün seyahatini Akdeniz'den Basra Körfezi'ne olacak şekilde planlamıştır⁵⁶. Bu gezisinin hazırlıkları ve izin alma aşamasıyla aynı zamanda Osmanlı Devleti tarafından nasıl değerlendirildiği, Osmanlı arşiv belgelerinden de takip edilebilmektedir⁵⁷. Köln'de yayınlanan bir gazetede, Oppenheim'in bu geziyi Prusya Hükümeti adına düzenlediğinin iddia edilmesi üzerine, bunu haber alan Osmanlı Dahiliye Nezareti, gezi boyunca Oppenheim'in kendisine fark ettirilmeden takip edilmesini ve seyahatinin gerçek amacının öğrenilmesini seyahat edeceği vilâyetlerden istemiştir⁵⁸.

Oppenheim açısından ise, bu gezinin amacı bölgede yaşayan Bedeviler hakkında olabildiğince fazla bilgi toplamak olmuştur. Gezide bölgedeki aşiretlerle rahat anlaşabilmek için Beyrut'tan başlayacağı seferine uygun personeli de işe almıştır. Kervan sorumlusu bir Suriyeli olan Tannus Maluf olmuştur. Bundan sonraki seyahatlerinde de yanında olan Tannus, Oppenheim'a yıllarca hizmet etmiştir. Bu gezide öğrendiklerini ve bölge hakkında edindiği bilgileri "*Vom Mittelmeer zum Persischen Golf durch den Hauran und die Syrische Wüste*" ismiyle araştırma eseri olarak bastırmıştır.⁵⁹

El-Ezher Müslüman alimlerin eğitim gördükleri ve ders verdikleri önemli bir merkez olmuştur. Dönemin en önemli aydınlarından olan Cemaleddin Afgani de 1870'lerde burada ders vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.britannica.com/topic/al-Azhar-University>

⁵⁶ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 54, 55.

⁵⁷ Oppenheim'in bu gezisi için Londra Alman Büyükelçisi olan ve bu görevden önce İstanbul'da büyükelçilik yapmış bulunan Paul von Hatzfeldt, Osmanlı Devleti'nin Londra Sefiri Rüstem Paşa aracılığıyla izin istemiştir. Mabeyn Başkatibi Süreyya Bey bu talebin "*geçştirilmesi*"ni istemişse de Oppenheim'in yola çıkmış olduğunu belirten İstanbul Alman Sefareti'nin ikinci tebliği üzerine, Oppenheim'in gezisine izin verilmiş ve korunması için gerekli yazılar, ziyaret edeceği vilâyetlere gönderilmiştir. Oppenheim'in gezi sırasında bulunacağı faaliyetlerden şüphe duyulmuş, fakat Alman İstanbul Büyükelçiliği'nin isteği geri çevrilememiştir. Alman makamları izin isterken, Oppenheim'in 1883 ve 1886 tarihlerinde aldığı izinlere atıfta bulunarak izin alınmasını kolaylaştırmaya çalışmışlardır. Mabeyn Başkatibi Süreyya Paşa'nın 22 Ekim ve 6 Kasım 1893 tarihli yazıları, BOA. İ. HUS. 18/78-1-1; Londra Sefiri Rüstem Paşa'dan Mabeyn-i Hümayun Başkatibine 3 Mayıs 310/ 15 Mayıs 1894 tarihinde gönderilmiş olan yazı, BOA. Y. MTV. 95/116-1-1.

⁵⁸ Dahiliye Müsteşarı Ahmet Refik'den Yıldız'a gönderilen 4 Ağustos 309/ 16 Ağustos 1893 tarihli yazı. BOA. Y. PRK. DH. 6/82-1-1. Oppenheim'in bu gezisi ile ayrıntılı bilgi için bkz. Karacakaya, "Max von Oppenheim'in", s. 45-62.

⁵⁹ McMeekin'e göre, Oppenheim'in yazmış olduğu kitaba rağmen, hangi konuda uzman olduğu açık değildir. Bedevilerin yaşadığı bölgelere yaptığı gezilere arkeolojik kılıflar uydurduğunu tespit etmiş olan McMeekin, Oppenheim'in aslında bugünkü Türkiye sınırı yakınında, kuzeydoğu Suriye'deki Tel Halef neolitik yerleşimini 1899'da bulana kadar (ki kazı ancak 1911'de başlayabilmiştir) arkeoloji adına pek bir şey yapmadığını belirtmiştir. McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s. 37; Gerçekten de

Oppenheim'in Kahire'de bulunduğu sırada planladığı seyahat 1893 yılı yazında başlamıştır. Bu gezide Havran Dağlarından, Harrah'a, Palmira Antik Kenti'nden Deyr-i Zor'a gitmiş, ardından Fırat'ın doğusuna geçmiş ve Nusaybin'e varmıştır⁶⁰. Oppenheim'in kendi kitaplarında ifade ettiğine göre bu gezide araştırdığı ve incelediği asıl noktalar Bedevilerin gelenek ve inançlarının ne olduğu, İslam öncesi aşiret inançlarını hala koruyup korumadıkları, Osmanlı makamları ve Arabistan'ın kutsal şehirleriyle bağlantılarının nasıl olduğu olmuştur. Ayrıca Oppenheim'a göre ilgilendiği Şammar kabilesinin bedevileri aslında Orta Arabistan'da yaşıyor olsalar da göçebe olduklarından dolayı sık sık Sina, Suriye ve bugünkü Irak'ın bulunduğu çöllere geçerek yaşamlarını sürdürmektedirler. Buradan ayrılırken Şammar aşireti reisi Faris Paşa ile bir kardeşlik anlaşması imzaladığını belirten Oppenheim, aynı zamanda bu belgeyle diğer aşiretlere karşı bir tür koruma kazandığını yazmıştır. Bunun ardından

Oppenheim Arapça öğrenmesi dışında ne Oryantalizmle ne de arkeolojiyle ilgili bir tahsil görmüştür. Onun Doğuyla ilgili akademik olarak tek bağlantısı Arapça bilmesi üzerinden gerçekleşmiştir. Zengin bir aileye mensup oluşu ve doğru insanlarla kurduğu bağlantılar sayesinde çok fazla bilgi sahibi olmadığı alanlarda da ün sahibi olmuştur. Oppenheim Kahire'de Arapçasını ilerlettiği için Bedevilerle onlardan biriymiş gibi kendi dillerinde anlaşabilmiş ve gerekli durumlarda Müslüman biri gibi hareket edebilmiştir. (Seyahatlerinde genellikle Arap kıyafeti giymiştir.) Bütün bunlara rağmen McMeekin, Oppenheim'in ciddi bir şekilde Arap klasiklerini ya da İslâm tarihini okuduğuna dair çok az kanıt olduğunu belirterek, Avrupa'da ve özellikle Almanya'da altın çağını yaşayan şarkiyatçılığa Oppenheim'in yaptığı katkının çok küçük görüldüğünü söylemiştir. Bütün bunlara rağmen ikinci bölümde daha ayrıntılı görüleceği üzere bu gezinin ardından yazmış olduğu rapor Oppenheim'in Dışişlerinde çalışmasını istemeyenlerin direnişini kırmada önemli bir oynamıştır. Bölge hakkında vereceği bilgilerin Almanya'nın bölgedeki durumunu geliştireceği ve güçlendireceği öngörülmüştür; Oppenheim bu geziden elde ettiği kazanımları şöyle ifade etmiştir: "1893 yılı boyunca Bedevilerle ilgili birçok materyal toplayabildim. Bu gezi esnasında çölün evlatlarının özgür ve sınır olmadan yaşamalarına aşık oldum. Kahire'de elimle yemek yemeğe alışmışım. 1892 yılındaki gezide de Bedevilerle birlikte hem ben onlara misafir olduğumda hem de onlar bana misafir olduklarında böyle yemek yedim. Onların hayat tarzlarını eyer üstünde ve çadırlarda paylaştıkça onlar hakkında çok daha fazla bilgi edindim." Oppenheim, *Die Beduinen*, s. 3-6; Oppenheim seyahati boyunca sürekli gerçekleşen Bedevi baskınlarından korkmadığını söyleyerek orada hala sürmekte olan kadim bir kültürü canlı görme fırsatı yakaladığı için kendisini şanslı saydığını belirtmiştir. Göçebelere ve bedevilere karşı korkudan ziyade merak duyduğunu ve onlarla ilgili daha fazla bilgi edinmek istediğini açıklamıştır. Teichmann, *Faszination Orient*, s.19,20; Gossman, *The Passion of*, s. 29. "1893 yılı baharında yolum Şam'a düştü. Buradan ilk kez Yakın Doğu'ya büyük bir araştırma gezisine başladım. Bu gezi iki ciltlik "*Vom Mittelmeer zum Persischen Golf durch den Hauran und die Syrische Wüste (1899-1900)*" isimli kitabımda anlatıldı. Seyahat boyunca bedevilerle olan ilişkilerde danışmanım Mansur Naşr'a güvendim. Kendisi şeyh Midjwel el Meşreb'in yeğenlerinden biriydi. Şeyh ünlü İngiliz Lady Digby'nin eşiydi." Oppenheim, *Die Beduinen*, s. 3-6.

⁶⁰ Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği Oppenheim'in gezisi için izin isterken Beyrut, Basra, Musul ve Bağdat Vilâyetlerine bilgilendirme yapılmasını istemiştir. Almanya Büyükelçiliğinin 8 Haziran 1893 tarihli yazısı ve Dahiliye Nezareti'nden Beyrut, Musul, Bağdat, Basra Vilâyetlerine gönderilen 11 Nisan 1893 tarihli yazı. BOA. DH. MKT. 66/33-2-1; BOA. DH. MKT. 66/33-1; Dahiliye Müsteşarı Ahmet Refik'den Yıldız'a gönderilen 4 Ağustos 309/ 16 Ağustos 1893 tarihli yazı. BOA. Y. PRK. DH. 6/82-1-1.

Musul'a doğru yolculuğuna devam eden Oppenheim, Ninova ve Nimrud harabelerini görmüştür. Oppenheim'in bu gezisi boyunca geçtiği vilâyetlerin mutasarrıfları Oppenheim'ı takip ettirmiş ve görüştüğü kişiler yanında, verdiği hediyeleri dahi İstanbul'a bildirmişlerdir. Oppenheim'in bu gezide sadece bilgi toplamak ve bu bölgeyi tanımak amacıyla hareket etmesi, bölgede ciddi bir tehdit algısı oluşturmamış ve geleceğe yönelik uzun vadeli bir programının olmaması, bölgedeki yetkililerin onu sadece izlemek ve takip ettirmekle yetinmesine sebep olmuştur. Suriye ve Irak'taki gezisini tamamlayan Oppenheim, Şattülarap'tan Hindistan tarafına geçtikten sonra buradan da Alman Doğu Afrika'sına gitmiştir⁶¹. Zaten 1883-1891 yılları arasında Berlin'de amcası Kusserow etrafında oluşan sosyal çevrede Alman kolonyalizmi hakkındaki istişarelere katılmış olan ve bu konuda kendi fikrini de oluşturmuş bulunan Oppenheim, 1891 yılından beri Alman İmparatorluğu koloni mülkü olan Alman Doğu Afrika'sında yönetici olan Freiherr von Scheele'nin konuğu olmuştur. Oppenheim bu ziyareti sırasında Scheele tarafından Almanya'da Alman Doğu Afrika Kolonilerinin

⁶¹ Arap yarımadasında hâkim olma konusunda birbiriyle yarışan üç kol, Şammarları yöneten Reşit kabilesi, Necd'de İbn Suud'ın Vahhabileri ve Mekke'de bulunan Haşimilerdi. Şammarların şeyhi Faris Paşa, Oppenheim'ı özel misafiri olarak uzun süreli ağırlamak için bu gezi sırasında onu Bedevi kampına davet etmiştir. Bu konuda kendi ifadesi şöyledir: "Onlara karşı hevesli olduğumu, geleneklerini ve özgünlüklerini anladığımı hissetmişlerdi. Bunun sonucu olarak onlar da bana karşı hevesliydi ve hangi konuyla ilgili ne sorarsam sorayım açık yüreklilikle cevap veriyorlardı. Oppenheim, *Die Beduinen*, s.3-6; Oppenheim'in faaliyet bölgesi olan Irak, Suriye ve Arap yarımadasındaki aşiretlerin birbiriyle ve Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri için bkz. Talha Çiçek, *The Tribal Partners of Empire in Arabia: The Ottomans and the Rashidis of Najd (1880-1918)*, *New Perspectives on Turkey*, Sayı: 56, 2017, s. 105-130, Teichmann, *Faszination Orient*, s. 19, 20, 22; Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 55; Gossman, Oppenheim'in tüm ömrünü vakfedeceği bilimsel Ortadoğu araştırmasına burada başladığını ve beraberindeki arkeolog topluluğu ile beraber Beyrut limanına çıktıktan sonra Mezopotamya çöllerinde yapacağı seyahatler için gerekli malzemeleri ve develeri tedarik etmek üzere Şam'a geçtiğini belirterek belgelerde sadece genel olarak bilimsel araştırma olarak yer alsa da Oppenheim'in, bugünkü Deyr-i Zor yerleşimi yakınlarında bulunan Palmira antik kenti harabeleri gibi arkeolojik buluntuları topraktan çıkarıp temizlemekle de ilgilendiğini tespit etmiştir. Gossman, *The Passion of*, s. 29; Bu gezi sırasında Osmanlı Devleti Oppenheim'ı takip ettirmiş ve amacını öğrenmeye çalışmıştır. Oppenheim'in yanında Şammar aşireti reisi Faris Paşa'nın beş adamı olduğu halde Musul'a geldiği ve her hareketinin takip ettirildiği belirtilen raporda, Oppenheim'in Musul'a geldikten sonra burada bir ziyafet verdiği bilgisi verilmiştir. Bu raporlarda belirtilen ilginç bir nokta ise Gossman'ı tasdik etmektedir. Oppenheim'in gezdiği yerlerde antik eserleri incelediğini belirten raporlar 1899 yılındaki gezisinden önce arkeolojiye ilgisinin bulunduğuna dair Oppenheim hakkında yapılan çalışmalarda çok fazla işlenmemiş bir yönü daha ortaya çıkarmaktadır. Oppenheim'in arkeolojiye olan ilgisinin 1899 yılındaki gezisinde Tel Halef'i görmesi ve incelemesi sonucu başladığı belirtildiğinden Oppenheim'in henüz 1893 yılında düzenlediği gezide de bu ilgisinin olduğunun belirtilmesi önemlidir. Arkeolojik kazıların yapıldığı bölgelerde kazıyı yapanlara nasıl ayrıcalıklar getirdiğinin ve kazı sonrasında bu kişileri ne kadar ünlü yaptıklarının farkında olan Oppenheim'in bu seyahati düzenlediği bölgelerdeki antik eserlere olan ilgisini bu noktadan değerlendirmek gereklidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karacakaya, "Max von Oppenheim'in", s. 51.

propagandasını yapması konusunda teşvik edilmiştir. Henüz Suriye ve Irak'taki saha araştırmasını yeni tamamlamış olan Oppenheim, Alman Doğu Afrika'sında böyle bir şey doğal karşılandığı ve hatta kendisi gibi önemli finansal bağlantıları olan birisinden beklendiği için bugün Tanzania'da bulunan Kipanga'da bir miktar toprak satın alarak oranın “emir”i olduktan ve böylece Alman kolonyalistleri arasındaki yerini aldıktan sonra, 1894 yılında iki yıllık seyahatini sonlandırmıştır⁶².

Oppenheim'in Osmanlı Devleti'ndeki bu gezisinden hemen sonra Almanya'nın Doğu Afrika kolonisinde toprak sahibi olması, aslında gezinin Osmanlı topraklarındaki fırsatları incelemek ve bu konuda işbirliği yapabileceği kişileri ve grupları tespit etmek adına yapıldığını daha net ortaya koymaktadır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta, zaten İngiliz ve Fransızların dikkate değer nüfuzlarının bulunduğu bölgelerde çalışmalar yapan Oppenheim'in, en başından itibaren Osmanlı Devleti ile Doğu Afrika arasında keskin bir ayrım yapmış olmasıdır. Osmanlı Devleti'nde Arapların çoğunlukta bulunduğu toprakları Almanya'ya doğrudan bağlı bir sömürge haline getirmeyi hiçbir zaman düşünmemiş olan Oppenheim, öncelikle bölgedeki İngiliz ve Fransız nüfuzunun ortadan kaldırılmasını, ardından Almanya'nın ekonomik ve kültürel olarak bu güçlerin yerini almasını savunmuş ve bu amaca uygun olarak hareket etmiştir.

⁶²Oppenheim Afrika'dan döndükten sonra hemen bankanın başında olan kuzeni Simon Alfred ve bazı diğer Köln'lü girişimcilerle Doğu Afrika'daki girişimini geliştirmek ve büyütmek için sağladığı finansal destekler ile şirketler kurmuştur. Bunlardan birisi 1895 yılında kurulan “*Rhenische Handel-Plantagen-Gesellschaft*” isimli şirkettir. Bu şirket Oppenheim Bankası'nın daha önce Alman kolonilerinde yaptığı yatırımlar paralelinde faaliyet göstermiştir. Doğu Afrika'daki girişimin finansmanı için kurulan şirket 1896 yılında faaliyete başlamıştır. 500 yerli ertesi yıl yaklaşık yarım milyon kahve çekirdeği ekmiş ve ilk küçük hasat 1900 yılında gerçekleşmiştir. Daha sonraları kauçuk ağacı ve sabır otu da ekilmiştir. Şirket I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda yatırımcıların kâr beklentisini karşılamaya başlamıştır. Fakat 1916 yılında bölge İngilizlerce ele geçirilmiş ve 1920'de mülkiyeti onlar tarafından alınmıştır. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 23, 24, 25; Gossman, *The Passion of*, s. 29, 30, 31; Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s.55. Oppenheim'in hatıralarındaki toz pembe anlatıya göre bütün bu olanlar şöyle gerçekleşmiştir: “Eve dönüş yolculuğu beni Mezopotamya'dan Fars körfezi ve Hindistan'a oradan da o zamanlar yeni kurulmuş olan güzel Doğu Afrika kolonimize götürdü. Burada içerilere doğru bir keşif gezisi yaptım. Bu sayede Usambara'da büyük bir toprak parçası elde ettim. (Oppenheim'in Doğu Afrika'da ele geçirdiği topraklar yerli Kipanga kabilesinden bir şişe içki ve 700 Mark karşılığında satın alınmıştı). Daha sonra bu topraklar büyük çiftliklere (plantasyon) dönüştürüldü. Bu çiftliklerde ilk kahve tohumları başarılı bir şekilde yetiştirildi. Bu başarıdan sonra kenevire benzeyen sisal bitkisi yetiştirildi. Bu değerli çiftlik Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak Almanya tarafından kaybedildi.” Oppenheim, *Die Beduinen*, s.3-6.

Doğu Afrika’da plantasyon kurmak için gerekli finansal kaynakları oluştururken aynı zamanda devletten de gerekli izinleri alan Oppenheim, bu sırada ilk kez Almanya’da Anti-Semitik saldırıların hedefi olmuştur. “*Staatsbürger Zeitung*” da çıkan bir haberde Doğu Afrika’da büyük bir toprak satın aldığı ve aile bankasının desteğiyle buranın finansal gelişimini temin edeceği, fakat bu girişimde Doğu Afrika’yı iktasadî olarak geliştirmek gibi ulusal bir tutku olmadığı yazılmıştır. Oppenheim’in sözde keşif gezisi düzenlediği fakat bu gezide sadece Yahudilerin çoğunlukla yaşadığı bölgelere gittiği yazılmıştır. Basında reklamı yapılan bu girişimin, aslında aile bankasının gücünü ve parasını artırmaya yönelik olduğu ve Alman topraklarının iktasadî olarak geliştirilmesiyle bir alakası olmadığı belirtilmiştir⁶³.

İkinci gezisinden döndükten sonra Berlin’de 1894-1896 yılları arasında Alman kolonyalizminde önemli rolleri olan Gerhard Rohlfs, Carl Peters⁶⁴ ve Paul Kayzer⁶⁵ gibi isimlerle mevcut olan iletişimini sürdürmüştür. Bu kişilerden Dışişleri Bakanlığı’nda koloniler bölümünün başında olan Paul Kayzer, Oppenheim’dan o zamanki Alman koloni politikaları gereği Kamerun’daki kolonisine bir hinterland kazandırmak için bir sefer planı çizmesini istemiştir. Bu görev için Max Oppenheim’in

⁶³ Teichmann, *Faszination Orient*, s.24, 25; Bu tür iddialar basında yer alsada çalışmamız boyunca Oppenheim’in böyle dini bir hedefi olduğuna dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Oppenheim’in faaliyetlerinin gerçekleştiği dönemde Osmanlı Devleti’nin Filistin bölgesine dünyanın her tarafından fakat özellikle de Almanya’dan gelen Yahudilerin yerleştikleri biliniyor olsa da Oppenheim’in bu faaliyetlerle bir ilişkisi bulunmamıştır. Alman Yahudilerin Filistin’e yerleştirilmesi düşüncesini savunan ve Almanya’da faaliyet gösteren kurum ve derneklerle de bir ilişkisi bulunmayan Oppenheim’in bu fikir hakkında ne düşündüğü ile ilgili bir ipucu bulunamamıştır. 20. Yüzyılın sonlarından itibaren Filistin’e göç eden Alman Yahudileri için bkz. Kevser Topkar, *Templer ve Yahudiler: Osmanlı Filistini’nde Alman Kolonileri (1869-1917)*, Taş Mektep Yayın Atölyesi, İstanbul 2015.

⁶⁴ Almanya’nın Afrika’da koloni edinmesinde önemli bir yeri bulunan Carl Peters 1885 yılında kurduğu Alman Doğu Afrika Şirketi aracılığıyla Almanya adına Doğu Afrika’da topraklar edinmiştir. 1891 yılında Alman Doğu Afrika’sına yüksek komiser olarak atanmıştır. 2 yıl bu görevde kaldıktan sonra Almanya’ya geri dönen Peters burada Almanya Koloni Bakanlığı’nda görev almıştır. Jared Poley *Decolonization in Germany: Weimar Narratives of Colonial Loss and Foreign Occupation*. Peter Lang AG, Berlin 2007, s. 63; 1884 yılında ilk Alman kolonyalisti olan Carl Peters’in Doğu Afrika’ya gitmesiyle başlayan Almanya’nın sömürgecilik serüveni, 1895 yılında ele geçirdiği toprakları “Doğu Afrika Alman Protektorası” olarak ilan etmesiyle yeni bir kurumsallık kazanmıştır. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 27.

⁶⁵ 1890-1896 yılları arasında Almanya İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı Koloni Bölümü başkanlığını yapmış olan Kayzer bu görevinden önce Almanya’nın Doğu Afrika’da toprak elde edebilmesi için kurduğu komitelerle faaliyetler yürütmüştür. Kendi yönetimi altında bulunan Alman kolonilerine yatırımcıları çekebilmek için bu bölgelerde sivil yönetim kurmaya çalışmıştır. Jutta Bückendorf: “*Schwarz-weiß-rot über Ostafrika.*” *Deutsche Kolonialpläne und Afrikanische Realität*. Berlin 1997, s. 443.

uygun görülmesi, bankacı Oppenheim ailesinin mensubu olarak zenginliği sayesinde kaşiflik, yazarlık, diplomatlık, arkeologluk ya da maden arayıcılığı gibi canının istediği işleri özgürce yapabilmesinden ileri gelmiştir. Oppenheim da Almanya'nın bu koloni politikasına uygun olarak, Çad Gölü'nden Libya'ya kadar bilinmeyen vahaları keşfetmek ve Orta Afrika'da Alman üstünlüğü kurmak için bir plan hazırlamıştır⁶⁶. Bu durum onun Almanya'daki koloni savunucuları tarafından nasıl değerlendirildiğini göstermesi açısından önemlidir. Daha önce düzenlediği seyahatler ve sonrasında aldığı görevler Oppenheim'ın faaliyetlerini doğru değerlendirmek adına önemli veriler sunmaktadır.

Yaptığı plandaki bölgenin Mısır-Sudanlı toprak ağası Rabeh tarafından fethedildiğini öğrenmesiyle son bulan sefer hazırlıkları sonrasında Osmanlı'da yeni gezi hedefleri aramaya başlamıştır⁶⁷. Kendine hem pratik hem de toplumsal destek sağlayabilmek için 1895 yılında İstanbul'a gelmiş, II. Abdülhamit'in huzuruna çıkmıştır. Oppenheim görüşmenin alışla gelenden farklı olarak yirmi dakika değil iki saat sürdüğünü iddia etmiş ve görüşmenin ana temasının “İslam Birliği” olduğunu belirtmiştir. Görüşmede ayrıca Sultan'ın bedeviler arasındaki etkisini artırmak istediğini söylediğini iddia eden Oppenheim, bu konuda bedeviler hakkında kendi seyahatlerinden edindiği tecrübelerini paylaştığını söylemiştir. Görüşmenin sonunda ise Sultan'ın bir isteğinin gerçekleştirileceğini söylediğini iddia eden Oppenheim, bunun üzerine 3 kişiyle görüşmek istediğini belirtmiştir. Bunlardan ikisi İzzet Paşa ve Şeyh Abül-Huda'dır⁶⁸.

⁶⁶ Teichmann, *Faszination Orient*, s.25,26; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s.33; Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 56.

⁶⁷ Karacakaya, “Max von Oppenheim'in” s. 53-55.

⁶⁸ Teichmann, *Faszination Orient*, s.26, 27; Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 56. “Türkiye’de sınırsız bir güç sahibi olan Sultan Abdülhamit gazetelerde özgürce yazılar yazılmasına müsaade etmiyordu. Kahire bütün Müslüman politik mültecilerin –özellikle Osmanlı İmparatorluğu’ndan gelenlerin- toplanma yeri idi. Buna rağmen Sultan Abdülhamit ile de mükemmel ilişkiler geliştirdim. İstanbul’a ne zaman gelirim geleyim kendisine haber vermemi isterdi ve bende sık sık bunu yaptım. Bundan sonra Dışişleri’nde işe girdim ve Kahire’deki diplomatik temsilcilikte görevlendirildim. Burada İslâm dünyasını yakından izleyebilecektim. Bunun için Kahire’den daha iyi bir yer yoktu. Mısır basını Arapça yayın yapıyordu ve İslâm dünyası için büyük bir öneme sahipti.”, Oppenheim, *Die Beduinen*, s. 3-6; Bu görüşme sonucu Oppenheim’a bir nişan verilmiştir. Mabeyn Başkatibi Süreyya Paşa’nın 20 Ekim 1895 tarihli yazısı. BOA. İ. TAL. 86/17-1-1. Sultan Abdülhamit’in Almanya’ya karşı yürüttüğü genel politika kapsamında değerlendirilebilecek bu ziyaret, diğer birçok Almanya da yapıldığı üzere onlara ihsanda bulunarak ve iyi karşılayarak kendi hakkında hüsn-i zanda bulunmalarını sağlamak amacıyla kullanılmıştır. İktidarı boyunca birçok Alman seyyah ve devlet adamını huzuruna kabul etmiş olan

Oppenheim’ın bundan sonraki faaliyetleri Alman İmperatorluğu adına çalıştığı 1896-1909 yılları arasında devleti için bölgeden somut bilgiler edinmesi, bilimsel araştırmalar yaparak bilime katkı sağlaması ve aynı zamanda bir emperyalist olarak hareket etmesi açısından daha ilginç bir dönemi teşkil eder. Oppenheim’in faaliyetlerini ve yaptıklarını daha iyi anlayabilmek için bu üç farklı alandaki hareketlerini ayrı ayrı incelemek ve bu faaliyetlerin iç içe geçtiği durumları yetiştği ve fikirlerinin oluştuğu ortama göre değerlendirmek gereklidir.

Sultan II. Abdülhamit, bu kişilerin ülkelerinde kendisi hakkında iyi yönde kamuoyu oluşturacaklarını hesaplamıştır. Bkz. Necati Çavdar, “II. Abdülhamit Devri Osmanlı Dış Politikası”, *Türk Dış Politikası (1830-1989)* ed. Serkan Kekevi, Yunus Emre Tekinsoy, İsmet Türkmen, Ankara 2017, s. 213.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OPPENHEİM'İN MİSİR'DAKİ GÖREVİ

1.1. II. Abdülhamid ve II. Wilhelm

Almanya, 1871 yılında Prusya önderliğinde birliğini sağladıktan sonra Orta Avrupa'daki en güçlü ülke konumuna yükselmiştir. 1871'den 1890'a kadar fiilen Bismarck tarafından yönetilen Almanya'da 1888 yılında ölen I. Wilhelm'in yerine III. Friedrich tahta çıkmış fakat kısa süren hükümdarlığının ardından, aynı yıl II. Wilhelm Kayzer olmuştur. II. Wilhelm agresif bir dış politika izlemek istemiştir. Kendisi gibi düşünen ve beraber çalışabileceği bir başbakanı Bülow'un şahsiyetinde bulan Kayzer II. Wilhelm, Denizcilik Bakanlığı'na da Amiral Tirpitz'i getirerek dış politikasını istediği gibi yönlendirmeye başlamıştır⁶⁹.

II. Wilhelm'in amacı uyguladığı agresif ve saldırgan politikalarla Almanya'yı bir dünya gücü haline getirmek olmuştur. Bu amaca ulaşmak için Almanya'nın daha fazla kaynağa ulaşması ve daha fazla sömürge sahibi olması gerekmiştir. İngiltere'nin üstün deniz filosu ve denizlere hakimiyeti nedeniyle öncelikle bu engeli aşmak isteyen Kayzer, Tirpitz ile uyum içinde Alman filosunun genişletilmesine çalışmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarları da çatışan bu iki devlet özellikle Mezopotamya'daki çıkarları konusunda birbirleriyle karşı karşıya gelmişlerdir.

II. Abdülhamit dönemi boyunca Osmanlı Devleti kendi toprakları üzerinde yaşanan ekonomik ayrıcalık kazanma yarışını bu devletleri birbirine karşı kullanarak idare etmiştir. Henüz 1850'li yıllarda İngiltere tarafından önemi fark edilmiş ve

⁶⁹ I. Wilhelm tarafından 1862 yılında Prusya Başbakanlığına getirilmiş olan Bismarck, Alman birliğini sağlamak adına birçok savaşa girişmiştir. 1871 yılında bunu başardıktan sonra ise Almanya'nın kazanımlarını korumak adına daha uzlaşmacı ve yumuşak politikalar izlemeye başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Ziya Altıntaş, "*Otto Von Bismarck ve Osmanlı'daki İmajı*", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012; Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 23-28; Almanya Başbakanı Bülow'un 1897 yılında ortaya koyduğu *Weltpolitik*, Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından doğacak paylaşımında kendi payını da ortaya koyması açısından önemli bir programdır. Almanya'nın Yakın Doğu, Basra Körfezi ve Hint okyanusundaki çıkarları açısından çok önemli bir rol oynayacak olan Osmanlı Devleti'ndeki artan ekonomik ve politik etkisi, sadece askeri ve siyasi çevrelerden değil, kilise ve üniversite gibi kurumlardan da destek görmüştür. Osmanlılar, bu artan Alman etkisini Rusların ve İngilizlerin etkisini dengelemek için bir fırsat olarak görüp bunu hoş karşılamışlardır. Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War*, Cambridge University Press, New York 2008, s. 65-66; Cenk Reyhan, *Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)*, *Belleten*, Cilt: LXIX, Sayı:254, Nisan 2005, s. 1-10.

sömürgelerinde yaşayan Müslümanların devlete bağlılıklarını artırmak ve isyan etmelerini engellemek gibi çeşitli durumlarda kullanılmış olan Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu hilafet gücü, bu yeni dönemde, özellikle Sultan II. Abdülhamit'in İslam Birliği politikasının II. Wilhelm tarafından desteklenmesi ve Almanya'nın dünyadaki tüm Müslümanların koruyuculuğu iddiasıyla ortaya çıkması rekabete yeni bir boyut kazandırmıştır⁷⁰.

1888 yılında II. Wilhelm'in Alman İmparatoru olmasından sonra uyguladığı “*Weltpolitik*” gereği Osmanlı Devleti'nin önemi özellikle bir pazar olarak artmıştır. Almanya'nın birliğini sağladığı 1871 yılında aynı zamanda endüstriyel olarak oldukça gelişmiş olan Alsas ve Loren'i de ilhak etmesi, elde ettiği büyük savaş tazminatıyla birlikte bu konuda önemli bir atılım yapmasına fırsat vermiştir. Alman bankalarının bu gelişmede oynadıkları destekleyici rol, onların Almanya'nın ülke dışına yaptıkları ticarete de hâkim olmaları sonucunu doğurmuştur. Gelişen sanayisi gereği daha fazla pazara ve hammaddeye ihtiyaç duyan Almanya, Bismarck'ın yıllardır yürüttüğü Avrupa merkezli politikayı değiştirmeye başlamıştır. Bismarck yönetiminin son yıllarında başlayan bu değişiklik 1884-1885 yıllarındaki Berlin Kongresinde iyice ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda Almanya, Doğu ve Güneybatı Afrika'da, Kamerun'da ve Togo'da sömürge elde etmiştir⁷¹.

⁷⁰ II. Wilhelm iktidarı tam olarak eline aldığı 1890 yılından itibaren Almanya'yı bir süper güce çevirme hedefi karşısında en büyük engel olarak İngiltere'yi görmüştür. İngiliz sömürgelerinde yaşayan Müslümanların sayıca fazla olması Almanya'nın İslâma ve bu bölgelerde yaşayan insanların durumuna olan ilgisini artırmıştır. Aralarında Oppenheim'in de bulunduğu birçok bilim adamı, arkeolog ve diplomat bu bölgelere giderek Alman dışişlerine raporlar göndermiştir. Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu*, s. 28-29; Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 28-30; Almanya siyasi birliğini kurduğu 1871 yılından Bismarck'ın görevden ayrıldığı 1890 yılına kadar Avrupa'da politikanın baş aktörü olmasına rağmen Osmanlı Devleti'ni pek önemsememiştir. Bismarck'ın görevden ayrılması ile birlikte II. Wilhelm Türkiye hakkındaki siyaseti değiştirmiştir. Hızla büyüyen ve gelişen Alman sanayisi için oldukça uygun bir yayılma alanı oluşturan Osmanlı topraklarına nüfuz etmek isteyen II. Wilhelm'in bu konuda işini kolaylaştıran en önemli faktör İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk etmesi olmuştur. Bu durumda II. Abdülhamit, ülkenin güvenliği için Almanya'nın siyasi, kültürel ve ekonomik olarak nüfuzunu arttırmasını hoş karşılamak zorunda kalmıştır. Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamit ve İslam Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti (1856-1908)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1992, s. 106.

⁷¹ Bismarck 1874 yılında Zengibar Sultanlığı'nın Alman himayesi talebini diğer büyük güçlerle anlaşmazlık yaşanmaması için reddederken, Almanya aynı ülkeyi 1890 yılında diğer ülkelerin protestolarına rağmen kendi hakimiyet bölgesi ilan etmiştir. Almanya dış politikasındaki bu değişim sadece Afrika ile sınırlı kalmamıştır. Sanayisinin gelişmesine paralel olarak Yakındoğu pazarlarına girmeye çalışmış ve bunun ilk örneklerinden birisini 1880 yılında kurulan *Deutscher Handelsverein* oluşturmıştır. Bu kurum faaliyetleri kapsamında Doğu'daki İktisadî koşullar hakkında bilginin artırılmasına çalışmıştır. 1889 yılına kadar faaliyet gösteren bu kurum İzmir bölgesindeki şarap üretimini arttırmaya çalışsa da faaliyetlerinde başarılı olamamış ve kapanmıştır. Murat Özyüksel,

Almanya, dünyada sömürge haline gelmemiş olan toprakların azlığı nedeniyle sömürge edinerek sanayisinin ihtiyaçlarını karşılayamayacağını fark etmiş ve bu yüzden politikasını “*barışçı yayılma*” olarak belirlemiştir. Bu politika gereği, henüz büyük devletler tarafından paylaşılmamış olan ve toprakları itibarıyla büyük potansiyeli bulunan Osmanlı Devleti’nin önemi Almanya için bir kat daha artmıştır. 1889 yılında II. Wilhelm’in İstanbul’u ziyaret etmesi Almanya’nın yöneleceği politikanın sinyali olmuş, Sultan II. Abdülhamit ise, bu ziyareti emperyalist ülkelerin Osmanlı Devleti üzerindeki planlarını bozmak ve Almanya’ya Osmanlı Devleti’nde alan açmak için kullanmıştır⁷².

Almanya’nın gözünü Osmanlı Devleti’ne çevirdiği yıllarda oldukça sıkıntılı bir durumda bulunan devlet, Sultan II. Abdülhamit’in uyguladığı çeşitli politikalar ile ayakta kalmaya çalışmıştır. 1877-1878 savaşında Avrupalı Devletlerin desteği olmadan tek başına ayakta kalamayacağı bir defa daha ortaya çıkan devletin, Rusya’ya karşı geleneksel müttefikleri olan İngiltere ve Fransa da, Berlin anlaşmanın ardından bu politikalarını terk etmişler ve kendileri için uygun olan bölgeleri devletten koparma yoluna gitmişlerdir. Tam da bu noktada Almanya’nın Osmanlı Devleti’nin ihtiyaç duyduğu desteği vermeye gönüllü olması, iki ülkenin arasındaki ilişkilerin nasıl bu kadar hızlı geliştiğini açıklamaktadır⁷³.

Almanya’nın Osmanlı Devleti ile kültürel temasları ilk olarak 1846’da kurulan “*Deutsche Morgenlaendische Gesellschaft*” üzerinden olmuştur. Bu organizasyonun ardından Almanların kültürel anlamda Osmanlı topraklarındaki en büyük girişi, 1875 yılında Mısır’daki Kahire Ulusal Kütüphanesi’nin yönetimine bir Almanın atanması olmuştur. 1911 yılına kadar sürecek olan bir gelenek böylece başlamış ve bu kütüphane Almanların Mısır’daki Müslümanlarla olan ilişkileri açısından çok önemli bir rol oynamıştır. Bunun haricinde Berlin’de 1887 yılında başlayan “*Seminar für orientalische Sprachen*” ileride Oppenheim’in çalışma arkadaşlarının da aralarında bulunduğu ve Osmanlı Devleti’nde faaliyet gösterecek birçok arkeolog ve

Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfuz Mücadelesi: Anadolu ve Bağdat Demiryolları, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013. s. 32-34, 44, 45.

⁷² Örneğin, II. Wilhelm ile birlikte geziye katılan Prossel, Osmanlı Devleti’ndeki demiryolu inşaat potansiyelleri üzerinde görüşmeler gerçekleştirmiştir. Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfuz*, s. 34,35.

⁷³ Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfuz*, s. 38-39.

akademisyenin yetişmesinde önemli rol oynamıştır⁷⁴. Buna rağmen Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte Osmanlı topraklarında ilgilendiği faaliyetler ekonomik olmuştur. Buradaki İngiliz çıkarlarını göz önünde bulundurarak onları açıkça karşılarına almasalar da kendi kazançlarını artıracak formüller bulmaya çalışmışlardır⁷⁵.

Bu kapsamda Almanya, Osmanlı Devleti'ndeki nüfuzunu artırmak için kendisine orduda reform ve demiryolu yapımı olmak üzere iki alan seçmiştir⁷⁶. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne olan ekonomik ilgisinin arttığı ve Anadolu Demiryolu anlaşmasının yapıldığı tarihlerde özellikle Almanya'nın, gelecekteki hedefleri olarak belirlenmiş olan, Suriye ve Irak'taki Araplarla olan ilişkileri daha sınırlıdır. Bu dezavantajını ortadan kaldırabilmek için çeşitli yöntemler deneyen Almanya'nın bilgi toplamak için en sık kullandığı yöntem genellikle bölgeye *bilim adamları* ve *iş adamları* yollamak olmuştur. Oppenheim'in 1893 yılında Fars Körfezi'ne düzenlediği gezi, 1896 yılında iş adamı Robert Wönckhaus'un körfezin İran tarafında Arap aşiretlerle ticaret yapmak için kurduğu şirket bunlara örnek olarak verilebilir. Fas'ta da benzer süreçler yaşanmış, Alman diplomatlarının yardımıyla Krupp ve Mannesmann gibi şirketler Araplar ve Berberiler arasında nüfuz kazanmaya çalışmışlardır⁷⁷.

⁷⁴ Donald McKale, "Germany and the Arab Question Before World War I." *The Historian*, Cilt. 59, Sayı. 2, 1997, s. 311-312.

⁷⁵ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 30-32.

⁷⁶ Savaşın önceki on yıllarda Almanların Osmanlıların iç işlerine müdahale etmede en aktif oldukları alan ekonomi olarak öne çıkmıştır. Pazar, hammadde ve kazançlı yatırım arayışı Almanya'nın savaştan önce Osmanlı topraklarındaki aktivitelerinin en önemli bölümünü oluşturmuştur. Bağdat Demiryolu dışında Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki yatırımlarının yoğunlaştığı alanlar toplu taşıma hizmetleri, elektrik dağıtımı, tarım, madencilik ve iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması olmuştur. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde iş yapan Alman şirketlerinin en önemlileri şunlardır: Deutsche Bank of Berlin, Deutsche Orientbank, Deutsche Palastina Bank, Krupp ve Mauser Şirketleri, Siemens Bau A.G, Hamburg-Amerika buharlı gemi şirketi, Deutsch-Levantinische Baumwollbau-Gesellschaft, Anatolische Handels und Industriegesellschaft. Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire*, Princeton University Press, New Jersey 1968, s.7-9; Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman*, s. 85; II. Wilhelm 1899 yılında yaptığı gezi sırasında Anadolu Demiryolu Şirketi adına Haydarpaşa'ya bir liman yapılması imtiyazını almıştır. Fransız Büyükelçiliği ve İzmir-Kasaba Demiryolu Şirketinin bütün karşı çıkmalarına rağmen 1900 yılında başlanan limanın inşaatı 14 Nisan 1903'te tamamlanmıştır. Almanya'nın o dönemdeki İstanbul konsoloslu Bieberstein, bu limanın önemini vurgularken limandan, "*Anadolu Demiryolu'nun geleceği, Alman ticareti ve Alman deniz ulaşımı açısından son derece önemli bir eser*" olarak bahsetmiştir. Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz*, s. 137.

⁷⁷ McKale, "Germany and the Arab", s. 312-314; 19.yy'da Avrupalı güçler Osmanlı Devleti'nin zayıflığından dolayı olası çöküşü halinde Orta ve Yakın Doğu'da elde edilecek politik ve ekonomik

II. Wilhelm'in Almanya'nın bir süper güç olması yolundaki mücadelesi, Osmanlı Devleti üzerindeki kültürel, iktisadî, siyasi ve askeri nüfuzunun artması sonucunu vermiştir. Hızla gelişen Alman ekonomisi ve sanayi için ideal bir pazar olarak görülen Osmanlı coğrafyası, devletin de özellikle 1878 Berlin Anlaşmasından sonra politik olarak yalnız kalması ile Almanya'ya kademeli olarak açılmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik çıkarlarının büyümesine paralel olarak Wangenheim'in da belirttiği gibi Osmanlı Devleti'nde politik olarak en belirleyici güç olan askeriye'nin yeniden yapılandırılması ve modernleştirilmesi görevi de Almanya'ya düşmüştür. Özellikle Alman silah endüstrisi bu durumdan oldukça kârlı çıkmış ve önemli kazançlar elde etmiştir. İşin teknik boyutunda ise Türkiye'ye gelerek eğitim ve danışmanlık görevleri yürüten Alman subayları yanında, Almanya'ya giderek burada eğitim gören Türk subayları da bulunmuştur. Osmanlı Devleti'ne danışman olarak askeri uzman gönderme geleneği ilk kez 1835 yılında Helmuth von Moltke'nin başkanlığında bir ıslah heyetinin atanmasıyla başlamıştır. Sultan II. Abdülhamit döneminde devam eden bu heyetlerden ilki 1882-1885 yılları arasında görev yapmış olan General Kaehler heyeti olmuştur. Daha sonra aynı heyet görevine devam ederken başkanlığına von der Goltz atanmıştır⁷⁸.

çıkarlarda bir devletin diğerlerine üstünlük sağlamaması için birbirleriyle mücadele içinde olmuşlardır. Almanya'nın ulusal birliğini sağlamasının ardından bu mücadele yeni bir boyut kazanmış, özellikle Bismark'ın istifasının ardından Osmanlı Devleti'ne olan Alman ilgisi artmıştır. Prusyalı askeri eğitimcilerle Alman silah endüstrisi temsilcileri İstanbul'da görülmeye başlamıştır. Alman ilgisi bu alanlarla da sınırlı kalmamış, bankacılık, endüstri firmaları ve demiryolu girişimleri de Osmanlı Devleti'nde ayrıcalık, pazar ve etki bölgesi edinme yarışına girmiştir. Başlangıçta bu tarz özel girişimlere devlet desteği sınırlı olsa da II. Wilhelm'in Osmanlı Devleti'ne düzenlediği iki seyahatin sonucunda gözle görülür derecede artmıştır. Almanya'nın Osmanlı topraklarına savaşız olarak sızması Berlin-Bağdat demiryolu projesi ile zirve noktasına ulaşmıştır. Bu girişim doğal olarak her birinin geleneksel çıkar bölgeleri ve konuları olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın şüphe ve kaygılarını çekmiştir. Böylece Almanya'nın 1890'lardan itibaren Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik, politik ve askeri gücünü artırma girişimi Rusya, İngiltere ve daha az olsa da Fransa ile olan ilişkilerini germiştir. İlişkiler bu yıllar boyunca bazı anlaşmalar ile düzeltilmeye çalışılsa da Birinci Dünya Savaşı'na yol açan gelişmelere bakıldığında savaşan ülkeler arasında oluşan güvensizliğin temel nedenlerinden birinin bu olduğu görülmektedir. Trumpener, *Germany and the Ottoman*, s. 3-5.

⁷⁸ II. Meşrutiyet döneminde de bu gelenek terk edilmemiş ve Goltz Paşa başta olmak üzere birçok Alman subay Osmanlı Devleti'ne gelerek eğitim ve danışmanlık hizmeti vermiştir. 1912 yılında İstanbul Alman Konsolosluğu'nun askeri ataşesi von Strempel'e göre 24 Alman subay Osmanlı topraklarında görev yapmaktadır. Bülent Durgun, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk-Alman Askeri İlişkileri ve Liman von Sanders Heyetinin Görevlendirilmesi", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı ve Mirası Bildiriler Kitabı*, Ed. Halil Çetin, Lokman Erdemir, s. 232-235; Osmanlı-Alman ticareti 1880'den itibaren genel olarak büyük artış göstermese de Alman silah sanayi bu yıllarda Osmanlı Devleti'ne oldukça yüksek miktarda satış yapmıştır. 1882 yılında Osmanlı Devleti'ne gelerek askeri reformlar yapmaya başlayan Kaehler liderliğindeki Alman askeri heyeti, bu ticaretin gelişmesinde kilit öneme

19. yüzyılın sonlarına doğru halen üç kıtada zengin toprakları bulunan Osmanlı Devleti'nde İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı hepsi farklı sebeplerle olmak üzere belirli bir karşıtlık bulunmuştur. Almanya bu dönemde hem Osmanlı Devleti yöneticileri için hem de aydınlar için muhtemel bir dost olarak ortaya çıkmıştır. Almanya, Osmanlı Devleti'ni Afrika'da uyguladığı kolonyalist yöntemlerle ele geçirmesinin mümkün olmadığını farkında olarak ilişkilerin gelişmeye başladığı ilk andan itibaren iktisadî ve siyasi nüfuzunu silah kullanmadan ve savaşmadan artırmaya çabalamıştır. Almanya bunu başardıkça, İngiltere, Rusya ve Fransa'nın yıllardan beri sürdürmekte oldukları düzen bozulmaya başlamıştır. Ülkeler arasındaki dengelerin değişmesinden dolayı yeni çatışmalar ortaya çıkmaya başlamış ve bunlar dünya gündemini uzun süre meşgul etmiştir⁷⁹.

Berlin Anlaşması'ndan sonra ulusalcılık akımları, iç ayaklanmalar ve dış müdahalelerin birleşik sonucu olarak birçok toprağını kaybetmiş olan Osmanlı Devleti, Avrupalı devletler arasında denge politikası uygulayarak yaşamını devam ettirme dönemini başlatmıştır. Dış politika yönetimi bu dönemde büyük devletler arasındaki uyuma veya uyuşmazlıklara göre biçimlenmiştir. İngiltere'nin yüzyılın başında uyguladığı Rusların Akdeniz'e ulaşmasını engellemek için Osmanlı Devleti'ni destekleme politikasını terk ederek, doğrudan Osmanlı topraklarını işgal edip bu politikayı bizzat kendisinin yürütmeye çalışmasıyla birlikte Kıbrıs ve Mısır gibi Osmanlı toprakları İngiliz işgaline uğramıştır. II. Abdülhamit'in uyguladığı dış politikada kritik bir öneme sahip olan bu durum Almanya ile yakınlaşma sürecini de oldukça hızlandırmıştır⁸⁰.

Bu dönemde yine dünya Müslümanlarının liderliği vurgusunu öne çıkarılmış, bu politikanın gerektirdiği güç ve araçlar bulunmamasına rağmen İngiltere, Fransa ve Rusya'nın sömürgelerinde yaşayan Müslümanların durumu yüzünden bu ülkeler

sahip olmuştur. Kaehler'den sonra bu görevi sürdüren Goltz, Almanya önderliğinde Avusturya, İtalya ve Osmanlı Devleti'nin bir orta Avrupa birliği oluşturmalarının önemli olduğu görüşünde bulunmuştur. Alman askeri heyetinin çalışma süresi boyunca Alman silah firmalarına katkıları oldukça büyük olmuş ve 1889,1890 yıllarında bu ticaretin miktarı 15 milyon Mark'ı geçmiştir. Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz*, s. 45-48.

⁷⁹ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman*, s. 25.

⁸⁰ Ali Kaşığıuşun, *Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 39-40.

Osmanlı Devleti'ne temkinli yaklaşmak zorunda kalmıştır. Bu politikada Osmanlı Devleti ile iş birliği yapabilecek konumda olan tek Avrupalı büyük güç olan Almanya, Müslümanların yaşadığı bir sömürgesi olmaması nedeniyle Osmanlı Devleti nezdindeki etkisinin artmasında bu durumu kullanmıştır⁸¹.

1.2. Osmanlı Devleti ve İslam Birliği Düşüncesi

Osmanlı Devleti'nde İslam Birliği düşüncesinin ortaya çıkışında Yeni Osmanlılar büyük bir paya sahip olmuştur. 1865 yılında Namık Kemal'in liderliğinde kurulan İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti ile kurumsal bir yapı kazanan Yeni Osmanlılar hareketinin savunduğu en önemli görüş Osmanlı vatanseverliği olmuştur. Bunun nasıl sağlanacağı ile ilgili kendi aralarında da bir görüş birliği olmayan hareketin etkisinin en yüksek olduğu dönem Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği 1876 yılı olmuştur. 28 Haziran 1878'de meclisin kapatılmasıyla etkileri önemli ölçüde azalan Yeni Osmanlıların savunduğu en önemli görüş, Türk milletinin ve devletin uzun yıllardır ayrılmaz bir parçası olan İslam dininin hukukunun dışlanmaması olmuştur. Yeni Osmanlılar Tanzimat ile başlayan yenileşme sürecinde kurulmasını istedikleri parlamenter sistemi, İslam hukuku ile bağdaştırmak istemişlerdir. Yeni Osmanlıların kurulduğu ve fikirlerinin geliştiği dönemde İslam alemi dünyanın her bölgesinde girdiği mücadeleleri kaybetmiş ve Batı dünyasının sömürgesi haline gelmiştir. Yeni Osmanlılar hareketinin en önemli figürü olan Namık Kemal bu dönemde İslamın birliği emrettiği noktasını ön plana çıkartarak, ırk, dil gibi farklılar üzerine birlik inşa etmenin yerine hilafetin Osmanlılarda olmasından faydalanılmasını ve Osmanlı Devleti etrafında İslam birliğinin sağlanmasının mümkün olduğunu dile getirmiştir. Namık Kemal İslam Birliği'nin sağlanması halinde 200.000.000 Müslümanın tek bir vücut gibi birbirlerinin menfaatlerini koruyacağını söylerken aynı zamanda bunun politik gelişmeler sonucu değil fikri tartışmalar sonucunda elde edilebileceğini vurgulamıştır. Bu yüzden Namık Kemal'in bahsettiği İslam birliği siyasi değil, kültürel ve ideal bir birlik olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ilk olarak Yeni Osmanlılar ile ortaya çıkmış olan İslam Birliği düşüncesinin Tanzimat ve Islahat fermanlarında vücut bulan Osmanlı

⁸¹ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman*, s. 49-50.

yenileşmesi hareketine bir tepki olması durumu ve aynı düşüncenin II. Abdülhamit devrinde genel bir siyaset haline gelmesi, 1856-1876 arasındaki gelişmelerle doğrudan ilgili olmuştur. Islahat Fermanı'nın ilanının hemen akabinde İngiltere'nin, sömürgelerinde yaşayan Müslümanlar üzerindeki Osmanlı halifesinin itibarını, kendi emperyalist çıkarları için kullanmaya çalışması Osmanlı yöneticileri üzerinde önemli bir iz bırakmıştır⁸².

İngiltere'nin emperyalist çıkarları için Osmanlı Hilafetinin manevi gücünü kullandıkları ilk olay 1857 yılında ortaya çıkan Sipahi ayaklanmasıdır. Bir sene önce İslamın en büyük düşmanı olarak nitelendirilen Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti ile birlikte savaşmış olan İngiltere, bu olayın Hint müslümanları üzerinde yaptığı olumlu etkiyi kullanarak onların ayaklanan Hindulara katılmasını engellemek için Osmanlı Sultanı ve Müslümanların Halifesi Abdülmecid'ten isyana katılmalarının kendisini memnun etmediğini belirten ve İngilizlerle iyi geçinmelerini öğütleyen bir yazı almıştır.

İngilizlerin Osmanlı Halifesinin manevi gücünü kullanmaya çalıştıkları bir diğer örnek Afrika'daki sömürge faaliyetleridir. Afrika'ya gönderecekleri ve “*ilim ve fûnûn tedkiki*” yapacak olan kaşiflere orada medeniyetten uzak olarak yaşayan Müslümanlar tarafından saldırıya uğramamaları için bir belge verilmesini isteyen İngilizlerin bu isteğine olumlu cevap verilmiştir⁸³. Bu bölümde görüleceği üzere İngiltere'den yıllar sonra Almanya yine Afrika'ya gidecek olan Oppenheim'ın seyahatine benzer bir kılıf uydurmuş ve aynı türde bir yazı talep etmiştir.

⁸² Eraslan, *II. Abdülhamit ve İslam*, s. 58-65; Osmanlı literatürüne Tanzimat sonrası dönemde Yeni Osmanlılar tarafından “*İttihad-ı İslâm*” olarak kazandırılan bu düşünce Tanzimat bürokratlarının Batı ile olan ilişkilerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. 1880'e kadar Osmanlı'daki bu akımı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışan İngiltere desteklemiş, fakat önce Kıbrıs'ı ardından Mısır'ı işgal etmesiyle bu politikadan vazgeçtiği ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin desteğini kaybeden bu düşüncenin hala bir dereceye kadar etkili olabileceğini hesaplayan Sultan II. Abdülhamit, Müslümanlar arasındaki halifelik itibarını sömürge topraklarında birçok Müslüman yaşayan Avrupalı güçler için bir tehdit olarak elinde tutmaya devam etmiştir. Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 32-34; II. Abdülhamit'in uyguladığı İslâm Birliği politikasının dünyadaki Müslümanlar arasında belli karşılığı bulunmakla beraber, ihtiyatlı ve saldırgan olmayan bir doğası olmuştur. Bu politikanın en önemli hizmeti uluslararası siyasete olduğundan çok daha büyük bir güç olarak yansıması olmuştur. Davis Trietsche ve Hugo Grothe gibi Alman oryantalistleri yazmış oldukları propaganda broşürlerinde Osmanlı Devleti'nin İslâm birliğini sağlayarak Almanya'nın yardımıyla İngiltere ve Fransa'yı ülkelerinden çıkaracaklarını yazmışlar, böylece Anadolu ve Mezopotamya'nın zenginliklerinden Almanya'nın yararlanacağını vurgulamışlardır. Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman*, s. 76-81.

⁸³ Eraslan, *II. Abdülhamit ve İslam*, s. 65-68.

İngiltere'nin 1878 yılına kadar Osmanlı Devleti ile olan iyi ilişkileri sayesinde zaman zaman kullandığı bu gücü 1890 yılından itibaren süper güç olma hedefiyle hareket eden II. Wilhelm de kullanmak istemiştir. İngiltere'nin kendi sömürgelerindeki Müslümanların uysallığını sağlamak amacıyla müracaat ettiği bu güce II. Wilhelm aynı insanların büyük bir isyana kalkışmaları adına başvurmak istemiştir. Bunun için II. Abdülhamit ile olan ilişkilerini geliştirmiş aynı zamanda Oppenheim örneğinde olduğu gibi, çeşitli resmi ve gayri resmi Alman görevlileri Müslüman dünyasını takip etmek ve hatta onları özellikle İngiltere aleyhine kışkırtmak üzere görevlendirmiştir⁸⁴.

Osmanlı Devleti'nde Yeni Osmanlılar hareketi ile birlikte ortaya çıkan ve II. Abdülhamit'in genel bir politika haline getirmeye çalıştığı İslam birliği ya da İslamcılık, müslümanların her alanda bilinçlenmesi, aktif mücadeleye hazırlanması, islami ilimlerin yeniden organize edilmesini kapsayan bir ideoloji olmaktan uzak olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na kadar uyguladığı İslamcılık siyasetinin temel amacı devletin yıkılmasını engellemek, ülke içindeki birliği sağlamak ve sağlamlaştırmak olmuştur. İslamcılık bu dönemde dış politikada da devletin siyasi gücünü artırmak için bir koz olarak zaman zaman kullanılmıştır⁸⁵.

1.3. Oppenheim'in Mısır'daki Alman Konsolosluğu'ndaki Görevi

1.3.1. Oppenheim'in Alman Dışişlerinde Çalışma İsteği ve Başvuruları

Oppenheim, bir taraftan Doğu'ya seyahatler düzenleyip Almanya'nın sömürgelerinde toprak satın alarak, şirketler kurarak iş hayatına atılmış, diğer taraftan da Alman Dışişleri'nde bir kariyer sahibi olmak için uğraşmıştır. Bunun için hem

⁸⁴ Osmanlı Sultanlarının sahip olduğu Halifelik ünvanını 1856-1876 arasında kendi çıkarları için kullanmış olan İngiltere, 1877-1878 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin cihat ilan etmesini şüpheyle karşılamış ve bu ilanın kendi sömürgelerinde yaşayan Müslümanlar üzerindeki etkisini sıkı bir şekilde takip etmiştir. O ana kadar İngiltere açısından bir sorun olarak görülmeyen Halifenin tüm Müslümanların üzerindeki etkisi bu sırada İngiltere'nin Hindistan Genel Valisi Lord Lytton'un Başbakan Salisbury'e gönderdiği bir raporda tehlikeli olarak nitelendirilmiştir. Halifenin ilerde İngiltere'ye karşı da bir cihat ilan edebileceğini söylemiş ve bu durumda İngilizlerin Hindistan'da büyük sıkıntılar yaşayacağını vurgulamıştır. Eraslan, *II. Abdülhamit ve İslam*, s. 113-117. Almanya'nın da yıllar boyunca çeşitli vasıtalar ile ulaşmak istediği asıl hedef Müslümanları ayaklandırarak başta Hindistan olmak üzere İngiltere'ye ait sömürgelerdeki İngiliz yönetimini sonlandırmak olmuştur.

⁸⁵ Eraslan, *II. Abdülhamit ve İslam*, s. 387-398.

Heinrich von Kusserow sayesinde tanıştığı insanlardan hem de kendi arkadaş çevresinden ve onların ailelerinden yardım almış, fakat uzun süre bir sonuç elde edememiştir. 1887’de ilk kez Alman Dışişlerine başvurduğunda aldığı red cevabının sebebinin, kurumda çalışan üst düzey yetkililerin sahip olduğu Yahudi karşıtı görüşler olduğu, Oppenheim’in reddedildiği açıklamadan anlaşılmaktadır⁸⁶. Buna rağmen 1891’de bir kez daha başvuran Oppenheim yine red cevabı almıştır⁸⁷. Oppenheim’in ikinci kez reddedilmesinden sonra, onu Alman Dışişleri’nde bir göreve yerleştirmek isteyen ve Dışişleri’ndeki ona karşı olan bu tutumu “zararlı bir delilik” olarak gören Hatzfeldt, onun doğrudan Dışişleri personeli olmasını içermeyen başka bir teklif hazırlamıştır. Buna göre Oppenheim, daha önce düzenlediklerine benzer bir bilimsel araştırma gezisi yapacak ve masrafları tamamen kendi babası tarafından karşılanacaktı. Oppenheim bu geziyi Kahire’den yönetecekti. Kahire’deki genel konsolosluga resmi olarak bağlı olmasa bile herhangi bir şekilde ilişkide olmak ona

⁸⁶ Oppenheim’in 1880’lerin ortalarından itibaren Dışişleri Bakanlığı’nda bir kariyer düşünmüş olduğu amcası Kusserow ile olan gezisinde ve onun çevresindeki insanlarla geliştirdiği ilişkilerden anlaşılmaktadır. Oppenheim, 1887 yılında Herbert von Bismarck- Şansölye Otto von Bismarck’ın oğlu ve o sırada Dışişleri Bakanlığı sekreteri- tarafından reddedilen resmi bir başvuruda bulunmuştur. Reddedilirken Oppenheim’a verilen cevap çok açık olmamış ve daha sonra Herbert’in yapmış olduğu açıklamaya göre, Oppenheim’in Yahudi olması en büyük problemi teşkil etmiştir. Dışişlerinde çalışan “yetenekli” insanların sadece “babası çok fazla para kazanmış olan bu adamla çalışmak istemeyecek” olmalarını da başka bir neden olarak ileri sürmüştür. Bihl, *Die Kaukasus Politik*, s.41; McMeekin’e göre, Oppenheim’in düzenlediği gezilerin ardından yayınlamış olduğu “bilimsel” yazılar akademisyenlerce çok fazla takdir edilmiş olmasa da, özellikle Alman Dışişlerine hitap eden Araplara dair gezi raporları siyasi olarak daha çok ses getirmiştir. McMeekin, bu yüzden Oppenheim’in Dışişlerinde bir görev alma konusunda başarılı olmak için genellikle soylu olmayanları ve özellikle Yahudileri bünyesinde barındırmayan Dışişlerine yararlılık gösterecek şekilde Ortadoğu’daki Arapların içine karışmayı seçtiğini söylemiştir. Oppenheim, Yahudi olmasından kaynaklanan sorunları aşmak için Musevi inançlarından kendi rızasıyla vazgeçip annesinin inancını yani Katolikliği benimsediğini açıklamıştır. Bu iddiası Bismarck’ın ekibindeki Almanya’nın eski bakanlarından biri olan ve sonrasında Londra elçiliğine atanan Paul Graf von Hatzfeldt tarafından da desteklenmiştir. McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s. 38.

⁸⁷ Kont Paul von Hatzfeldt’in güçlü desteğine rağmen 1891 yılında yapılan ikinci başvuru da ilkiyle aynı sonucu vermiştir. Bu seferki red Dışişleri Bakanlığı’nın politika bölümü yöneticisi Friedrich von Holstein tarafından şöyle açıklanmıştır. “Oppenheim’in diplomatik göreve alınması aynı arka plana sahip birçok kişinin daha başvuru yapmasına yol açacaktır. Oppenheim’in işe alınmasına engel olan en önemli iki büyük kusuru onun bir tam Yahudi olması –dışişlerinde çalışan birçok yarım-Yahudi var- ve tabi ki bir de banker bir aileye mensup olmasıdır. Bu kategorideki insanlardan birçok başvuru alıyoruz. Bunlar sadece bir prensip olursa reddedilebilirler. Bir istisna her şeyin bozulmasına yol açar.” Almanya’da bu dönemde özellikle finans çevreleriyle bağlantıları olan kişilerin Dışişleri’nde çalışmasının istenmemesinin sebebi bu kişilerin devlet mevkiini kullanarak bulundukları bölgede belki ülkeleri için olmasa da kendi şirketleri ve desteklendikleri finans grupları adına faaliyetlerde bulunabilecekleri şüphesi olmuştur. Henüz devlet ve özel girişimin çıkarlarının ortak bir paydada toplanmadığı bu dönemde bu kişilerin devlete sadakatlerine güvenilmemiş ve faaliyetlerinin devlet politikasına ve çıkarlarına zarar verebileceği düşünülmüştür. Bihl, *Die Kaukasus Politik*, s. 41.

yetecekti. Böyle bir şeyin ayarlanmasını kendisine yapılmış büyük bir iyilik olarak nitelendireceğini belirten Hatzfeldt'in bu teklifi dahi hemen kabul edilmemiş ve başka kanallardan da bu isteğini dillendirmesi gerekmiştir⁸⁸.

Bu sırada amcası Heinrich von Kusserow'un ardından Dışişleri Koloni Müdürü olan Paul Kayzer ile Hatzfeldt ve daha önce tanışmış olduğu Rohlf's sayesinde iletişime geçen Oppenheim, 1894 yılında Çad Gölü keşif gezisinin gerçekleşmemesinin ardından Koloni Müdürlüğünün isteği üzerine yazdığı "*Rabeh ve Çad Gölü Bölgesi*" isimli kitabını yayınlamıştır⁸⁹. Oppenheim'dan Ortadoğu'da gerçekten yararlanılabileceğini düşünen bu insanlar, iptal olan gezi yerine Almanya'nın nüfuz kazanmak istediği başka bir bölge olan İslam dünyasında gözlem yapmak ve İngiltere ve Fransa ile olan emperyalizm mücadelesinde olası hedefleri belirlemek için yeni bir plan hazırlamıştır. Bu plan hakkında Hatzfeldt, Kayzer II. Wilhelm ile görüşmüş ve bir keşif gezisi yapılması konusunda görüş birliğine varmışlardır. Bunun sebebi olarak ise İslam dünyası hakkında yetersiz bilgiye sahip olmanın Almanya'nın hem koloni hem de dış politikasını kötü etkileyebileceği fikri ön plana çıkmıştır. Almanya açısından oluşan bu olumsuz durumu düzeltmek için Kahire'ye özel bir ataşe gönderilmesine karar verilmiştir. Hatzfeldt, Oppenheim'in bu göreve atanması için bu sefer doğrudan 1895 yılında yeni atanan şansölye Prince von Hohenlohe ile temasa geçmiş ve yazmış olduğu mektupta, Oppenheim'in yıllardır devam eden çalışmalarından ve İslam dünyası hakkındaki derin bilgisinden bahsetmiştir. Oppenheim'in Yahudi kökenli olmasından kaynaklanan itirazları bertaraf etmek için onun Kahire'deki diplomatik temsilciliğin resmi bir görevlisi olarak değil ama Alman Konsolosluğu'na gevşek bağlarla bağlı bir şekilde ataşe olarak geçici bir süreliğine yer almasını teklif etmiştir. Bu açıklamalar ve desteğin ardından Hohenlohe de, Oppenheim'dan belirtilen konularda faydalanılabileceğini düşünerek bu plana onay vermiştir⁹⁰. Almanya'nın Londra Büyükelçisi olarak Ortadoğu ve

⁸⁸ Gossman, *The Passion of*, 33, 34; Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 56.

⁸⁹ Oppenheim'in Dışişlerine teslim ettiği rapor hemen neşredilmemiş, 1902 yılında kitap olarak basılmıştır. Max von Oppenheim, *Rabeh und das Tschadseegebiet*, Berlin 1902.

⁹⁰ Teichmann, *Faszination Orient*, s. 112, 113; Görüşmeler sırasında Herbert von Bismark, Oppenheim'in Dışişlerine kalıcı olarak girmesini istememiş ve geçici bir görevle Doğu'da görevlendirilmesi konusunda ısrar etmiştir. Sonunda Oppenheim'dan sadece Doğu'da özellikle Mısır'da yararlanılmasına karar verilmiştir. Ortadoğu ve Mısır hakkında daha önce düzenlediği geziler dolayısıyla tecrübe sahibi olan Oppenheim, Kahire'deki bürosunda Alman İmparatorluğu için somut

Kuzey Afrika’da özellikle Mısır’daki Müslümanlar üzerindeki İngiliz-Fransız rekabetini göz önünde bulunduran Hatzfeldt, Oppenheim’ı uzun süredir tanınması yanında, onun Arapça bilmesi, Ortadoğu kültürlerini tanımak için daha önce birden fazla kez buralara geziler düzenlemesi ve birçok Müslümanla olan bağlantıları ve en önemlisi kendisi de dahil Almanya’nın koloni sahibi olmasını savunmuş olan çevrelerle olan ilişkileri ve fikir birliği sayesinde, Alman Dışişleri’ni, bu konular hakkında bölgedeki gelişmeler ile ilgili taze bilgilerle besleyebileceğini hesaplamış, böylece Almanya’nın bölgedeki güç mücadelesinde elindeki koz sayısını artırmasını hedeflemiştir.

Sonunda Alman Dışişleri Bakanlığı’nda, Yahudilerin bu kurumda görev almasını istemeyen kişiler, Oppenheim’ın 1896 yılında Yakındoğu’da görevlendirilmesini engelleyememiş ancak Dışişleri Bakanlığı’nda resmi bir kariyer sahibi olmasının önüne geçebilmişlerdir⁹¹.

1.3.2. Göreve Başlaması ve Görev Tanımı

Oppenheim, 1896 yılında 36 yaşında Kahire’deki görevine başlamak üzere oradaki Alman Konsolosluğu’na gitmiştir. 1909’a kadar burada geçirdiği 13 yılı kendi hatıralarında “*parıltılı zaman*” olarak tanımlayan Oppenheim, eğlenceli bir ikili hayat yaşadığını yazmıştır. Çalıştığı vakitlerde diğer Avrupalılar gibi hareket etmiş, aristokratik değerler baskısıyla karşılaşmıştır. Özel hayatında ise yerlilerin örf, adet ve ihtiyaçlarını öğrenmek için onlar gibi yaşamıştır⁹².

Oppenheim’in Kahire’de yaşadığı ev, yerlilerle Avrupalıların yaşadığı bölgeleri ayıran sınırdan bulunmakla birlikte, yaşadığı ikili hayata dair gereksinimleri de karşılayacak şekilde düzenlenmiştir. Oppenheim’in Mısır’da beraber çalıştığı ilk

öneriler üretmiştir. Dışişlerinde hiçbir resmi görevi olmadan Mısır’a gönderilen Oppenheim’ın resmi bir ünvanı da olmamıştır. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 27, 28, 29; Gossman’a göre mevki ve ünvanın çok önemli olduğu Almanya’da, Oppenheim’in belli bir mevkiye sahip olmadan Mısır’a gönderilmiş olmasına kırılmaması mümkün değildi. Fakat çalışmaya başladıktan sonra yazdığı hiçbir raporda, yazıda veya hatıradan bu tarz suçlamalar ve ithamlar bulunmamıştır. Tam tersine bu yazılarda sürekli bulunduğu diplomatik görevlerden, Kayzer ve hükümet çevrelerini nasıl etkilediğinden bahsetmiştir. Gossman, *The Passion of*, s. 37; Kon, *Birinci Dünya Savaşı’nda*, s. 57.

⁹¹ Gossman, *The Passion of*, s. 33, 34, 35; Teichmann, *Faszination Orient*, s. 29.

⁹² Teichmann, *Faszination Orient*. s. 113, 114.

amiri, o sırada Kahire Konsolosu olan Paul Graf von Metternich⁹³ olmuştur. Oppenheim onun kendi üzerindeki etkisini “*Diplomasi konusundaki hocamdı, ona sonsuz teşekkür ediyorum*” sözleriyle belirtmiştir. Görev süresi boyunca beş farklı konsolos ile çalışmış olan Oppenheim, 2 Haziran 1896’da Kahire’deki görevine başlamış, yıllık 8000 Mark ücret almıştır⁹⁴. Bu ücret Kahire Konsolosluğu bütçesinden ödenmemiş, Dışişlerine ait ayrı bir fondan ödenmiş ve bu sebeple tahsis edilen para bir yılla sınırlı kalmıştır. Konsolosluk ayrıca Oppenheim’in kontratını bir yıllık sürelerle uzatma hakkına da sahip olmuştur. Oppenheim bu şekilde bir yıllık uzatmalarla 1909 yılına kadar görev yapmıştır⁹⁵.

Oppenheim’in Mısır’da bulunduğu dönemde en önemli görevi, Alman dış politikasında her geçen gün giderek daha da önemli bir hale gelen İslam dünyasını gözlemlemek olmuş, özel olarak ise basını takip etmiştir. Alman Dışişleri için Müslüman dünyasındaki gelişmeleri yakından takip etmek ve İngiliz-Fransız sömürge yönetiminde yaşayan Müslümanları, bu yönetimin kötü uygulamaları hakkında

⁹³ 1882 yılında Alman Dışişleri Bakanlığı’nda çalışmaya başlayan Metternich, Viyana, Paris, Brüksel, Londra ve Kahire’de görev yaptıktan sonra 1901 yılında Londra Büyükelçisi olarak atanmıştır. 1912 yılına kadar bu görevini sürdüren Metternich, 3 sene boşluğun ardından 19 Kasım 1915 tarihinde İstanbul Büyükelçisi olarak atanmıştır. İstanbul’da sadece 1 yıl görev yapabilen Metternich, Ermenilerin tehcir edilmesi konusunda takındığı tutum nedeniyle Osmanlı Hükümeti tarafından Almanya’ya şikâyet edilmiş ve görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Eberhard von Vietsch, *Gegen die Unvernunft. Der Briefwechsel zwischen Paul Graf Metternich und Wilhelm Solf (1915-1918)*, Schünemann, Bremen 1964; Walter Kessler, *Botschafter in London- Paul Graf von Metternich zur Graht- vor 160 jahren geboren/ Jahrbuch der Stadt Erfstadt, Kulturamt Erfstadt*, 2003, s. 50-52.

⁹⁴ Teichmann, *Faszination Orient*, s. 31, 32, 33.

⁹⁵ Buna rağmen Oppenheim Mısır’da bulunduğu süre boyunca hiçbir zaman Dışişlerinin resmi çalışanı olamamıştır. McMeekin de Gossman gibi Oppenheim’in fevkalade hırslı olmasına rağmen dışişleri asilzadelerinin onu elit zümreye dahil etmekte isteksiz davranmalarından dolayı hevesinin kırıldığını belirtmiştir. McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s. 38, 39; Gossman ve McMeekin gibi Teichmann da Kahire’deki Alman elçilik görevlileri ve çalışanlarıyla iyi ilişkiler içinde olan Oppenheim’in görevinin sürekli olmamasının ve 1 yıllık sözleşmesinin her sene yenilenmesi gerekmesinin gururuna ve özgüvenine zarar verdiğini belirtmiştir. Teichmann, *Faszination Orient*, s.34, 35, 117; Oppenheim’in gerçek bir diplomatik ünvana sahip olmamasının yanında 8.000 Marklık maaşı da bu görev tanımlanırken hedeflemiş olduğu etki ve nüfuza sahip olması için yeterli olmamıştır. Oppenheim, Kahire’deki Müslüman ileri gelenleri ve hatta diğer Avrupalıları etkilemek için sürdüreceği lüks hayatının giderlerini ve neredeyse Dışişleri için yaptığı her şeyi babasından yıllık olarak aldığı 30.000 Mark’tan karşılamıştır. Oppenheim’in yaşadığı lüks hayatı ve harcadığı miktarın büyüklüğünü anlayabilmek için bu dönemde Hamburg’da limanda çalışan bir işçinin yıllık maaşının 700 Mark olduğunu belirtmek gerekmektedir. Gossman, *The Passion of*, s. 36; “Mısır’da kaldığı süre boyunca ailesinden aldığı yıllık 30.000 mark ile maddi olarak bir sıkıntı çekmemiş ve çok iyi bir hayat yaşamıştır.” Resmi bir görevi olmamasına rağmen kendisini “*Doğu için özel elçi*” olarak tanımlamış olan Oppenheim’i, resmiyette böyle bir görev olmamasına rağmen Dışişleri de desteklemiştir. Oppenheim’in Mısır’daki resmi olmayan pozisyonu onun doğrudan Berlin’e rapor yazmasıyla dengelenmiştir. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 114, 115, 121.

bilgilendirmek için çalışmalar yapan Oppenheim, Müslüman aydınlar için önemli bir merkez olan Kahire’de, bu konuda birçok belge düzenlemiş ve raporlar yazmıştır. 1896-1909 yılları arasında bir kısmı yüz sayfayı geçen en az 467 raporu dışişlerine teslim etmiştir. Oppenheim bu raporlarda genel olarak Kahire’de atışe olarak bulunduğu 12 yıllık süre zarfında Osmanlı Devleti (Anadolu, Lübnan, Suriye, Mezopotamya) ve Cezayir’e yaptığı seyahatlerden edindiğı bilgileri paylaşmıştır⁹⁶. Bu raporlar İslam birliğı, Hristiyan azınlıklar, Babil Vadisi’ndeki sulama sisteminin yeniden planlanması, Bağdat Demiryolu için muhtemel güzergahlar, Mısır’daki iç politika, İngiliz işgal kuvvetlerinin yağmacılıkları, Mekke Şerifi ve Hicaz’daki aşiret siyasetleri üzerindeki etkileri, Halifeliğın tanımı, Sünni-Şii ayırımından kaynaklanan mehdi kültleri ve son olarak da Sudan’daki mehdi taraftarları gibi farklı konularda geniş bilgi sunmaktadır⁹⁷.

Mcmeekin, Oppenheim’ın Mısır’dan yazmış olduğu raporların genel olarak değeriendirildiğinde, bu mevzulara yeni bir bakış açısı getirmediğini belirtse de Oppenheim bu konuların hepsini geniş kapsamlı araştırmalar sonucunda ele almış ve Alman dışişlerinin bu konular hakkındaki bilgi hazinesine büyük katkıları sağlamıştır. Bu çalışmalar, Almanya’yı Oppenheim’ın ifadesiyle, “İngiliz-Müslüman-Afrika-Asya sömürge imparatorluğu”na karşı, Osmanlı İmparatorluğu’nun korunmaya muhtaç olduğu ana fikrine taşımıştır. Almanya’nın müdahil olmadığı bir senaryoda İngiltere’nin, Osmanlı Devleti’nin hâkim olduğu topraklarda etkisini ve nüfuzunu artırabileceğini ve hatta Kıbrıs ve Mısır’da olduğu gibi bu toprakları doğrudan ele geçirebileceğini öngören Oppenheim, Almanya adına durumu yerinde gözlemleyip, dışişlerinin bu konuda politika oluşturmaya yardımcı olmuştur⁹⁸.

⁹⁶ Gossman, *The Passion of*, s. 42,43.

⁹⁷ McKale, Oppenheim’ın Kahire’de Alman elçiliğı bünyesindeki faaliyetlerinin, İngilizlerin Mısır’daki hakimiyetlerini sarsmaya yönelik olduğunu vurgulayarak, Mısır milliyetçi çevreleri, Osmanlı komiserleri ve Hidiv’in kendisi ile kurmuş olduğu sıkı ilişkilerin, İngilizlerin Mısır’daki yönetimleri için korkuya kapılmalarına sebep olduğunu belirtmiştir. Mısır’daki Alman elçiliğinde “*dragoman*” olarak çalışmak için gelen Curt Prüfer de Oppenheim’ın bahsedilen faaliyetlerinde önemli bir rol oynamıştır. Genellikle Arap kıyafetleri giyinerek, yerel Araplarla, El-Ezher Üniversitesi öğrencileriyle görüşen Prüfer, Oppenheim’ın bu konudaki en yakın çalışma arkadaşı olmuştur. Prüfer ve faaliyetleriyle ilgili 3. Bölümde ayrıntılı bilgi verilecektir. McKale, *Germany and the Arab*, s. 316.

⁹⁸ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s. 40, 41.

Oppenheim görev süresi boyunca sürekli Mısır'da kalmamış, üzerinde çalıştığı konuya göre birçok yere seyahatler düzenlemiştir. Örneğin Bağdat demiryolu için önce Suriye ve Irak'a, ardından Amerika'ya gitmiş, Fas krizi sırasında bölgedeki sınır karakollarını ziyaret etmiştir. Bu nedenle raporlarını sadece Kahire'de değil, Cezayir, Paris, Washington gibi yerlerde de kaleme almıştır⁹⁹. Oppenheim'in Kahire'de bir masa başı memuru olmadığına ilk ve en güzel örneği göreve başlamasının ardından hemen Osmanlı Devleti'nin Suriye ve Irak topraklarını kapsayan bir gezi düzenlemesi olmuştur. 1897 yılının Haziran ayında Şam'da bulunduğu sırada Osmanlı Devleti görevlilerine, 4 ay sonra Bağdat'a gelerek buradan İbnür-Reşit ile görüşmek için Harran Sancağı'na gitmek üzere hareket edeceğini söyleyen Oppenheim, Almanya'nın İstanbul Sefareti aracılığıyla gerekli izinleri de almıştır. Oppenheim göreve başlar başlamaz Osmanlı topraklarına gelmiş ve daha sonra yapacağı geziler ve görüşmeler için planlar hazırlamaya başlamıştır. Harran'a yapacağı geziyi hastalandığı için

⁹⁹ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 58, 59; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s. 40; Oppenheim, Kahire'ye atandığında görev yapacağı Konsolosluk'a değil, doğrudan dışişlerine bağlıydı. Geçici süreyle imzaladığı sözleşmeleri ona hareket serbestisi kazandırmıştır. Bir Alman diplomatın yapması durumunda İngiliz-Alman ilişkilerini ciddi şekilde gelecek olan birçok faaliyeti – örneğin Mısırlı milliyetçilerle ve birçok değişik ülke vatandaşı Müslümanlarla olan ilişkileri - bu gevşek bağ sayesinde Almanya'ya uzun bir süre büyük bir sorun çıkarmamıştır. 20. yüzyılın ilk on yılında Fransız ve İngilizlerin Oppenheim'in Arap milliyetçilerle olan yakın ilişkisi konusundaki şikâyetlerine Alman Dışişleri "Oppenheim oradaki konsolosluğun bir görevlisi değil, sadece dışişlerine gevşek bağlarla bağlı birisidir" cevabını vermiştir. Bu güven sayesinde Oppenheim, Yakınoğu'daki olayları, gelişmeleri ve resmi Alman görevlilerinin ulaşması çok zor ve tehlikeli olan bilgilere doğrudan ulaşarak bunları dışişlerine iletebilmiştir. Oppenheim'in kendi eserlerinde de belirttiği gibi dışişlerine ilettiği raporların konuları inanılmaz derecede geniş bir yelpazedeydi. Kendi görevinin, Kahire'deki üssünden bütün İslâm dünyasındaki gelişmeleri takip etmek olduğunu belirtmiş, ilk ve en önemli görevinin Mısır'daki yerlilerin kendi içlerindeki durumunu incelemek ve sonrasında Dünyanın her bölgesindeki Müslümanların bütün görüş ve eğilimleri hakkında, onları ilgilendiren bütün olaylarla ilgili bilgi sahibi olmak olduğunu yazmıştır. Gossman, *The Passion of*, s. 38; 13 yılda toplam 500'e yakın rapor ve düşüncelerini bildiren yazı yazmış olan Oppenheim'in yazıları dönemin şansöyeleri tarafından da okunmuştur. (Sırasıyla Hohenlohe, Bülow, Bethmann Hollweg) Bu yazılar politik, kültürel, dinsel olmak üzere değişik konuları içermiştir. Mısır'daki ve Osmanlı Devleti'ndeki politik durum, Bedevilerin durumu, hac yolculuğu ve Hicaz'daki durum, Asya ve Afrika'daki İslâm'ın durumu, Panİslâmik ve Pan-Arabik hareketler ve son olarak da Avrupa'nın Doğu politikaları konuları hakkında raporlar yazmıştır. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 33; Oppenheim'in Kahire'den gönderdiği ilk rapor 28 Haziran 1896 tarihlidir. 467. ve son raporu ise Kahire'yi terk etmeden bir gün öncesi olan 8 Haziran 1909 tarihlidir. Bu raporlardan birçoğu Kahire'den değil Oppenheim'in o sırada bulunduğu Ramersdorf, Cezayir, Paris, Washington gibi yerlerden gönderilmiştir. Raporların büyük çoğunluğunda Mısır'daki gelişmelerden ve Mısırlıların İngilizlere bakış açısı ve davranışlarından bahsedilmektedir. İkinci önemli konu ise Arap dünyasındaki çeşitli İslâmî akımlardır. Bu raporların içeriği Oppenheim'in resmi olmayan konumu nedeniyle bir diplomatın raporları gibi olmamış, İngilizlere karşı dili daha ağır ve suçlayıcı olmuştur. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 116,117.

ertelemek zorunda kalsa da, bu durum onun görevine bakış açısını ve yapmak istediklerini göstermesi açısından önemli bir veri sunmaktadır¹⁰⁰.

1.3.3. Oppenheim'in Mısır'daki İlişkileri

Oppenheim'in Kahire'den Alman dışişlerine yolladığı raporlar, genellikle gündemde olan konular ile ilgili olsalar da, onun bulunduğu yer ve zamanda hem kendisinin hem de çevresindekilerin sahip olduğu görüşleri ve bakış açılarını saptamaya yardımcı oldukları için büyük önem taşımaktadır. Mısır'da bulunduğu süre boyunca nüfuzlu kişilerle ve önemli görevdeki insanlarla irtibatla bulunan Oppenheim'a, bu konuda iyi derecedeki Arapça bilgisinin çok yardımı olmuştur. Mısır'dayken Oppenheim'in temas kurduğu en nüfuzlu kişi Hidiv II. Abbas Hilmi olmuştur. Hidiv, Oppenheim Kahire'ye geldiğinde henüz 22 yaşında olmasına rağmen, Oppenheim hatıralarında Hidiv ile İslam dünyasının problemleri hakkında konuştuklarını ve Hidiv'in onun araştırmalarına ilgi duyduğunu belirtmiştir¹⁰¹. Oppenheim'in önemli bir diğer muhatabı ise Dürzi Emiri Şekip Arslan'dır. İkisinin ilk karşılaşması Oppenheim, Mısır'da Alman dışişleri adına göreve başladıktan sonra Osmanlı topraklarına düzenlediği ilk gezi sırasında 1897'de, Beyrut'ta Dürziler ile ilgili araştırma yaparken olmuştur. Bu gezi için Osmanlı Devleti'nden izin alan Oppenheim'ı, daha önceki gezilerinde olduğu gibi yakından takip ettiren Osmanlı Dahiliye Nezareti faaliyetleri hakkında vilâyetlerden raporlar almıştır¹⁰².

¹⁰⁰ Oppenheim 1897 yılının Haziran ayında Şam'da görüştüğü Osmanlı yetkililerine, İstanbul üzerinden Almanya'ya döndükten sonra Mısır'a gideceğini söylemiştir. Ekim ayında ise Osmanlı topraklarına geri dönerek yukarıda belirtilen gezisini yapacağını eklemiştir. Oppenheim'a gezisi için gerekli izinler verilmiş olsa da Oppenheim'in hastalandığı için İstanbul'a geldiği ve gezisini ertelemek zorunda kaldığı Almanya Sefareti'nin ikinci tercümanı tarafından bildirilmiştir. Suriye Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 15 Haziran 1313/ 27 Haziran 1897 tarihli yazı. BOA. BEO. 967-72472-3-1; Dahiliye ve Hariciye Nezaretlerine gönderilen tezkire 9 Haziran 1313/ 21 Haziran 1897. BOA. BEO. 967-72472-1; Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 21 Haziran 1313/ 3 Temmuz 1897 tarihli yazı. BOA. BEO. 967-72472-2.

¹⁰¹ Oppenheim hatıralarında Mısır'daki nüfuzlu kişilerle olan ilişkilerinden bahsederken Hidiv'le olan görüşmelerinde ikisinin de İngiliz karşıtı duygularının bulunduğunu anladığını yazmış olsa da Hidiv'in hiçbir zaman tam bir İngiliz düşmanı olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 34.

¹⁰² Oppenheim, Mısır'da göreve başladıktan sonra Osmanlı Devleti'ne özellikle Suriye ve Mezopotamya bölgesine sık sık geziler düzenlemiştir. Bu geziler hakkında Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler Oppenheim'in faaliyetlerinin bölge valileri tarafından düzenli olarak Dahiliye Nezareti'ne bildirildiğini ortaya koymaktadır. Bunların ilki ile ilgili belgelerde Oppenheim'in bölgede huzuru bozmaya yönelik faaliyetlerinin bulunmadığı raporlarda belirtilmiştir. Oppenheim'a düzenleyeceği gezide, gittiği yerlerde yerel görevliler tarafından yardım edilmesini talep eden Almanya

Oppenheim'in Mısır'daki diğer önemli muhatapları ise şunlardır: Mısırlı Şeyh es-Sedat, Mısır'da 1882-1908 yılları arasında 26 sene boyunca Yüksek Komiser olarak görev yapan Ahmet Muhtar Paşa, Ezher Camii'nde hoca olan Şeyh Muhammed Abdu ve Ali Yusuf¹⁰³.

Oppenheim, 1896'dan 1909'a kadar vaktinin büyük çoğunluğunu düzenlediği geziler ile geçirmiş olsa da Kahire'de bulunduğu zamanlardaki faaliyetleriyle Avrupalılar arasında edindiği konum ve saygı da kayda değer olmuştur. Oppenheim sadece Mısırlılar ve Müslümanlarla temas halinde olmamış, birçok Avrupalı misafiri de evinde ağırlamıştır. Ağırladığı Avrupalı misafirler arasında Almanya veliahdı Wilhelm, İngiliz Kralı 5. George'un kuzenlerinden Dük Carl-Eduard, Prenses

Büyükelçiliği'nin isteği hakkında gerekli vilâyetler bilgilendirilmiştir. Oppenheim'in gezisi tamamlandıktan sonra gezi hakkında Dahiliye Nezareti'ne gönderilen raporda, Oppenheim'in gezi boyunca uygunsuz bir halinin görülmediği, sadece Dürzilerle aşırı derecede ilgilendiği, bunun nedeninin de bölge hakkında bir kitap yazmak istemesi olduğunun öğrenildiği bildirilmiştir. Dahiliye ve Hariciye Nezaretlerine gönderilen tezkire 9 Haziran 313/ 21 Haziran 1897; BOA. BEO. 967-72472-1. Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 21 Haziran 313/ 3 Temmuz 1897 tarihli yazı. BOA. BEO. 967-72472-2; Suriye Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 15 Haziran 313/ 27 Haziran 1897 tarihli yazı. BOA. BEO. 967-72472-3-1.

¹⁰³ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 58; Oppenheim'in Kahire'deki evi Mısırlı ve Müslüman kültür ve politika çevrelerinden insanların uğrak mekânı olmuştur. Daha önce belirtildiği gibi Oppenheim bu insanları ağırlamak ve onlarla iyi vakit geçirmek için hiçbir masraftan kaçınmamış ve büyük paralar harcamıştır. Bu doğrultuda ilişki kurduğu önemli kişilerden biri de Şeyh Ali Yusuf olmuştur. Bu kişi Kahire'de önemli bir gazetenin editörü olarak görev yapmıştır. Daha önceki seyahatlerinde çeşitli dostluk ve kardeşlik bağları kurduğu bedevi aşiret reislerini de iyi ilişkiler kurduğu kişiler arasında unutmamak gerekir. Oppenheim kendi hatıralarında bu iyi ilişkilerin sebebi olarak diğer Avrupalılar gibi Ortadoğu'da ilişki kurduğu insanlara yukarıdan bakmamasını göstermiştir. Oppenheim Müslüman arkadaşlarının ona baktıklarında Avrupa toplumundaki yüksek pozisyonuna ve Avrupalı diplomatlardan gördüğü saygıya rağmen, kendi aralarında olmaktan zevk alan, onlara diğer Avrupalılar gibi yukarıdan bakmayan, onlarla doğrudan ilişki kuran, yaşadığı hayattan keyif alan ve bunu onlarla paylaşmaktan da mutluluk duyan bir adam gördüklerini iddia etmiştir. Bunun doğal sonucunun ise kendi düşüncelerini ve fikirlerini Oppenheim'in yanında daha rahat açıklamaları olduğunu söylemiştir. Bu sayede Oppenheim, yerlilerin Lord Cromer'in onlara karşı yürüttüğü politikanın sertleşmesi hakkındaki düşüncelerine, işgalci kuvvet tarafından alınan sert önlemler hakkında düşüncelerine ve yerlilerin Hidiv'e, Türklere ya da daha başkalarına bakışlarına vakıf olmuştur. Almanya'nın Kahire konsolosu Paul von Metternich 1900 yılındaki bir raporunda "*Oppenheim sayesinde Mısırlı yerli çevrelerde neler döndüğü konusunda Lord Cromer hariç bütün denklerimden çok daha fazla bilgiye sahibim*" diye yazmıştır. Bu da Oppenheim'in Mısır'daki görevini yerine getirme konusunda oldukça başarılı olduğunu göstermektedir. Gossman, *The Passion of*, s. 38, 39. Oppenheim, Mısırlıların ve oradaki Müslümanların kendisini nasıl gördükleriyle ilgili şunları yazmıştır: "Avrupa'da yetişmiş olmama ve o kültüre ait olmamama rağmen İngilizler gibi kendilerine tepeden bakan birisi değil, kendileriyle doğrudan anlaşamasa bile, onların hayattan aldıkları zevke ortak olabilen birisi." Bunun doğal sonucu da Oppenheim'in yanında düşündüklerini ve hissettiklerini daha serbestçe söyleyebilmeleri olmuştur. Bundan dolayı Teichmann Mısırlıların İngilizlerin işgali veya bir başka onun benzeri olayda Oppenheim'in onlara ihanet etmeyeceğine inandıklarını ileri sürmüştür. Oppenheim da bu sayede hem yerlilerin güvenini kazanmış hem de görevi gereği edinmesi gereken bilgileri daha kolay elde etmiştir. Teichmann, *Faszination Orient*, s.35.

Radziwill, John Jacob Astor gibi önemli şahsiyetler bulunmuştur¹⁰⁴. Hem Avrupalılar hem de Mısırlılar arasında popüler olan Oppenheim, Mısır'daki politik etkisi hakkında kendi hatıralarında, Mısır'daki İngiliz işgalci gücüne karşı hep anlayışlı olduğunu ve Almanya'nın “*Doğu’da bir koloni kurmak değil, iktisadî ve kültürel olarak güçlü bir pozisyona ulaşmak*” olan hedefine uygun davrandığını söylemiştir¹⁰⁵. Oppenheim’in bu ifadesi hem sahip olduğu arka plana hem de ülkesinin hedeflerine tam olarak uymaktadır. Almanya, Osmanlı Devleti’ni Doğu Afrika’dakiler gibi bir sömürge haline getirmekten ziyade iktisadî ve kültürel olarak diğer rakiplerini (İngiliz-Fransız-Rus) eleyerek onun topraklarında bir tekel haline gelmeyi planlamıştır. Buna uygun olarak halen resmi olarak Osmanlı Devleti’ne ait olan Mısır’da, Osmanlı Devleti’nin diğer güney vilâyetlerinde faaliyet gösteren Oppenheim, buradaki İngiliz-Fransız etkisinin yıkılması ve yerini Almanların alması için çalışmıştır.

1.3.4 Mısır’da Görevli Olduğu Süre Boyunca Düzenlediği Seyahatler ve Bunlarla İlgili Yazdığı Raporlar

Oppenheim’in gezileri hakkında yazdığı raporlarını okuyup değerlendiren Almanya’nın Kahire Başkonsolosu Graf Metternich, bu raporlardan bazılarını o kadar önemli görmüştür ki -1898 yılındaki Kayzer’in ikinci Doğu ziyareti öncesinde olduğu gibi- onları Kayzer’e iletmiştir. Kayzer de bu raporlardan memnun kalmış ve 1900

¹⁰⁴ Onun İngiliz karşıtı faaliyetleri hakkında çok büyük şüphelere sahip olan İngiliz gazeteleri bile 1909 yılında Oppenheim Kahire’den ayrılmadan önce onun “Kahire’nin en popüler ev sahiplerinden birisi” olduğunu yazmıştır. Kahire’de yayın yapan İngiliz gazetesi “*Egyptian Gazette*” “Oppenheim’in evinin ihtişamını bir şeyle karşılaştırarak anlatmak imkânsız, çünkü karşılaştırma yapılabilecek bir şey yok.” yazmıştır. Yine Oppenheim Kahire’den ayrılmadan önce aynı gazete “Oppenheim’in ayrılışı Almanya için büyük bir kayıp olacaktır. Baron’un güzel evi misafirperverlik için bir semboldü. Kapısı yolu Kahire’den geçen herkese açıktı.” şeklinde yazmıştır. Gossman, *The Passion of*, s.32; Oppenheim, *El-Liva* gazetesinin editörü ve Milliyetçi Mısır Partisi’nin kurucusu Mustafa Kâmil, *El Muayyad*’ın yayın yönetmeni Şeyh Ali Yusuf, El-Ehzer darülfünundaki fakülte üyelerine kadar birçok kişiyle kişisel dostluklar geliştirmiştir. McMeekin’e göre bu dostlukların inşa edildiği temel Oppenheim’in duymak istediği şeyleri ona söylemeleri olmuş olsa da Oppenheim’in görevi gereği bu ilişkileri geliştirdiği ve Mısır’daki aydınlarla olan bu ilişkilerini ileride Almanya’nın lehine ve İngilizlerin aleyhine kullanmayı planladığı da açıkça ortadadır. Oppenheim bu kişileri Kayzer’in en büyük hayranları arasında göstererek Alman Hükümetinin de bu plana onay vermesini sağlamak istemiştir. McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s. 42; Oppenheim’in Mısır’dan yazdığı raporlardan bazıları hakkında değerlendirmelerde bulunan Mustafa Çolak’ın makalesinde de Oppenheim’in Kayzer’i övmek konusundaki abartılı tavırları öne çıkmaktadır. İlgili raporlar için bkz. Mustafa Çolak, “Oppenheim’in Raporlarına Göre II. Abdülhamit’in Panİslâmist Politikaları ve Bunun İngiliz-Alman Rekabetine Yansımaları”, *II. Abdülhamit Sempozyumu, C.1, Türk Tarih Kurumu*, Ankara 2014, s. 313.

¹⁰⁵ Teichmann, *Faszination Orient*, s.34, 35.

yılında Oppenheim'ı Berlin'de yaz tatilini geçirdiği kalesine yemeğe davet etmiştir. Bu davette Kayzer Oppenheim'dan her yıl rapor yazıp kendisine göndermesini istemiştir. Zaten askerlikleri döneminde tanışmış olan ikilinin bu ilişkisi Kayzer Hollanda'da sürgünde ölene kadar devam etmiştir¹⁰⁶.

Oppenheim'ın yazdığı raporların çoğu fazla yaygınlaşmadan arşivlenmiş olmakla birlikte bazı raporları İstanbul, Londra ve Paris büyükelçiliklerine veya daha küçük Alman delegasyonlarının bulunduğu Müslüman şehirlerdeki konsolosluklara – örneğin Bağdat, Tahran, Bombay, Kalküta gibi- gönderilmiştir. Bu raporların bazıları İslam birliği düşüncesinin gelişen etkisi hakkında olduklarından, Oppenheim'ın raporlarının gönderildiği bölgedeki görevlilerin bu konu hakkındaki dikkatleri açık tutulmak istenmiştir. Bu raporlardan bazıları yukarı da belirtildiği gibi Kayzer tarafından da görülmüş ve beğenilmiştir¹⁰⁷.

1.3.4.1. 1898 Raporu

II. Wilhelm'in 1898 yılındaki büyük Ortadoğu gezisine kadar Oppenheim Kayzer'in Şark siyaseti hakkında yorum geliştirebilecek bir konuma gelmiş, neredeyse Kahire'deki en iyi Alman siyaset analisti olmuştur. Oppenheim, 5 Temmuz 1898'de Alman İmparatorluğu Şansölyesine yazdığı bir raporda 260 milyon Müslüman'ın savaşçı ruhunun ve Türk Sultanı'nın cihat çağrısının Alman Doğu politikasına sunacağı fırsatları anlatmıştır. 1898 yılındaki ikinci Doğu seyahati sırasında bu raporu okumuş olan Kaiser Wilhelm, 1898 yılının Kasım ayında kendisini 300 milyon Müslüman'ın koruyucusu ilan etmiştir¹⁰⁸. Kayzer'in ikinci Doğu seyahati Alman dış

¹⁰⁶ Mısır'daki olaylar hakkındaki derin bilgisi ve yerlilerle olan yakın ilişkisi Oppenheim'ı Alman Doğu politikasında potansiyeli yüksek birisi yapmıştır. Metternich bu durumla Oppenheim'ın resmi bir görevi olmaması arasındaki çelişkiye dikkat çekerek bir mektup yazmıştır. Bu mektupta Oppenheim'ın meziyetleri ve çalışmaları övülürken ona resmi bir unvan verilmesinin doğru olacağını belirtmiştir. Fakat bu mektup da Berlin'deki Dışişlerinin katı tutumunu değiştirememiştir. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 33, 34, 36. 1900 yılı Oppenheim'ın görevdeki en başarılı yılı olmuştur. Kahire'deki ilk patronu Metternich ona artık yıllık kontrat verilmeyeceğini ve "Legationsrat" (elçilik danışmanı) (ortaelçi) ünvanını alacağını söylemiştir. Bu sözün ilk kısmı gerçekleşme de en azından ünvanı Berlin tarafından onaylanmıştır; 1900 yılında Oppenheim ilk resmi ünvanı olan Legationsrat'i elde etmiştir. Bihl, *Die Kaukasus Politik*, s. 4; McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s. 39,40.

¹⁰⁷ Gossman, *The Passion of*, s. 40; Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 59.

¹⁰⁸ Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu*, s. 29, 30; Çolak, "Birinci Dünya Savaşı'nda", s. 435, 436; Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 61; Bihl, *Die Kaukasus Politik*, s. 41; Oppenheim'ın 5 Temmuz 1898 tarihli raporu Kayzer'in özellikle ilgisini çekmiştir. Başlığı "*Panİslâmik Hareket*" olan yazıda geleneksel Müslüman topraklarında giderek artan Hristiyan Batılı güçlerin işgaline karşı İslâm

politikasının Doğu'ya daha fazla önem vermesine neden olmuş, ayrıca Oppenheim'in Mısır'daki ve dışişlerindeki yeri de sağlamlaştırmıştır¹⁰⁹.

Oppenheim'in Kayzer'in dış siyasete dair fikirleri üzerine ne kadar etkili olduğu tam bilinmese bile benzer düşünen bu ikili 1900 senesi yazında Postdam'da bir önceki bölümde belirtildiği gibi bir görüşme yapmışlardır. Bu buluşma Wilhelm'in Kudüs ve Şam ziyaretinden iki yıl sonra Kahire Başkonsolosu Paul Graf von Metternich tarafından ayarlanmıştır. Oppenheim'in Arap siyaseti ile ilgili birçok raporunu okumuş ve üzerlerine notlar düşmüş olan Wilhelm, Oppenheim'ı yemeğe davet etmiştir. Oppenheim, yemekten sonra 1899 senesindeki Doğu Anadolu, Suriye ve Mezopotamya gezilerinde çektiği yüzlerce fotoğrafı Kayzer'e göstermiştir. Oppenheim'in bu görüşme hakkında anlattıklarına göre, fotoğraflardan oldukça etkilenmiş olan Kayzer, Oppenheim'ı İslam, çöl bedevileri ve onların gelenekleri ile ilgili soru yağmuruna tutmuştur. Bundan sonra Oppenheim, her yaz Kayzer'in yanına giderek Doğu hakkındaki izlenimlerini ona aktarmaya başlamıştır¹¹⁰.

dünyasında büyüyen dayanışmadan bahseden Oppenheim ayrıca Kuzey Afrika ve Arabistan'daki Sufi tarikatlarıyla, mesihçi hareketlerle –Sudan'daki mehdi gibi- ilgili bilgi vermiştir. Eğer Müslümanlar gerçekten bir kutsal savaş için hazırlıklı olabilirlerse cihadın sonuçları tam olarak kestirilemeyen çok önemli bir silah olabileceğini belirtmiştir. Buna örnek olarak daha önce Sultan II. Abdülhamit'in 1877-1878 Rusya savaşında olduğu gibi bütün Müslüman dünyadan büyük miktarda gönüllü ve para toplamışın vermiştir. Oppenheim'in rapordaki iddiasına göre Sultan dünya Müslümanları tarafından en büyük yönetici olarak görülüyordu. Bir müttefik olarak onun Müslümanlar üzerindeki etkisi, büyük Müslüman nüfusa sahip sömürgeci Avrupa Devletleri'ne karşı kullanılabilirdi. Berlin'in Panİslâm'a ve Avrupa karşıtı tarikatlara ihtiyacı olabilirdi. Oppenheim'in raporunun Kayzer'in İstanbul, Şam ve Kudüs'ü kapsayan Doğu seyahatine ilham olup olmadığı ya da Kayzer'in bu raporu gezisinden önce okumuş olup olmadığı konusunda kesin bir cevap olmamakla birlikte ikisini de iddia eden araştırmalar bulunmaktadır. Gossman, *The Passion of*, s.41. Bununla birlikte raporun içeriği ile Kayzer'in yaptığı konuşma birlikte değerlendirildiğinde Kayzer'in bu raporu en azından gördüğünü ve hakkında bilgi sahibi olduğunu söylemek yerinde olur. Oppenheim'in raporunun Temmuz ayında teslim edilmiş olması ve Kayzer'in ziyaretinin Ekim ayında gerçekleşmesi de bu duruma bir kanıttır.

¹⁰⁹ Stefan Kreutzer, *Dschihad für den Deutschen Kaiser*, Ares Verlag, Graz, 2012, s. 89, 91, 92.

¹¹⁰ Oppenheim'in, Wilhelm'in övülmekten çok hoşlandığını bildiğini ileri süren McMeekin, çok incelik göstermeksizin yazdığı konsolosluk raporlarında dalkavukça bir üslupla Arap dünyasındaki muhteşem Wilhelm imajından dem vurduğunu belirtmiştir. 1899 senesinde Osmanlı'nın Asya topraklarına gerçekleştirdiği seyahatiyle ilgili olarak şunları yazmıştır: "Birçok seyahatimde olduğu gibi Şam'da da majesteleri Kayzer'in Suriye bölgesindeki Müslümanlar üzerinde bıraktığı güçlü intiba beni hayranlığa sevk etti ve Almanya isminin şimdiye dek ilk kez ulaştığı bu hoş saygınlığı fark etmemek mümkün değildi. Beyrut, Şam ve Halep'teki Alman iş adamları Kayzer'in hayırlı ziyaretinin iş olanaklarında elle tutulur ölçüde bir büyüme sağladığını bana söylediler. Majestelerinin Selahaddin Eyyubi'nin türbesine bıraktığı taç, bir kutsal emanet gibi cam muhafazada saklanıyor. Kayzer'in ziyareti anısına yapılan kitabe ise Baalbek şehrindeki muazzam Jüpiter tapınağında, korunaklı bir vitrinde sergileniyor." McMeekin'e göre Oppenheim'in bunun gibi birçok aşırıya kaçan övgüleriyle Kayzer'in dikkatini çekmesi ve Ortadoğu'daki Alman saygınlığını yaymak için uygun kişi olarak düşünülmesi hiç şaşırtıcı olmamıştır. McMeekin bu yorumları abartılı bulsa da Kayzer'in ziyaretinden hemen sonra bu

1.3.4.2. Oppenheim'in Gezileri; 1899 Anadolu ve 1902, 1904 Amerika

Oppenheim, Kahire'de çalıştığı süre boyunca iki farklı uluslararası sorunun çözümünde Almanya'nın bölgeden doğrudan bilgi almak ve sorunu çözmek için başvurduğu isim olmuştur. Bunlardan birincisi Berlin-Bağdat Demiryolu'nun yapımı, diğeri ise birinci Fas krizidir. Bağdat Demiryolu projesine İngilizlerin karşı çıkmasını önlemek için İngiliz sermayesini de ortak etmek isteyen Almanya adına Deutsche Bank'ın müdürü olan Georg von Siemens, demiryolunun geçebileceği uygun bir güzergah belirlemesi için Oppenheim'a başvurmuştur. Bunun için Suriye ve Arap yarımadasına bir keşif gezisi planlayan Oppenheim, daha önce birkaç kere yaptığı gibi bilimsel araştırma kisvesi altında bu görevi yerine getirmek istemiştir. Alman Dışişleri Bakanlığı, Oppenheim'in daha önceki gezilerinin aksine, bu sefer Alman Dışişleri Bakanlığı adına Osmanlı topraklarını kapsayan bu bölgeye, demiryolu için araştırma yapmak üzere bir gezi düzenlemesinin, İngiltere ve Fransa tarafından tepkiyle karşılanacağını öne sürerek bu geziye karşı çıkmıştır. Oppenheim, arzu ettiği bu projeye katılmasının engellenmesinden duyduğu mutsuzluğu oryantalist arkadaşı Bernhard Moritz'e yazdığı bir mektupta açıkça belirtmiştir. Engellemelere rağmen Oppenheim kendi özel girişimiyle Suriye bedevileri üzerine yaptığı etnografik araştırmalara devam etmek istediğini belirterek bu bölgeye bir gezi düzenlemiştir. Böylece Dışişlerinin Oppenheim'in bu konuya doğrudan müdahil olmasını istememesine rağmen, Oppenheim buna karşı çıkarak güzergâh belirlemek için Suriye'ye gitmiştir. Diğer ülkelerin tepkisini çekmemek için Bedevilerin incelenmesine yönelik bilimsel bir araştırma gibi gösterilen gezide asıl amaç, demiryolu için olası güzergahların araştırılması olmuştur. Bu yüzden gezi kuzey Suriye'yi ve üst Mezopotamya'yı içerecek şekilde planlanmıştır¹¹¹. Bu gezi sırasında

bölgelerdeki Alman imajının ve itibarının Oppenheim'in belirttiği şekilde artmadığına dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Tersine, Kayzer'in ziyareti sırasında oldukça coşkuyla karşılanması ile birlikte düşünüldüğünde Alman iş adamlarının bu durumdan karlı çıkmaları oldukça mümkün görünmektedir. McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s. 39, 40.

¹¹¹ Demiryolu için en uygun güzergahı belirlemeye çalışan Oppenheim, bu sırada Rasûlayn yakınlarında bulunan Tel Halef'e ilk kez gitmiş ve buradaki arkeolojik kalıntıları görmüştür. Gezinin ardından Mardin, Diyarbakır, Konya üzerinden İstanbul'a giden Oppenheim, sözlü olarak Tel Halef'i kasma izni almıştır. Daha sonrasında Oppenheim'in da ifade ettiği gibi bu gezi sonunda önerdiği güzergâh Deutsche Bank tarafından kabul edilmiştir. Buna göre demiryolunun önemli bir istasyonu olacak olan Rasûlayn kasabası yakınlarında bulunan Tel Halef'in önemi daha da artmıştır. Teichmann, *Faszination Orient*, s.40, 41, 42; Oppenheim Şam'dan kuzeye doğru 1899 yılında düzenlediği ve Tel Halef'le ilk

Bağdat Demiryolu sorununun çözümü için keşifte bulunan Oppenheim vasıtasıyla aile bankası da işin finansmanında rol almıştır¹¹². Böylece Oppenheim'ın “bilimsel

kez tanışmasına neden olan seyahatine, “*Deutsche Bank*”ın kurucularından Georg von Siemens'in kendisinden Bağdat Demiryolu projesinde Halep ve Musul arasındaki en iyi güzergahı araştırmasını rica etmesi üzerine çıkmıştır. Max von Oppenheim, *Tell Halaf: A New Culture in the Oldest Mesopotamia*, Glasgow University Press, Glasgow 1933, s. 1; İngiliz arkeolog Campbell Thompson'nun gözlemlerine göre, 1896'dan itibaren Kahire'deki Alman diplomatik servisinde görevli olan Oppenheim, Bağdat Demiryolu için olası güzergahları araştırmakla görevlendirildiği seyahatinde Tel Halef'le karşılaşmış ve bu durum onun arkeolog olma isteğini körüklemiştir. Fakat daha önce de belirtildiği üzere Oppenheim'in arkeolojiye olan bu ilgisi Tel Halef ile başlamış olmayıp daha önceki gezilerinde de bu tarz arkeolojik kazı yapılabilecek mevkiileri incelediği ortaya konmuştu. Gossman, *The Passion of*, s. 109; Gossman, Siemens'in direktörü olduğu “*Deutsche Bank*” Berlin-Bağdat Demiryolu projesinin arkasındaki konsorsiyumun başında olduğunu belirterek Ortadoğu hakkında geniş bilgisi olan ve bankacı bir aileden gelen birinin danışmanlığına başvurmasının normal olduğunu vurgulamıştır. Fakat Dışişlerinin Oppenheim'in bu teklifi açıktan açığa kabul etmesine izin vermemesinin nedeni İngilizlerin bu proje hakkındaki şüphelerini artırmak istememeleri olmuştur. Gossman, *The Passion of*, s. 110; Oppenheim “*Tell Halaf*” kitabında ise bu durumu şöyle anlatmıştır. “*Deutsche Bank* direktörü Georg von Siemens planlanan Bağdat Demiryolu için olabilecek en iyi rota hakkında tavsiyede bulunmamı istedi. Fakat dışişlerinin isteği üzerine bu teklifi reddetmek zorunda kaldım. Konu hakkında yayın yapmam da yasaklanmıştı. Üstlerim dışişlerinin politika bölümünde çalışan birinin İngiliz ve Fransız çıkarlarının daha yüksek olduğu böyle bir konu hakkında çalışma yapmasının kabul edilemez olduğunu belirttiler. Böylece bu görev İstanbul'daki konsolosluga verildi. Dr. Stemmrich konsolosluktaki Alman ticari çıkarlarının korunmasından sorumlu görevliydi. Yine de Bay Siemens'in ısrarı üzerine özellikle Halep ve Musul arasındaki zorlu arazide olabilecek en iyi güzergahı belirleyerek önerimi kendisine sundum. Ne mutlu bana ki önerilerim dikkate alındı ve güzergah benim önerdiğim gibi belirlendi.” Oppenheim, *Tell Halaf*, s.1; Oppenheim, bu gezi sonrasında yazdığı 30 sayfalık bir makaleyi, Berlin Coğrafya Topluluğu'nun dergisinde yayınlamıştır. Geziye Tell Halef'e sadece bir buçuk gün süre ayrılabilirdiğinden dolayı, raporda demiryolu ile ilgili bilgilere son yedi sayfada yer verilirken, Tell Halef'ten bahsedilen kısım sadece üç sayfadır. Ayrıca raporda demiryolu ile ilgili 7 sayfa boyunca bilgi veren Oppenheim, daha fazla bilgi vermek için bu raporun uygun bir yer olmadığını da yazmıştır. Oppenheim, normalde yedi sayfalık bilginin bile bu tarz bir coğrafya dergisinde garip karşılanacağını düşünerek, düzenlediği bilimsel gezide gezdiği yerlerin değerini ve önemini göstermek zorunda olduğundan bahsetmiş ve demiryolu ile ilgili verdiği bilgilerin sebebini böylece açıklamaya çalışmıştır. Oppenheim'in makalesini okuyanlar buradan geçecek demiryolu için hangi seçeneklerin bulunduğu, bunların hangisinin daha ucuz ve kolay olduğuna dair bilgilerin yanında demiryolu hattı üzerinde hangi maden yataklarının bulunduğunu ve demiryolu hattı tamamlandıktan sonra bunlardan hangilerinin ticari sömürüye uygun olabileceğini, belirli bölgelerde yoğun tarım için hangi bitkilerin uygun olabileceğini öğrenebilmiştir. Oppenheim, makalede Almanların bu medeniyet harikası işe el atmalarından dolayı tebrik edileceklerini ve ayrıca Alman endüstrisi için yeni pazarlar oluşturacaklarını yazarken kendi teklifi olan ve çölün ortasından Cerablus ve Rasülayn'dan geçecek olan hattın kabul edilmesinden duyduğu memnuniyeti belirtmiştir. Gossman, *The Passion of*, s.111, 112.

¹¹² Oppenheim 1899 yılındaki gezisinden sonra da Berlin-Bağdat Demiryolu ile ilgili çalışmaya devam etmiştir. 1902 ve 1904 yıllarında özel girişim ile devlet politikalarının desteklenmesi ve demiryolunun batıya doğru ne kadar hızlı bir şekilde ilerlediğini ve daha önce bomboş olan toprakların demiryolunun gelmesiyle nasıl değerli alanlara dönüştüğünü incelemek için kendisinin finanse ettiği gezilerle Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmiştir. Bu gezilerin sonucunda 1904 yılında 350 sayfalık “Bağdat Demiryolunun Gececeği Yerlerde –özellikle Suriye ve Mezopotamya- Yaşanacak Olan Gelişimin Amerikan Örneğinde İncelenmesi” isimli kitabı *Deutsche Bank*'ın katkılarıyla yayımlanmıştır. Kitabın amacı yatırımcıların ilgisini çekmek olmuştur. Oppenheim'a göre Amerika'nın medeniyetini Batı'ya doğru iletmesini sağlayan demiryolu tecrübeleri Avrupa için bir örnek olabilirdi. “Orta Doğu”nun geniş ve verimli alanları, bu proje sayesinde hem bir pazar olarak hem de doğal kaynak tedarikçisi olarak Amerika'nın yerini alabilirdi. Avrupa'nın Amerika'nın gelişen ve büyüyen ekonomisine karşı ortak hareket etmesi gerekliydi. Orta Doğu ile Avrupa arasındaki bağlantıyı sağlamaya en uygun ülke

araştırma gezisi”, çoğu zaman olduğu gibi kendisi açısından bir taşla birden fazla kuş vurmuştur.

Oppenheim Bağdat Demiryolu ile ilgili çalışmaları kapsamında iki kez de ABD’ye gitmiştir. Bunlardan ilki 31 Mart 1902 tarihinde ikincisi ise Ağustos ve Ekim 1904 arasında gerçekleşmiştir¹¹³. Buradaki araştırma ve incelemelerinden sonra “Bağdat Demiryolu Bölgesinin ve Özellikle Suriye’nin Gelişimi İçin Amerikan Tecrübesinden Faydalanılması” isimli bir eser yazmıştır. Bu eser Deutsche Bank tarafından 1904 yılında basılmıştır¹¹⁴.

Ayrıca Oppenheim’in Bağdat Demiryolu için yaptığı keşif gezisinden bahsettiği rapora Kayzer II. Wilhelm “*çok iyi yazılmış*” notunu düşmüş ve bu raporun İstanbul, Londra ve Paris elçiliklerine de iletilmesini istemiştir. Aynı zamanda demiryolunu finanse edecek Deutsche Bank’a ve özel olarak Georg von Siemens’e de iletilmesini istemiştir¹¹⁵. Buna rağmen sonraki dönemde Deutsche Bank’ın başına geçen Arthur Gewinner tarafından fazla ütöpik bulunan bu yaklaşımlar “*milyonlarca Alman Mark’ını hiçbir garanti olmadan Mezopotamya’nın kurak çöllerine akıtmak*” olarak

ise Almanya’ydı. Çünkü Osmanlı Devleti’nden bir toprak isteği bulunmadığı gibi Sultan ve onun Müslüman uyruklarının güvenini ve dostluğu sağlamıştı. Oppenheim’a göre bölgede gelişmeye en müsait bölge “berekatli hilal” ve onun sömürüye açık petrol yataklarıydı. Bu projenin hayata geçebilmesi için en önemli nokta Osmanlı Devleti ile “nazik” bir iş birliğine girebilmektir. Oppenheim’a göre Alman bankalarının finansal desteği öne çıkarılmamalı ve arka planda kalmalıydı. Sultan ve demiryolunun geçeceği yerlerdeki insanlar bu projenin kesinlikle Müslümanların lehine ve çıkarına olduğuna inanmalıydı. Kolonicilere ve misyonerlere bu proje çerçevesinde yer verilmemeliydi. Bağdat Demiryolu ile açılacak olan alan İslâm’a aitti. Oppenheim’in önerdiği güzergâh kabul edilse de diğer önerileri von Siemens’in yerine Deutsche Bank’ın başına geçen Arthur von Gewinner tarafından beğenilmemiştir. Gewinner’a yeterli garanti alınmadan yüzlerce milyon Mark’ın bu projeye yatırılması mantık dışı görünmüştür. Gossman, *The Passion of*, s.112-114.

¹¹³ Oppenheim, 1902’de bütün yılı kapsayacak şekilde ABD’ye bir gezi düzenlemiştir. Dışişlerinde sağlam bir pozisyon için umudunu henüz yitirmemiş olan Oppenheim, Amerika gezilerinin ardından Washington elçiliğinde iki yıllığına görevlendirilmesini talep etmiştir. Fakat Washington büyükelçisi buna itiraz etmiş ve atama gerçekleşmemiştir. Bu atamanın gerçekleşmemesinin nedeni Amerika’daki konsolosun tezcanlılığı, gevezeliği, yaltakçılığı, savurgan harcamaları ve dürüst olmamasıyla ilgili genel şöhreti yüzünden Oppenheim’ı çalışanları arasında görmek istemeyeceğini belirtmesi olmuştur, Gossman, *The Passion of*, s. 32, 36. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 115; Oppenheim hatıralarında 1902 ve 1904 yıllarındaki ABD gezilerinden eğitim gezisi olarak bahsetmiştir. Fakat onun Bağdat Demiryolu için yaptığı araştırma ve ABD’nin demiryolu yapımındaki ileri seviyesi bu gezilerin yukarıda belirtilen amaçlara yönelik olduğunu doğrulamaktadır. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 42.

¹¹⁴ Oppenheim 1904 yılında Bağdat Demiryolu bölgesinin geliştirilmesine dair 350 sayfalık bir tahkikat raporu yazmıştır. Aynı zamanda Deutsche Bank tarafından yayınlanan bu rapor finanse edilecek olan plan için olgun bir alan oluşturmayı hedeflemiştir. Ana planı, yatırımcıları arazi ile cezbederek, bölgeyi eski çağlardaki konumuna ulaştırmaktır. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 43, 44, 118, 119.

¹¹⁵ Teichmann, *Faszination Orient*, s. 117.

değerlendirilmiş ve bunun sorumluluğunu kimsenin alamayacağı belirtilmiştir. Oppenheim'in önerileri saçma olarak değerlendirilmiştir. Teichmann, Deutsche Bank ile arasındaki anlaşmazlık nedeniyle Oppenheim'in, Bağdat Demiryolu projesinin daha sonraki süreçlerinde herhangi bir rol oynayamadığını iddia etse de Oppenheim'in bu meselede bu kadar kolay pes etmediğini bir sonraki bölümde göreceğiz¹¹⁶.

1.3.4.3. Diğer Raporlar

Daha öncede belirttiğimiz üzere, Oppenheim Mısır'da göreve başladıktan kısa bir süre sonra Haziran 1897'de bir aylığına Suriye'ye gitmiştir¹¹⁷. Bundan sonra Mısır'da bulunduğu süre boyunca güncel sorunlarla yakından ilgilenmiş ve bu sorunların Almanya açısından nasıl değerlendirildiğinin önemli örneklerini vermiştir. Örneğin 1903 baharında Lübnanlı Hristiyanların dalga dalga ABD'ye göç etmesini kaleme aldığı raporunda, Beyrut'taki beyin göçünün yarattığı ekonomik zararlardan söz ettikten sonra, yerel Fransız, İngiliz, Rus ve Amerikan misyoner okulları aleyhinde ağır ithamlarda bulunmuştur. *“Türk düşmanlığını ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma arzusunu Suriye ve Lübnan'daki yerel Hristiyanların aklına sokan bu okullar”* Oppenheim tarafından eleştirilmiştir. Asi olma potansiyeli taşıyan bu halk, *“Almanları Sultan'ın dostu ve dolayısıyla Osmanlı'daki herhangi bir ayrılıkçı hareketin muhalifi olarak bildiklerinden, kendilerine karşı daima husumet besleyebilirlerdi”*. Oppenheim bu yüzden vermiş olduğu hükmü hemen ülkesine bildirmiştir. *“Suriye Hristiyanları Almanya'nın bölgesel planlarının dışında tutulmalıdır. Onlar birçok Doğu halkı arasında en ahlaksız, en güvenilmez olan unsurdur”*¹¹⁸. Oppenheim'in bu raporlarda kullandığı dilden de açık bir şekilde anlaşıldığı gibi onun amacı, hedefi ve istediği bu toprakları doğrudan Alman sömürgesi haline getirmek değil, Müslüman dünyasında bulunan İngiliz, Fransız, Rus, Amerikan yani Alman harici herhangi bir nüfuzun kırılması, yok edilmesi ve bölgenin önce ekonomik, sonrasında ise kültürel olarak Alman hakimiyetine girmesini sağlamaktır. Almanya'nın tarafı, Sultan'ın ve Osmanlı Devleti'nin yanı olduğundan Osmanlı Devleti zararına gelişen her durumu doğrudan Almanya'ya zararlı bir durum

¹¹⁶ Teichmann, *Faszination Orient*, s. 118, 119.

¹¹⁷ Teichmann, *Faszination Orient*, s. 115.

¹¹⁸ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s. 41, 42'den naklen, Oppenheim'in 25 Haziran 1903 tarihinde Kahire'den Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği rapor, PAAA R14559.

olarak değerlendirmiştir. Oppenheim, Osmanlı Devleti'ni bu konuda bir taraf olarak görmekten çok, ilişkilerin geliştirilmesi ile beraber, Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin hakimiyetindeki bölgelerde kolayca ayrıcalık kazanıp tekel haline gelebileceğini hesaplamıştır¹¹⁹.

Oppenheim, Mısır'dan yazdığı raporlarında Ortadoğu'nun çeşitli etnik gruplarını Almanya'nın bölgedeki faaliyetlerinde iş birliği yapabileceği ya da ona karşı düşman tavır alabilecekler şeklinde sınıflandırmıştır. Bu noktada ayırıcı faktörün her zaman din olması da gerekmemiştir. Önemli olan nokta bu grupların, Kayzer'in dostu Sultan II. Abdülhamit'i destekleyip desteklemedikleri olmuştur. Bu açıdan Siyonist Yahudilerle ilgili olumsuz bir görüş yer almazken, İngilizlerle iş birliği içinde olduklarından şüphelendiği Maruniler, Kıptiler ve Ermeniler, Oppenheim tarafından eleştirilmiş ve güvenilmez bulunmuştur. Oppenheim Kahire'deki birçok Ermeni'nin İngiliz Yüksek Komiseri Lord Cromer hesabına çalıştıklarını düşünmüş ve onları suçlayıcı raporlar yazmıştır. Oppenheim'ın raporlarında Müslümanlar iki kategoriye ayrılmıştır. Sünniler çoğunlukla güvenilir olarak nitelendirilmiş, fakat Mehdi olduğunu iddia eden Sudan'daki hareketin lideri ve onun destekçileri gibi Halife-Sultan'ın dini otoritesine başkaldırabilecek olanların dikkatlice izlenmesi gerektiği belirtilmiştir¹²⁰.

İlk düzenlediği geziden itibaren ne Suudlarla ne de Haşimilerle iletişim kurmaya çalışmayan Oppenheim, doğrudan Şammar bölgesine gidip bu aşiret ile ilişki kurmuştur. Bu da bölgedeki aşiretlerin durumları hakkında en başından itibaren bilgi

¹¹⁹ 1850'li yıllardan itibaren İngiltere'nin Doğu politikası da bu şekilde emperyalizmin gayri resmi hakimiyetini sağlamaya yönelik olmuştur. Fakat özellikle 1878 Berlin anlaşmasından sonra değişen bu politikasını bölgedeki stratejik olarak gördüğü noktaları doğrudan hakimiyeti altına almaya yönelten İngiltere'nin aksine Almanya zaten geç olarak dahil olduğu emperyalizm yarışında İngiltere'nin başlangıçtaki politikasına benzer bir politika uygulamaya çalışmıştır. Oppenheim'ın tam da bu dönemde gerçekleştirdiği faaliyetlerini Almanya'nın bu genel Doğu politikası kapsamında değerlendirmek oldukça yerindedir.

¹²⁰ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s.42'den naklen, PA-AA R14560, 29 Nisan 1904; Oppenheim ayrıca İngilizlerin emri altında olduğunu düşündüğü İbn-i Suud'un Vahhabilerinden ve Mekke Şerifinden şüphelenmiştir. Diğer tarafta ise İbn Reşit ile onun Şammar Bedevileri Sultana sadık olduklarından Alman yandaşı sayılmışlardır. Mısır'daki milliyetçiler İngiliz işgaline karşı gelerek Sultanın Kahire üzerindeki hükümlanlık iddiasına destek olmuş sayıldıklarından Alman yandaşları arasına girmişlerdir. McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s. 42'den naklen, PAAA R14560, 1, 5, 15 Nisan 1905.

sahibi olduğu, en azından aşiretlerin ilişkileri ve eğilimleri hakkında seyahatlerinden veya araştırma gezilerinden önce iyi bilgilendirilmiş olduğunu göstermektedir¹²¹.

Oppenheim'in İngiliz karşıtı faaliyetlerine doğrudan bir örnek vermek gerekirse 1905 senesinde Mısır'daki İngiliz işgaline muhalif olan Mustafa Kâmil şerefine Berlin'de bir ziyafet vermesinin ardından, Mustafa Kamil'e "*Berliner Tageblatt*" gazetesinde, Almanlar adına İngilizler aleyhinde yazabileceği bir köşe tahsis edilmesinden bahsedilmelidir. Mustafa Kamil'in köşesinin ismi "*Mısırlı Vatanseverden Mektuplar*" olmuştur¹²².

Oppenheim'in İngilizler aleyhine Mısır'da faaliyet gösterdiği bir diğer konu da Sina'daki Akabe hudut sorunu olmuştur. İngilizler ile Osmanlıların tüm İslam Dünyası'nın gözünde itibar kazanmak için giriştikleri bir mücadeleye dönüşen bu sorunda Almanya'nın kaygılanmasını gerektirecek hiçbir durum olmamış, aksine bu sorun Berlin için altın bir fırsat yarattığından Oppenheim bu meseleye özel bir önem vermiştir. Oppenheim'in daha önceki raporlarında da belirttiği üzere "*Britanya-Osmanlı İmparatorluğu savaşlarında ortaya çıkabilecek bir ayaklanma kıvılcımı, İngilizlerin bütün Müslüman sömürgelerine sıçrayabilir ve onun tüm birlikleriyle beraber donanmasının da büyük bir bölümünü ayaklanmaları bastırmak için seferber edebileceği kadar korkutucu bir safhaya varabilirdi.*" Oppenheim'in öngörüsüne göre "*İslam çok daha büyük bir rol oynayacak, gün gelecek İslam Coğrafyası'nın müsademe gücüyle demografik üstünlüğü Avrupa ülkeleri için çok önemli olacaktı.*"

¹²¹ Osmanlı Devleti 1880'lerden itibaren Şammarlar ile ilişkilerini geliştirerek Arap yarımadasındaki otoritesini artırmayı hedeflemiştir. Bu noktada Oppenheim'in Şammarlar ile görüşmesi ve iyi ilişkiler geliştirmesi, ilk bakışta dönemin Osmanlı-Alman ilişkileri açısından uygun görünse de bölgedeki aşiretlerin büyük güçlerle nasıl ilişkiler içinde olduğunu göstermesi açısından önemli bir durum da aşağıdaki örnektir. Seyyah kılığında bölgede bulunan İngiliz yetkililer 1883 yılında Muhammed bin Reşit ile görüşmüştür. 1884 yılında Muhammed bin Reşit ile görüşmek üzere yolda olan Fransız seyyah ve bilim adamı Charles Huber rehberiyle birlikte Cidde yakınlarında öldürülmüştür. Yine 1884 yılında 17 İngiliz memuru Muhammed bin Reşit'i tekrar ziyaret ederken ona 9 sandık dolusu martini tüfek hediye etmiştir. Bütün bunlara rağmen bölgedeki nüfuz mücadelesinde Avrupalı devletler ile olan ilişkilerini belirli bir seviyede tutan Muhammed bin Reşit, Osmanlı Devleti'ne ve aynı zamanda halife de olan Sultan II. Abdülhamit'e olan bağlılığını sık sık göstermiştir. Bu yüzden diğer devletlerle olan ilişkileri sıkı bir şekilde takip edilmekte olan Muhammed bin Reşit'i, Osmanlı Devleti, aleyhine hareket etmeyeceği güvencesiyle bölgede uzun yıllar desteklenmiştir. Çiçek, Birinci Dünya Savaşı'nda, s. 113. Oppenheim'in düzenlediği gezilerin bilimle ne kadar alakalı olduğu hakkında da değerlendirmek imkânı veren bu örnekler, Avrupalı devletlerin Arap yarımadasında bulunan aşiretler ile temasa geçmek için kullandıkları yol ve yöntemlerin birbirlerine oldukça benzer olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

¹²² McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s. 36.

Yine Oppenheim'a göre Almanya bu İngiliz karşıtı İslam birliği düşüncesini geliştirerek dünyanın başat gücü olabilirdi¹²³.

1906 yılında Oppenheim Avrupalı güçler arasında Fas nedeniyle ilişkilerin gerildiği bir zamanda, Fas-Cezayir sınırındaki bölgeden bir rapor yazıp, buradaki Fransız askerlerinin yer değiştirmesi hakkında bilgi vermiştir. Raporun, durum hakkında basit bilgiler vermek için yazıldığı ve Alman Dışişleri görevlilerinin de ısrar ettiği gibi Alman dış politikasını etkilemek gibi bir amaç taşımadığı iddia edilse de, Alman tarafının söyledikleri, bu konuda çok az ikna edici olmuş, bu olaydan sonra İngiltere ve Fransa'da Oppenheim'a karşı bir husumet oluşmuştur. Daha sonra o dönemki Alman Dışişleri Sekreteri Schoen "*Almanya'nın Fas konusunda Fransa'ya şiddetle karşı durduğu bir zamanda Oppenheim Alman politika yapıcılarına Fas hakkında hem yaptığı gezilerden, hem de diğer profesyonel yollardan edindiği bilgileri iletmiştir.*" şeklinde durumu açıklamıştır¹²⁴. 1906 yılında yazdığı başka bir raporda ise İngiltere'nin Ortadoğu politikalarının Almanya için tehlikeli olduğunu belirtmiş ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı olan tutumundaki değişimden Almanya'nın faydalanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca İngiltere'nin Mısır merkezli olmak üzere bölgedeki artan Alman nüfuzunu baltalamak için gazete, kitap, bröşür dağıtımını da dahil olmak üzere bütün propaganda kanallarını kullanmakta olduğunu söyleyerek, İngiltere'nin Alman karşıtı politikasının devam edeceğini açıklamıştır. Daha önce bizzat ilgilendiği ve uzun raporlar hazırladığı Bağdat Demiryolu'nun durumu hakkında da değerlendirmelerde bulunan Oppenheim, kendi katkısı da olan bu proje

¹²³ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s.44, 45'den naklen; PAAA R14561, 8 Ağustos 1906.

¹²⁴ Gossman, *The Passion of*, s.42, 43. Oppenheim, 1905 yılında Tunus ve Cezayir'i ziyaret ettikten sonra Kahire'ye geri dönen ve 1905'te Cezayir'deki oryantalizm kongresine katılacak 15 kişilik heyet arasındaydı. Bu bahaneyle Fas, Cezayir sınırında geziler yapan Oppenheim 1. Fas krizinde Almanya ve Fransa arasında problem olan bölgeleri incelemiştir. Fransızlar, Oppenheim'ın bu gezisini resmi görev, casusluk, kışkırtma olarak görmüştür. 1906 yılında Kahire'den "*Fas-Cezayir sınırındaki Fransız birliklerinin dağılımı*" isminde bir de rapor gönderen Oppenheim, Fransızların bu şüphelerinde haksız olmadıklarını göstermiştir. Dışişleri ise Oppenheim'ın kendilerinin bir görevlisi olmadığını, serbest çalıştığını (bilimadamı, araştırmacı vs.) Dışişleriyle sadece çok gevşek bir bağı olduğu açıklamasını tekrar tekrar yapmıştır. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 120, 121; Oppenheim'ın Fransa tarafından açıkça casuslukla suçladığı bu durumu "*Oppenheim Nisan 1905'te Cezayir'e gitti. Burada Uluslararası Oryantalistler Kongresi'ne katılan 15 Almandan birisi olmuştur. Burada Senusilerle iletişim kurmuştur. Kongre'nin bitiminde kendi inisiyatifıyla Fas-Cezayir sınırını gezmiş, dönüşte Paris'te yaşayan amcasını ve kuzeni ile evli Fransız bir diplomat olan Georges de Plancy ile görüşmüştür.*" şeklinde açıklayan Martin Kröger bu iddiaların geçersiz olduğunu ima etmiştir. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 44.

sayesinde Almanya'nın bölgedeki nüfuzunun arttığını belirtmiştir. İngilizlerin bu durumu dengelemek için Osmanlı Devleti'ne çeşitli projeler önermeye başladığını belirten Oppenheim'in, Alman çıkarları açısından en tehlikeli gördüğü İngiliz projesi “*Babil Su Kanalları*” projesi olmuştur. Bu projenin hayata geçmesinin İngiltere'ye su kaynaklarını kontrol etme kabiliyeti kazandıracağını belirten Oppenheim, aynı zamanda Almanya'nın Demiryolu projesi ile elde ettiği prestije de bir denge unsuru olacağını savunmuştur¹²⁵.

1.3.4.5. Oppenheim'in Mısır'daki Görevinin Sona Ermesi

Bir önceki bölümde belirtildiği gibi Oppenheim gibi tam bir resmi görevi olmayan birinin faaliyetleri Mısır'daki İngiliz ve Fransızların da dikkatini çekmiştir. Özellikle 1904 yılındaki Fransa-İngiltere anlaşmasından sonra bazı Alman bankacılarının inatçı bir hırsla Alman diplomasisinde yükselmesiyle ilgili haberler, Mısır basınında görülmeye başlanmıştır. Bundan dolayı 1909 yılında Oppenheim Kahire'den ayrıldığında, arkasında anlaşılması güç efsaneler bırakmıştır. “*Oppenheim'in normal bir kariyeri olmadığı, yıllardır konsoloslukta çalışmasına rağmen hala elçi olmamasından anlaşılmıştır*”. Elçilikteki özel mevki İngilizler tarafından sadece Kahire'de gizli bir görevi olmasıyla açıklanmış, Fransız ve İngiliz basını Oppenheim'in gezileri hakkında bolca spekülasyon üretmiştir. İngiltere ve Fransa aleyhine İslam Birliği'nin sağlanmasına yönelik propaganda yaptığı, Senusilerle görüştüğü gibi iddialar ortaya atılmıştır. ABD'ye yaptığı gezi sonrası Washington'daki İngiliz Askeri Ataşesi, Kahire'deki İngiliz görevlilerinin de Oppenheim'in Alman Hükümeti adına “*entrika ve komplo*” düzenlediği yönünde düşünceleri olduğunu yazmıştır. Alman Dışişleri Bakanlığı bu gibi suçlamalara, Oppenheim'in kesinlikle hükümet adına çalışmadığı ve kendi başına işler yaptığı cevabını verirken, Londra'daki Alman Büyükelçisi de, İngiliz Hükümeti'nin, anti-İngiliz propagandanın kaynağının Oppenheim olduğunu düşündüğünü, kendi hükümetine aktarmıştır. İngilizler ise onun Kahire Alman konsolosluğu bünyesinde olduğunu belirterek, hareketlerinden Almanya'nın sorumlu olduğunu bildirmiştir.

¹²⁵ Çolak, “Oppenheim'in Raporlarına göre”, s. 313-315.

İngilizlere göre Oppenheim bir diplomattı ve İngiliz yönetimindeki Mısır'da, milliyetçi muhalefetle olan sıkı ilişkisi onu İngiltere için bir tehdit yapıyordu¹²⁶.

Alman Konsolosluğu sık sık reddiyeler yayınlasa da, Oppenheim'in tam da İngiliz ve Fransızların iddia ettikleri faaliyetlerde bulunduğu gerçeğini çok fazla gizleyememişlerdir. Oppenheim'in maaş aldığını ve kendisine diplomatik ayrıcalıklar bahşedildiğini ikircikli bir şekilde kabul eden Alman Başkonsolos Graf Metternich, Sir Charles Harding'e, Oppenheim'in "*Kahire'de resmi bir vazifesi bulunmadığını*" belirtmiştir. Alman Dışişlerine İngiliz karşıtı uzun raporlar göndermesi yanında, Araplar arasında İslam birliği temalı girişimlere destek vermesi ve bunları organize etmeye çalışması, onları İngilizlere karşı kışkırtması gibi suçlamalara Oppenheim'in kendisi de yanıt vermiştir. İngiliz basını Akabe sorunuyla ilgili ona karşı kampanya düzenlerken Oppenheim ise Wilhelm yönetimine İngilizlerin maskelerini çıkartıp Sultana karşı açıkça cephe aldıklarını anlatmayı denemiştir¹²⁷.

Alman-İngiliz ilişkilerinin gerildiği bir dönemde İngilizler Oppenheim'in faaliyetlerinin ve bağlantılarının farkında olmuş ve ona karşı tavrı almışlardır. Yaptığı hareketleri yakından takip etmiş ve sonunda ona "*Kayzer'in ajanı*" lakabını vermeyi uygun görmüşlerdir¹²⁸. Oppenheim'in Kahire civarında sergilediği davranışlarla konsolosluk raporlarında kullandığı İngiliz karşıtı ağır dil göz önüne alındığında onun bölgedeki İngiliz yetkililerin dikkatini çekmesi normal karşılanmalıdır. Oppenheim'in El-Ezher Darülfünuna ve *El-Liva* gazetesinin merkezine yakın olan konağı, Kahire'deki İngiliz karşıtı oluşumların buluşma yeri olarak İngilizler tarafından

¹²⁶ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 59; Oppenheim'in gezileri ve faaliyetleri hakkında oldukça doğru ve isabetli iddialar ortaya atan Mısır basını (İngilizce-Fransızca) onun üzerindeki baskıyı artıran en büyük unsur olmuştur. Bu haberlerin doğruluk oranlarının yüksek olmasının sebebinin sadece gazetelerin bilgi kaynaklarının çok iyi olması olduğunu söylemek abartı olur. Oppenheim gittiği yerlerde yaptığı işleri kendince kılıfına uydurduğunu düşünse bile bunları yine de açıkça ifade etmesi ve basında kendisinden bahsedilmesinden memnuniyet duyması önemli bir sebeptir. "İngilizler tarafından yapılan birçok yayında Oppenheim, Kayzer'in baş ajanı olarak gösterilmiş ve arkeoloji ve etnolojiyi faaliyetlerini gizlemek için bir örtü olarak kullandığı iddia edilmiştir." Teichmann, *Faszination Orient*, s. 121, 122.

¹²⁷ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s. 44.

¹²⁸ Gossman, *The Passion of*, s. 40; Oppenheim Mısır'da oldukça popüler bir insan olduğundan İngilizce yayın yapan basında, hakkında sadece Kayzer'in ajanı olduğuyula ilgili değil, çeşitli diğer konularla ilgili de birçok iddia ortaya atılmıştır. Bunlardan birisi Oppenheim'in diğer Avrupalılardan farklı yaşam tarzı, iyi Arapça bilmesi, yerlilerle iyi ilişkilere sahip olmasıyla ilgili olup onun İslâm'ı kabul ettiği yönündedir. İslâm'ı kabul eden, Almanlar tarafından dışlanan bir Almanı sekreteri yapması bu duruma kanıt olarak gösterilmiştir, Teichmann, *Faszination Orient*, s.39, 40.

mimlenmiştir. 1880’lerden beri Mısır’ı yöneten Yüksek Komiser Lord Cromer, Oppenheim’in Mısırlı milliyetçilerle İslamcı eylemcileri ayaklandırmak için Kayzer tarafından görevlendirilmiş bir Alman ajanı olduğunu düşündüğünü açıkça ifade etmiştir¹²⁹. Oppenheim’in raporlarının içeriğinden doğrudan haberdar olmasalar da İngilizler onun bu tarz şeyler planladığının farkında olmuşlardır. Gerek temas ettiği kişilerle olan konuşmaları gerekse Mısır’daki basını etkileyerek yaptırdığı haberler buna neden olmuştur. Akabe sınır sorunu diye bilinen olay 1906’da patlak verince Oppenheim hakkındaki şüpheler geniş çapta bir paranoyaya dönüşmüştür. Kahire’deki İngiliz ve Fransız konsoloslukları “*Baron Max von Oppenheim*” diye başlayan raporlarıyla, padişahın Mısır’daki temsilcisi fevkalade komiser Ahmet Muhtar Paşa’ya şikâyetlerini dile getirmişlerdir. Bu şikâyetler, Oppenheim’in ortalığı karıştıranlara yataklık yaptığı, Avrupalı sömürgecilere karşı cihat ilan ederek onları öldürmeyi teşvik eden kanlı broşürler dağıttığı ve Fransız karşıtı Cezayirli asilerle beraber İtalyan düşmanı Trablusgarplı direnişçilere kucak açtığı şeklinde olmuştur¹³⁰. İngiliz ve Fransız şüpheleri Oppenheim Mısır’dan ayrılınca kadar artarak devam etmiştir. *Journal des Debats* gazetesi, Oppenheim’ı Senusileri desteklemekle ve Panislamik propagandayı bu araçlarla İngiltere-Fransa aleyhine kullanmakla suçlamıştır. Gazetenin iddiasına göre Oppenheim Cezayirli bir propagandacıyla beraber İslam birliğini savunan broşürlerin dağıtılmasını sağlamıştır. *Reuters* Oppenheim’in Suriye’de yapacağı arkeolojik kazıyı Sina’da İngilizlere problem çıkarmak amacıyla kullanacağını yazmıştır. Birinci Dünya Savaşı başladıktan bir sene sonra *Times*’da yayınlanan bir makalede Oppenheim’in savaştan önceki on yılda Mısır’da Alman çıkarları adına entrika çevirenlerin başında geldiği yazılmıştır. Washington’daki İngiliz askeri ataşesine göre, Mısır’daki İngiliz görevlileri Oppenheim’ı “entrikacı” ve “komplocu” olarak tanımlıyorlardı. İngiliz tarih yazımında bu iki kavram Oppenheim’la eşleşmiş ve bugüne kadar gelmiştir. İngilizlerin ya Oppenheim’in bölgeden uzaklaştırılmasını ya da düzgün bir diplomat gibi hareket etmesini istemelerine verilen Alman cevabı son ana kadar hiç değişmemiş ve Oppenheim’in bir konsolosluk görevlisi olmadığı söylemi tekrar edilmiştir.

¹²⁹ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s. 43, 44’den naklen; *Berliner Tageblatt*, 23 Ekim 1905.

¹³⁰ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s. 44.

Yine de Alman Dışişleri Bakanlığı 1906 yılında Oppenheim’a, İngilizleri tahrik etmemesi konusunda bir uyarı göndermiş, ondan Mısırlılarla ve Türklere sempati duyanlarla olan ilişkilerini dizginlemesini istemiş ve görev tanımının bölgeyi gözlemleyip istihbarat toplamaktan ibaret olduğu hatırlatılmıştır¹³¹. Mcmeekin’e göre, Oppenheim’ın dışişlerindeki amirleri, Mısır’a ve daha geniş Arap siyasetiyle ilgili kaleme aldığı aydınlatıcı raporlardan dolayı Oppenheim’a müteşekkik olsalar da, Osmanlı sınır ihtilafları yüzünden İngiltere ile savaş riskini göze almak için kendilerini henüz hazır hissetmemişlerdir. Lord Cromer’in 1907 yılında emekli edilmesi ve Oppenheim’ın Kahire’deki konumunun geçici olarak yükselmesinden hemen sonra başka bir skandal daha patlak vermiştir. Başlangıçta nispeten önemsiz görünen bu vakada Oppenheim’ın Kahire’de yayın yapan ve İngilizlere karşı keskin bir dili olan *el-Fatat* gazetesini 1909 senesi sonbaharında kendi üzerine devralması, artık sadece arka planda kalmayacağının işareti olmuşsa da bunu öğrenen İngiliz ve Fransız

¹³¹ Gossman, *The Passion of*, s. 43, 44’den naklen; *The Times*, 6 Ocak 1915, s. 7, “Mısır’daki Alman entrikası: İngiliz gücünü kırmak için bir çaba. Baron von Oppenheim’in faaliyetleri; Oppenheim da Alman Dışişleri bakanlığı gibi hakkındaki bütün suçlamaları reddetmiştir. Mısırlılarla ve Araplarla olan ilişkilerini “anlayışlı” olarak ve “agresif” olmayarak tanımlayan Oppenheim, kendisinin bir gözlemci ve dinleyici olduğunu, provokatör olmadığını söylemiştir. İngiliz Doğu Sekreteri Sir Ronald Storrs’a göre Mısır’da hiç kimsenin Almanya kadar cazibeli ve saygın temsil edilmediği doğru ise de işin bu yönü sadece İngilizlere karşı entrikaları gizlemek içindi. Storrs’un hatıralarında yazdığına göre 1905 yılında, Türkiye’nin Mısır Yüksek Komiseri Ahmet Muhtar Paşa, Suriye’den gelecek 12 kolorduluk kuvvet ve Alman desteğiyle İngilizlerin Mısır’dan atılmasının çok zor olmayacağı yönünde bir rapor hazırlamıştı. Alman mühendis Meissner Paşa’nın Sultan Abdülhamit’in daha küçük projelerinden olan ve Şam ve Mekke’yi birleştiren Hicaz Demiryolu için araştırma yapmaları da Mısır’daki İngiliz otoritelerince şüpheyle izlenmiştir. “1909 yılında bizim Kayzer’in ajanı olarak tanıdığımız Baron Oppenheim, Mısırlı milliyetçi liderlerden Mustafa Kamil Paşa onuruna Berlin’de bir resepsiyon düzenledi. O aynı zamanda Ahmet Muhtar Paşa ile de yakın temastaydı. Aşırı basına İslâm’ın Avrupa tarafından yok edilme tehlikesi altında bulunduğunu ve İngiltere ile Fransa’nın bu anti-İslâmci hareketin başında olduğunu, Sultanın inananların son umudu olduğunu, Almanya’nın Sultan’ın dostu olduğunu ve bu yüzden tek İslâm dostu Avrupalı güç olduğunu söylemek için hiçbir fırsatı kaçırmamıştır. Bütün bunlara rağmen Storrs Oppenheim’ın anti-İngiliz propaganda aktivitelerinin önemli olmadığını düşünmüştür. “Oppenheim’ın derin bir arkeolog olmayıp Kayzer’in ajanı olduğu doğrudur. Bu kişi hem Almanlar hem de İngilizler tarafından oldukça ciddiye alınmıştır. Fakat Sir Eldon Gorst Cromer’in yerine Mısır’a geldiği zaman Berlin’deki Alman bir diplomat Baron’un İngilizler tarafından önceden kendisine verilen önemin artık ortadan kalkması yüzünden bu yeni durumdan hiç memnun olmadığını söylemiştir. Eskiden ne zaman Mustafa Kamil Paşa ile görüşse Lord Cromer çok heyecanlanır ve evini gözlemesi için adamlar gönderirdi. Şimdi Sir Gorst ise böyle durumlarda Oppenheim’a sadece gülüp geçiyor.” Mustafa Kamil Paşa’nın 1908 yılında ölmesinin ardından Oppenheim’ın Mısırlı milliyetçilerle olan bağlantısının en önemli noktası ortadan kalkmıştı, Gossman, *The Passion of*, s. 44, 45.

gazeteleri bir kez daha Kayzer'in casusuyla; yani bu “*esrarengiz Alman ajanıyla*” ilgili ağır suçlamalarda bulunmuşlardır¹³².

Oppenheim, bu olayda İngilizler tarafından atanan Mısır Başbakan-Cumhurbaşkanı Boutros Ghali tarafından yapılan resmi suçlamaya da maruz kalmıştır. Levanten kökenli Kahireli bir iş adamı olan başka bir Hristiyan ise Alman Reichstag Başkanı'na hitaben kaleme aldığı mektupta “*Oppenheim'in çevirdiği işlerin Almanların saygınlığına leke sürdüğünü söyleyerek, böyle bir adamın Mısır'da bulunmasının barışa yönelik sürekli bir tehlike ve tehdit oluşturduğunu*” yazmıştır. Bu kadar suçlama Wilhelm yönetimindeki Oppenheim'in himayecilerinin bile kaldırılabileceği bir şey olmadığı için, ona verdikleri desteği sonlandırmışlardır. Oppenheim önce ücretli izne çıkartılmış, ardından Kasım 1910'da da Dışişleri ile olan ilişkisi kesilmiştir¹³³.

Oppenheim'in Mısır hakkında İngiliz basınındaki günümüze kadar gelen genel kanaatin yani onun “Kayzer'in ajanı” olduğu iddiasının diğer ülke basınlarını nasıl etkilediklerine güzel bir örnek ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasından kısa bir süre sonra *New York Times* gazetesinde 23 Mayıs 1917 tarihinde yayınlanan bir mektup verilebilir. Columbia Üniversitesi Oryantalistlerinden bilim adamı Richard Gottheil, Oppenheim'in arkadaşı olduğunu belirtip, onun sohbetlerine Kahire ve Amerika'da birçok kez şahit olduğunu söylemiştir. Kendi tecrübelerine dayanarak Oppenheim'in bilimsel çalışmalarının Kayzer adına yürüttüğü gizli faaliyetler için bir kılıf olduğunu söyleyen Gottheil, Oppenheim'in gerçek bir bilim adamı olduğunu, fakat çok erken bir tarihten itibaren sıradan bir ajana dönüştüğünü belirtmiştir. Örnek olarak henüz 1886'da Fas'ta, Faslıların Fransızlarla bağlantılarını kesmeleri için çalıştığını, aynı zamanda bölgede güçlü olan Senusi Tarikatı'nın Almanya'ya destek vermesi için uğraştığını, 1893'te Beyrut'tan Suriye çöllerini geçerek Bağdat ve Fars Körfezi'ne gittiği gezisinin Berlin-Bağdat Demiryolu tasarısıyla ilgili olduğunu, 1894'te Çad Gölü'ne anti-İngiliz çıkarları için bir gezi yaptığını, aynı zamanda

¹³² McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s. 45'den naklen; *La Libre Parole*, 25 Aralık 1910, “*L'agent Allamand Oppenheim*”(Alman ajanı Oppenheim) ; PAAA R14565.

¹³³ McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu*, s. 45, 46'den naklen; PAAA 14565, 9 Aralık 1909.

Mısır'daki İngiliz işgaline karşı bu bölgedeki Müslüman kabilelerin desteğini almaya uğraştığını dile getirmiştir.

Bunların üstüne iddia ettiği en ilginç nokta ise, daha yakın zamanda, Kahire'de Hidiv'in Avrupalı eşi ile ilişkiye geçerek, Hidiv'e ait önemli evrakları ele geçirdiği ve fotoğraflarını çektiirdiği olmuştur¹³⁴. Bu iddialar, Oppenheim'in özellikle Mısır'da görev yaptığı dönemde İngiliz ve Fransız basınında sıkça yer almış iddialar olup, bir kısmının gerçeklik payları bulunsa da genel olarak bunlar Oppenheim'in popülaritesini artırmaya yaramışlardır. 1917 gibi çok geç bir tarihte özellikle savaşın başında cihadın ilan edilmesine olan katkıları ya da bu konudaki yazıları ile kurduğu teşkilat hakkında herhangi bir itham bulunmaması, bu konular hakkında yaygın bir bilginin bulunmaması ile beraber aslında bu eski iddiaların savaşa yeni girmiş olan ABD kamuoyunda Almanya'nın imajını zedelemek için tekrar tekrar ortaya çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

Oppenheim, Kahire'deki görevinin sonuna yaklaştığını hissetmesinin ardından 1899 yılında keşfettiği Tel Halef harabelerini ileride kazmak için sözlü olarak almış olduğu izni kullanmak istemiş ve bu konuda henüz Kahire'deyken harekete geçmiştir. 17 Mart 1909 tarihinde Osmanlı Maarif Nezareti'ne Kahire'den gönderdiği yazıyla beraber Tel Halef'i keşfi sırasında ortaya çıkardıklarını kaleme aldığı bir makaleyi de ek olarak göndermiş ve kazı izni talep etmiştir¹³⁵. Bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak inceleneceği üzere gerekli kontrolleri yapan Osmanlı Müze-i Hümayun'u ve Maarif Nezareti Oppenheim'a Tel Halef tepesini kazması için gerekli ruhsatnameyi vermiştir¹³⁶.

¹³⁴ Gossman, *The Passion of*, s. 42, 43.

¹³⁵ Oppenheim yazısında ve makalesinde ek olarak Tel Halef'in yerinin gösterildiği bir haritayı da başvurusuna eklemiştir. Oppenheim'dan Maarif Nezareti'ne Kahire'den gönderilen 17 Mart 1909 tarihli yazı. AMA. 64/ 2118-9.

¹³⁶ Tel Halef Hafriyat Ruhsatnamesi, AMA. 64/2118-2.

İKİNCİ BÖLÜM

1. OPPENHEİM'İN II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ FAALİYETLERİ VE TEL TALEF KAZISI

1.1. Osmanlı Devleti'nin Kazı Süresi Boyunca Siyasi Durumu

Oppenheim'in Tel Halef kazısını daha iyi değerlendirebilmek için kazı süresi boyunca Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetinin durumunu anlamak ve büyük devletlerle olan ilişkilerini iyi analiz etmek gerekmektedir.

Oppenheim'in kazı için Osmanlı ülkesine geldiği 1911 yılının Mayıs ayından kısa bir süre sonra İtalya, Trablusgarp'ı kendi topraklarına katmak için harekete geçmiştir. 1911 Temmuzunda bu konuda diğer büyük devletleri bilgilendiren İtalya ile başlayan bu mücadele, Osmanlı Devleti'ne yönelik diğer büyük bir tehlike nedeniyle çok kısa bir sürede Trablusgarp'ın kaybedilmesi ile sonuçlanmıştır. İtalya'nın sadece Trablusgarp'ı ele geçirmek amacıyla başlattığı bu savaşta, askeri olarak yetersiz olması Osmanlı Devleti'nin daha fazla toprak kaybetmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'ne Trablusgarp'ı terk etmeye mecbur bırakacak bir barış anlaşması imzalatabilmek için Ege adalarını işgal eden İtalya, barış anlaşması imzalanacağı sırada başlayan Balkan savaşı nedeniyle bu adaları Osmanlı Devleti'ne geri vermemiş ve işgalini sürdürmüştür¹³⁷.

Trablusgarp Savaşı devam ederken Balkan Devletleri'nin kendi aralarında birlik oluşturup sırasıyla Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeleri ile başlayan Balkan Savaşları, öncelikle Osmanlı Devleti'ni İtalya ile acil bir barış anlaşması imzalamaya yöneltmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin savaşın hemen başında aldığı ağır yenilgiler ile hızla Balkanlardaki varlığının büyük bir bölümünü yitirmesi ve geri çekilmesi, Balkan Devletleri ve büyük devletler de dahil herkes için sürpriz olmuştur. Özellikle Bulgaristan'ın Osmanlı orduları karşısındaki başarısı karşısında İstanbul'a ulaşma olasılığının ortaya çıkması başta Rusya olmak üzere büyük devletleri savaşa müdahale etmeye yöneltmiştir. Bu çabalar sonucunda toplanan Londra Konferansı'nda

¹³⁷ Geniş bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt:2, Kısım:1 ve Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

tarafların anlaşamaması üzerine devam eden savaşta Edirne'nin de Bulgarlar tarafından ele geçirilmesinin ardından daha fazla direnemeyen Osmanlı Devleti 30 Mayıs 1913'te Londra'da yapılan anlaşma ile bütün kayıplarını onaylamıştır. Haziran ayında Balkan Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nden kazandığı toprakları paylaşma konusunda anlaşmazlığa düşmeleri ve Bulgaristan'a savaş açmaları üzerine başlayan Balkan Savaşlarının ikinci perdesi, Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi geri almasına fırsat vermiştir¹³⁸.

Oppenheim'ın kazı süresi boyunca Osmanlı Dış politikasını ve sınırlarını ilgilendiren bu olaylar yaşanırken, bunların Osmanlı iç siyasetine etkileri de oldukça fazla olmuştur. 12 Ocak 1910 tarihinden 11 Haziran 1913 tarihine kadar 6 farklı hükümet görev yapmıştır¹³⁹. Osmanlı iç siyaseti açısından oldukça çalkantılı olan bu dönemde istikrarlı bir hükümet politikası uygulanamamıştır. Her bir hükümetin farklı programları ve öncelikleri olmuş, özellikle dış politika ve ülkenin geleceği açısından farklı görüşe sahip olan hükümetlerin birbiri ardına kurulması yukarıda belirtilen savaşlardaki felaketlerle birleşince tam bir kaos oluşturmuştur. Osmanlı Devleti içindeki güç mücadelesini 23 Ocak 1913 tarihinde gerçekleştirilen Bab-ı Ali baskını¹⁴⁰ ile tamamen lehlerinde sonlandırmış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti bu tarihten sonra kendi politikalarını daha rahat uygulama imkânı bulmuştur. Birinci Balkan Savaşı'nın henüz devam ettiği sırada gerçekleştirilen baskın ile birlikte iktidarı eline almış olan İTC, bu savaşın getirdiği yenilgi ile elden çıkan topraklarla ilgili meseleler yanında (30 Mayıs 1913 Londra Anlaşması), yine oldukça önem arz eden Ermeni ıslahatı konusunda Rusya ve Almanya ile görüşmeleri sürdürmüştür (Yeniköy Konferansı 23 Temmuz 1913'de bir sonuca ulaşmadan dağılmıştır). Aynı zamanda Almanya'dan askeri bir ıslah heyeti getirilmesi için görüşmeleri sürdüren İTC, Osmanlı dış

¹³⁸ Geniş bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt:2, Kısım:2.

¹³⁹ İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler (1908-1923)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 107, 153.

¹⁴⁰ Balkan savaşları sırasında Edirne'nin kaybedilmesi, Osmanlı yöneticilerinde büyük bir şoka neden olduğu gibi 17 Ocak 1913'de büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne savaşın sonuçlarını kabul edip, askeri operasyonlarını hemen durdurmasını aksi halde Doğu Anadolu'yu ve hatta İstanbul'u da kaybedebileceğini belirten ultimatomu göndermesinin bütün dünya açısından çok önemli sonuçları olmuştur. Sadrazam Kamil Paşa'nın bu teklifi kabul etmeye sıcak bakması üzerine gerçekleşen Bab-ı Ali baskını, artık Osmanlı Devleti'nin diplomasiden ziyade askeri girişimlere yöneleceğinin en önemli göstergesi olmuştur. Harbiye Nazırı olan Mahmut Şevket Paşa'nın Sadrazam olarak yeni hükümeti kurması ve ardından Edirne'nin geri alınması bu politikanın Osmanlı Devleti'nin tek çıkar yolu olduğu konusundaki görüşleri desteklemiştir. Aksakal, *The Ottoman Road*, s. 78-80.

politikasında uzun süren belirsizliğin yerine kendi politikalarını uygulamaya koymuştur (Alman askeri ıslah heyeti¹⁴¹ için başvuru 22 Mayıs 1913'te yapılmıştır)¹⁴².

Bab-ı Ali baskını sonrasında hükümete tam hakim olan İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını ve parçalanmasını engellemek adına gerçekleştirmek istediği reformlarda Almanya'ya orduyu (askeriye) ve eğitim sistemini (maarif) emanet etmeyi öngörmüştür. Bu konuda 26 Nisan 1913 tarihinde Sadrazam Mahmut Şevket Paşa ile Wangenheim arasında gerçekleşen bir görüşmede, Şevket Paşa kafasındaki reform programının en önemli ayağını oluşturan askeriyede temelden başlanarak bir dönüşüm gerektiğini söylemiş ve danışman olarak gelen Alman subaylarının gerekli etkiyi yapamadıklarını belirterek onlara daha önemli görevler vermeyi düşündüğünü belirtmiştir. Eğitim alanındaki reformlarda da Alman hükümetinin desteğini beklediğini vurgulamıştır. Şevket Paşa, görüşmede ayrıca

¹⁴¹ Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Almanya müttefik olmadan önce Osmanlı Devleti'nde görev alan son ve en büyük askeri misyon Liman von Sanders'in askeri misyonu olmuştur. Sanders, Balkan Savaşları'nda yaşanan hezimet üzerine 1913 yılında göreve başlamıştır. Sanders göreve başlamadan önce, daha önceki Alman heyetlerinin karşılaştığı bazı problemlerle karşılaşmaması için, onlardan daha fazla yetkiye sahip olması planlanmıştır. Bu yetkilerin neler olacağı Sadrazam Mahmut Şevket Paşa ile Wangenheim arasında görüşülmüş, Alman heyetinin Osmanlı subaylarını politikadan uzaklaştıracak tarzda otoriter, disiplinli subaylardan oluşması kararlaştırılmıştır. Bu heyetin oldukça kalabalık olmasının yanında öncelikle göre oldukça üstün yetkilere de sahip olması özellikle Rusya'nın tepkisini çekmiştir. Almanların bu kadar güçlü bir şekilde İstanbul'da temsil edilmeleri karşısında kendi çıkarlarının zedeleneyeceğini öngören Ruslar, İngiltere ve Fransa'yı da bu yönde etkilemiştir. Sanders heyetinin yetkilerinin azaltılması ile bir nebze yatıştırılmış olan Ruslar, heyetin İstanbul'da kalmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Durgun, Birinci Dünya Savaşı, s. 234-239; Mustafa Aksakal da konu ile ilgili yaptığı değerlendirmede diğer büyük devletlerin bu durumu İstanbul'u Almanların ele geçirmesi olarak nitelendirerek çok büyük tepki verdiklerini belirtmiştir. Bu gelişme, özellikle Rusya'nın Osmanlı Devleti'ndeki çıkarlarını zedelediği için, Rusya Almanların bu hareketine karşılık olarak Erzurum Vilâyeti'nin yönetiminin kendilerine terkini istemiştir. Sazanof, İngiliz Dışişleri Bakanı Grey'e yaptığı bir teklifte Rusların Trabzon ve Bayezid'i, İngilizlerin İzmir'i ve Fransızların da Beyrut'u ele geçirmesini öngörmüştür. Osmanlı Devleti'nin paylaşılması için zamanın geldiğini düşünen Ruslar bunun için Almanlarla savaşmayı da göze almışlardır. İngilizler ise henüz Almanlarla başlayacak olan müzakerelerden beklentilerin taze olduğu bir dönemde buna karşı çıkmış ve bir savaş durumunda Rusya'nın yanında savaşa dahil olmayacağını açıkça belirtmiştir. Bu yüzden, Rusya'nın oldukça agresif planlarına rağmen İtilâf Devletleri, Sanders'in İstanbul'a gelişine ortak bir protesto ile karşı çıkmakla yetinmiştir. Sazanof'un askeri girişimleri ön plana çıkaran tekliflerine rağmen, İngilizlerin destek olmayacaklarını açıklamaları Rusların bu seçenekten vazgeçmelerinin tek sebebi olmamıştır. Boğazların ve Doğu Anadolu'nun işgal edilebilmesi için 2-3 senelik bir hazırlık gerektiğini belirten askeri uzmanların raporları da başbakan Kokovtsov başta olmak üzere bazı bakanların Sazanof'a karşı çıkmalarına neden olmuştur. Aksakal, *The Ottoman Road*, s. 80-82. Rusya'nın İtilâf Devletleri'ne Osmanlı Devleti'ni aralarında paylaşmaya yönelik planlarını açıkça sunduğu bu dönemde Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin dış politikasında oynadığı rol bir kat daha artmıştır. Bu artan önem Oppenheim'in sebep olduğu sorunlarda Almanya ile olan ilişkilerin zedelenmemesi adına kendisine oldukça müsamaha gösterilmesinden de açıkça anlaşılmaktadır.

¹⁴² Geniş bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt:2, Kısım: III.

Wangenheim'a Osmanlı Devleti'nin toparlanabilmesi için bir ittifak sistemine dahil olmasına değil 10 yıllık sükunete ihtiyacı olduğunu söylemiştir¹⁴³. Almanya da bölgedeki çıkarları gereği Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını henüz uygun bulmadığından dolayı bu planları destekleyerek kendi nüfuzunu artırmayı hedeflemiştir¹⁴⁴. Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nin beklenmeyen şekilde

¹⁴³ Mustafa Gencer, *Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhü": 1908-1918 Dönemi Türk- Alman İlişkileri ve Eğitim*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 62; Bu noktada Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne yaptığı yardımlara nasıl baktığına da değinmek yerinde olacaktır. Almanya'nın Balkan Savaşları da dahil olmak üzere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana olmasının sebebi er ya da geç gerçekleşeceği düşünülen paylaşımın erken olması halinde elde edebileceklerinin diğer devletlere göre oldukça az olmasıdır. Ekonomik etkisinin boyutları henüz İngiltere ve Fransa ile yarışamayacak kadar az olan Almanya'nın bölgedeki bir savaşta çıkarlarını askeri olarak koruyabileceği bir altyapısı da bulunmamıştır. Bu yüzden gerek gönderdiği askeri misyonlarla gerekse ekonomik yardımlarla bu paylaşımın ertelenmesi için ve elde edebileceklerini artırmak için elinden geleni yapmıştır. Balkan Savaşları'ndan sonra paylaşım vaktinin oldukça yaklaştığı ortaya çıkmış ve Almanlar da buna göre planlar hazırlamaya başlamıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin tamamen parçalanma tehlikesi II. Balkan Savaşı'nın ardından bir süre için ortadan kalktıktan sonra Alman Dışişleri Sekreteri Jagow, Wangenheim'a gönderdiği yazıda Türkiye'de tek bir çıkarlarının bulunduğunu ve bunun da kendi çalışma alanlarındaki çıkarlarını garanti altına alana kadar Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını engellemek olduğunu belirtmiştir. Jagow, bu konuda Türklerin yapması gerekenleri ya da Wangenheim'ın Türklere söylemesi gerekenleri, Balkanlarda yeni bir savaştan kaçınmak ve ülke içindeki düzeni sağlamak olarak belirtmiştir. Wangenheim da Jagow'la aynı fikirde olmuş, Almanya'nın henüz Osmanlı topraklarının paylaşılmasına hazır olmadığını söyleyerek, Alman çıkarlarının Bağdar Demiryolu hattı boyunca Anadolu'dan geçtiğini belirtmiştir. İngiliz, Fransız ve Ruslar'ın uzun yıllar boyunca inşa etmiş oldukları okullar, kiliseler vs. ile elde etmiş oldukları etkinin fazlalığı nedeniyle hemen gerçekleşecek bir paylaşım sonucu belirtilen bölgelerdeki Alman girişimlerinin bu ülkelerin kontrolüne geçeceğini vurgulamıştır. Böyle bir senaryonun gerçekleşmesini önlemek için Almanya'nın bölgedeki nüfuzunu artırmak için çok sıkı çalışması gerektiğini belirten Wangenheim, politik olarak yapılacak işin ise Osmanlı Devleti'nin dağılmasını mümkün olduğu kadar ötelemeye çalışmak olarak öne çıkarmıştır. Aksakal, *The Ottoman Road*, s. 66-68; Alman Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin bu görüşleri karşısında Alman askeri yetkililerinin Osmanlı Devleti'ne yardımlar konusunda daha farklı görüşleri bulunmuştur. Goltz, 1910 yılının sonlarında doğru gerçekleştirdiği İstanbul gezisinin ardından Kayzer II. Wilhelm'e gönderdiği raporda, Anadolu ve Güney Suriye demiryollarının birbirine bağlanmasının ardından, Osmanlı ordusunun stratejik bir öneme sahip olacağını bildirmiştir. Goltz'un daha önemli gördüğü nokta ise bu demiryolları vasıtasıyla, Mısır'a yapılacak bir saldırı için hızlı bir şekilde ordusunu nakledebilecek olan Osmanlıların, bu bölgede İngilizleri tehdit ederek kendi istekleri için uygun bir ortam yaratabilecek bir pozisyona ulaşması olmuştur. Ayrıca Goltz, bu demiryolları tamamlandıktan sonra Osmanlıların Hindistan'a bir sefer düzenlemelerinin bile bir hayal olmaktan çıkacağını belirtmiştir. Goltz, raporunun devamında artık gerçekleşme ihtimali çok da düşük olmayan bir Avrupa savaşında Osmanlıların nasıl ele alınacağı noktasına da değinmiştir. Osmanlıların kendi yanlarında Rusya'ya karşı savaşmasının iyi olabileceğini fakat bunun o kadar da önemli olmadığını belirten Goltz, Ruslara Almanların doğrudan saldırabileceğini söylemiştir. Osmanlıların asıl öneminin Almanya'nın doğrudan saldırma imkânı bulunmadığı İngiltere karşısında ortaya çıkacağını vurgulayan Goltz, Osmanlıların Hindistan ve Mısır gibi İngiltere'nin zayıf noktalarına saldırabileceğini belirtmiştir. Gerekçelerini bu şekilde sıralayan Goltz, Almanya'nın Osmanlı ordusunu güçlendirmek için elinden geleni yapmasının bir gereklilik olduğunu belirtmiştir. Aksakal, *The Ottoman Road*, s. 69-70.

¹⁴⁴ Almanya'nın müttefiki olan İtalya ile Osmanlı Devleti'nin fiilen savaştığı 1912 yılında İstanbul Almanya Konsolosluğu görevlilerinden Mutius, Başbakan Holwegg'e gönderdiği bir raporda, Osmanlı Devleti'nin yaşamaya devam etmesinin tek sebebinin, büyük güçlerin buradaki çıkarlarının şu an ki statükonun değişmemesinden yana olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin herhangi bir ittifak sisteminin içerisine alınmasının bu ülkenin bir tarafın hamiliğini kabul etmesi anlamına geleceğini ve uluslararası sistemdeki böylesine radikal bir değişikliğin çok büyük bir ihtimalle

çabuk ve ağır bir yenilgi alması üzerine telaşlanan Alman yetkililer, yıllardır sürdürülen ilişkiler neticesinde özellikle Anadolu’da ortaya çıkmış olan Alman kazanımlarını korumak için harekete geçme planları yapmıştır¹⁴⁵.

savaşla sonuçlanacağını belirten Mutius, bunun sebebi olarak Osmanlı Devleti’nde ekonomik ve politik çıkarı olan bütün ülkelerin bu çıkarları askeri yollarla da olsa korumaya hazır bulunmalarını göstermiştir. Daha önce birçok uzmanın raporunda belirttiği gibi Mutius da, Osmanlı Devleti’nin halihazırda parçalanmasını bölgedeki diğer güçlerin daha sağlam pozisyonları nedeniyle arzulamayan Almanya’nın, henüz 1911 yılında yeterince güçlü değilken Fas’ın Fransız hamiliğine alınmasına neden olan diplomasi faciasını hatırlatarak, Osmanlı Devleti’nin ikinci bir Fas olmasına izin vermemesi gerektiğini belirtmiştir. Aksakal, *The Ottoman Road*, s. 71.

¹⁴⁵ Balkan Savaşları sırasında Akdeniz’e gönderilen ve savaşın Osmanlı Devleti için bir felaketle sonuçlanmasının ardından geri çağrılmayıp Akdeniz donanması olarak bölgede görev yapmasına devam etmesi kararlaştırılan gemilerin, Balkan savaşlarının ardından açıkça görüldüğü üzere daha fazla ötelenemeyecek olan Osmanlı Devleti’nin dağılması sonucu yapılacak paylaşımda Alman çıkarlarını korumak için görev alması ön görülmüştür. Alman Donanma Bakanı Tirpitz, Almanya’nın bu paylaşıma katılacağını, İskenderun ve Mersin limanlarının kesinlikle Almanların elinde kalması için gereken her şeyi yapacaklarını belirtmiştir. Alman uzmanlar Osmanlı Devleti’nin durumunu bu şekilde analiz ederlerken, 6 Haziran 1913 tarihinde, Rusya, Vilâyet-i Sitte’nin bir Ermeni eyaleti olarak ayrı bir yönetime sahip olmasını öngören teklifini diğer büyük güçlere sunmuştur. Anadolu’yu gerçekleştirecek paylaşımda kendi etki bölgesi olarak gören Almanya’nın Rusya’nın Doğu Anadolu’yu, Osmanlı Devleti’nin geri kalanından ayırması ve işgal etmeye hazırlanması karşısında oldukça rahatsız olmuştur. Osmanlı ordusunun Balkan orduları karşısında aldığı küçük düşürücü yenilgilerin ardından Osmanlı Devleti’nin paylaşılmasını daha fazla ertelemeyeceğini düşünen Jagow, Rusya’nın bu teklifini ancak Anadolu’nun geri kalan kısmında da benzer bir yönetimin oluşturulmasına izin verilmesi karşılığında kabul edilebileceğini belirtmiştir. Jagow, bölgeyi doğrudan ilhak etmenin Almanya için oldukça zor olduğunu belirtmiş ve Rusya’nın önerdiği şekilde bir yönetimin yerel Osmanlı görevlileriyle yakından çalışarak kesin paylaşıma kadar bölgedeki Alman etkisinin artmasına faydalı olacağını belirtmiştir. Jagow bu noktada, İngilizlerin Mısır’daki ya da Fransızların Tunus’taki yönetimlerini örnek göstererek, sadece bir genel vali ile yönetimi denetlemek ve gerisini yerel görevlilere havale etmek fikrini benimsemiştir. Osmanlıların Balkanlardaki yenilgisinin ardından Rusların Doğu Anadolu’yu doğrudan işgallerine herhangi bir direniş gösteremeyeceklerinin de ortaya çıkması yüzünden, Almanya bunu engellemek için Rusya’nın reform planını müzakere etmeye sıcak bakmıştır. Rusya’nın askeri zaferle elde edeceği kazanımların kendilerinin konumunu zorlaştıracaklarını düşünmüş ve kendi çıkarlarını müzakereler ile artırmaya çalışmıştır. 1913 yılının Nisan ayında Rusların Kafkasya’da Osmanlı sınırındaki birliklerini güçlendirmesi, Kayzer II. Wilhelm’in de Osmanlı Devleti’nin paylaşım vaktinin geldiğini düşünmesine neden olmuştur. Kayzer, paylaşımın Almanya’yı dışarda tutarak gerçekleşmemesi için dikkatli olmaları gerektiğini belirterek Almanya’nın Mezopotamya, İskenderun ve Mersin’i ele geçirmesi gerektiğini vurgulamıştır. Rusya ise Almanya’nın istediği gibi uzun müzakerelerle boğuşmadan Osmanlı Devleti’nin henüz savaştan çıkmış zayıf durumundan bir an önce faydalanarak istediklerini gerekirse askeri yoldan elde etmek için hazırlanmıştır. Rusya’nın İstanbul elçisi Giers, 13 Ocak 1914’te hükümetine gönderdiği bir raporda, Rusya’nın hızlı hareket etmesi durumunda diğer Avrupa Devletleri harekete geçmeden Doğu Anadolu’da istediklerini elde edebilme ihtimalinin olduğunu belirtmiştir. Osmanlı Devleti’nin Ege adaları meselesini çözdükten sonra gözünü Doğu Anadolu’ya çevireceğini belirten Giers, Rusya’nın her ihtimale karşı hazırlıklı olması gerektiğini söylemiştir. Rusya’nın, bir an önce harekete geçmeye karar vermesi ve hızlı davranması gerektiğini tekrar vurgulayan Giers, Alman uzmanların görüşlerinin aksine Osmanlı Devleti’nin gücünü tekrar toplamakta olduğunu belirterek, Osmanlı donanmasının 1914 yılı ortalarından itibaren Karadeniz’de Rusya’ninkinden daha güçlü olacağını söylemiştir. Rus Dışişleri Bakanı Sazanof da, elçisinin görüşlerini paylaşmış ve hem Rus ordusuna hem de Rus donanmasına hızlı bir şekilde harekete geçmeye hazır olmaları talimatını göndermiştir. Sazanof, Alman uzmanlar gibi Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne askeri olarak müdahalesinin genel bir savaş doğurma riskinin farkında olmuş, fakat bu durumda Sırbistan’ın da Avusturya’ya karşı harekete geçeceğine emin olduğunu söylemiştir. Buna rağmen 7 ay

Almanya'nın Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında Rusya'nın agresif planlarına karşı kendi çıkarlarını korumak istemesi ve müzakerelerle bu süreci uzatması Osmanlı Devleti açısından oldukça değerli olmuştur. Özellikle Rusya'nın ıslahat yapılmasını istediği altı vilâyeti Osmanlı Devleti'nden ayırarak burada farklı bir yönetim kurma isteğine karşı çıkan 26 Haziran 1913 tarihli muhtırası üzerine geri adım atmak zorunda kalan Rusya, sonunda Almanya ile iki ayrı bölge oluşturulması konusunda anlaşarak 8 Şubat 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ile Yeniköy anlaşmasını imzalamıştır¹⁴⁶.

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'nda aldığı yenilgilerle uğraştığı bir dönemde bir taraftan Rusya'nın da doğuda toprak kazanmaya çalışması karşısında Rusya'nın müttefikleri olan İngiltere ve Fransa'dan herhangi bir destek görememiştir. Bu yüzden özellikle Ermeni ıslahatı meselesinde Almanya'nın kendi çıkarlarını korumak için duruma müdahale etmesi ve Rusya'nın Osmanlı topraklarını işgali de içeren agresif planlarına engel olması sonucu Rusya'nın ilk planlarına göre daha hafif şartlar içeren Yeniköy anlaşması imzalanmıştır¹⁴⁷.

Balkan Savaşlarında alınan yenilginin sonuçları yanında Rusya'nın da ağır baskısı altında olan İttihat ve Terakki yetkililerini, hükümeti de tam anlamıyla ellerinde bulundurdukları bu dönemde, bölümün sonunda görüleceği üzere Almanya'nın yardımını hayati olarak görmüşler, Oppenheim'in sebep olduğu problemler nedeniyle ilişkileri tehlikeye atmak istememişlerdir. Bu yüzden Oppenheim'a açıkça haksız olduğu durumlarda bile müsamaha gösterilmesinin

boyunca süren görüşmeler sonucunda 8 Şubat 1914'de Osmanlı Devleti tarafından Ermeni reform programı kabul edilmiştir. Rusya'nın Ermeniler için yaptıklarından sonra, 9 Şubat'ta Rusya'nın İstanbul elçiliğinde görevli Gulkeviç yazdığı raporunda, bir gün Rusya'nın boğazları ele geçirmek için harekete geçmesi durumunda İstanbul'da yaşayan 200.000 Ermeninin, buradaki Yunanlara karşı Rusya'yı destekleyeceklerine emin olduğunu söylemiştir. Aksakal, *The Ottoman Road*, s. 72-77.

¹⁴⁶ Fahri Taş, "Vilayat-ı Şarkiye Islahatı ve Nicolas Hoff", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılı Özel Sayısı, Sy: 42, Kasım 1988, s. 928-930. (923-967).

¹⁴⁷ Zekeriya Türkmen, "Ermeni Meselesine Çözüm Arayışı Sürecinde Uygulamaya Konulan Bir Proje: Vilayat-ı Şarkiye (Doğu Anadolu) Islahat Müfettişliği (1913-1914)", *Yeni Türkiye*, 60/2014, s. 12. Yeniköy Anlaşması ile Almanya'nın yardımı sonucu Rusya'nın bu bölgeleri doğrudan işgali engellenmiş olsa da yine şartları açısından bölgedeki Osmanlı Devleti otoritesini bitiren bir anlaşma olmuştur. Ayrıca ileride bu vilâyetlerin Rusya'ya ilhak edilmesi noktasında bir basamak oluşturacak nitelikte olan anlaşma ile Rusların bölgedeki planları gerçekleşmeye bir adım daha yaklaşmıştır.

nedenlerini yukarıda belirtilen uluslararası sorunlarda Almanya'nın Osmanlı Devleti ile geliştirmekte olduğu ilişkilerde aramak oldukça yerindedir.

1.2. Müze-i Hümayun'un Kurulması ve Gelişimi

Osmanlı Devleti'ndeki arkeoloji faaliyetleri büyük devletlerin imtiyaz için birbirleriyle mücadele halinde oldukları bir alan olmuştur. Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlar sayesinde birçok ayrıcalığa sahip bulunan Almanya, Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi devletler, herhangi bir devletin arkeoloji alanında diğlerinden daha fazla alana ve kazı iznine sahip olmasını engellemeye çalışmışlar ve bu noktada Osmanlı Devleti'ne baskı yapmışlardır¹⁴⁸.

Osmanlı Devleti'nde yabancıların yaptığı kazıların başlamasına paralel olarak, Osmanlı arkeoloji mevzuatı da oluşmaya ve gelişmeye başlamıştır. Bu paralellikte dikkat çeken önemli bir nokta da aynı dönemde hızlı bir şekilde Avrupalılar tarafından yapımına girişilen demiryolları olmuştur. İngiltere'nin 1856 yılında elde ettiği ilk demiryolu imtiyazının ardından başlayan süreçte, demiryolu inşaatı için yapılan kazılar sırasında ortaya çıkan tarihi eserlerin kime ait oldukları meselesi, Osmanlı kurumlarının ve kanunlarının gelişiminde büyük rol oynamıştır¹⁴⁹.

Osmanlı Devleti'nde modern anlamdaki müzecilik faaliyetleri 1846 yılında Tophane-i Amire Müşiri Fethi Ahmet Paşa'nın her türlü eski eseri Aya İrini Kilisesi'nde depolamasıyla başlamıştır. Eski silahları ve eserleri iki ayrı kategoriye ayırıp depolamaya başlayan Fethi Ahmet Paşa'nın bu çabaları yıllar sonra yayınlanan ilk Asar-ı Atika Nizamnamesi ile kurumsal bir yapı kazanmıştır. 14 Şubat 1869 tarihli bu ilk nizamname Osmanlı Devleti'nde kazı yapmak isteyen arkeologların Maarif Nezareti'ne başvurarak kazı için ruhsatname almalarını zorunlu kılmıştır. Çıkarılan eserlerin ülke dışına çıkarılmasının da yasaklandığı bu nizamnamenin uygulaması bu noktada başarılı olamamıştır. Nizamnamenin yayınlanmasının ardından 1869 yılında açılmış olan müzenin kurumsal gelişimi ise devam etmiştir. 1876 yılında Aya İrini'den

¹⁴⁸ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 158-162; Ayrıntılı bilgi için bkz. Asar-ı Atika Nizamnameleri ve Nizamname Metinlerinin Mukayesesi, Osman Özgüdenli-Selçuk Coşgun, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, yayınlanmak üzere dergiye verilen makale.

¹⁴⁹ Shaw, *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler*, s. 181.

Çinili Köşke taşınan müze, 16 Ağustos 1880 tarihinde resmi olarak açılmıştır. 1872 yılından 1880'deki vefatına kadar Osmanlı Müzelerinin müdürlüğünü yapmış bulunan Philip Dethier, 1869 yılında yayınlanmış olan nizamnameyi düzenlemiş, nizamname 1874 yılında yeni haliyle tekrar yayınlanmıştır. Dethier'in düzenlemeleri Osmanlıların çıkan eserler üzerindeki haklarını korumaktan uzak bulunmuş ve bu eserlerin ülke dışına götürülmelerini yasal hale getirmiştir.

11 Eylül 1881 tarihinde Osman Hamdi Bey¹⁵⁰'in müze müdürlüğüne atanması ile yeni bir yapılanma ve çalışma evresine giren Müze Müdüriyeti hemen yeni bir Asar-ı Atika Nizamnamesi hazırlıklarına girişmiştir. Bu çalışmanın sonucu olarak hazırlanan yeni nizamname 21 Şubat 1884'te Sultan II. Abdülhamit tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Yeni nizamnamenin eskisinden en önemli farkı, kazılar sırasında ortaya çıkan eserlerin tümünün Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu vurgulaması ve arazi sahibi ile kazıyı yapan arkeologlara herhangi bir pay verilmeyeceğinin belirtilmesi olmuştur¹⁵¹.

Buna rağmen yenilenen nizamname de Osmanlı Devleti'nde kazı yapanların suiistimallerini ve ülkeden eser kaçırmalarını önlemede yeterli olamamıştır. Özellikle Schliemann'ın Osmanlı Devleti'nde kazı yapmasının yasaklanmasıyla sonuçlanan ve kaçırılan eserlerin tazminatının alındığı örnek önemlidir. Bunun haricinde Berlin Müzesi adına kazı yapan Carl Humann sık sık çıkardığı eserlerin değersiz olduklarını iddia ederek ülkesine götürme isteğinde bulunmuştur. Müze yetkililerinin de onay verdiği bazı “değersiz” eserleri ülkesine götürmesine izin verilen Carl Humann'ın bu

¹⁵⁰ Osman Hamdi Bey, 4 Eylül 1881'de başladığı Müzeler Müdürlüğü görevini vefat ettiği 24 Şubat 1910 tarihine kadar sürdürmüştür. Osmanlıların ilk arkeolojik kazılarını gerçekleştirmiş olan Osman Hamdi Bey, ülkede gerçekleştirilen kazılardan elde edilen eserlerin korunması, ülke dışına çıkarılmalarının engellenmesi ve yabancılara verilen izinlerin sınırlandırılması konularında yıllar boyunca çalışmış ve asar-ı atika nizamnamelerinin hazırlanmasında büyük rol oynamıştır. Osman Hamdi Bey et les Debuts de L'archeologie Ottomane, Frederic Hitzel, *Turcica*, Sayı: 42, 2010, (167-190), s. 168.

¹⁵¹ Fatma Şimşek, Güven Dinç, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:10, Sayı:16, 2009/1, s. 106-112. (101-127); Fatih Rukancı, Hakan Anameriç, "Arşiv Belgeleri ile II. Abdülhamit Dönemi Müzecilik Faaliyetleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:38, S. 66, 2019, (383-418). S. 384-387; Hitzel, "Osman Hamdi Bey et les Debuts de L'archeologie Ottomane", s. 173; Shaw, *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler*, s. 109-110; İsmail Yaşayanlar, "Devlet, Arkeoloji ve Asar-ı Atika: Bir Vilâyet Müzeciliği Örneği Olarak Müze-i Hümayun Bursa Şubesi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:19, Sayı:35, 2018, (555-585), s. 561-562.

tutumu Oppenheim'ın yaklaşık 20 sene sonraki davranışlarıyla büyük bir benzerlik göstermektedir¹⁵².

Osman Hamdi Bey, müdürlüğe atanmasının ardından zenginleşmeye başlayan müze koleksiyonuna, kendisi de kazılar yaparak katkı sağlamış, müzenin uluslararası alanda da söz sahibi olması adına çalışmalar yapmıştır. 1892 yılında Moskova'da onbirincisi düzenlenen “İlm-i Asar-ı Atika Kible't-Tarih ve İlm-i Beşer” kongresine Osmanlı Müzeleri adına Halil Edhem Bey¹⁵³ katılmıştır¹⁵⁴. Osman Hamdi Bey, müdürlüğe geldiğinde küçük bir koleksiyona sahip olan müzeyi vefatında bütün Osmanlı topraklarında bağlantıları ve şubeleri olan bir kurum haline getirmiştir¹⁵⁵.

1906 yılında hazırlanan yeni bir nizamname ile Osmanlı Devleti'ndeki arkeoloji kazıları ve Osmanlı Müzeleri hakkındaki en son düzenlemeler yapılmıştır¹⁵⁶. Maarif Nezareti'nin kazılar üzerindeki denetimini ve kontrolünü artıran bu nizamnameye göre yerel yöneticiler hem yerel müzelerden sorumlu olmuş hem de bölgelerinde gerçekleştirilen kazılar hakkında İstanbul'a bilgi vermekle yükümlü kılınmışlardır¹⁵⁷. Bütün bu düzenlemelere rağmen kazılarda çıkarılan eserlerin ülkeden kaçırılmaları

¹⁵²Fatma Şimşek, Güven Dinç, XIX. Yüzyılda Osmanlı, s. 114-115; Alman Demiryolu mühendisi Carl Humann 1867 yılında Bergama'da başladığı araştırmalarını 1871 kazıya dönüştürmüştür. Demiryolunun geçeceği bölgedeki arazileri 1880 yılına kadar satın alan Humann, 1881-1886 yılları arasında Berlin'deki Tarihi Eserler Müzesine birçok eser göndermiştir. Osmanlı Devleti'nde uygulamada olan nizamnameye aykırı bir hareketi olmayan Humann'ın bu davranışı nizamnamenin yenilenmesi ve bu tarz hareketlerin önlenmesine yönelik ihtiyacı gün yüzüne çıkarmıştır. Humann'ın kazısında ortaya çıkan nizamnamenin yetersizliği durumu 1884 yılında hazırlanan yeni bir nizamname ile giderilmeye çalışılmıştır. Çıkarılan her eserin devletin malı olduğunu belirten yeni nizamname, eserlerin ülke dışına çıkarılmalarını önlemeye çalışmıştır. Nizamname Osmanlı Devleti'nde çıkarılan eserlerin ülke içinde kalması için hukuki bir zemin hazırlasa da siyasi şartlar ve Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu bu nizamnamenin tamamıyla uygulanmasına engel olmuştur. Örneğin yine Carl Humann'ın Adana Zincirli'deki kazı alanından çıkardığı 90 parça eserin Berlin Müzesi'ne götürülmesine izin verilmiş ve bunun karşılığında Humann'ın Osmanlı Müzeleri payına düşen eserlerin İstanbul'a nakledilmesi için gerekli masrafları karşılaması şart koşulmuştur. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler*, s. 142-146, 155.

¹⁵³ Halil Edhem Bey Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın oğlu ve Osman Hamdi Bey'in kardeşi olarak 1861 yılında doğmuştur. Berlin, İsviçre ve Viyana'da eğitim gördükten sonra 1885 yılında İstanbul'a geri dönmüştür. 1892 yılında Osman Hamdi Bey'in müdürlük yaptığı Müze-i Hümayun'un müdür yardımcılığına atanmıştır. Yardımcılığı yaptığı Osman Hamdi Bey'in 1910 yılındaki vefatının ardından Müze Müdürü olarak görevine devam etmiştir. "Halil Edhem ve Bibliyografya (Amida) İsimli Çalışması Üzerine", Songül Dumlupınar Alican, *Tarih ve Gelecek*, Ağustos 2019, Cilt:5, Sayı:2, s. 451.

¹⁵⁴ Fatma Şimşek, Güven Dinç, XIX. Yüzyılda Osmanlı, s. 119.

¹⁵⁵ Osmanlı Devleti'ndeki kazılar arttıkça bunlardan İstanbul'a getirilen eserlerin sayısı da artmıştır. 1903 ve 1908'de iki yeni ek bina inşaatı ile yeni getirilen eserlere alan açılmış ve müzenin koleksiyonlarının zenginleşmesi sağlanmıştır. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler*, s. 111, 225.

¹⁵⁶ Özgüdenli- Coşgun, *Asar-ı Atika Nizamnameleri*, s. 30.

¹⁵⁷ Shaw, *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler*, s. 168.

tamamen engellenememiştir. 1910 yılında Suriye’den gelen raporlarda, Hicaz Demiryolu yapımında görevli Fransızlara, bölgedeki tarihi eserleri kaçırma konusunda yerel aşiretler tarafından yardım edildiği ortaya konmuştur. Osman Hamdi Bey’in yaklaşık 25 yıllık tecrübesi sonucu mümkün olduğunca kapsayıcı olarak hazırlanmış olan 1906 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi cumhuriyet döneminde de 1973 gibi geç bir tarihe kadar geçerliliğini korumuştur¹⁵⁸.

1.3. Tel Halef’e Varana Kadar Olan Süreç

Oppenheim’in Mısır’daki görevinden ayrılıp Tel Halef kazısına başlama süreci onunla ilgili yapılan çalışmalarda çok ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Kendi hatıralarında da muğlak ifadelerle geçiştirdiği bu sürecin ardından Osmanlı topraklarına gelişi ve bundan sonra yaptıklarıyla ilgili ayrıntılar artmaktadır. Henüz Mısır’dan ayrılmadan önce 17 Mart 1909 tarihinde Kahire’den Maarif Nezareti’ne gönderdiği bir mektupta, Tel Halef’te kazı yapmak için 2 yıl süre ile izin isteyen Oppenheim, 1907 yılında çıkarılmış olan Asar-ı Atika Kanunnamesi’nin 14. maddesine uygun olarak davranacağını beyan etmiştir¹⁵⁹. Oppenheim’in Tel Halef’te kazı yapmak için izin istemesi bölgenin bağlı olduğu Diyarbakır Müzeler Müdürü Natık Bey’e bildirildiğinde Natık Bey, Tel Halef’le ilgili 13 Nisan 1895 tarihinde yazdığı raporda Rasülayn bölgesinde oturan Çeçenlerin ortaya çıkardığı ve fakat daha sonra kötü şans getirdiğine kanaat getirmeleri üzerine tekrar üstünü toprakla kapattıkları eserler hakkında ayrıntılı bilgi verdiğini belirtmiştir¹⁶⁰.

Bunun üzerine Rasülayn’daki yerel görevlilerden kazıya engel bir durumun olup olmadığıyla ilgili araştırma yapılmasını isteyen Müze Müdürlüğü, kazı bölgesinin etrafında kale, istihkamat benzeri yapıların olup olmadığını ve bu bölgede yapılacak kazıya askeriyece ve oradaki yerel görevliler tarafından bir mahzur görülüp görülmediğini öğrenmeye çalışmıştır¹⁶¹. Tel Halef bölgesinin eskiden Diyarbakır’a

¹⁵⁸ Shaw, *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler*, s.173-174; 1906 tarihli nizamname için bkz. *Düstur*, Birinci Tertip, Cilt:8, s. 506.

¹⁵⁹ *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*, Cilt:5 Ortadoğu, Hamit Zübeyr Koşay, Zarfı Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, Ankara 2013, s. 508.

¹⁶⁰ *Türk Kazı Tarihi*, Cilt: 5, s. 509-510.

¹⁶¹ Müze Müdürlüğü’nden Diyarbakır Maarif Müdürlüğü’ne gönderilen 25 Mart 325/ 7 Nisan 1909 tarihli yazı. AMA. 64/1948.

bağlı olması nedeniyle öncelikle Diyarbakır Maarif Müdürlüğü konu hakkındaki görüşünü belirtmiş, Müze Müdürü Natık Bey de verimli bir kazı olacağını umduğunu söylemiştir. Natık Bey ayrıca bölgenin yeni idari düzenleme ile bağlı olduğu ve yeni kurulmakta olan Zor Maarif Müdürlüğü tarafından gerekli tahkikatın yapılacağını iletmiştir¹⁶². Zor Jandarma Kumandanlığı'nın 26. Süvari Bölüğü'nden bir yüzbaşı önderliğinde Tel Halef'e gönderdiği tahkikat heyeti gerekli incelemeleri yaptıktan sonra hazırlamış olduğu raporda, Tel Halef tepesinde kazı yapılmasını engelleyecek bir durum olmadığını, tepenin 20 dönüm büyüklüğünde ve arazisinin düz olduğunu belirtmiş ve sadece bölgede bulunan Subaşı köyündeki halkın bu tepede bir mezarlığı olduğunu eklemiştir¹⁶³.

Tel Halef'in bağlı bulunduğu Rasülayn kaymakamlığı da kazanın meclis-i idare azalarından oluşturduğu bir heyetle bölgeyi tahkik etmiş ve aynı sonuçlara ulaşmıştır. Meclis-i idare azaları da kazı bölgesinin etrafında kale veya istihkamat bulunmadığını ve 20 dönüm büyüklüğünde düz bir arazi olduğunu tespit etmiştir. Yine Subaşı ahalisinin bu arazide bir miktar mezarlığı bulunduğu rapora eklenmiştir¹⁶⁴. Zor Maarif Müdürlüğü'nün bu raporları ekleyerek gönderdiği kendi görüşü ise, kazıya izin verilmesi halinde, Rasülayn kazasının tarihi önemi göz önünde bulundurularak, genel olarak asar-ı atika nizamnamesinin, özel olarak ise bu nizamnamenin 16. maddesi olan, "çıkarılan bütün eserlerin Müze Müdürlüğü'ne ait olacağına" dair hükme uygun şekilde ruhsatname hazırlanması olmuştur. Aynı zamanda kazıyı müze adına takip etmek ve kazıdan çıkan eserlerin listesini hazırlayıp onları korumak üzere güvenilir bir memurun bölgeye gönderilmesi de istenmiştir¹⁶⁵.

¹⁶² Diyarbakır Maarif Müdüriyeti'nden Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 21 Nisan 325/ 4 Mayıs 1909 tarihli yazı. AMA. 64/1949.

¹⁶³ Zor Mutasarrıflığı'ndan Zor Jandarma Kumandanlığı'na gönderilen 11 Haziran 1325/ 24 Haziran 1909 tarihli yazı. AMA. 64/ 2118-7.

¹⁶⁴ Rasülayn Kaymakamlığı'ndan yazılan 23 Haziran 325/ 6 Temmuz 1909 tarihli yazı. AMA. 64/ 2118-5; Rasülayn tahrirat kâtibi ve meclis-i idare azalarının keşif raporları. 23 Haziran 235/ 6 Temmuz 1909. AMA. 64/ 2118-6.

¹⁶⁵ Zor Mutasarrıflığı Maarif Komisyonu Reisinden Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 14 Temmuz 1325/ 27 Temmuz 1909 tarihli yazı. AMA. 64/ 2118-8; Müze Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 2 Ağustos 325/15 Ağustos 1909 tarihli yazı. AMA. 64/2118-1; Madde 16- Sondaj ve hafriyat icrası zımında ruhsatı resmiye itası şeraiti âtiyenin ifasına mütevekkıftır: Evvelen hafriyat munhasıren Müzei Hümayunlar Müdüriyeti Umumiyesiyle bilittifak ve Müdüriyeti mezkûrenin muavenetiyle icra edilip hafrolunacak arazi efrat veya cemaatin uhdesinde bulunduğu halde sahibinin rıza ve muvafakatini istihsal etmek ve edemediği takdirde bedeli hafır tarafından tesviye olunarak yedinci madde ahkâmına

Oppenheim'in müracaatında bir sakınca görülmemesi ve Natık Bey'in de bölgede antik eserler olduğu bilgisini doğrulaması üzerine 24 Eylül 1909 tarihinde Oppenheim'a kazı yapması için iki yıllık izin verilmiştir. Oppenheim bu kazı yapması için gereken ruhsat karşılığında 20 Osmanlı altın lirası ödemiştir. Oppenheim'in kazı ruhsatı, İstanbul'daki Almanya Sefareti tercümanlarından Hayık Efendi'ye, kendisine iletmesi için 19 Ekim 1909'da teslim edilmiştir¹⁶⁶.

Oppenheim'in bazı işleri yüzünden kazıya ancak 1911 yılı Mayıs ayında başlayabileceğini bildiren bir yazıyı Müze Müdürlüğü'ne göndermesi üzerine bu istek kabul edilmiş ve müzece ruhsatı bu tarihten itibaren geçerli sayılmıştır.

Oppenheim kazıya başlarken yerel görevlilerle arasındaki ilk sorunu teşkil edecek ruhsatnamenin süresinin ertelenmesi meselesi Rasûlayn Kaymakamlığı'na bildirilmemiştir. Aynı zamanda Oppenheim'in kazı izninin 1911 Mayısına ertelenmesine rağmen yeni bir ruhsatname de düzenlenmemiştir. Bu yüzden Oppenheim 1911 yılı Mayısında Tel Halef'e ulaştığında yanında geçerli bir ruhsatname bulunmamış sadece süresi geçmiş eski ruhsatname bulunmuştur. Bu da kazıya başlarken Rasûlayn kaymakamının itirazına sebep olmuştur¹⁶⁷.

Kazıya izin verilmesi halinde, güvenilir birisinin komiser olarak, Oppenheim'in yanında bulundurulmasını isteyen Zor Maarif Müdürlüğü, Müze Müdürlüğü'nün, bu komiserin aynı zamanda Fransızcaya "aşina" olması gerektiğini belirtmesi ve Zor

tevfikan arazii mezkûreyi istimlâk eylemek vezaifini Müdüriyeti mezkûre deruhde edecektir. Bu suretle istimlâk olunan arazi Hükümetin malı olacaktır, saniyen sondaj ve taharriyat ve hafriyat için vukubulacak masarîf taliplerine aittir, sâlisen zahire çıkarılan kâffeî asarı atîka Hükümetin malı olduğu cihetle müzei hümayunlara vazetilecektir. Maamafih müteharrimn neşriyat icrasına ve fotoğrafı ve ıstampaj ve kalıp ve resim ahzîne hakkı olacaktır. Râbian icra edilecek sondaj ve hafriyat ameliyatından ka'le ve istihkâmata ve mebanii umumiye ve hususiyeye ve menafii umumiyeye mütaallik eşyayı saireye hiçbir veçhile zarar iras edilmeyecektir. Hâmisen sondaj ve hafriyat mevakiinde Müzei Hümayunlar Müdüriyeti Umumiyesi canibinden bir memur hazır bulundurulacak ve memuru mezkûr başlıca işbu Nizamname ahkâmının tamamii icrasına nezaret edecektir. Sâdisen ihraç olunacak asarı atîkanın nevi ve adedi Müzei Hümayunlar Müdüriyeti Umumiyesi canibinden verilen koçanlı ve matbu iki deftere her gün kaydedilecektir, işbu kuyudatın ziri hâ'fir veya sondaj icra eden ile Müdüriyeti Umumiyenin memuru tarafından imza edildikten sonra memuru mezkûr âsarı mekşufeyi bilistishap bir mahalli mahsusa vazedecek ve bu mahalle hâfirin veya sondaj icrasında bulunanın duhule ve asarı mezkûreyi tetkik ve tettebbüa hakkı olacaktır. *Düstur*, Birinci Tertip, Cilt.8, Ankara Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara 1943, s. 512.

¹⁶⁶ Tel Halef'e ait ruhsatnamenin Almanya Sefareti tercümanına teslim edildiğine dair belge. AMA. 64/2118-4.

¹⁶⁷ *Türk Kazı Tarihi*, Cilt: 5, s. 510; Müze Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 14 Eylül 326/ 27 Eylül 1910 tarihli yazı. AMA. 64/ 2996.

Sancağı'ndan seçilmesini istemesi üzerine, kendi ellerinde böyle bir memur bulunmadığından, bu kişinin İstanbul'dan gönderilmesini istemiştir¹⁶⁸. Müze Müdürlüğü ise bu memuru İstanbul'dan göndermek yerine, Halep Vilâyeti'ne başvurarak, oradan gönderilmesini istemiştir. Halep Valisi Hüseyin Kazım Bey, Müze Müdürlüğü'nün bu isteğine verdiği cevapta, Fransızca bilen Ahmet Dürri Bey'in, vilâyetçe komiserliğe seçildiğini bildirmiştir¹⁶⁹. Ahmet Dürri Bey'in seçimini uygun bulan müze yönetimi komiserin nasıl hareket etmesi gerektiğine dair bir talimatname ile birlikte Asar-ı Atika Nizamnamesinin bir kopyasını da kendisine göndermiştir. Ahmet Dürri Bey'e gönderilen talimatnamede, harcırah ücretinin ve maaşının Oppenheim tarafından ödeneceği özel olarak belirtilmiştir¹⁷⁰. Bu durum aynı zamanda Zor Maarif Müdürlüğüne de bildirilmiş ve komiserin 15 günde bir raporla beraber çıkan eserlerin listesini göndermesi gerektiği açıklanmıştır¹⁷¹.

Kazımın 1911 yılı Mayıs ayına ertelenmesi üzerine ekibini oluşturmak için daha fazla vakte sahip olan Oppenheim, Felix Langenegger, Löffler, Seeman, Lehmann gibi uzmanlarla anlaşmıştır¹⁷². 1893 yılındaki gezisinden itibaren bütün gezilerine eşlik etmiş olan özel hizmetçisi Tannus Maluf'la da tekrar anlaşılan Oppenheim, Almanya'dan 1911 Martı sonunda Beyrut'a doğru hareket etmiştir. Ekibiyle orada buluşan Oppenheim'a, Türk hükümeti adına Müze Müdürlüğü komiseri Ahmet Dürri

¹⁶⁸ Müze Müdürlüğü'nden Zor Sancağı Maarif Müdürlüğüne gönderilen 9 Şubat 326/ 22 Şubat 1911 tarihli yazı. AMA. 64/ 3378-2.

¹⁶⁹ Müze Müdürlüğü'nden Halep Vilâyeti'ne gönderilen 10 Mart 327/ 23 Mart 1911 tarihli yazı. AMA. 64/ 3496-2; Halep Valisi Hüseyin Kazım'dan Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 13 Mart 327/ 26 Mart 1911 tarihli yazı. AMA. 64/ 3520-1; *Türk Kazı Tarihi*, s. 511.

¹⁷⁰ Müze Müdürlüğü'nden Halep Vilâyeti'ne gönderilen 14 Mart 327/ 27 Mart 1911 tarihli yazı. AMA. 64/ 3520-2.

¹⁷¹ Müze Müdürlüğü'nden Zor Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen 14 Mart 327/ 27 Mart 1911 tarihli yazı. AMA. 64/ 3537; Ahmet Dürri Bey'in talimatnamesi 29 Mart 1911 tarihinde gönderilmiştir. Müze Müdürlüğü'nden Halep Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen 15 Haziran 327/ 28 Haziran 1911 tarihli yazı. AMA. 64/ 3544-4.

¹⁷² Bu kişiler alanlarında oldukça uzman olup çeşitli görevlerle Almanya'da memur olarak çalışmışlardır. Daha önce Koldewey'in ekibinde çalışmış iki mimar ve mühendisler, fotoğrafçılar, doktorlar ve sekreterler Oppenheim'in yanında görev yapmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde 1884 yılında değişen asar-ı atika kanunları nedeniyle artık antik eserlerin bunları kazan ekiple paylaşılması yüzünden Berlin Kraliyet Müzesi'nde görevli bir kişi eserlerin alçı kopyalarını yapmak üzere ekipte bulunmuştur. Gossman, *The Passion of*, s.126.

Bey eşlik etmiştir¹⁷³. Oppenheim Tel Halef’le ilgili yazmış olduğu eserde bu olayları şöyle anlatmıştır:

“İlk kazı programı 1911 yılında başladı. Tel Halef’teki kazı için daha önce Babilon ve Asur kazılarında başarı göstermiş tecrübeli Robert Koldewey’den yararlanmak istedim. Ayrıca kazı için en deneyimli ve iyi ekibi oluşturmaya çalıştım. Dresden’deki Maliye Bakanlığı inşaat danışmanı Dr. Felix Langenegger benim ilk kazı mimarım oldu ve kazı boyunca burada görev yaptı. Daha önceki kazılarda edindiği tecrübe fevkalade değerli ve faydalı oldu. Ona yorulmaz iş sevgisi için özellikle şükran borçluyum. Dr. Langenegger’den başka ondan daha genç başka bir mimar Löffler, bir doktor, Dr. Seeman ki bu kişi aynı zamanda fotoğraf işlerini de üzerine almıştı, bir de sekreter. Türk kazı komiseri olarak ise genç, eğitilmiş bir Türk, Ahmet Dürri Bey, yanımıza verilmişti. Onunla güzel bir arkadaşlık kurduk. Benim için en önemli olanlar ise daha önceki seyahatlerimde yanımda bulunan ve yeteneklerini çoktan kanıtlamış olan iki yerliyi yine hizmetime alabilmiş olmaktı. Bu kişiler Tannus Maluf ve Elias Maluf’tu. Tannus Maluf Lübnanlı Hristiyan bir Suriyeli benimle birlikte 1893 yılındaki gezime katılmıştı. Sonraki bütün gezilerime de katıldı. Benim özel hizmetçimdi. Aynı zamanda kervanların ve çadır yerleşimlerinin müdürüydü. Hasta olduğumda bana bakar, seyahatlerde, korku dolu zamanlarda, çadırımın kapısında yerde yatar¹⁷⁴. ”

Oppenheim’ın Tel Halef’e gitmek için yapacağı seyahat geniş ölçüde basına da yansımıştır. Gezi hakkında hem olumlu hem de olumsuz birçok yazı çeşitli basın organlarında yer almıştır. Örneğin Kahire, Beyrut, Şam ve Halep’teki birçok gazete Oppenheim’ın kervanının hareketini anlatmıştır. “el-Mouctebas” gazetesinin 2 Mayıs 1911 tarihli sayısında Oppenheim’dan övgü dolu sözlerle bahseden bir yazı çıkmıştır.

¹⁷³ Teichmann, *Faszination Orient*, s.55; 5 Eylül 1911 tarihinde Zor Maarif Müdürü Mehmet Memduh Bey, İstanbul’dan Tel Halef’te çıkarılacak eserlerin kaydedilmesi için gönderilen dört adet katalog defterinin kendisine ulaştığını belirtmiş ve kazı için görevlendirilen komiserin Halep Vilâyeti Defterdarı Cemal Bey’in oğlu olan Ahmet isminde birisi olduğunu açıklamıştır. Ahmet’in 19 yaşlarında bulunduğunu belirten Mehmet Memduh Bey, mahlasının da Dürri olduğunu söylemiştir. *Türk Kazı Tarihi*, Cilt:5, s. 513.

¹⁷⁴ Teichmann, *Faszination Orient*, s. 182-183; Oppenheim, *Tell Halaf*, s. 9

Buna karşın, İngiliz ve Fransız basını ise bu kazının arkasında başka politik hesaplar olduğunu iddia etmişlerdir¹⁷⁵.

Osmanlı Devleti, kazı için gerekli izinleri almış olan Oppenheim’a kazı yerine doğru yapacağı yolculuk sırasında yardım edilmesi ve konaklayacağı yerlerde hürmet gösterilmesi konularında Almanya Seferati’nden gelen isteği, ilgili vilâyetlere iletmiş, ayrıca yolculuğu boyunca Oppenheim’ın görülmeye değer yerlerin fotoğraflarını çekmesine izin verilmesi için görevlilere talimat vermiştir¹⁷⁶.

Fotoğraf çekimi sırasında askeri yetkililerin buna engel olabileceğini düşünen ve onlara da ayrıca bilgilendirme yapılmasını isteyen Alman Sefareti’nin bu isteği de kabul edilmiş, ayrıca Oppenheim’ın sadece kervanın geçeceği bu bölgelerde kazı izni olmamasına rağmen “*bir iki ufak taşın dahi oynatılmasına mümanaat edilmemesi*” yani bu yerlerde yapacağı ufak tefek kazılara engel olunmaması istenmiştir¹⁷⁷. Böylece ileride ayrıntıları ile görüleceği üzere Oppenheim’ın Osmanlı topraklarındaki ilk hareketi ile birlikte Alman Sefareti’nin onunla ilgili istekleri başlamıştır. Kazısı sürecinde ona her konuda yardımcı ve destek olan Almanya Sefareti’nin bu tutumunu, Oppenheim da zaman zaman bazı isteklerinin kabul edilmesi için Osmanlı yetkililerine baskı unsuru olarak kullanmıştır. Bu durum aynı zamanda taşradaki Osmanlı yöneticileri ile İstanbuldakiler arasında da anlaşmazlıklara sebep olmuştur. İstanbul’da zaman zaman Alman sefaretinin baskısı altında karar ve emir vermek zorunda kalan yöneticilerin bu emirleri özellikle Halep ve Zor vilâyetlerinde tepkiyle karşılanmıştır.

1.3.1. Halep

1.3.1.1 Halep Kalesi Gezisi

Beyrut’ta ekibiyle buluştuktan sonra Halep’e giden Oppenheim, buradan Alman Beyrut Konsolos’u Padel’e gönderdiği yazıda her şeyin yolunda olduğunu ve

¹⁷⁵ Teichmann, *Faszination Orient*, s. 57-59.

¹⁷⁶ Almanya Sefareti’nden alınan 30 Mart 1911 tarihli tahrir. BOA. HR. İD. 1445-46-7; Hariciye Nezareti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 20 Mart 327/ 2 Nisan 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-2; BOA. HR. İD. 1445-46-4; Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube’den Beyrut, Suriye Halep, Diyarbakır, Adana, Musul, Bağdat Vilâyetleriyle Zor Mutasarrıflığına gönderilen 20 Mart 327/ 2 Nisan 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-1.

¹⁷⁷ Hariciye Nezareti’nden Harbiye Nezareti’ne gönderilen 21 Haziran 327/ 4 Temmuz 1911 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445-46-8.

kervanlarla kazı merkezine doğru yola çıkacaklarını bildirmiştir¹⁷⁸. Fakat her şeyin yolunda olduğuyla ilgili Halep Valisi Hüseyin Kazım (Kadri) Bey¹⁷⁹'in farklı görüşleri vardır. 18 Mayıs 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda, beraberinde bulunan insanlarla Halep kalesini ziyaret eden Oppenheim'in, kaledeki bazı noktaların fotoğraflarını çekerken, yanında bulunan ekipten birisinin ayrılarak, bir kapı üzerinde bulunan iki aslan heykelinden birinin başını taşla vurarak parçaladığını yazmıştır. Halep'de bulunan ordu kumandanı ile yaptıkları incelemede, bu aslan heykellerinin bulunduğu yerde bir kazı yapılmışçasına çok miktarda toprak ve taş gördüklerini, herkes tarafından sağlam bir şekilde orada durduğu görülen heykeller hakkında Oppenheim'in, olay sonrasında taşın çatlak olduğunu ileri sürdüğünü ve sıcaklığın etkisiyle kopup yere düştüğü şeklinde açıklama yaptığını bildirmiştir. Hüseyin Kazım Bey, Oppenheim'a kaleyi gezmesi ve fotoğraflaması için izin verildiği halde, onun bu tarzda bir olaya sebebiyet vermesi nedeniyle duyduğu üzüntüyü kendisine ilettiğini belirtmiştir¹⁸⁰. Ayrıca Oppenheim'in Tel Halef dışında başka bir yerde kazı yapmaya iznin olup olmadığını soran Hüseyin Kazım Bey, izni olmadığı halde bu tarz faaliyetlerde bulunursa nasıl davranması gerekeceğine dair bir açıklama istemiştir¹⁸¹.

Müze Müdürlüğü, Hüseyin Kazım Bey'e verdiği cevapta Oppenheim'in ruhsatnamesinin sadece Tel Halef için geçerli olduğunu belirtmiş ve başka yerlerde

¹⁷⁸ Teichmann, *Faszination Orient*, s.55.

¹⁷⁹ Hüseyin Kazım Kadri: 1870 yılında İstanbul'da doğan Hüseyin Kazım Bey'in babası Trabzon Valilerinden Kadri Bey'dir. Eğitimini tamamladıktan sonra Aydın Vilâyeti Muhasebe Kaleminde çalışmaya başlayan Hüseyin Kazım Bey, 1902 yılına kadar çeşitli memurluklarda bulunsada bu tarihten sonra ikinci meşrutiyetin ilanına kadar resmi görev alamamıştır. Üyesi olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti sayesinde ikinci meşrutiyet ilan edildikten sonra Halep Valiliği de dahil olmak üzere birçok görevde bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı boyunca Beyrut'ta ikamet ettikten sonra mütarekenin imzalanmasının ardından Meclis-i Mebusan'a Aydın mebusu olarak girmiştir. Meclis feshedildikten sonra Tevfik Paşa Hükümetinde çeşitli nazırlıklar yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nurettin Albayrak, "Hüseyin Kazım Kadri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:18, İstanbul 1998, s. 554-555.

¹⁸⁰ Halep Valisi Hüseyin Kazım'dan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Mayıs 327/ 18 Mayıs 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-6-1,2; BOA. HR. İD. 1445/46-16; Halep Valisi Hüseyin Kazım Bey'den Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 5 Mayıs 327/ 18 Mayıs 1911 tarihli yazı. AMA. 64/ 3544-1.

¹⁸¹ Halep Valisi Hüseyin Kazım'dan Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 4 Ağustos 327/ 17 Ağustos 1911 tarihli yazı. AMA. 64/ 3544-3.

asar-ı atika kazısı yapmasının uygun olmadığını ve yerel hükümetlerin buna engel olmak için önlem alabileceklerini belirtmiştir¹⁸².

Halep Maarif Müdürlüğü de konu hakkında yazdığı bir raporu Müze Müdürlüğü'ne iletmıştır. Buna göre Oppenheim, Halep kalesini gezerken, kendisinden ayrılan mühendisi aslan kafasının bulunduğu yere gitmiş ve fotoğrafını çekmek üzere yanında ve etrafında bulunan taşları temizlemiştir. Oppenheim'ın mühendisi bu sırada aslanın kafasının nasıl olduysa yere düştüğünü söylemiş ve gerektiği takdirde masrafı kendisi tarafından karşılanarak yerine konulacağını belirtilmiştir. Halep Alman konsolosunun da bu çözümü kabul ettiğini belirten Maarif Müdürlüğü yaptıkları incelemede aslanın büyük bir kısmının çatlak olduğunu tespit ettiklerini eklemiştir¹⁸³. Konu hakkında Halep Maarif Müdürü Vekili Ahmet Şükrü Bey son olarak aslanın kopan başının bir mühendis vasıtasıyla yerine konulacağına dair Almanya Halep Konsolosluğu'ndan bir söz alındığını Müze Müdürlüğü'ne bildirmiştir¹⁸⁴.

Almanya Sefareti'ne iletilen bu durum karşısında, Oppenheim'dan gerekli bilgiyi aldıktan sonra, 27 Kasım 1911'de cevap veren Sefaret, ülkenin antik eserlerini incelemek ve araştırmak amacıyla olan Almanyalı bir bilim adamının çok dikkatli bir şekilde hareket etmesi gereken böyle bir eseri kasten kırmış olmasının esasen kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Bahsi geçen aslan heykelinin başını kısmen örten toz tabakasının, Oppenheim tarafından temizlenmesinden sonra, heykelin eksiksiz olarak yerine konulduğu, az sonra aslanın başının heykelden kendiliğinden ayrıldığını, Oppenheim'ın derhal askeri kumandana haber vererek Alman Konsolosu, kumandan ve kendisi huzurunda inceleme yaptıktan sonra aslan heykelinin tekrar yerine konulduğunu ve gerçeğin bundan ibaret olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar olay tam olarak Sefaretin anlattığı şekilde gerçekleşmiş olmasa da sonuç olarak sefaret, heykelin yerine konacağı sözünü tutmuştur¹⁸⁵.

¹⁸² Müze Müdürlüğü'nden Halep Vilâyeti'ne gönderilen 9 Haziran 327/ 22 Haziran 1911 tarihli yazı. AMA. 64/ 3544-2.

¹⁸³ Halep Maarif Müdürlüğü'nden Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 25 Haziran 327/ 8 Temmuz 1911 tarihli yazı. AMA. 64/ 3897.

¹⁸⁴ Halep Maarif Müdürü Vekili Ahmet Şükrü Bey'den Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 25 Ağustos 327/ 7 Eylül 1911 tarihli yazı. AMA. 64/ 3897.

¹⁸⁵ Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Teşrin-i sani 327/ 12 Aralık 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-60; BOA. HR. İD. 46/15-1,2; Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye

1.3.1.2. Oppenheim'in Gizli Faaliyet ve Amaçları

Oppenheim Beyrut'a ulaştığı andan itibaren, onun sadece kazı yapmak için gelen bir arkeolog olmadığı ve gizli amaç ve hedefleri bulunduğu yolunda yazılar Dahiliye Nezareti'ne ulaşmaya başlamıştır¹⁸⁶. Oppenheim'in sadece Tel Halef'de kazı izni bulunmasına rağmen, Halep Kalesi'nde olduğu gibi, izni bulunmayan birçok yerde kazı yapacağını öğrendiğini Dahiliye Nezareti'ne bildirmiş olan Hüseyin Kazım Bey, Oppenheim'in gizli amaç ve hedeflerle yapacağı faaliyetlerden haberdar olmak için sürekli yanında bulundurulacak bir memur gönderilmesi talebinde bulunmuştur. Hüseyin Kazım Bey'in bu talebine Dahiliye Nezareti tarafından verilen cevap, ayrıca Almanya Sefareti'ne iletilmesi için Hariciye Nezareti'ne de gönderilmiştir¹⁸⁷. Dahiliye Nezareti olayla ilgili mütalaasında, Halep Kalesi'nde yaşanan hadise gibi bir hadisenin tekrarı halinde Oppenheim'in seyahatten men edileceğini bildirmiştir. Ayrıca Oppenheim'in kazı izni olmayan yerlerde kazı yapmasının kesinlikle uygun olmaması nedeniyle, böyle teşebbüslerine yerel yetkililer tarafından izin verilmemesi istenmiş ve Oppenheim'in yanına nezaretten adam gönderilemeyeceği, gideceği yerlerdeki yerel yönetimlerden birilerinin bu işle görevlendirilmesi gerektiği bildirilmiş, gizli hedef ve amaçlarıyla ilgili daha açık bilgiler edinildiği takdirde, hemen nezarete bilgi verilmesi istenmiştir¹⁸⁸.

Dahiliye Nezareti'nin Oppenheim'in yanına memur göndermek istememesini ve işi yerel görevlilere havale etmesini bir sonraki yazısında eleştiren Hüseyin Kazım Bey, bu işin hafife alınmaması gerektiğini ve Oppenheim'in gizli amaçları olduğunu

Dairesi 2. Şube'den Halep Vilâyetine gönderilen 3 Kanun-u evvel 327/ 16 Aralık 1911. BOA. DH. İD. 129/2-1-59.

¹⁸⁶ Halep Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 4 Haziran 327/ 17 Haziran 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-7; BOA. HR. İD. 1445/46-17; Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Hariciye Nezareti'ne gönderilen 31 Mayıs 327/ 13 Haziran 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-4.

¹⁸⁷ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Hariciye Nezareti'ne gönderilen 8 Haziran 327/ 21 Haziran 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-5; BOA. HR. İD. 1445/46-18,

¹⁸⁸ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Halep Vilâyeti'ne gönderilen 8 Haziran 327/ 21 Haziran 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-9; Oppenheim'in kazı izni bulunmayan yerlerde de kazı yapacağı şeklindeki iddiaya da 27 Kasım 1911 tarihli yazısında cevap vermiş olan Almanya Sefareti, bu iddianın kesinlikle yanlış olduğunu ve Oppenheim'in gezeceği yerlerde yapacağı icraatı Müze-i Hümayun Genel Müdürü Halil Bey'e bildirmiş olduğu belirtilmiştir. Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Teşrin-i sani 327/ 12 Aralık 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-60; BOA. HR. İD. 46/15-1,2.

ve bunları gerçekleştirmek için her türlü harekette bulunabileceğine emin olduğunu Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Oppenheim'in gizli amaç ve hedeflerinden kastettiği şeyin, özellikle Bedeviler ve Arap aşiretleri arasında yapacağı faaliyetler olduğunu söyleyerek, bundan bölgedeki Osmanlı nüfuzunun olumsuz yönde etkilenebileceğini belirten Hüseyin Kazım Bey, Dahiliye Nezareti'ni Oppenheim'in “*ahval ve hareketinden mana çıkarabilecek*” ve “*hal ve vaziyetiyle kendisinin cüretini kıracak*” Arapça bilen bir memur görevlendirmesi konusunda teşvik etmiştir¹⁸⁹. Buna rağmen Dahiliye Nezareti, Oppenheim'in yanında bulunan komiser aracılığıyla, kazı izni olan yerlerde bile takip altında bulundurulmasını ve tarihi eserlere zarar vermesine müsaade edilmemesini istemiş, fakat devamlı surette yanında bulunacak bir memur görevlendirilmesi isteğine olumlu cevap vermemiştir¹⁹⁰.

Hariciye Nezareti ise Hüseyin Kazım Bey'in bahsettiği gizli maksat ve hedeflerin mahiyetine dair somut kanıtlar sunmasını istemiştir. Hüseyin Kazım Bey, teklifinin kabul edilmemesi üzerine, Oppenheim'in Mısır'da Almanya Devleti adına çalışırken dikkat çeken hal ve hareketleri nedeniyle geri çağrıldığını, Arap şeyhleri arasında özel faaliyetlerde bulunacağı ve Bağdat civarında da bir takım gizli faaliyet ve siyasi hedef peşinde koşacağını kendisine ulaşan malumatlardan anladığını bildirmiştir.

Oppenheim'in yanına sürekli onunla birlikte bulunacak ve faaliyetlerini merkeze bildirecek bir memur verilmesi teklifini, zaten yanında kazı komiseri Ahmet Dürri Bey'in bulunduğu cevabıyla geçiştirmiş olan Dahiliye Nezareti'ne bir yazı daha yollayan Hüseyin Kazım Bey, Ahmet Dürri Bey'in kazı ile ilgilenmek için memur olarak atandığını ve kazı mahalini terk etmesinin mümkün olmamasından dolayı Oppenheim'in çevre yerlerde bulunacağı faaliyet ve temaslardan haberdar olmasının

¹⁸⁹ Oppenheim'in bu süreçte Almanya İmparatorluğu adına faaliyetlerde bulunduğu ile ilgili iddialarda bulunan McKale'in bu noktada tespitleri oldukça isabetli görünmektedir. “1910 yılında Kahire'deki görevinden ayrılan Oppenheim, Suriye'nin Tel Halef kasabasında bir arkeolojik kazı yapmak için bölgeye gitmiştir. Fakat Oppenheim'in buradaki tek amacı kazı yapmak olmamış, aynı zamanda Bağdat Demiryolu hattı üzerindeki bölgede yaşayan Arap aşiretleri ile ilişki de kurmuştur. McKale, Germany and the Arab, s. 316-318; Halep Valisi Hüseyin Kazım'dan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 16 Haziran 327/ 29 Haziran 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-11-1,2,

¹⁹⁰ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Halep Vilâyetine gönderilen 23 Haziran 327/ 6 Temmuz 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-10.

mümkün olmayacağını söylemiş ve bu iş için hususen bir memur atanması isteğini yenilemiştir¹⁹¹.

Yaklaşık iki ay süren yazışmalara ve Halep Valisi Hüseyin Kazım Bey'in tüm ısrar ve girişimlerine rağmen, Oppenheim'ı takip etmek için, başka bir memur gönderilme isteği kabul görmemiştir. Oppenheim'ın daha önceki faaliyetleri ve çalışmaları hakkında bilgi sahibi olduğu anlaşılan Hüseyin Kazım Bey, onun Halep'e ulaşmasından itibaren, hem merkezden gelen emirler gereğince, Oppenheim'a gerekli hürmeti göstererek kolaylık sağlamış hem de onun faaliyetlerinin devlet açısından oluşturabileceği tehlikeleri öngörerek açıkça yazmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte popüler olan "*İttihad-ı Anasır*" fikrinin yaygın olduğu bu dönemde Oppenheim'ın Araplar arasında yapacağı ayrılıkçı propagandadan endişe duymuş olan Hüseyin Kazım Bey, bunu engellemek için hükümet merkezini harekete geçirmeye çalışmış, fakat başarılı olamamıştır. Hüseyin Kazım Bey'in bu duyarlı yaklaşımı her ne kadar kayda değer olsa da, bugünkü bilgilerimiz, Oppenheim'ın Araplar arasında yaptığı propaganda faaliyetlerinin, onlar arasındaki Alman nüfuzunu artırmanın yanı sıra Osmanlı Devleti için de faydalı olabilecek şekilde, onları Halifenin gücü etrafında toplanmaları gerektiğine ikna etmek üzerine kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada Oppenheim, Almanya'da da önemli bir gücü bulunan klasik emperyalistlerden ayrılmaktadır. Buna rağmen, Oppenheim'ın bu konuda istediği başarıyı elde edememiş olduğu da bir gerçektir. Yine de Oppenheim'ın bu görüşlerinin ortaya çıkmasında Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği politikasını Sultan II. Abdülhamit yönetiminde en canlı şekilde uyguladığı yıllarda Mısır'da görev yapmış olmasının büyük bir payı vardır¹⁹².

¹⁹¹ Halep Vilâyetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Haziran 327/ 10 Temmuz 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-13; BOA. HR. İD. 1445/46-12.

¹⁹² Oppenheim'ın tecrübe ettiği ve Sultan II. Abdülhamit'in uyguladığı İslâm Birliği politikası ile Oppenheim'ın planları arasında oldukça büyük farklar bulunmuştur. İngiltere'nin Berlin Konferansı ardından Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü destekleme politikasını terk etmesi ve önemli gördüğü noktaları bizzat işgal ederek devleti parçalama noktasında Rusya ile aynı yola girmesi üzerine II. Abdülhamit'in saltanatı süresince uygulayacağı politikasının üç ayağı belirlenmiştir. İngiltere ve Rusya başta olmak üzere Avrupalı devletler arasında bir denge sağlamak, Osmanlı toplumunu İslâm dini etrafında toplayarak bir birlik meydana getirmek ve hilafeti başta İngiltere ve Rusya olmak üzere Müslümanların yaşadığı sömürgesi bulunan devletlere karşı bir tehdit olarak kullanmak. Özellikle 1890 yılından sonra dış politikada Avrupalı güçler arasında denge iç politikada ise İslâmî toplumsal bir birliktelem yaratma konusunda halifelik kurumu önemli bir unsur olarak devreye girmiştir. Bu dönemde halifeliğin etkisi özellikle kültürel alanda kullanılmaya çalışılmıştır. Avrupalı güçler ile somut

1.4. Tel Halef'e Varış

1.4.1. Zor'a Gidişı ve Mutasarrıfla Olan Görüşmesi

Oppenheim, Rasülayn kasabasına bağlı Tel Halef'e ulaşmadan önce, bölgenin bağlı olduğu Zor Vilâyeti'ne gitmiş ve burada Mutasarrıfla bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmenin ardından Dahiliye Nezareti'ne Oppenheim hakkında bilgi veren Zor Mutasarrıfı Celâleddin Bey, Oppenheim'in yanında memur olarak Müze Müdürlüğü tarafından atanan Ahmet Dürri Bey'in bulunduğunu bildirmiştir. Oppenheim'in Halep'ten bulundukları bölgeye bir buçuk gün olan mesafeyi, çölü dolaşarak 15 günde geldiğini söyleyen Celâleddin Bey, Oppenheim'in yine böyle dolaşarak Tel Halef'e gideceğini söylediğini yazısına eklemiştir. Oppenheim'in gideceği yerlere dolaşarak gitmesinin nedenini bu bölgedeki arazileri görüp, anlamak istemesine bağlayan Celâleddin Bey, Oppenheim'in yanında, Ahmet Dürri Bey'den başka, birisi erkan-ı harbiye ihtiyat zabitlerinden olmak üzere 2 mühendis, bir doktor ve bir de katip bulunduğunu bildirmiştir. Tercüman olarak Cebeli Lübnanlı iki kişinin bulunduğunu ve yanlarında korunmaları için yeterli memur bulunduğunu söylemiştir. Hem memurlara hem de Dürri Bey'e şifahi talimat verdiğini belirten mutasarrıf, Oppenheim'la olan görüşmesi sırasında, Oppenheim'in Tel Halef'e çok büyük binalar yaptıracağını söylemesi üzerine, kazı bölgesine kazı süresinde kullanılmak üzere, kazı evi işini görecektir geçici barakalar yaptırabileceğini söylediğini yazmıştır. Bunun dışında Oppenheim'in Tel Halef'e 3 büyük sandık bitki ve zahire tohumu gönderdiğini ve birkaç yüz dönüm arazi talep ettiğini bildirmiştir. Az önce söylediği büyük binalar inşa ettireceği sözü ile bunları birlikte düşünen ve bu duruma anlam vermekte zorlanan mutasarrıf Celâleddin Bey *"Bu orada asar-ı atika mı taharri edecek yoksa çiftlik mi ihdas eyleyecek?"* diye sormaktan kendisini alamamıştır. Ayrıca Oppenheim'in görüştüğü şeyhlere ve bedevilere, Osmanlı

problemler yarabilecek olan siyasi bir yaklaşım güdülmemiştir. Eraslan, *II. Abdülhamit ve İslam*, s. 232. Oppenheim ise halifelik kurumunu ve bunun etrafında oluşturulacak olan İslâm birliğini tamamen siyasi amaçlar için kullanmak istemiştir. Oppenheim'in bu planlarından beklediği özellikle İngiltere'nin sömürgelerinde yaşayan -ki buna Mısır'dakiler de dahil- Müslümanların ayaklanarak İngiliz yönetimine son vermeleri olmuştur. Bundan sonra Almanya'nın bu bölgelerde yeni kurulacak devlet ve hükümetlerle olan ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemiştir.

Hükümeti'nin onlar hakkındaki idare ve muamelesinden memnun olup olmadıklarını sorduğunu, bu hal ve hareketlerinin dikkat çektiğini belirtmiştir¹⁹³.

Celâleddin Bey'in raporunda bildirilen durumlar Dahiliye Nezareti tarafından Hüseyin Kazım Bey'in bahsettiği gizli siyasi amaç ve hedefler kapsamında değerlendirilmiş ve İstanbul'daki Alman Sefaretiyle iletişime geçilmesi için bütün bilgiler Hariciye Nezareti'ne iletilmiştir¹⁹⁴. Sefarete Oppenheim'in bu faaliyetleri ve sözleri bildirilmiş, sefaret de daha önce Oppenheim'in Mısır'da görev yaptığı süre zarfında İngiliz ve Fransızların onun hakkında yaptıkları suçlamalara verdiklerine benzer tarzda bir cevap vermiştir. Oppenheim'in bu faaliyetleri tamamen reddedilmemekle birlikte onun "*zengin ve serriyat ve tetkikat-ı fenniyeden zevk alır*" bir kişi olduğu belirtilmiş ve eskiden medeniyetler merkezi olan bu bölgede yaşayan insanların adetlerini araştırmasının, ahlaklarına dair sorular sormasının arkasında illa da gizli siyasi hedefler aramamak gerektiği bildirilmiştir. Hariciye Nezareti de Sefaretten gelen bu açıklama üzerine durumu kabul etmiş ve Sefaretin söylediklerine itiraz edilmemiştir. Bunun ardından Hariciye Nezareti, Dahiliye Nezareti'ne yazdığı yazıda diğer konulardan, Oppenheim'in tohum getirmesi hakkında, "*eğer tohum getirdiyse vergisini verir*" demiş, fakat tarım yapmak için arazi talebi hakkında bir yorum yapılmamış, yani bu istek dolaylı olarak reddedilmiş, yaptıracığı büyük binalar için ise ruhsat almadan böyle bir şey yapamayacağını söylemiştir¹⁹⁵. Dahiliye Nezareti

¹⁹³Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Temmuz 327/ 18 Temmuz 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-14; BOA. HR. İD. 1445/46-13.

¹⁹⁴ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Hariciye Nezareti'ne gönderilen 6 Temmuz 327/ 19 Temmuz 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-12-2; BOA. HR. İD. 1445/46-14.

¹⁹⁵ 1911 yılında Oppenheim ve Kahire Ulusal Kütüphanesi eski müdürlerinden Bernhard Moritz, demiryolunun Habur vadisinden geçecek kısımları için bu bölgede yaşayan Arap ve Kürt aşiretlerin işbirliğini sağlamışlardır. Oppenheim ve Moritz bölgeden geçecek demiryoluna itiraz edebilecek konumda olan aşiretleri de birbirlerine düşürerek bu ihtimali ortadan kaldırmak istemiştir. Bu faaliyetlerle aynı zamanda Irak'ta başka bir Alman arkeolog grubu başlarında Friedrich Sarre bulunduğu halde kazı yaptıkları bölgede yaşayan Arap aşiretlerle yakın ilişkiler kurmuştur. Yine Doğu hakkındaki eserleri Almanlar tarafından yakından tanınan bir Avusturyalı olan Alois Musil, Sina çölü, kuzey Arabistan ve güney Mezopotamya bölgelerindeki Arap aşiretlerle temas kurmuştur. Oppenheim, 1909 yılı Haziran ayında yazdığı bir raporda, İngilizlerin en büyük iki Arap aşireti olan İbn Reşit ile İbn Suud arasındaki anlaşmazlıkların büyümesi ve çözümsüz kalması için, Kuveyt Şeyhi aracılığıyla bölgeye silah sokarak müdahale ettiklerini belirtmiştir. 1909 yılı Aralık ayında Alman Dışişleri Bakanlığı adına Yemen'de bulunan Hermann Burchardt isimli bir kaşif burada öldürülmüştür. İngilizlerin Arap aşiretleri arasındaki güç mücadelesine bölgeye silah sevk ederek müdahalede bulunduğu dair raporlar sadece Oppenheim tarafından yazılmamış, Bağdat'taki Alman elçisi Hesse de İngilizlerin Arap aşiretleri arasında Osmanlı karşıtı bir koalisyon kurmak için çaba harcadıklarını belirtmiştir. McKale, Germany and the Arab, s. 318-320; Konu hakkındaki Osmanlı Arşivi belgeleri de McKale'in bu iddialarını doğrulamaktadır. Oppenheim bir taraftan Tel Halef'te kazı yaparken diğer taraftan bölgedeki aşiretler

de Hariciye Nezareti'nden aldığı bu tebliğ üzerine Zor Mutasarrıflığını bilgilendirmiş ve Mutasarrıfın bütün çabalarına rağmen, Oppenheim'ın yapacağını açıkça söylediği ve ileride büyük problemlere neden olacak bu faaliyetleri erkenden engellemek için bir şey yapılmamıştır¹⁹⁶.

1.4.2. Yabancıların Rasûlayn Bölgesinde Arazi Satın Alması

Oppenheim, kazı yapacağı Tel Halef'e ulaşmadan önce, Zor Mutasarrıflığı, Tel Halef'in de bağlı olduğu Rasulayn bölgesinde arazi satın almak isteyen kişilerin görülmeye başladığını ve bu kişilerin Beyrut'taki yabancı tüccarlar adına bu bölgeden arazi satın almaya başladıklarını bildirmiştir. Bölgede toprak alım-satımı için gerekli işlemleri Mardin'de yaptıran bir arazi alış-veriş şirketinin kurulduğu belirtilerek Diyarbakır ve Mardin'deki mutasarrıf ve valilerin de durumdan haberdar edilmeleri istenmiştir¹⁹⁷.

Bölgedeki arazi sahiplerinin haberi olmadan yapılan bu satışlara Zor'da onay verilmeyeceğini ön görerek Mardin'e başvuran bu kişiler hakkında gerekli işlemlerin yapılması ve Zor'a bağlı olan bölgelerde yapılacak arazi alım-satım işlemleri için başka yerlere müracaata izin verilmemesi gerektiği yazılmıştır¹⁹⁸. Ayrıca bu konu hakkında Diyarbakır vilâyetine de böyle müracaatlar olup olmadığı sorulmuştur. Görevine yeni atanmış bulunan Diyarbakır valisi Hüseyin Celâl Bey¹⁹⁹ ise verdiği

ile temas kurmuş ya da daha önceki sehayatlerinde kurduğu temasları geliştirmiştir. Bunun amacı da bölgeye gelmekte olan Bağdat Demiryolu'nun yapımında ortaya çıkabilecek sorunları engellemek ve bölgedeki aşiretlerin bu konuda desteğini sağlamak olmuştur. Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 4 Ağustos 327/ 17 Ağustos 1911 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 46/10.

¹⁹⁶ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 17 Ağustos 327/ 30 Ağustos 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-20.

¹⁹⁷ Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 12 Temmuz 327/ 25 Temmuz 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-16.

¹⁹⁸ Zor Mutasarrıflığı'ndan Mardin Mutasarrıflığı'na gönderilen 18 Haziran 327/ 1 Temmuz 1911 tarihli telgrafname suretidir. BOA. DH. ID. 129/2-1-17.

¹⁹⁹ Kavruzade Hüseyin Celâl Bey: Giritli olup 1866 yılında dünyaya gelmiştir. Kandiye'de rüştiyeye gittikten sonra Galatasaray idadisine gitmiş ve buradan da mülkiyeye geçmiştir. Eğitimi 1888'de tamamlayan Celâl Bey, Bursa ve Kudüs'te Sultan II. Abdülhamit tarafından açılmış okullarda öğretmenlik yapmıştır. Daha sonra Diyarbakır İdadisi'nin müdürlüğüne atanmış, 1894 yılında ise Van Maarif Müdürü olmuştur. 1899 yılında Halep kaymakamı olarak atanmıştır. Uzun süre Trablusgarp'ta valilik yaptıktan sonra II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Kerbela'ya mutasarrıf olarak gitmiştir. 1910-1911 yıllarında Basra Valiliği'nde bulunmuş buradan da Diyarbakır'a atanmıştır. 1911-1913 yılları arasında Diyarbakır Valiliği yapmıştır. Buradan kısa bir süreliğine Bağdat'a gönderilse de 1914 yılında 6 ay daha Diyarbakır Valiliği yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Christoph Herzog, *Osmanische Herrschaft und Modernisierung im Irak: Die Provinz Bagdad, (1817-1917)*, University of Bamberg Press, Nürnberg 2012, s.192-193.

cevapta kendilerince böyle bir şeyin fark edilmediğini ve bu alış-verişe dair ellerinde resmi evrak, numara ve tarih varsa bununla ilgili soruşturma yapılabileceğini söylemiştir²⁰⁰. Zor Mutasarrıflığı kendi yürüttüğü soruşturma neticesinde Rasülayn bölgesinde yabancı şirketler adına arazi satın alan kişilerin isimlerini tespit etmiş, bunların kimlerden ne kadar değerinde arazi satın aldıklarını da öğrenmiştir. Bu kişilerin arazi sahiplerinin haberi olmadan doğrudan muhtara hilat ve hediye vererek bu arazileri satın aldıkları ve hatta yakın zamanda Beyrut'tan gelen iki yabancıya satın aldıkları arazilerin gezdirildiği tespit edilmiştir. Satın alma işlemlerinin onaylandığı Mardin vilâyetine Zor Mutasarrıflığı tarafından 22 Temmuz 1911 tarihinde yazılan yazıda bu gibi durumlara dikkat edilmesi ve sorumluluğu altında olmayan bölgelerde yapılan satışlara onay verilmemesine dikkat edilmesi gerektiği bildirilmiştir²⁰¹.

Diyarbakır Vilâyeti, Rasülayn kazasına ait arazi işlemlerinin bölgenin kendi sınırlarında bulunmaması nedeniyle kendileri tarafından yapılamayacağını ve bahsedilen tarzda bir işlem yapıldığına dair de bir kayda rastlanmadığını Zor Mutasarrıflığı'na ilettikten sonra ayrıca Dahiliye Nezareti'ni de durum hakkında bilgilendirmiştir²⁰². Satışı yapılan bu arazilerin Mardin'de onaylandığına dair kendilerinde bir kayıt olmadığını söylemiş, buna rağmen Almanların özellikle Tel Halef ve çevresindeki bölgeye özel bir önem verdiğinin işitildiğini ve bu yüzden hem Mardin hem de Zor Mutasarrıflıklarının kayıtları dikkatli bir şekilde tutması gerektiğini belirtmiştir²⁰³. Dahiliye Nezareti 4 Kasım 1911 tarihinde konuyla ilgili yaptığı değerlendirmede, Diyarbakır Vilâyeti'nden gelen bilgiler üzerine, arazi alım şirketinin gerçekten arazileri aldığına dair bir kanıt bulunamamış olmasına rağmen,

²⁰⁰Diyarbakır Vilâyetinden Zor Mutasarrıflığı'na cevaben yazılan 23 Haziran 327/ 6 Temmuz 1911 tarihli telgrafname. BOA. DH. İD. 129/2-1-50; Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Diyarbakır Vilâyeti'ne gönderilen 10 Ağustos 327/ 23 Ağustos 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-15.

²⁰¹ Zor Mutasarrıflığı'ndan Mardin Mutasarrıflığı'na gönderilen 9 Temmuz 327/ 22 Temmuz 1911 tarihli telgrafname suretidir. BOA. DH. İD. 129/2-1-17; Zor Mutasarrıflığı'nın 9 Temmuz 327/ 22 Temmuz 1911 tarihli telgrafnamesi suretidir. BOA. DH. İD. 129/2-1-50; Zor Mutasarrıflığı'nın 18 Haziran 327/ 1 Temmuz 1911 tarihli telgrafnamesidir. BOA. DH. İD. 129/2-1-50.

²⁰² Diyarbakır Vilâyetinden Zor Mutasarrıflığı'na cevaben yazılan 15 Temmuz 327/ 27 Temmuz 1911 tarihli telgrafname. BOA. DH. İD. 129/2-1-50.

²⁰³ Diyarbakır Vilâyetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Eylül 327/ 11 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-49.

bütün görevliler dikkatli olmaları konusunda uyarılmalarını ve Rasûlayn ve Tel Halef civarında kanun ve nizama aykırı arazi alım-satımına izin verilmemesi istenmiştir²⁰⁴.

Bu yazışmaların ortaya çıkardığı üzere, Oppenheim'in kazı yerine ulaşmak için harekete geçtiği günlerde kazı yapacağı Rasûlayn kasabasına bağlı bazı köylerde, kanunlara aykırı şekilde arazi alım-satımı yapılmış olmasına ve bu durumun Rasûlayn kaymakamlığının raporlarında isimler ve aldıkları arazi miktarları belirtilmiş olmasına rağmen, bu durum tapu veya senet gibi somut kanıtlarla ortaya konulamamıştır. Buna rağmen, satılan arazilerin yeni sahipleri olan yabancı uyruklu şahıslara gezdirildiği de kesin suretle tespit edilmiştir. Oppenheim'in da seyahatine başladığı Beyrut'tan gelen bu şahısların, Berlin- Bağdat demiryolunun önemli bir istasyonu olacak olan ve normal şartlarda arazi alım-satımı yasaklanmış olan bu bölgede, işgüzar muhtar ve memurları kullanarak arazi satın aldıkları anlaşılmıştır.

1.4.3. Oppenheim'in Rasûlayn'da İzinsiz Arazi Satın Almaya Çalışması

Oppenheim da bölgeye ulaştıktan sonra benzer isteklerde bulunmuş ve zaten Zor Mutasarrıfı ile olan görüşmesinde açıkça ifade ettiği üzere, bölge arazisini tanımaya ve öğrenmeye çalışmıştır. 1 Temmuz 1912 tarihinde Oppenheim'in bu faaliyetleri Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiş ve bu bölgede arazi alım-satımının yasak olduğu yolunda Almanya Sefareti vasıtasıyla kendisine resmi tebligatta bulunulması istenmiştir.

Zor Mutasarrıflığı'nın belirttiğine göre, Oppenheim, Tel Halef'te kazısını yaparken, bir yandan da adi senet²⁰⁵ düzenlemek suretiyle arazi satın almaya başlamıştır. Bağdat Demiryolu güzergahında bulunduğu bu bölgedeki arazi alım-satımının yasaklanmış olduğunu belirten Mutasarrıflık, ayrıca Diyarbakır Vilâyeti tarafından iskan edilecek aşiretlere tahsis edilen arazinin bir kısmının da bu bölgede bulunduğunu bildirmiştir. Kişiler arasında düzenlenen adi senetlerin resmi olarak hiçbir kıymeti olmamasına rağmen, bu durumun ileride yaşanabilecek olan bir

²⁰⁴ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 22 Teşrin-i evvel 327/ 4 Kasım 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-48.

²⁰⁵ Adi senet iki kişi arasında düzenlenen ve yetkili bir mercinin onayı olmadan sadece kişiler arasında kalan senet çeşididir. Bu yüzden resmi bir onay olmasa bile Osmanlı Devleti'nde yürürlükte olan kapitülasyon hukuku sayesinde yabancıların hak iddia etmesinin önünde bir engel oluşturmayacağı ön görülmüştür.

anlaşmazlıkta hükümete sorun çıkarabileceği ön görülmüş ve Oppenheim'in bu faaliyetlerinden vazgeçirilmesi istenmiştir²⁰⁶. 12 Ekim 1912 tarihinde, ileride görüleceği üzere, Oppenheim'in inşa ettirdiği bina ilgili yaşanan bir problem üzerine Hariciye Nezareti'ne verdiği bir sözlü notada, bu duruma da değinen Almanya Sefareti, Oppenheim gibi ünlü bir kişinin kanunlara aykırı olarak toprak satın aldığı şeklindeki söylentileri Hariciye Nezareti'nin ciddiye alarak kendilerine iletmesini teessüfle karşıladığını belirtmiştir. "*Ahlakının ve ününün*" Osmanlı Hükümeti'nce iyi bilindiği belirtilen Oppenheim'in, bu suçlamayı şiddetle reddettiğini bildiren Sefaret, Oppenheim'in çalışmalarının en önemli amacının Osmanlı Müzelerinin koleksiyonlarını zenginleştirmek olduğunu belirtmiştir. Oppenheim'in bu amacını bir türlü kavrayamamış olan yerel görevlilerin ona karşı olan tutumları bu notada şikâyet edilmiştir²⁰⁷.

Oppenheim'in, kazı bölgesinde arazi satın aldığı ile ilgili iddiaları, resmen ve şiddetle reddetmesi üzerine Zor Mutasarrıflığı'ndan, Oppenheim'in senet karşılığı arazi satın aldığını somut olarak ispatlaması ve bununla ilgili belgeler varsa bunları Dahiliye Nezareti'ne göndermesi istenmiştir²⁰⁸. Zor Mutasarrıflığı bu isteğe verdiği cevapta, Oppenheim'in bölgede arazi satın aldığı bilgisine Rasûlayn liva meclis üyesi Hacı Abdullah Efendi tarafından yazılan tahrirat sonucu ulaşıldığını ve hemen kaymakamlığa haber gönderilerek bölgenin Bağdat Demiryolu güzergahında olması nedeniyle arazi alım-satımının yasak olduğunun söylendiğini bildirmiştir. Mutasarrıflık bütün olayın Rasûlayn meclis üyelerinden birinin ihbarı sonucu ortaya çıktığını, kendilerinin de tedbir amaçlı Oppenheim'in uyarılmasını istediklerini söyleyerek durumun bundan ibaret olduğunu belirtmiştir²⁰⁹.

²⁰⁶ Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Haziran 328/ 1 Temmuz 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-88; Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 7 Temmuz 328/ 20 Temmuz 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-85; Dahiliye Nezareti bu konu hakkında bir cevap alamaması üzerine Hariciye Nezareti'ne tekrar bir yazı göndermiş ve gerekli tebligatın yapıp yapılmadığını bildirilmesini istemiştir. Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 11 Temmuz 328/ 24 Temmuz 1912 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/54-1.

²⁰⁷ Almanya Sefareti'nden alınan 12 Ekim 1912 tarihli şifahi tahrir tercümesidir. 1 Teşrin-i evvel 328/ 14 Ekim 1912. BOA. HR. İD. 1445/55-3-1; BOA. HR. İD. 1445/55-4-1,2.

²⁰⁸ Dahiliye Nezareti'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 9 Teşrin-i evvel 328/ 22 Ekim 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-107.

²⁰⁹ Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 13 Teşrin-i sani 328/ 26 Kasım 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-113; Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 1 Kanun-u evvel 328/ 14 Aralık 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-114.

1.4.4 Oppenheim'in Kazı Arazisi Üzerinde Karşılaştığı Sorunlar

Kendilerine ait olan arazilerin yabancı birisi tarafından kazılmasına ve “*talan edilmesine*” tepki gösteren Rasûlayn ahalisinden Ahmet Bey, bu tepkisini telgraf yoluyla İstanbul’a da ulaştırmıştır²¹⁰. Sadece telgraf çekmekle yetinmeyen Ahmet Bey, Rasûlayn’a yakın bulunan Viranşehir’e giderek, burada yeminli ifade de vermiştir. Bu ifadede Ahmet Bey’in şikâyet ettiği konular arasında, Oppenheim’in ilk geldiğinde açıkladığının aksine, kazının özel mülke denk gelen kısımları için ödeme yapmaması, boş araziler üzerine binalar yaptırması ve getirdiği işçiler ile durmadan kerpiç kestirmesi olmuştur. Bu araziye büyük bir bina yaptırmaya niyeti olduğundan bahisle, kendi arazisi üstünde fırın yaptırıp, kuyu açmasından ve kendi toprağını kullanarak kerpiç yaptırmaktan şikâyet etmiştir. Oppenheim’in kazı izninin iptal edilmesini isteyen Ahmet Bey, Tel Halef tepesinde Müslümanların mezarlığının bulunması nedeniyle burasının da kazılmasının yasaklanmasını istemiştir²¹¹.

Dahiliye Nezareti, Ahmet Bey’in ifadesi kendisine ulaştığında, bir soruşturma başlatılmasını istemiş ve bölge ahalisinin sahip olduğu topraklar üzerinde izinsiz bir kazı yapıldığının tespiti halinde, kazının derhal men edilmesini gerektiğini bildirmiştir²¹². Bölgenin, gerçekten şikâyet sahibi Ahmet Bey’in arazisi olduğunun anlaşılması üzerine ise Oppenheim’in, Ahmet Bey ile uzlaşmaya varması kendisine teklif edilmiştir²¹³. Bu sırada başka bir mevzu ile ilgili şikâyetle bulunan Oppenheim, Ahmet Bey’in Tel Halef’te arazi sahibi olduğu iddiasıyla kendisinden tazminat talep

²¹⁰ Çeçenzade Ahmet’ten Dahiliye Nezareti’ne gönderilen tarihsiz yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-19.

²¹¹ Çeçen kabilesinden Ahmet Bey’in 14 Eylül 1911 tarihli ifadesi. BOA. DH. İD. 129/2-1-41-1,2. Diyarbakır Vilâyetinden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 27 Eylül 327/ 10 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-40.

²¹² Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube’den Diyarbakır Vilâyeti’ne gönderilen 13 Teşrin-i evvel 327/ 26 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-39; Diyarbakır Valisi Celâl Bey, Ahmet Bey’in başvurusunu Viranşehir’e gelerek buraya yapmasının usulsüz olduğunu belirterek, Rasûlayn’ın Zor Sancağına bağlı olduğunu vurgulamış ve Ahmet Bey’in bir sonuca ulaşabilmesi için Zor Mutasarrıflığına başvurması gerektiğini söylemiştir. Diyarbakır Vilâyetinden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 16 Teşrin-i evvel 327/ 29 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-51. Dahiliye Nezareti’nin 4 Kasım 1911 tarihli yazısında ise Oppenheim’in izin belgesinin incelenmesi, eğer arazi sahiplerinin topraklarında onların rızası olmadan bir kazı yapılıyorsa kazıya son verilmesi ve yapılacak soruşturmanın sonucunun kendilerine bildirilmesi istenmiştir. Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube’den Zor Mutasarrıflığı’na gönderilen 22 Teşrin-i evvel 327/ 4 Kasım 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-48.

²¹³ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube’den Zor Mutasarrıflığı’na gönderilen 14 Teşrin-i sani 327/ 27 Kasım 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-53.

ettiğini ve Rasûlayn kaymakamının da bu konuda onu teşvik ederek desteklediğini belirtmiştir. Zor Mutasarrıfı Celâleddin Bey ise, Ahmet Bey'in araziye sahip olduğu iddiasının kendilerindeki kayıtlarda tespit edilemediğinin Rasûlayn kaymakamlığına daha önce de iletilmiş olduğunu söylemiştir²¹⁴. Buna rağmen Oppenheim'in şikâyet ettiği konular üzerine açıklama yapan Rasûlayn Kaymakamı Esat Sezai Bey, bölgeye ilk geldiğinde Oppenheim'in, Çeçenzade Ahmet Bey'in arazisini almak için kendisine 150 lira teklif ettiğini, fakat Oppenheim'in alacağı bu arazide ziraat yapmak istemesi gibi sebeplerden ötürü, yerel hükümetin yapılacak olan satışa onay vermediğini ve ikisi arasında yapılan mukaveleyi onaylamadığını belirtmiştir. Bundan sonra Oppenheim tarafından arazi meselesinde yeni bir teklif yapılmadığını ve bu şikâyetnameyi yazdığı sırada Ahmet Bey'in arazisinde bulunan ve kendisine ait olan değirmen taşlarının Oppenheim'in ameleleri tarafından izinsiz olarak alınmaları üzerine, Ahmet Bey'in Oppenheim'a müracaat ettiğini belirtmiştir. Oppenheim'in Ahmet Bey'e taşların kuyu yapılmak için alındığını ve bedelini ödeyeceğini belirterek Urfa'ya gittiğini eklemiştir²¹⁵.

Ahmet Dürri Bey de Müze Müdürlüğüne gönderdiği 14 Kasım 1911 tarihli raporunda bu konuya değinmiştir. Tel Halef tepesinin ücra bir kısmında bir takım kerpiçten yapılmış kulübeler olduğunu belirten Ahmet Dürri Bey, ahaliden Ahmet Bey isimli birisinin kulübelerin ve dolayısıyla arazinin kendisine ait olduğunu beyan ettiğini bildirmiştir. Ahmet Bey'in bu bölgede kazı yapılmasına izin vermeyeceğini söylediğini ileten Ahmet Dürri Bey, iki ay kadar önce Zor Mutasarrıflığından bölgenin kimsenin arazisi olmadığına dair yazı geldiğini eklemiştir. Ahmet Bey'in engellemeleri nedeniyle o bölgede kazıya başlanamadığını belirten Ahmet Dürri Bey, bölgede kimlerin arazi sahibi olduğunun açıkça kendilerine bildirilmesini istemiştir²¹⁶.

²¹⁴ Ahmet Bey'e ait olan arazi hakkında Rasûlayn ve Zor'daki kayıtlar birbirini tutmadığından iki taraf da iddialarında haklı görünmektedir. Oppenheim kazı için izin almadan önce bölgede kimsenin şahsi arazisinin bulunmadığını teyit ettirdiğini belirtirken Zor'daki kayıtlara göre hareket etmiş görünmektedir. Buna rağmen kazının yapılacağı arazinin bir bölümünün Ahmet Bey'e ait olduğu hatta üzerinde terk edilmiş bir kulübe bulunduğunun ortaya çıkmasından sonra Oppenheim da bu durumu kabul etmek zorunda kalmıştır. Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezaretine gönderilen 16 Teşrin-i sani 327/ 29 Kasım 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-57.

²¹⁵ Rasûlayn Kaymakamlığı'ndan alınan 27 Teşrin-i sani 327/ 10 Aralık 1911 tarihli tahrirat sureti. BOA. DH. İD. 129/2-1-65.

²¹⁶ Tel Halef Hafriyat Komiseri Ahmet Dürri Bey'den Zor Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen 14 Kasım 1911 tarihli yazı. AMA. 64/ 959.

Dahiliye Nezareti'nin önerisinden anlaşılacağı üzere Oppenheim'ın kazı yapacağı yerdeki arazileri satın almasına ve bu konuda arazi sahipleri ile pazarlık yaparak uzlaşmasına izin verilirken, kazı bölgesi dışındaki yerlerde bu tarz hareketine ve arazi satın almasına izin verilmemiştir.

1.4.5. Oppenheim'in Kazı Bölgesi İle İlgili Görüşleri

Oppenheim, Tel Halef ile ilgili yazdığı kitabında bu kasabanın en yakın şehirler olan Mardin, Urfa ve Zor'a bile çok uzakta olduğunu ve bu şehirlerin sadece yerel Arapların ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde gelişmiş olduklarını söylerken, kendi ihtiyacı olan malzemeleri Avrupa'dan getirttiğini ve bunları develer sırtında çok zor şartlarda 20 günde Tel Halef'e taşımak zorunda kaldığını yazmıştır. Taşınan eşyalar arasında bilimsel aletler, kazı aletleri, 12 vagonluk bir dekovil hattı, büyük bir bina yaptırmak için gerekli olan neredeyse bütün malzemeler olduğunu belirtmiştir²¹⁷.

“1911 yılındaki ilk kazı girişiminin hazırlıkları kolay olmadı. Tel Halef en yakın şehirler olan Deyr-i Zor, Mardin ve Urfa'ya günlerce uzaklıktaydı. Bu şart ise sadece Arapların gereksinim duydukları yardım malzemeleri taşıdıklarında geçerliydi. Ben ise kazı için ve ayrıca Tel Halef'te yaşayabilmek için gerekli olan her şeyi develerin sırtlarında Halep'ten oraya taşımak zorundaydım. Avrupa'dan getirilmiş araştırma eşyaları, bilimsel aletler, kazı araç-gereçleri, 12 vagonlu bir dekovil ve kazı yerine inşa edeceğimiz ev için gerekli olan neredeyse her şey. Bunlar yaklaşık 1000 develik bir kervanla Halep'ten Tel Halef'e güvenlik gerekçeleriyle tek bir yoldan yaklaşık 20 günde taşındı²¹⁸.”

Bu açıklamada Oppenheim'ın eselerinde sık sık karşılaşılan durum tekrar kendini göstermektedir. Tel Halef'e olan seyahati için yanında getirdiği malzemelerden bahsederken, kazı ile ilgili olanları bir bir sıralayan Oppenheim, bölgeye ekmek ve tarımını yapmak için getirdiği sandıklar dolusu tohum ve zahireyi söylemeyi unutmuş görünmektedir. Yine Zor Mutasarrıfı ile olan görüşmesini anlatırken de tekrar eden durumda, Tel Halef'e büyük bir bina yaptıracakını

²¹⁷ Gossman, *The Passion of*, s. 125; Oppenheim, *Tell Halaf*, s. 11; Teichmann *Faszination Orient*, s. 57.

²¹⁸ Teichmann *Faszination Orient*, s. 184; Oppenheim, *Tell Halaf*, s. 11

söylediğini belirtirken, tarım yapmak için arazi talep ettiğini yazmamıştır. Ayrıca eserinde yol şartlarından ve develerin yavaşlığından dolayı 20 gün sürdüğünü iddia ettiği yolculuğun aslında, bölgeyi geze geze ve etrafı inceleyerek dolaşmasından dolayı bu kadar uzun sürdüğü, gittiği yolun normalde bir buçuk günde aşılabilen bir mesafe olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu örnekte de görüldüğü gibi Oppenheim'ın anlattığı ve araştırma eserlerde verilen malumat ile Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan bilgiler arasında farklılıklar bulunduğundan, bundan sonraki olaylarda, bu kaynaklar birlikte değerlendirilip bir sonuca ulaşılabilecektir. Oppenheim'ın yazdıklarında bazı bilgilerin eksik olması ya da bazı olayların yazılmaması, henüz Mısır'da bir dışişleri görevlisiyken yazdığı raporlarında da görülen ve kendisini ön plana çıkarıp, yaptığı işteki iyi yönleri vurgulamak isteyen üslubuyla örtüşürken, bu sırada bazı gerçekleri de kasıtlı olarak yazmadığı ve aslından farklı olarak anlattığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Oppenheim'ın Tel Halef'le ilgili kitabını yazdığı tarihte İkinci Alman İmparatorluğu yıkılmış, kendisinin neredeyse bütün kariyeri boyunca takip ettiği politika çökmüştür. Almanya'nın bir dünya gücü olması için gerekli kaynaklara sahip olduğu düşünülen Osmanlı Devleti'nde faaliyetlerde bulunmuş olan Oppenheim'ın herşey bittikten sonra bu ayrıntılara girmemesi anlaşılabilir olsa da onun yazdıklarının çeşitli araştırmacılar tarafından gerektiği gibi tahlil edilmeden kullanılması tarih yazımı açısından büyük problemler oluşturmuştur.

Oppenheim'ın hikâyesinin kendi tarafını anlatmaktaki başarısı, günümüze kadar gelen tarih yazımını etkilemiş ve bölge halkının Oppenheim'ın kazısı ya da bölgeye gelmesi ile ilgili ne düşündüğü ya da Oppenheim'ın bölgeye gelmesinin yerel halk açısından nasıl sorunlara neden olduğu konuları hiçbir zaman günyüzüne çıkmamış ve bu kişilerin değerlendirilmesi Oppenheim'ın merhametine terk edilmiştir.

Örneğin bölgede kendisine sürekli sorun çıkaran Çerkesler²¹⁹i yağmacı olarak nitelendiren Oppenheim, birbirlerini ve bölge halkını yağmalayan ve bu yağmalar

²¹⁹ Oppenheim bölgede yaşayan halkı Çeçen kabilesinden Çerkesler olarak nitelendirmiş ve 30 yıl kadar önce savaştan kaçıp, Kafkasya'dan gelerek bölgeye yerleştiklerini belirtmiştir. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 178-179. Oppenheim'ın bahsettiği savaş Kafkasya'daki Çerkeslerin soykırıma uğradıkları Kafkas-Rus savaşı olup bu savaş sırasında ve sonrasında 1860'lı yıllarda birçok Çerkes Osmanlı topraklarına sığınmıştır. Oppenheim, eserinde Rasûlayn bölgesinde yaşayan halktan hep Çeçenler olarak bahsetse de bu çalışmada Oppenheim'dan alıntı yapılmayan yerlerde Çerkesler terimi kullanılmıştır. Çünkü bugün hala bölgede yaşamaya devam etmekte olan insanların Çeçenler ile bir

yüzünden sürekli teyakkuz ve savaş halinde olan, fakat kendisine düşmanlık göstermemiş ve kendisini taraflarına kazanmak için ona iyi davranmış Bedevi aşiretleri hakkında güzellemeler yapmıştır. Hatta Oppenheim'in iyi ilişkiler içinde olduğu Milli ve Şammar aşiretlerinin yağmacılık yüzünden sık sık karşıya geldikleri bu dönemde, Oppenheim bu olayları bildiği halde bunlar üzerinde durmamış ve onun yerine Bedevilerin ne kadar cesur olduklarını ve ne kadar özgün bir yaşam tarzları olduğunu anlatmayı tercih etmiştir²²⁰.

“Tel Halef’e 1911 yılında geldiğimde Milli Aşireti’nin güçlü reisi İbrahim Paşa düşmüştü. 1908 yılında Sultan Abdülhamit’in emriyle 1000 kadar adamıyla beraber Hicaz Demiryolu’nun yapımını güvene almak için Şam’da bulunduğu sırada Sultan’ın ani düşüşü sonrası adamlarıyla beraber Viranşehir’e gelmişti. Yeni Jöntürk hükümeti bütün yeni silahları için ondan vergi talep etmişti. Bunu reddettiği zaman ise komşu aşiretlerin de yardımıyla Türk ordusu ona karşı harekete geçti. Viranşehir Türk topçularının ateşine maruz kaldı. İbrahim Paşa Rasülayn’a çekildi. Burada Çeçenler de ona karşı duruma geçti ve sonunda hasta ve yaşlı İbrahim Paşa kaçarken çölde neredeyse yalnız başına “Tell Hessetsche” yakınlarında öldü. İbrahim Paşa’nın mirası hanedanında kaldı. Paşa’nın ölümünden sonra ailenin yönetimini zeki ve yetenekli ilk karısı Sitte Chansa ele aldı. İlk iş Jöntürk yönetimiyle barış yapmak oldu. Bundan sonra Milli aşiretin refahı geri geldi ve İbrahim Paşa zamanında gösterilen saygı tekrar gösterilmeye başlandı. İbrahim Paşa’nın oğulları yetenekli insanlardı. Babaları tarafından özgür ruhlu ve mert olarak yetiştirilmişlerdi. Onlar dev çadırlarını Tel Halef yakınlarına kurduklarında atla yanlarına gittim. Bir aile dostu olarak büyük bir sıcakkanlılıkla karşılandım. Bana amca diyorlardı ve bugün hala ailenin bütün üyeleri böyle söyler. Bu deyiş (babanın kardeşi) bedeviler arasında çok özel bir saygı ifadesidir ve çok büyük bir saygı göstergesidir. İbrahim Paşa’nın gücünün yok edilmesinden en fazla Çeçenler faydalandı. Sahf’ın Türk kaymakamının manevi desteği ve koruması sayesinde en büyük düşmanları olan Şammar bedevilerini

ilgileri bulunmayıp Çerkeslerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, “Suriye Çerkesleri”, Rapor No: 130, Ankara, Kasım 2012.

²²⁰ Oppenheim, *Tell Halaf*, s. 11, 12.

uzak tutmayı başarıyorlar ve kendi yağmacı taşkınlıklarını ceza almadan gerçekleştirebiliyorlardı²²¹.”

Oppenheim, kendisi ile iyi ilişkiler içinde olan Milli Aşireti’nin bölge halkı üzerindeki etkisini şu şekilde ifade etmiştir:

“1896’dan itibaren Mısır’daki Alman diplomatlarından biriydim. Kahire’den yeni araştırma gezileri düzenledim. 1899’daki yine böyle bir gezi beni Şam’dan Mezopotamya’ya getirdi. Bu gezi Fırat’ın iki kolu olan Balikh ve Habur arasındaydı. Kendini Kürtler ve bedevilerden aldığı destekle güçlendirmiş olan Milli aşireti reisi İbrahim Paşa bu topraklarda hakim konumdaydı. Onun merkezi Urfa ve Mardin arasındaki Viranşehir’di. Gerçekten viran halde olan bu yeri İbrahim Paşa bedeviler için önemli bir ticaret merkezi haline getirmişti. Diğer aşiret reisleri gibi o da Sultan II. Abdülhamit’ten kendi adamlarından süvari birlikleri oluşturma izni almıştı. Bu birlikler Türkler tarafından iyi silahlandırılıyordu. İyi silahlar ve enerjik yapısı sayesinde İbrahim Paşa Habur ve Balikh arasında kalan topraklarda hakimiyetini kurabilmişti. Sadece Urfa ve Mardin gibi büyük şehirdeki insanlar oralardaki büyük Türk garnizonları sayesinde onun korkusu olmadan yaşayabiliyorlardı. Sultan’ın teveccühü sayesinde orada kendi istediği gibi hareket edebiliyordu²²².”

Görüldüğü gibi Oppenheim ile iyi ilişkileri olan Milli Aşireti ve Şammar Aşireti’nin bölgede yağmacılık yapması önemli değilken, bunlar güç kaybedip de Oppenheim’a karşı hasmane bir tutum içerisinde olan Çeçenler bölgeyi kontrol etmeye başlayınca, bu durumdan şikâyet etmeye başlamıştır. Oppenheim’ın bu taraflı anlatısı yüzünden bölgede yaşayan Çerkeslerin ve yerel görevlilerin hem kendi hak ve hukuklarını, hem de devletin kanunlarını korumak için verdikleri mücadele gerektiği gibi anlaşılamamıştır.

Oppenheim’ın bölgedeki yapıyı anlatırken takındığı ikiyüzlü tavrı en güzel anlatan örnek ise Ermeni işçiler yerine bölgedeki aşiretlerden işçi almak istemesi sırasında kendisini göstermiştir.

²²¹ Teichmann, *Faszination Orient*, s. 184-186.

Teichmann, *Faszination Orient*, s.177; Oppenheim, *Tell Halaf*, s.2.

“200 kadar Ermeniye hizmetime aldım ve kazıyla aynı zamanda yaptırmak istediğim evin inşaatı da başladı. Ama sorunlarımızın sonu henüz gelmemişti. Kaymakam ve Çeçenler Ermeni işçileri gözdağı ile korkutmaya çalışıyorlardı ve onları sakinleştirmek kolay değildi. Ermenilerin şartlarını düzeltmek için elimizden gelenin en iyisini yaptık. Kendi hesabımızdan onlar için kendi köylerinden malzeme ve ekmek yapabilmeleri için un getirttik. Fakat bu insanlar hiçbir şekilde müteşekkiri olmadıklarını kanıtladılar ve sürekli zorluk çıkardılar. Şiddetli sıcak yüzünden kuruyan bir duvarın çökmesiyle meydana gelen bir toprak kayması sırasında özellikle inatçılardı. Bu olayda birçok işçi yaralanmış ve genç bir işçi ölmüştü. Ben de bu olayı, Çeçenlere bağlı olmayan ve tam göçebe olarak çadırlarını genelde Cebel el Aziz’in kuzey yamacına kuran Baggarat el Cebel bedevilerinden işçi almak için kullandım. Şeyhleri Muhammed Sultan ile konuştum. Gazi idi (yağmacı).

Bana parlayan gözlerle son zamanlarda yaptığı yağmalardan kazandığı atlar ve develerden bahsetti. Ona kârını sorduğumda ise bu işte kazanıp kaybettiklerinin neredeyse aynı olduğunu söyledi. Bunun ardından ona çok sayıda oğlan ve kızlarından bir miktar işçi almayı teklif ettim. Onun ardından kabilesindeki birçok kişiyi işçi vermeyi kabul etti. İşçilere ödeyeceğim günlüklerin uygun bir kısmını o alacaktı. Bundan başka onun şeref ve şeyh mevkisine uygun görünüşte hediyeler de verecektim. Bu durum şeyhin aklına yattı. İlk kez ondan büyük miktarda bedevi işçi aldık. Bunlar Ermenilerle birlikte çalıştılar. Fakat bir süre sonra, her zaman yaygaracı ve idaresi güç olan Ermenileri Mardin’e geri gönderdim²²³. ”

Görüldüğü gibi Oppenheim’in işine yarayacak olan ve onunla iş yapacak bu aşiret “gazi” idi. Bu aşiretin faaliyetleriyle ilgili hiçbir olumsuzluk bulunmamakta idi. Fakat aynı eylemleri Oppenheim’a karşı olan Çerkesler yaptığıında, bu durum bölgede herkesin korktuğu, en büyük huzursuzluk kaynağı ve yağmacılık olarak yansıtılmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Çerkeslerin yaptıklarını masum göstermek veya bu eylemleri yapmadıklarını iddia etmek değil, Oppenheim’in aynı tarz eylemler arasında kendisini okuyan insanları bilinçli bir şekilde yönlendirme arzusuyla hareket etmesi olmalıdır.

²²³ Teichmann, *Faszination Orient*, s.188-189.

“Çeçenler sayıca çok kalabalık olmamalarına rağmen İbrahim Paşa’nın düşüşünden sonra onun hâkim olduğu bölgede böyle baş belası olmuşlardı. Büyük bedevi aşiretleri hükümetin korkusundan Rasûlayn ve Safh’daki eşkıya yuvalarını yerle bir edemiyorlardı. Rasûlayn çevresindeki zayıflayan aşiretler tamamen Çeçenlere bağımlı olmuşlardı ve onlar tarafından topraklarını onlar için ekmeye zorlanıyorlardı. Bundan dolayı Çeçenlerden ürünlerinin sadece küçük bir kısmını saklayabiliyorlardı. Çalınan mallar Çeçenlere para olarak geri dönüyordu ve onlar bu parayı gerektiğinde müşterilerine(alıcılara-müvekkillerine) küçük avanslar olarak veriyorlardı. Sonuç olarak Şerabin, Naim ve Harb aşiretleri kuşkusuz bir biçimde Çeçenlere bağlanmıştı. Bundan dolayı bu aşiretler Çeçenlerin baskınlarına da eşlik ediyorlardı. Rasûlayn’daki Çeçenler ve kaymakam beni engellemeye çalışıyorlardı ve benim karşımdalardı. Son derece dostça karşılamaya rağmen onların benim girişimimden aşırı bir kazanç sağlama konusunda birbirlerinin müttefiki oldukları çok açıktı²²⁴.”

Yukarıda belirtildiği gibi, Oppenheim’a zorluk çıkarmayan ve ona her türlü yardımı sağlayan aşiretler bu topraklara egemenken, bunların yerini Çeçenlerin alması sonucu Oppenheim durumdan şikâyetçi olmaya başlamıştır. Oppenheim eserinin genelinde Çeçenlerin neden kendisine karşı bu tarz davranışlar sergilediklerini açıklama veya bir neden belirtme gereği duymazken elimizdeki belgelerde bu tutumlarının nedeni daha açık olarak ortaya çıkmaktadır.

Oppenheim açısından Çeçenlerin ya da bölgedeki Osmanlı memurlarının gücünün artması bir sorun teşkil etmiştir, çünkü bu grupların Osmanlı Devleti’ne bağlılıkları konusunda bir tereddüt bulunmamaktadır. Oppenheim her ne kadar bir taraftan bölgedeki aşiretleri Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmeye ve onları halifenin etrafında toplamaya çalışsa da diğer taraftan Almanya’nın bölgedeki ve temasta olduğu aşiretler arasındaki iktasadi varlığını artırmaya çalışmıştır. Oppenheim’ın ilk amacı bölgede bulunan aşiretlerin Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmesini sağlayıp, İngiltere ile temas kurmalarını engellemek olmakla birlikte, aynı zamanda Almanya’nın bölgeye önce iktasadi olarak yerleşebilmesi için gerekli

²²⁴ Teichmann, *Faszination Orient*, s.186-187; Oppenheim, *Tell Halaf*, s. 13-14.

altyapıyı ve ortamı oluşturmaya çalışmıştır. Bu noktada Osmanlı Devleti'ne bağılılıkları konusunda soru işareti bulunmayan etnik unsurların ve kişilerin güç kazanmasını engellemeye çalışmıştır. Almanya'nın bölgede etkisinin artması ile ileride doğrudan temas kuracağı ve gerektiğinde koruyuculuğunu üstlenebileceği aşiretlerin güç kazanmasını ise desteklemiştir.

1.5. Kazının Başlaması ve Ortaya Çıkan Problemler

Oppenheim'in kazı yeri olan Tel Halef'e ulaşması, Zor Mutasarrıfı Celâleddin Bey'in de eleştirdiği üzere, toplamda 5 hafta sürmüş ve ancak 28 Haziran 1911'de kazı bölgesine ulaşabilmiştir. Oppenheim Tel Halef'e varışı ile ilgili olarak kendi eserinde İstanbul'dan alınan kazı izni ve tavsiye yazılarının, merkezden bu kadar uzakta işine hiç yaramadıklarını iddia etmiştir. Bu duruma örnek olarak ise bölgede yaşayan Çerkeslerin, Rasûlayn kaymakamıyla iş birliği içinde kendisine zorluk çıkarmalarını göstermiştir. Rasûlayn'da yaşamakta olan Çerkesleri yağmacı olarak nitelendiren Oppenheim, onların geldiği ilk günden itibaren kendisine kötü davrandıklarını söylemiştir. Oppenheim'in kazı bölgesinden Müze Müdürlüğü'ne gönderilen ilk yazısı Rasûlayn kaymakamını şikâyet etmek için yazılmıştır. Bu yazıda kaymakamın kazıya başlanmasını engellediğini söyleyen Oppenheim, Halil Bey'den kendisine yardım etmesini istemiştir²²⁵.

“İlk önce bana sezdirmeden, gizlice sonradan ise lafi dolandırmadan söyledikleri istekleri şuydu: Tel Halef'in mal sahibi olduğunu iddia eden kişi ile benim aramda arabuluculuk yapacaklar ve kazımı zararsız kabul ettirecekler, ben ise işçilere onların belirlediği abartılı derecede yüksek günlükleri ödeyecektim. Ben çadırımı Tel Halef tepesinin doğusuna doğru kurdum. Ertesi sabah tam ilk kazma vurulacağı sırada kaymakam yanında birkaç Çeçen ve jandarma ile beraber kazı yerine, kazı yapmanın yasak olduğunu bildirmeye geldi.

Benim İstanbul'dan aldığım izin ve Zor Mutasarrıflığı'ndan getirttiğim yazılı emri hiçe sayıyordu. Ben daha önce dikkatli davranıp Tel Halef'in bir kişiye ait olmayıp devletin toprağı olduğunu öğrenmiştim. Kaymakam, Sogh Ahmet isimli bir

²²⁵ Baron Max Oppenheim'dan Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 18 Temmuz 327/ 31 Temmuz 1911 tarihli yazı. AMA. 64/3991-2.

Çeçenin Tel Halef'in kendi toprağı olduğunu iddia ettiğini söyledi ve kazı izninin geçersiz olduğunu açıkladı. Ondan başka Çeçenler de bu tepede hak iddia ediyorlardı. Kazı komiseri Ahmet Dürri Bey'in müdahalesi bir işe yaramadı. Silahlı güç karşısında kazıyı ertelemek zorunda kaldım. Sogh Ahmet kazının devam etmesine izin vermek için fantastik bir meblağ istiyordu.

Bu zorlukların üstesinden dostça gelmek istiyordum, ama yine de hemen en yakın telgraf istasyonunun bulunduğu ve iki gün uzaklıkta bulunan Viranşehir'e bir ulak yolladım. Deyr-i Zor ve İstanbul'a kaymakama gerekli talimatların verilmesi için ricalarda bulundum. Birkaç gün sonra ricalarım gerçekleşti²²⁶. ”

Oppenheim'in eserinde bu şekilde yer alan kazının başlamasına izin vermeme durumu hakkında Ahmet Dürri Bey'in Müze Müdürlüğüne gönderdiği yazıda işin gerçeği daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ahmet Dürri Bey, Oppenheim'in elinde tarihi geçmiş olan ruhsatnameden başka bir ruhsatname olmadığını belirtmiş ve Rasülayn kaymakamının Oppenheim'in elindeki ruhsatnamenin tarihinin geçmiş olması nedeniyle kazının başlamasına izin vermediğini bildirmiştir. Oppenheim'in elindeki ruhsatname kazı için ilk izin aldığı 1909 senesine ait olduğundan, elindeki bu belge ile bölgeye gitmiş ve kazı iznini şifahen 1911 senesinde başlamak üzere uzatsa da bu konuda yerel görevliler bilgilendirilmemiştir. Bu yüzden elinde eski bir ruhsatname olan Oppenheim, Tel Halef'e geldiğinde kazıya başlamasına kaymakam tarafından engel olunmuştur²²⁷. Oppenheim'in şikâyetiyle beraber Ahmet Dürri Bey'in de yazısını alan Müze Müdürlüğü, hemen Zor Mutasarrıflığı'na bir yazı yazarak hafriyatın başlamasındaki gecikmeden haberdar olduklarını ve Oppenheim'in gecikme için göstermiş olduğu mazeretin geçerli sayılarak kabul edildiğini bildirmiştir. Bunun için kazıya başlanmasına engel olunmamasının Rasülayn kaymakamına tebliğ

²²⁶ Teichmann, *Faszination Orient*, s.187; Oppenheim, *Tell Halaf*, s. 14-15.

²²⁷ Müze Müdürlüğü'nden Halep Vilâyetine gönderilen 19 Temmuz 327/ 1 Ağustos 1911 tarihli yazı. AMA. 64/3984-85; Hafriyat Komiseri Ahmet Dürri Bey'den Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 18 Ağustos 327/ 31 Ağustos 1911 tarihli yazı. AMA. 64/3984-85.

edilmesini rica etmiştir²²⁸. Kazının geç başlamasının müzenin bilgisi dahilinde olduğunun anlaşılması üzerine başlamasına izin verilmiştir²²⁹.

Bundan sonra kazı başlamış olsa da problemlerin sonu gelmemiş ve kısa bir süre sonra tekrar iki taraf arasında sorun baş göstermiştir. Bu yeni sorunda Rasülayn kaymakamının kazı konusunda ahali ile aynı fikirde olduğu kazı komiseri Ahmet Dürri Bey'in 20 Eylül 1911 tarihli yazısından anlaşılmaktadır. Ahmet Dürri Bey, bilim adına çok önemli keşiflerin yapılacağı kazı mahalline kaymakamın askerlerle birlikte gelerek işçilerle alakalı bir sorun nedeniyle kazıyı iptal ettiğini belirtmiştir. Kendisinin kaymakamın emrine muhalefet ederek kazıyı devam ettirdiğini ve kaymakamın yeniden gelerek kazıyı durdurduğunu, bu gerilimden korkan işçilerin hesaplarını görerek kazıyı terk ettiklerini eklemiştir. Son iptalden sonra nasıl davranması gerektiğine dair talimat talep eden Ahmet Dürri Bey, kazının böyle sekteye uğratılmasının üzüntü verici olduğunu söylemiştir²³⁰.

Kazının başlamasından yaklaşık iki hafta kadar sonra tekrar müdahale etmek zorunda kalan Rasülayn Kaymakamı Esat Sezai Bey, Oppenheim'in Tel Halef'e gelişinden o ana kadar yaşananları açıkladığı yazısında, Oppenheim'in işçilerle mukavele imzaladığı halde günlüklerini vermediğini, erzak konusundaki taahhütlerini yerine getirmediğini, kazıyı terk etmek isteyenlere ise maiyetindeki mühendis ve tercümanların silah çektiğini ve kırbaça vurduğunu yazmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere Oppenheim da sorunun ne olduğunu açıkça söylemese de özellikle Ermeni işçiler ile sorun yaşadığını ifade etmiş ve onları nankör olmakla suçlamıştır. Ortaya çıkan durumun suçunu Çerkeslerin ve isimlerini vermediği güçlü bedevi aşiretlerinin

²²⁸ Müze Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 20 Temmuz 327/ 2 Ağustos 1911 tarihli yazı. AMA. 64/3991; Müze Müdürlüğü'nden Zor Sancağı Mutasarrıflığına gönderilen 20 Temmuz 327/ 2 Ağustos 1911 tarihli yazı. AMA. 64/3992.

²²⁹ Zor Mutasarrıfı Celâleddin Bey'den Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 22 Temmuz 327/ 4 Ağustos 1911 tarihli yazı. AMA. 64/3992-6; Tel Halef Hafriyat Komiseri Ahmet Dürri Bey'den Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 23 Temmuz 327/ 5 Ağustos 1911 tarihli yazı. AMA. 64/3992-4; Baron Max Oppenheim'dan Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 25 Temmuz 327/ 7 Ağustos 1911 tarihli yazı. AMA. 64/3992-1; Zor Mutasarrıfı Celâleddin Bey'den Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 28 Temmuz 327/ 10 Ağustos 1911 tarihli yazı. AMA. 64/3992-3; Halep Vali Vekili Cemal Bey'den Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 28 Temmuz 327/ 10 Ağustos 1911 tarihli yazı. AMA. 64/3992-5.

²³⁰ Tell Halef hafriyat komiseri Ahmet Dürri Bey'den mevrud 7 Eylül 327/ 20 Eylül 1911 tarihli telgrafname sureti. BOA. DH. İD. 129/2-1-31. Bir önceki bölümde açıklandığı üzere Oppenheim'in adi senet düzenlemek suretiyle arazi satın alması hakkında yapılan şikâyetlerin temelini bu olay oluşturmaktadır. Oppenheim'in kazı yapacağı alandaki özel mülkleri satın almasına izin verilmişken, bunun haricindeki bölgelerde arazi satın almasına müsaade edilmemiştir.

üzerine atan Oppenheim, bu kişiler tarafından tehdit edilen bölge halkının kazıda çalışamaması yüzünden yakın çevrede yaşamakta olan Ermenilerden 200 kadarını çalıştırmak için Tel Halef'e getirttiğini söylemiştir. Bir süre sonra Ermeni işçiler arasında huzursuzluk başladığını söyleyerek, onların sonradan Bedevi işçilerle değiştirildiğini ifade etmiştir. Oppenheim bu durumdan bahsederken Ermeni işçiler arasında bulunan huzursuzluğun sebeplerini açıklamamış ve onlar için yedikleri ekmek için getirtilen unun parasını dahi vermiş olan kendisine karşı nankör olduklarını iddia etmiştir. Böylece Oppenheim'ın dolaylı da olsa değindiği ve Esat Sezai Bey'in açıkça ifade ettiği üzere işçilerle Oppenheim arasında problemler ortaya çıktığı kesin surette anlaşılmaktadır. Esat Sezai Bey yazısının devamında Oppenheim'ın Tel Halef dışına çıkararak bulduğu kişileri zorla istihdam ettiğini ve istibdat devrinde bile böyle bir zulüm görülmediğini bildirmiştir. Kazıyı iptal etmesine sebep olan hadiseyi anlatırken ise kazı mahallinde merdiven kurarak tehlikeli bir vaziyette çalışan amelelerin üzerine toprak düşmesi sonucu 1 kişinin öldüğünü ve 3 kişinin yaralandığını belirtmiştir. Esat Sezai Bey, kazı mahallinde zorla istihdam edildiklerini belirttiği yüzü aşkın Ermeni Katolik ve Süryani Mardinli amelenin şikâyetlerinin zaptiye ve askeri karakol ifadeleriyle sabit olduğunu söylemiştir. Bunlardan 70 kadarının geceleri hareket etmek suretiyle Viranşehir'e ve Mardin'e kaçtıklarını geri kalanların ise istihkaklarının verilmediğini belirtmiştir.

Esat Sezai Bey'in konu hakkındaki yorumu, Oppenheim ve maiyetinde “*cinnet*” derecesinde şiddet bulunduğu ve komiser Ahmet Dürri Bey'in dirayetsiz olduğudur. Oppenheim'ı korumak için görevlendirilmiş olan askerlerin amelelerin hapsinde ve sıkıştırılmasında kullanılmasına izin verildiğinin anlaşıldığını ve durumun üzüntü verici olduğunu söylemiştir²³¹.

Esat Sezai Bey'in bu sözlerinin gerçeği ne kadar yansıttığını anlamak için Oppenheim'ın Tel Halef'le ilgili yazdığı kitabının satır aralarını okumak çok önemlidir. Oppenheim, Esat Sezai Bey'in bu raporundaki bilgiler olmasa hiçbir zaman gerektiği gibi anlaşılamayacak şu cümleleri kitabında kullanmıştır:

²³¹ Rasûlayn Kaymakamı Esad Sezai Bey'in livaya yazdığı 7 Eylül 327/ 20 Eylül 1911 tarihli telgrafname sureti. BOA. DH. İD. 129/2-1-31.

“Tannus Maluf, verdiğim vazifeleri işçiler arasında dağıtırdı ve işçilerim ya da bedeviler bana bir şey söylemek istediklerinde ona müracaat ederlerdi. Tannus ne yazabiliyordu ne de okuyabiliyordu. Hiçbir Avrupa dili de bilmiyordu. Tam bir dağlıydı. İyi yürekliliğine rağmen gözü pek ve yiğitti. Tanıdığım en güçlü insanlardan biriydi. İki işçi kavga ederken birisi diğerinin kafasını parçalamak üzereyken araya giren Tannus iki adamı birer eliyle havaya kaldırıp onları kafa kafaya tokuşturup yere fırlatmıştı. Bu olaydan sonra Tannus’un olduğu yerde hep huzur oldu.”

“Sonunda 550 civarında bedevi işçim vardı. Hepsi çocuk gibilerdi ve öyle de idare edildiler. Hava kötü olduğunda grev yapıyorlardı, sıklıkla meydana gelen fırtınada gözlerine kum kaçtığını bahane ederek ya da bir fesatbaşı daha fazla günlük elde etmek istediği zaman yine bu yola başvuruyorlardı. Ama onları sakinleştirmek ve düzeni sağlamak diğerlerine (Ermenilere) göre çok daha kolaydı.”²³²

Oppenheim’in genel anlatısı açısından hiçbir sorun teşkil etmeyen bu örnek, Esat Sezai Bey’in raporu da göz önüne alındığında, Oppenheim’in işçilere karşı takındığı tutumu daha net ortaya çıkarmaktadır. Açıkça fiziksel şiddete maruz kalan işçilerin, raporda da belirtildiği gibi, memnuniyetsizliklerini belli edip Oppenheim’ı şikâyet etmeleri ve kazı alanından kaçmaları, doğal bir sonuç olarak görülebilir.

İşçilerle yaşanan sorunlar hakkında Ahmet Dürri Bey de Müze Müdürlüğüne bir rapor yazmıştır. Fakat bu raporda o da Oppenheim gibi yaşanan sorunların nedenlerine değinmeden, Esat Sezai Bey’in kazıyı durdurması noktasını ön plana çıkarmıştır. Amelelerin kaymakamın korkusundan kaçtıklarını iddia eden Ahmet Dürri Bey, kaymakamın emrini dinlemeyerek kalan ameleler ile kazıya devam ettirdiğini bildirmiştir. Kazıda çıkan eserlerin gayet önemli olduklarını ekleyen ve yeni çıkan bir eserin özelliklerini anlatan Ahmet Dürri Bey, kaymakamın kazıyı engellemek için sürekli bir bahane ile kendilerine sorun çıkardığını bildirmiştir²³³.

Esat Sezai Bey ise aynı konuyla ilgili yazısında, kendisi tarafından, geldiği andan itibaren her türlü yardım ve kolaylık gösterildiği halde, zaptiye tarafından bile

²³² Teichmann, *Faszination Orient*, s.183, 190; Oppenheim, *Tell Halaf*, s. 17.

²³³ Tel Halef Hafriyat Komiseri Ahmet Dürri Beyden Müze Müdürlüğü’ne gönderilen 7 Ağustos 327/ 20 Ağustos 1911 tarihli yazı. AMA. 64/4184-3,4.

bildirilen bu haksızlıklara karşı, acilen bölgeye düzenli askeri birlikler ve bir fen mühendisinin soruşturma yapması için gönderilmesini istemiştir²³⁴. Kaymakam Esat Sezai Bey, Müze Müdürlüğüne ayrıca yazdığı bir telgrafta komiserin “*henüz bir çocuk olduğunu ve devlet usûlleri ve kanunlarından haberi olmadığını*” söyleyerek Oppenheim ve komiserin uyarılmalarını istemiştir²³⁵. Bu sırada Oppenheim ve Komiser Ahmet Dürri Bey arasındaki ilişkinin mahiyetinden ve Ahmet Dürri Bey’in maaşının Müze Müdürlüğü tarafından değil de Oppenheim tarafından ödenmekte olduğundan habersiz olan Esat Sezai Bey’in verdiği bu bilgiler karşısında durum ciddiyet kazanmış ve Dahiliye Nezareti konuya yakından ilgi göstermiştir.

Oppenheim ise Müze Müdürü Halil Bey’e gönderdiği hususi bir mektupta, kazının başlamasının ardından kısa bir süre içinde çok önemli eserlerin ortaya çıkarıldığını belirttikten sonra, kaymakamın kendisine sürekli sorun çıkardığını ve bu şekilde kazıya devam edemeyeceğini söylemiştir. Bunun için kaymakamın görevden alınması yolunda bir girişim yapılmasını rica eden Oppenheim, Rasûlayn dışında her gittiği yerde yerel görevlilerden gördüğü yardım dolayısıyla fevkalade memnun olduğunu eklemiştir²³⁶. Oppenheim’in bu mektubuna 4 gün sonra cevap veren Halil Bey, hem Maarif Nezareti’nden hem de Dahiliye Nezaretlerinden Zor Mutasarrıflığı’na emir verdirildiğini ve kaymakamın bundan sonra sorun çıkarmayacağını yazmıştır²³⁷.

Fakat durum Halil Bey’in öngördüğü gibi gelişmemiştir. Esat Sezai Bey’in önerdiği ve bölgeye bir askeri birlik ile beraber soruşturma heyeti gönderilmesi teklifine Dahiliye Nezareti, Zor Mutasarrıfı Celâlettin Bey’i olayı soruşturmakla

²³⁴ Rasûlayn Kaymakamı Esad Sezai Bey’in livaya yazdığı 7 Eylül 327/ 20 Eylül 1911 tarihli telgrafname sureti. BOA. DH. İD. 129/2-1-31; Rasûlayn Kaymakamlığından Viranşehir vasıtasıyla 17 Teşrin-i evvel 327/ 30 Ekim 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti’ne gönderilen telgraf. BOA. DH. İD. 129/2-1-23-1, 2, 3; Rasûlayn Kaymakamı Esat Sezai Bey’den Müze Müdürlüğü’ne gönderilen 17 Ağustos 327/ 30 Ağustos 1911 tarihli yazı. AMA. 64/4184-5,6; Teichmann, *Faszination Orient*, s. 188-189.

²³⁵ Rasûlayn Kaymakamlığından Müzehane Müdüriyeti’ne gönderilen 7 Eylül 327/ 20 Eylül 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-31. Esat Sezai Bey’in bu noktada kastettiği şey Ahmet Dürri Bey’in 19 yaşında olması ve daha önce böyle bir görevde bulunmamış olmasıdır.

²³⁶ Baron Max Oppenheim’dan Müze Müdürü Halil Bey’e gönderilen 25 Ağustos 327/ 7 Eylül 1911 tarihli yazı. AMA. 64/3992-7.

²³⁷ Halep Maarif Müdürü Vekili Ahmet Şükrü Bey’den Müze Müdürlüğü’ne gönderilen 25 Ağustos 327/ 7 Eylül 1911 tarihli yazı. AMA. 64/ 3897; Müze Müdürlüğü’nden Zor Mutasarrıflığı’na gönderilen 14 Eylül 327/ 27 Eylül 1911 tarihli yazı. AMA. 64/4181.

görevlendirerek cevap vermiştir. Bu sırada olayın ciddiyetini kavrayan Oppenheim, eserinde belirttiğimiz gibi Viranşehir'e ulak yollayarak İstanbul'a ricada bulunduğunu yazmış olsa da, ikinci kez Halil Bey'e mektup göndermek suretiyle sürece dahil olmuştur. Oppenheim, kazı yerindeki kazaya değinmeden, Rasülayn kaymakamının kazı yerine gelerek kazıyı men ettiğini ve ayrıca yaptırmakta olduğu bina için imal etmekte olduğu kerpiçlerin yapımına da izin vermediğini (ki Oppenheim bu kerpiçleri yaptırmak için daha önce belirtilen Ahmet Bey'in arazisini kullanmakta idi) belirtmiştir. Kış mevsiminin yaklaşmakta olduğunu söyleyen Oppenheim yağmurların başladığı vakte kadar yaptırmakta olduğu binanın inşaatının bitmemesi halinde, bütün kazının tehlikeye gireceğini ve kaymakamın bu tutumu karşısında yardım istediğini bildirmiştir. Kazı sırasında ortaya çıkardığı bir eserin özelliklerinden ve kazının ne kadar faydalı olacağından bahsettikten sonra, her gün ve gece hayatlarının tehlikede olduğunu iddia etmiş ve daha sonra kaymakama verilecek emrin ayrıca kendisine iletilmesini de istemiştir²³⁸. Buradan da açıkça anlaşıldığı üzere Oppenheim İstanbul'a ricada bulunarak hallettiğini söylediği meselede, Halil Bey'e gönderdiği mektupta onu açıkça yanlış yönlendirmiş ve istediğini elde etmek için, kazının güzel sonuçlar vermeye başladığını söylemiştir.

Oppenheim'ın bu mektubunun ardından Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne uzun bir yazı gönderilmiş ve bu yazıda Oppenheim'ın kaymakam tarafından kendisine gösterilmekte olan kötü muamele karşısında kazıya devam edemeyeceğini bildirdiği iletilmiştir. Maarif Nezareti, daha önce Zor Mutasarrıflığı'na göndermiş olduğu bir telgrafta, Rasülayn kaymakamının ikaz edilmesini ve kazıya engel olunmamasını istemiş olduğunu belirtmiştir. Buna rağmen, kaymakamdan ve mutasarrıftan, Müze Müdürlüğüne gelen telgraflarda ise, kazı yerinde kazının kesilmesini gerektirecek derecede usulsüzlük ve uygunsuz davranışlar bulunduğu iddia edilmekte olduğunu yazmıştır. Maarif Nezareti bu durumdan kaymakamın, Oppenheim ile kazı komiserini, Oppenheim ile kazı komiserinin ise kaymakamı sorumlu tuttuğunu belirterek bu kadar masraf ederek ve külfete katlanarak resmi izin ile böyle “*ücrâ*” bir yerde kazı yapmakta olan ve Osmanlı müzeleri için çok kıymetli

²³⁸ Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 17 Eylül 327/ 30 Eylül 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-28; Tel Halef Hafiri Baron Oppenheim tarafından 18 Eylül 327/ 1 Ekim 1911 tarihinde gönderilen telgrafname suretidir. BOA. DH. İD. 129/2-1-29.

eserler çıkarmakta olan birine karşı kötü davranılması ile kazının yarım bırakılmasının en basit tabirle çok çirkin durduğunu söylemiştir. Ayrıca kazının yarım kalması durumunda Osmanlı müzelerinin birçok değerli eserden mahrum kalmasının yanında, bir de Oppenheim'a tazminat ödenmesi gerekeceğini belirterek, olayın bir an önce araştırılarak, kazının devamına engel olan durumların hemen ortadan kaldırılması ve bu oluşan durumda suç kimdeyse adil bir şekilde yürütülecek soruşturma sonucunda ortaya çıkarılmasıyla sorumluların cezalandırılması istenmiştir²³⁹.

Oppenheim'ın kazıya devam edebilmesi için gerekli şartların sağlanmasını isteyen bu uzun yazıdan 5 gün sonra, Müze Müdürlüğü de aynı manaya gelecek olan ve yapılan kazının önemini belirten yine uzunca bir yazıyı Dahiliye Nezareti'ne göndermiştir. Temelinde Oppenheim'ın Halil Bey'e gönderdiği mektup olan bu yazıda, Oppenheim'ın yıllar önce kendi keşfettiği Hititlere ait harabelerde kazı yapmak için gerekli izni Osmanlı Devleti'nden alarak ve büyük masraf ederek başlamış olduğu kazıda, daha en başından itibaren Rasülayn kaymakamının kötü muamelesine maruz kalmasına rağmen, kısa süre içinde çok nadir ve önemli eserleri keşfettiği belirtilmiştir. Kazının sonuna kadar keşfedilecek eserlerin müze için çok değerli olacağı belirtilerek, aynı zamanda büyük bir servet değerinde olacağı da eklenmiştir. Buna rağmen Rasülayn kaymakamı tarafından çıkarılmakta olan zorlukların bertaraf edilmesi hakkında gerek Maarif Nezareti'ne gerek Zor Mutasarrıflığı'na ve gerekse kaymakamın kendisine defalarca uyarılarda bulunulmuş olmasına rağmen, kaymakamın bu uyarıları dikkate almayıp bildiği gibi davranmaya ve kazıya engel olmaya devam ettiğinin ve böyle giderse kazının tamamen tatil edileceğinin, hem kazı komiseri hem de Oppenheim tarafından yazılan mektuplardan anlaşıldığı açıklanmıştır. Oppenheim'a kolaylık gösterilmesi yerine, zorluk çıkarılmaya devam edilmesinin çirkin olduğu ve bu durumun devamı halinde hükümetin de bazı zorluklarla karşılaşma ihtimali olduğu belirtilen yazıda, kazının devamı istenmiyorsa bunun kendilerine bildirilmesi istenmiştir. Eğer böyle bir durum söz konusu değil ise de gerekli memurlara sorunun çözülmesi için kati emir verilmesi

²³⁹ Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Eylül 327/ 2 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-30; Müze Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 14 Eylül 327/ 27 Eylül 1911 tarihli yazı. AMA. 64/4184-1,2.

rica edilmiştir²⁴⁰. Bu yazılardan açıkça anlaşıldığı üzere hem Maarif Nezareti hem de Müze Müdürlüğü Oppenheim'ın kendilerine ilettiği bilgileri doğru olarak kabul etmişler ve hem komiserin hem de Oppenheim'ın kazıdan çıkan eserlerle ilgili verdiği ayrıntılı bilgilerden kazının çok verimli olduğu değerlendirmesini yapmışlardır. Bu yüzden kazı boyunca karşılaşılabilecek olan problemlerin insanî ve hukukî boyutu bu kurumlar tarafından ikinci plana atılmış ve öncelik, kazının tamamlanarak çıkan eserlerin müzeye teslim edilmesine verilmiştir. Oppenheim'ın kendisinden kaynaklanan bu tarz sorunlarda bile onun sözcüsü gibi hareket edip, onu korumuşlardır. Oppenheim'ın açıkça haksız olduğu bu durumda bile kendisini destekleyen yetkililer, onun bölgede daha rahat ve istediği gibi hareket ederek yerel görevlilere baskı yapmasını kolaylaştırmışlardır.

Maarif Nezareti ve Müze Müdürlüğünün, kazının yarım kalması durumunda, Oppenheim'a tazminat ödenmesi gerekeceğini ve çıkarılan zorlukların devam etmesi halinde, hükümetin de zor durumda kalabileceği öngörüsünü de içeren bu yazılar üzerine Dahiliye Nezareti, Zor Mutasarrıflığı'nı uyararak, kazıya engel olan problemlerin bir an önce çözülmesini ve “*Osmanlı müzelerinin menfaati için çalışmakta olan*” Oppenheim'a, kolaylık gösterilmesi isteğini göz önünde tutularak, soruşturma yapılmasını ve elde edilecek sonucun kendilerine bildirildikten sonra, ona göre hareket edilmesini istemiştir²⁴¹.

Hem Maarif Nezareti'nin hem de Müze Müdürlüğü'nün bu uzun yazılarında görüldüğü gibi, bölgede yaşanan sorunlarda, Oppenheim'ın ve Alman Konsolosluğu'nun yazdığı ve içerisinde eksik ve yanlış bilgilerin bulunduğu mektupların etkisi büyük olmuştur. Bu örnekte kaymakam ile mutasarrıfın görüşleri

²⁴⁰ Müze Müdüriyetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Eylül 327/ 7 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-32.

²⁴¹ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 24 Eylül 327/ 7 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-27. Ayrıca Müze Müdüriyeti'nin belirttiği gibi kazıdan çıkarılacak eserlerin büyük bir servet oluşturacağını ve Oppenheim ile yapılan anlaşma gereği çıkarılan bütün eserlerin Müzeye ait olacağından, Oppenheim'ın bu şekilde desteklenmesi Müze açısından uygun görünmektedir. Oppenheim ise kazının nasıl bir zenginliğe sahip olduğunu ve kazıdan elde edeceği kazançları çok önceden hesaplamış ve buna göre planlı bir şekilde hareket etmiş gibi görünmektedir. Ne kazı için aldığı imtiyazda ne de bundan sonra, Müze ile olan görüşmelerinde şüphe uyandırmamak için kazıdan çıkan eserlerden kendisine bir pay verilmesi konusunu gündeme getirmemiş olan Oppenheim, ileride görüleceği üzere kazıyı kendi açısından yeterli gördüğü ve sonuna yaklaşıldığını hissettiği 1913 yılının yazında müzeye defalarca başvurarak eserlerden bir kısmının kendisine verilmesini istemiştir.

ve düşünceleri dikkate alınmamış, kazının durdurulmasını gerektiren ve bizzat Oppenheim'dan kaynaklanan problemlerde, yerel görevlilerin müdahale etmesi ve asayişin sağlanması istenmemiştir. Oppenheim'ın serbest bir şekilde, istediği gibi davranmasının ve bunu da Osmanlı Devleti'nin en yüksek makamdaki yetkililerinin doğrudan onayını alarak yapmasının önü açılmıştır. Oppenheim bu onayı alırken, daha önceki raporlarında ve daha sonra Tel Halef'le ilgili eserini yazarken olduğu gibi, durumu kendi istediği şekilde çarpıtmaktan ve muhataplarını istediği tarafa doğru yönlendirmekten çekinmemiştir. Bunu yaparken Almanya Konsolosluğu'nun da yardımını almış ve benzer şeyleri ileri sürdükleri mektuplarında değindikleri noktalarla Osmanlı yetkililerinin dikkatini gerçek durumdan uzaklaştırarak ikna etmeyi başarmışlardır.

Sonunda Almanya Halep Konsolosluğu'nun yanında Maarif Nezareti ve Müze Müdürlüğü'nün baskıları sonuç vermiş ve böylece kazının devam etmesinin önü açılmıştır. 21 Ekim 1911'de kazı komiseri Ahmet Dürri Bey, Zor Mutasarrıflığı'na kazının devam etmeye başladığını haber vermiştir²⁴². Kazı yeniden başladıktan sonra problemler sona ermemiş, Oppenheim'ın bu sefer, Tel Halef dışında ve etrafında bulunan surları kazmaya başlayarak kazı alanını oldukça genişletmesi üzerine, Müze Müdürlüğü'ne başvurulmuş, Oppenheim'ın izni bulunmayan yerlerde kazı yapmasına müsaade edilmemesi gerektiği bildirilmiştir. Rasûlayn Kaymakamlığı'ndan gelen yazıda Oppenheim'ın surları kazma bahanesiyle çevrede bulunan diğer tepeleri de kazmaya başladığı bildirilmiştir. Buralarda kazı yapmaya izni olmaması nedeniyle, asıl kazı yerinden uzak bu yerlerde kazı yapması karşısında nasıl davranılacağını soran kaymakamlığa gelen cevapta, Müze Müdürlüğü, Oppenheim'ın surları kazmasına da izin verilmesini istemiş, bu bölgede kazı izni bulunmamasına rağmen engellenmemesini rica etmiştir²⁴³. Bu sırada Oppenheim tarafından başka bir mevzu

²⁴² Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 12 Teşrin-i evvel 327/ 25 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-43. Dahiliye Nezareti 29 Ekim 1911'de bu bilgiyi Müze Müdüriyeti ve Maarif Nezareti'ne iletmıştır. Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Maarif Nezareti ve Müze Müdüriyetine gönderilen 16 Teşrin-i evvel 327/ 29 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-42.

²⁴³ Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen yazıda kazı haritasının gönderildiği belirtildikten sonra, bu harita haricinde olsa da Tel Halef yakınlarında Oppenheim'ın gerekli gördüğü yerlerde kazı yapmasına izin verilmesi rica edilmiştir. Halil Bey, Oppenheim'ın yaptığı kazılarda çıkan eserlerin müzeye oldukça faydalı olacağını söylemiştir. Müze Müdürlüğü'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 23 Kanun-u Sani 327/ 5 Şubat 1912 tarihli yazı. AMA. 64/4551; Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen

hakkında yapılan şikâyetle bahsi geçen kazının devamına engel olunduğu yolundaki iddiaya cevap veren Zor Mutasarrıfı Celâleddin Bey, kazının devam etmekte olduğunu ve kazının engellenmekte olduğuna dair kendisine ulaşan bir şikâyetin olmadığını ve yine yaptırdığı soruşturmada bu şekilde bir sorunla karşılaşmadığını belirtmiştir²⁴⁴. Yine bu şikâyet üzerine Rasûlayn Kaymakamı Esat Sezai Bey de yaptığı açıklamada kazıya ilk başlandığı zaman yaşanan olayların çözümünün ardından başka bir engelleme yapılmadığı ve bunun bir önceki bölümde açıklanmış olan arazi meselesinin abartılması olduğunu belirtmiştir²⁴⁵.

Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği dragomanlarından Edgar Ander'in Şubat 1912'de kazı mahallini ziyaret ettikten sonra yazdığı yazıdan da açıkça anlaşılacağı üzere, Oppenheim yerel görevlileri merkezden emir verdirmek suretiyle bastırmış ve sindirmiştir:

“Yerel görevlilerle yaşanmış olan sorunlardan sonra, kazının başarılı devam etmesinin de etkisiyle güzel bir atmosfer var. 6 kişilik kazı ekibi birbiriyle uyumlu çalışıyor. Diğer kazılarda görülenin aksine Türk kazı komiseriyle bir anlaşmazlık bulunmamaktadır. Aksine Oppenheim'in olabilecek en fazla serbestliğe sahip olduğu anlaşılmıştır”²⁴⁶.

1 Teşrin-i sani 327/ 14 Kasım 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-54; Oppenheim Berlin'den Halil Bey'e gönderdiği bir mektupta Tel Halef etrafındaki yedi tepede daha kazı yapmak için izin istemiştir. Tel Halef'in eskiden oldukça büyük bir şehir olduğunu belirten Oppenheim sadece Tel Halef'te yapılan kazının buradaki Hitit yerleşimini anlamak için yeterli olmadığını söylemiştir. Berlin'deki Oppenheim'dan Halil Bey'e gönderilen 29 Temmuz 1912 / tarihli yazı. AMA. 64/5114-1.

²⁴⁴ Zor Mutasarrıfı Celâleddin Bey, Oppenheim'in kazı yapacağı bölgenin kesin sınırlarının kendisine bildirilmesini istemiştir. Oppenheim'in ruhsatnamesinde yer almayan bölgelerde kazı yapmaya başlaması Esat Sezai Bey tarafından engellense de Müze Müdüriyeti buna izin verilmesini ve bir sakınca olmadığını söylemiştir. Halil Bey tarafından Zor Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen yazıda ise Tel Halef kazısının önemi nedeniyle buradan müzeye oldukça değerli eserlerin geleceği belirtildikten sonra Oppenheim'a her türlü yardımın gösterilmesini istemiştir. Müze Müdürlüğü'nden Zor Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen 9 Kanun-u Sani 327/ 22 Ocak 1912 tarihli yazı. AMA. 64/ 4519; Zor Maarif Müdürü Muharrem Bey'den Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 13 Kanun-u Evvel 327/ 25 Aralık 1911 tarihli yazı. AMA. 64/4551-2; Zor Mutasarrıfı'ndan Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 19 Kanun-u Evvel 1327/ 1 Ocak 1912 tarihli yazı. AMA. 64/4551-1; Zor Mutasarrıfı Celâleddin Bey'den Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 8 Kanun-u Evvel 327/ 21 Aralık 1911 tarihli yazı. AMA. 64/4567; Zor Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine gönderilen 16 Teşrin-i sani 327/ 29 Kasım 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-57.

²⁴⁵ Rasûlayn Kaymakamlığı'ndan alınan 27 Teşrin-i sani 327/ 10 Aralık 1911 tarihli tahrirat suretidir. BOA. DH. İD. 129/2-1-65.

²⁴⁶ Teichmann, *Faszination Orient*, s.60, 61.

Oppenheim'in Tel Halef'e gelmesinden sonra yaşanan sorunlarda dikkat edilmesi gereken nokta Oppenheim ve Ahmet Dürri Bey'in sürekli kendilerine sorun çıkardığını iddia ettikleri Rasûlayn kaymakamı Esat Sezai Bey'in her seferinde farklı bir konu üzerinde ve haklı olarak kazıya müdahale etmesidir. Hukuka ve kanuna aykırı olarak hiçbir müdahalede bulunmamış olan Esat Sezai Bey haklı olduğunun bilincinde olarak dışarıdan bir soruşturma yapılmasını da istemiştir. Oppenheim'in Tel Halef'e gelişiyile başlayan süreçte ilk olarak geçerli bir ruhsatnamesi olmaması nedeniyle sorun yaşanmış ve doğal olarak ruhsatname olmadan kazı yapılmasına Esat Sezai Bey engel olmuştur. Müze Müdürlüğü'nün gerekli açıklamayı yapmasından sonra ise kazının başlamasına engel olunmamıştır.

Bundan iki hafta sonra kazı bölgesinde meydana gelen bir göçük nedeniyle bir işçinin vefat etmesi ve birçok işçinin çalışma şartlarından şikâyet ederek yeminli ifade vermesi üzerine kazı alanına giderek kazıyı durduran Esat Sezai Bey'e, yine Müze Müdürlüğü vasıtasıyla emir verdirilerek geri adım atması sağlanmıştır.

Daha sonra Oppenheim'in bir kazı evi inşa ettirmek için gerekli malzemeleri Rasûlayn'da oturan bir kişinin arazisinden temin etmek istemesi ve onun arazisini gerekli malzemelerin üretiminde kullanması üzerine sorun yaşanmıştır. Esat Sezai Bey, bu olayda iki taraf arasında arabulucu rolü oynamışsa da iki tarafın da birbirini İstanbul'a şikâyet etmelerine engel olamamıştır.

Oppenheim'in Tel Halef'e geldiği ilk iki ay içerisinde yaşanan son problem, kazısını Tel Halef'in çevresinde bulunan surları ve etraftaki diğer tepeleri kazmak üzere genişletmek istemesi üzerine yaşanmıştır. Ruhsatnamesi sadece Tel Halef'i kapsayan Oppenheim'in bu hareketine engel olan Esat Sezai Bey, yine şikâyet edilmiştir. Müze Müdürlüğü'nün Oppenheim'in diğer tepeleri ve surları kazmasında bir sakınca olmadığını belirtmesi ve izin verilmesini istemesi üzerine Esat Sezai Bey de engel olmayı bırakarak kazının genişletilmesine izin vermiştir²⁴⁷.

²⁴⁷ Hafriyat komiseri Ahmet Dürri Bey'den Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 17 Eylül 327/ 30 Eylül 1911 tarihli yazı. AMA. 64/4219-2; Baron Oppenheim'dan Müze Müdürü Halil Bey'e gönderilen 18 Eylül 327/ 1 Ekim 1911 tarihli yazı. AMA. 64/4219-3; Zor Maarif Müdürü Muharrem Bey'den Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 19 Eylül 327/ 2 Ekim 1911 tarihli yazı. AMA. 64/4214-15; Zor Mutasarrıfı Celâleddin Bey'den Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 19 Eylül 327/ 2 Ekim 1911 tarihli yazı. AMA.

Görüldüğü üzere Oppenheim'ın bölgeye gelmesinden itibaren kısa bir süre içerisinde birbirinden farklı birçok problem yaşanmış ve bunların hiçbirisinde yerel görevlilerin bariz bir hatası bulunmamış tersine kazı ekibinin ve Oppenheim'ın yanlış davranışlarının payı büyük olmuştur. Bütün sorunlarda Müze Müdürlüğü'nün tam desteğine sahip olan Oppenheim 10 Ekim 1911 tarihinde Halil Edhem Bey'e gönderdiği telgrafta Rasülayn kaymakamı Esat Sezai Bey ile aralarının düzeldiğini bildirmiştir²⁴⁸.

Oppenheim'a Tel Halef çevresinde bulunan surları ve etraftaki tepeleri de kazma izni verilmesinin ardından, kazının hızlı bir şekilde devam ettiğini, Ahmet Dürri Bey'in, çıkan eserlerin kayıtlarına ve korunmasına tek başına yetişemediği için kendisine bir yardımcı gönderilmesini istemesinden anlamaktayız²⁴⁹. Zor Maarif Müdürlüğü aracılığıyla bu isteğini Halil Bey'e ileten Ahmet Dürri Bey, 250'den fazla işçiyle devam eden kazıya Oppenheim'ın yanındaki mühendislerin yetişemediği için iki mühendis daha geleceğini belirtmiştir²⁵⁰. Fakat Maarif Nezareti kazı ne kadar büyük olursa olsun şimdiye kadar işlerin hep tek komiserle yürütüldüğünü, bütçelerinde kazı komiserliği için bütçe bulunmayıp, komiserlerin maaş ve yolluklarının kazıyı yapanlar tarafından ödendiğini belirterek daha önce hiçbir örneği görülmemiş olan komiser yardımcılığı için Oppenheim'a tekrar müracaat edilemeyeceğini bildirmiştir. Kazı komiserinin gerçekten zorlanması ve işlerini yetiştirememesi durumunda, kendisine yerel hükümet tarafından yardım edilmesi rica edilmiştir²⁵¹. Böylece kazı komiseri Ahmet Dürri Bey'in, Oppenheim'ın Maarif

64/4214-15-1; Müze Müdürlüğü'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Eylül 327/ 7 Ekim 1911 tarihli yazı. AMA. 64/4219-1.

²⁴⁸ Baron Max Oppenheim'dan Müze Müdürü Halil Edhem Bey'e gönderilen 28 Eylül 327/ 10 Ekim 1911 tarihli yazı. AMA. 64/959-2.

²⁴⁹ Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 13 Kanun-u evvel 327/ 26 Aralık 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-62; Tel Halef'te 300 ameale ile devam etmekte olan kazıda birçok önemli eserin ortaya çıkarılmakta olduğunu belirten kazı komiseri Ahmet Dürri Bey, kendisine acilen bir yardımcı gönderilmesini istemiştir. Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Maarif Nezareti Vekaletine gönderilen 18 Kanun-u evvel 327/ 31 Aralık 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-61.

²⁵⁰ Zor Maarif Müdürlüğü'nden Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 12 Kanun-u Evvel 1327/ 25 Aralık 1911 tarihli yazı. AMA. 64/1272.

²⁵¹ Maarif Nezaretinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 28 Kanun-u evvel 327/ 10 Ocak 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-69; Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Zor Mutasarrıflığına gönderilen 1 Kanun-u sani 327/ 14 Ocak 1912 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 129/2-1-68; Müze Müdürlüğü'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 22 Kanun-u Evvel 327/ 4 Ocak 1912 tarihli yazı. AMA. 64/ 4489; Tel Halef'e bir komiser yardımcısı atanması isteği, tarihsiz. AMA. 64/ 4489-1.

Nezaretî'ne ve Müze Müdürlüğü'ne her başvurusunda olay yerinde olup, olan biten her şeyden haberdar olmasına rağmen, birebir Oppenheim'ın söylediklerinin aynısını söylemesi ve onun her şikâyetinde kendisini destekleyip, yerel görevlileri şikâyet etmesinin nedeni Zor ve Rasûlayn'daki yerel görevliler açısından da ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu yazışma sayesinde Zor Mutasarrıflığı da durumdan ilk kez haberdar olmuştur.

Oppenheim'ın kaymakamla arasının düzeldiğini beyan etmesine rağmen, Maarif Nezaretî ve Müze Müdürlüğü aracılığıyla yerel görevlilerin ve bölgede yaşayan halkın şikâyetleri, kazı süresi boyunca devam etmiş, bunun sonucunda Rasûlayn kaymakamına birçok uyarı yapılmıştır. Yine Oppenheim'ın ileride görüleceği üzere yaptırdığı bina ilgili bir şikâyeti üzerine, 18 Şubat 1913 tarihinde Maarif Nazırı Şükrü Bey, Dahiliye Nezaretî'ne yazdığı bir yazıda, daha önce birçok defa Rasûlayn Kaymakamlığı ile Zor Mutasarrıflığına, Oppenheim'a yardımcı olmaları konusunda yazılar yazılmış ise de bu isteklerin tamamen sonuçsuz kaldığını belirtmiştir. Şükrü Bey, kendisine ulaşan bilgilere göre, Oppenheim'ın Tel Halef'te her türlü zorluğa maruz bırakıldığını, oysa kendisinin bu “*ücre ve medeniyetten uzak*” yerde her türlü fedâkarlığa katlanarak, memlekete çok kıymetli eserler kazandığını açıklamıştır. Bu yüzden, en azından bundan sonra devletin şanına yakışır şekilde himaye edilmesi ve bölgede yaşayan Çerkeslerin tecavüzlerine ve saldırılarına karşı, gerekli görülmesi halinde jandarma ve asker gönderilerek korunması için bölge memurlarına emir verilmesini istemiştir. Aksi halde, yani Osmanlı Hükümeti bu surette Oppenheim'ı koruyamayacak ise kötü bir durumla karşılaşmamak adına, kendisine kazıyı bırakmasının tebliğ edileceğini ve acilen yapılanlar ve yapılacaklar hakkında bilgi verilmesini istemiştir²⁵².

Oppenheim'ı korumak ve Çeçenlerin Oppenheim'a olan saldırılarını durdurmak için kazı yerine asker ve jandarma getirilmesini isteyen bu yazı üzerine, herhangi bir soruşturma yaptırmak istemeyen Dahiliye Nezaretî'nde, bu konuyla ilgilenen

²⁵² Maarif Nezaretî'nden Dahiliye Nezaretî'ne gönderilen 5 Şubat 328/ 18 Şubat 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-122.

Muhaberat-ı Umumiye Dairesi İkinci Şubesi, Zor Mutasarrıflığından bu isteğin hemen yerine getirilmesini istemiştir²⁵³.

1.6. Oppenheim'in Kazı bölgesine İnşa Ettirdiği Bina Meselesi

Rasûlayn kaymakamı tarafından kazı ilk kez durdurulduğu sıralarda Oppenheim'in yaptırmak istediği binanın inşaatının da engellenmesi üzerine, Zor Mutasarrıflığı bir soruşturma başlatmış ve bu soruşturmanın sonucunda iki taraf arasında yaşanan problemlerin temelini tespit etmiştir. Buna göre, durumu izah ederek, bundan sonra nasıl davranılması gerektiğine dair Dahiliye Nezareti'nden talimat isteyen mutasarrıflık yazısında, Oppenheim'in kazı yapacağı yerde, kendisinin ve yanında çalışan işçilerin konaklaması için, binalar yaptırmak zorunda olduğu kabul edilmiştir. Oppenheim'in ilk geldiği zaman Mutasarrıf ile olan görüşmesinde, bu amaçla geçici barakalar inşa etmesine izin verileceğinin kendisine ve Rasûlayn Kaymakamlığı'na bildirildiği eklenmiştir. 4 Eylül 1911 tarihli Dahiliye Nezareti yazısında, Oppenheim'in resmi izin olmadan bina inşa etmemesi gerektiği bildirildiğinden, bunun için girişimlerde bulunan Oppenheim ile Halep Almanya Konsolosluğu'nun mektuplarında, yapılacak binanın kazı bittikten sonra Osmanlı Hükûmeti'ne terk edileceğinin yazılmış bulunduğu, ayrıca mektuplarda, binanın 10 odadan ibaret bulunacağı belirtildiği halde, daha büyük bir bina yapıldığının anlaşılması üzerine, inşaatın Rasûlayn kaymakamı tarafından durdurulduğu bildirilmiştir. Problemin çözülebilmesi için bu binanın ne kadar büyüklükte ve ne tarzda inşa edileceğinin açıkça kendisine bildirilmesini isteyen Zor Mutasarrıfı

²⁵³ Dahiliye Nezareti'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 11 Şubat 328/ 24 Şubat 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-121; Bu sırada devam etmekte olan Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savunduğu Çatalca hattını geçemeyen Bulgaristan'ın mütareke isteğini kabul etmesi üzerine toplanan Londra Konferansında Rusya'nın savaşın devam etmesi durumunda Kafkaslardan ilerleyeceği tehdidinde bulunmasına karşı Almanya devreye girmiş ve Rusları tehdit ederek Osmanlı Devleti aleyhine gelişebilecek bir felaketi önlemiştir. Konferansın devam ettiği sırada Bab-ı Ali Baskını ile hükûmete İttihat ve Terakki Partisi tarafından el konulması mütarekenin bozulması ve Osmanlı ordularının Edirne üzerine yürümeleri ile sonuçlanmıştır. Özellikle Londra Konferansı sırasında Almanya'nın takındığı tutum, Osmanlı Hükûmetini Oppenheim'a karşı daha tavizkar olmaya yöneltmiş ve onun yüzünden iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulması istenmemiştir. Bu yüzden Oppenheim'in açıkça haksız olduğu bu durumda bir soruşturma bile yapılmasını istemeyen Dahiliye Nezareti sadece onun isteklerinin yerine getirilmesini ve konunun daha da büyümemesini istemiştir. *Türk Dış Politikası (1830-1989)* ed. Serkan Kekevi, Yunus Emre Tekinsoy, İsmet Türkmen, s. 304.

Celâleddin Bey, karar verilirken Oppenheim'in yanında çok sayıda işçinin çalışmakta olduğunu ve bunların da konaklamalarının düşünülmesi gerektiğini eklemiştir²⁵⁴.

Fakat Celâleddin Bey'in, Zor'da yani Rasûlayn'a oldukça uzak bir mesafede bulunuyor oluşu, durumu değerlendirmesinde kendisi için bir dezavantaj oluşturmuştur. Çünkü Oppenheim'in inşa ettirmek istediği bina, sadece kendisi ve maiyetinin konaklaması için kullanılacaktı. İşçilerin inşa edilecek binada konaklaması hiçbir zaman söz konusu olmamış, onlar kazı yerine yakın yerlerde çadırlarda konaklamışlardır.

Zor Mutasarrıflığı'nın durumu anlatan yazısından 3 gün sonra, yani 7 Ekim 1911 tarihinde, Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği araya girerek, Hariciye Nezareti'ne yazdığı yazıda, Tel Halef'te kazı yapma izni bulunan Oppenheim'in, fiziksel durumunun ve sağlığının çadırda kalmasına müsaade etmemesinden dolayı, Zor Mutasarrıflığı'na müracaat ederek, kazı yerinde küçük bir bina yaptırmak için izin aldığını belirtmiştir. Bunun üzerine başlayan inşaatın bitmesine 15 gün kala ise Rasûlayn kaymakamı tarafından inşaatın durdurulduğunu sefaretin haber aldığı bildirilerek, hiçbir sebebe dayanmadığı iddia edilen bu kararın gerekli memurlara emir verilerek hemen bozulması istenmiştir²⁵⁵. Müze Müdürlüğü'nin de aynı günlü yazısında, Oppenheim'a zorluk çıkaran memurların bu tutumlarına bir son verilmesi ve Oppenheim'in kendisi ve çıkan eserleri korumak için inşa ettireceği binanın, bir mecburiyet olduğu ve birçok örneklerinin daha önceki kazılarda bulunduğu belirtilerek, bu konudaki engellemelere bir anlam verilemediği belirtilmiştir²⁵⁶.

Osmanlı Devleti görevlilerinin nasıl yanıltıldığına güzel bir örnek oluşturan bu olayda, Zor Mutasarrıflığı'na Oppenheim ve Halep Alman Konsolosluğu tarafından yazılan mektuplarda, yapılacak binaların Oppenheim ve yanında çalışan işçiler için inşa edileceği söylenmişken, İstanbul Alman Büyükelçiliği, Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu yazıda, binanın artık çadırda kalmasına vücudu izin vermeyen

²⁵⁴ Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 21 Eylül 327/ 4 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-26-1,2; BOA. HR. İD. 1445/47-4.

²⁵⁵ Almanya Sefareti'nden alınan 21 Eylül 327/ 4 Ekim 1911 tarihli karar. BOA. HR. İD. 1445/47-1.

²⁵⁶ Müze Müdürlüğü'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Eylül 327/ 7 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-32.

Oppenheim'ın konaklaması için inşa edileceği belirtilmiştir. Müze Müdürlüğü ise müdahale ederken, binanın kazıdan çıkan eserlerin korunması için kullanılacağını belirtmiş ve Oppenheim'ın engellenmemesini istemiştir. Görüldüğü üzere Oppenheim ve Alman diplomatik görevlileri, Osmanlı yetkililerinin desteğini alabilmek adına bu görevlilere farklı farklı bilgiler vermişlerdir.

Bütün bunların sonucunda Oppenheim'ın bir şikâyeti, Alman Büyükelçiliği, Maarif Nezareti ve Müze Müdürlüğü olmak üzere 3 farklı yerden Dahiliye Nezareti'ne baskı yapılması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca Oppenheim'ın şikâyetinde hiçbir sebep olmadan sırf kendisini engellemeye yönelik olduğu iddia edilen bu tutumun, aslında Oppenheim'ın işgüzarlığından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Zor Mutasarrıflığı'nın raporunda açıkça belirtildiği üzere, yaptırılan binanın 10 odadan oluşması için izin almış bulunan Oppenheim'ın, bunun yerine izne aykırı olarak daha büyük bir bina yaptırmaya teşebbüs etmesi üzerine inşaat durdurulmuştur.

Alman Büyükelçiliği'nden gelen bu yazı üzerine, Zor Mutasarrıflığı'nın ne yapılması gerektiğini soran yazısı, Hariciye Nezareti'ne iletilmiş ve daha önce sadece geçici barakalar inşa ettirmesine izin verilen Oppenheim'ın, belirttiğinden çok daha büyük bir bina inşa ettirmekte olmasına izin verilip verilmeyeceği Hariciye Nezareti'nin kararına bırakılmıştır²⁵⁷. Bu sırada Zor Mutasarrıflığı binanın ne şekilde inşa edileceği ile ilgili bilginin kazı komiseri Ahmet Dürri Bey tarafından iletildiğini bildirerek, hizmetçi odaları, anbarlar vs. de dahil olmak üzere, binanın toplam 18 oda kadar olacağını kendilerine haber verildiğini Dahiliye Nezareti'ne iletmıştır²⁵⁸. Kazı komiseri Dürri Bey'in, binanın yaklaşık 18 odadan oluşacağını bildirmesinden 5 gün sonra, Almanya'nın İstanbul Sefareti, Osmanlı Hariciye Nezareti'ne verdiği bir notada, Oppenheim'ın kazı yaptığı Tel Halef'te kendisi, maiyetinde bulunan mühendisler ve kazıda çalışan işçilerin barınabilmesi için iki katlı ve 32 odadan oluşacak bir bina inşa etmekte olduğunu bildirmiştir. Bu notada ayrıca Oppenheim'ın

²⁵⁷ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Hariciye Nezareti'ne gönderilen 24 Eylül 327/ 7 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-25; BOA. HR. İD. 1445/47-6; Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 24 Eylül 327/ 7 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-27.

²⁵⁸ Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Eylül 327/ 7 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-34; BOA. HR. İD. 1445/47-5.

inşa etmekte olduğu binanın, kazı bitiminde Osmanlı hükümetine terk edileceği ve bu yüzden inşa edilmesine engel olunmaması yolunda gerekli kişilere talimat verilmesi istenmiştir²⁵⁹.

Bu notadan habersiz olan Dahiliye Nezareti, Zor Mutasarrıflığı'ndan gelen ve hanenin 18 oda olarak inşa edileceğini bildiren yazıyı, 16 Ekim 1911'de Hariciye Nezareti'ne göndermiştir²⁶⁰. Hariciye Nezareti ise hemen ertesi gün Almanya Büyükelçiliği'nden alınan sözlü notayı Dahiliye Nezareti'ne ileterek, yapılması planlanan binanın 32 oda olarak inşa edileceğinin bildirildiğini ve bu şekilde yapılmasına inşa edildiği yerde engel olacak bir durum varsa kendilerine bildirilmesini istemiştir²⁶¹. Dahiliye Nezareti de, bu konuda gerekli bilgiyi elde etmesi ve bir engel olup olmadığıyla ilgili sonucu kendisine iletmesi için, Tel Halef'in bağlı bulunduğu Zor Mutasarrıflığı'nı görevlendirmiştir²⁶².

Konu hakkındaki yorumlarını Dahiliye Nezareti'ne ileten Zor Mutasarrıfı Celâleddin Bey, Oppenheim'in maiyetindeki insanlar ile birlikte toplam 5-10 kişiden ibaret olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden kendisi ile olan görüşmesinde ve daha sonra Oppenheim'in bir telgrafında da belirttiği gibi, 10 odadan oluşan bir binanın yeterli görüldüğü, kazıda çalışan ameleler için geçici barakalar inşa edilmesine izin verilmiş olduğu bildirilmiştir. Daha sonra kazı komiserinden gelen telgrafta binanın 18 oda olarak inşa edileceğinin belirtildiği ve eğer ruhsat alınırsa, bunda bir engel olmadığının kendilerine iletildiği belirtilmiştir. Durumun aldığı son şekilde ise, 32 odadan bahsedilmekte olduğu ve kendi düşüncesine göre, böyle bir binanın inşasının faydalı olduğunu bildirmiştir. Bu fikrini açıklayan Celâleddin Bey, Tel Halef'in Bağdat demiryolu güzergahında olduğunu belirterek, ileride bir sorunla karşılaşmamak ve kazı bitiminde inşa edilen binanın kesinlikle Osmanlı Hükümeti'ne terk edilmesinin

²⁵⁹ Almanya Sefareti'nden alınan 12 Ekim 1911 tarihli karar. BOA. HR. İD. 1445/47-7.

²⁶⁰ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Hariciye Nezareti'ne gönderilen 3 Teşrin-i evvel 327/ 16 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-33; BOA. HR. İD. 1445/47-8.

²⁶¹ Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 4 Teşrin-i evvel 327/ 17 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129-2-1-36; BOA. HR. İD. 1445/47-3.

²⁶² Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 8 Teşrin-i evvel 327/ 21 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/1-35.

temin edilmesi halinde, binanın bu şekilde inşa edilmesinde bir engel bulunmadığını ve bunda hükümetin çıkarı bulunacağını bildirmiştir²⁶³.

Dahiliye Nezareti, gerekli bilgiyi Zor Mutasarrıflığı'ndan aldıktan sonra, Hariciye Nezareti'ne, yapılacak binanın kazı bitiminde Osmanlı Hükümeti'ne terk edilmesinin garanti altına alması şartıyla izin verilebileceğini bildirmiştir²⁶⁴. Oppenheim da bunun üzerine 18 Aralık 1911 tarihinde Urfa'dan gönderdiği bir mektupta, Tel Halef'te kendisi ve maiyetindekilerin konaklaması için inşa ettirdiği binayı, kazının tamamlanmasından sonra Osmanlı Hükümeti'ne terk edeceğini beyan eden bir taahhütname imzalamıştır. Oppenheim bu hususu beyan ederken, kazının herhangi bir sebeple tatil edilmek zorunda kalması halinde, kazının tamamlanmış sayılmaması gerektiğini ekleyerek, böyle bir durumda binanın kazı tamamen bitene kadar kendi tasarrufunda kalacağını vurgulamıştır²⁶⁵. Olay bu şekilde sonuca bağlanmış gibi görünürken, Kasım ayında Dahiliye Nezareti binanın inşasına yönelik engellemelere son verilmesi yönünde Almanya Sefareti'nden gelen bir isteği Zor Mutasarrıflığı'na ileterek konu hakkında tekrar bir soruşturma yapmasını istemiştir²⁶⁶.

Tel Halef'te yapılacak binanın, Bağdat Demiryolu'nun önemli bir istasyonu olacak Rasûlayn'a olan yakınlığı nedeniyle, kazı bitiminde hükümete bırakılması konusuna özel bir önem veren Osmanlı yetkilileri ve özellikle Zor Mutasarrıfı Celâleddin Bey, ilk müracaatta 10 oda, daha sonra kazı komiseri tarafından 18 oda ve en son Almanya Sefareti'nin bildirdiğine göre 32 oda olarak inşa ettirilecek olan binanın yapımına izin verilmesinin nedeninin, Oppenheim'ın kazı sonunda binayı Osmanlı Hükümeti'ne terk edeceğini beyan etmiş olması olarak göstermiştir. Bu hususun temin edilmesine son derece önem veren Dahiliye Nezareti, 12 Ocak 1912 tarihinde söz konusu binanın 32 oda inşa edildiğini ve neredeyse tamamlanmış

²⁶³ Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 12 Teşrin-i evvel 327/ 25 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-45; BOA. HR. İD. 1445/48-3.

²⁶⁴ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Hariciye Nezareti'ne gönderilen 16 Teşrin-i evvel 327/29 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-44; BOA. HR. İD. 1445/48-1.

²⁶⁵ Oppenheim'ın bu taahhütnameyi özellikle yerel görevlilerin itirazına sebep olmuştur. Sonra görüleceği üzere Oppenheim'ın yaptırdığı binayı Osmanlı hükümetine terk etmek gibi bir fikri ve düşüncesi hiçbir zaman olmamıştır. O sadece binanın inşaatına daha kolay izin verilmesini sağlamak için böyle bir yol izlemiştir. 18 Aralık 1911 tarihinde Oppenheim imzasıyla Urfa'dan irsal olunan mektubun tercümesidir. 8 Şubat 327/ 21 Şubat 1912. BOA. HR. İD. 1445/48-7.

²⁶⁶ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 21 Teşrin-i evvel 327/ 3 Kasım 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-24.

olduğunu, buna rağmen bölgeden gelen bilgilere göre hâlâ müştemilat olarak ek yapılar yapılacağına anlaşıldığı ve binanın kazı ardından hükümete terki konusunun bir sonuca ulaşp ulaşmadığını Hariciye Nezareti'nden sormuştur²⁶⁷. Hariciye Nezareti verdiği cevapta, Oppenheim'in Alman Sefareti aracılığıyla kendilerine ulaşan mektubunun çevirisini Dahiliye Nezareti'ne iletmiştir²⁶⁸. Oppenheim'in inşa ettiği binaya ek olarak yapacağı müştemilat ile ilgili sorun çıkarılmaması, bu mektupla birlikte Alman Sefareti'nden rica edildiğinden, bu durum da mektubun tercümesiyle birlikte Zor Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir²⁶⁹.

“Gerek kendimin ve gerek refakatimde bulunan zevatın ikametlerine mahsus olan Tel Halef'teki haneyi havali-i mezkurede icra etmekte olduğum asar-ı atika hafriyatı suret-i katiyyede hitampezir olduğu vakit hükümet-i Osmaniyeye terk edeceğimi taahhüt eylerim. Bilahare tekrar mübaşeret etmek üzere hafriyat-ı vakıayı tatile mecburiyet hasıl olduğu takdirde hafriyat-ı mezkureye hitampezir olmuş nazarıyla bakılamayacaktır. Şu halde mezkur hane tarafımdan terk olunamayacağı cihetle hanenin hükümet-i Osmaniyeye terki ancak hafriyat-ı cedide hitampezir olduktan sonra vuku bulacaktır.”

Zor Mutasarrıflı Celâleddin Bey, Oppenheim'in bu beyanının yeterince açık olmadığını ve ileride taraflar arasında sorun doğurmasının çok muhtemel olduğunu söyleyerek, 1911 yılı Mayıs'ından itibaren 2 senelik kazı izni bulunduğunu ve bu sürenin sonunda binayı Osmanlı Hükümeti'ne terk etmek zorunda olduğu halde, beyanında bu duruma değinmeyerek, binanın Osmanlı Hükümeti'ne terkinin kazının tamamen sonlanması şartına bağlamış olduğunu belirtmiştir. Kazının Oppenheim'in izni süresinde tamamlanmaması halinde kendisinin koyduğu bu şartın iki taraf arasında devamlı anlaşmazlığa yol açacağını belirten Mutasarrıf Celâleddin Bey, yine de kazının izin süresi içinde bitmemesi ve Oppenheim'in izninin uzatılması durumunda, tabi ki binayı kullanmaya devam edebileceğini söylemiştir. Şartları bu kadar karmaşık olmayacak surette Oppenheim'dan yeni bir taahhütname alınmasını

²⁶⁷ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Hariciye Nezaretine gönderilen 8 Kanun-u sani 327/ 21 Ocak 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-73; BOA. HR. İD. 1445/48-4.

²⁶⁸ Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 11 Şubat 327/ 24 Şubat 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-75; BOA. HR. İD. 1445/48-6.

²⁶⁹ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Zor Mutasarrıflığına gönderilen 12 Şubat 327/ 25 Şubat 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-74.

isteyen Celâleddin Bey, ayrıca bu yeni taahhütnamenin gerekli resmi makamlarca da onaylanmasını istemiştir²⁷⁰.

Oppenheim'ın, binayı istediği gibi yaptırmasına ve hatta inşaat bittikten sonra istediği şekilde müstemilat da eklettirmesine rağmen, ilerleyen süreçte birer bahane ile binayı genişletmek isteği devam etmiştir. 4 Mayıs 1912 tarihinde Zor Mutasarrıflığı, Rasûlayn Kaymakamlığı ve kazı komiserinden aldığı yazılardan, Oppenheim'ın daha önce inşa ettirdiği binaya, yeni iki oda daha eklettirme teşebbüsünde bulunduğu öğrenildiğini belirtmiştir. Oppenheim'ın binanın kazı bitiminde Osmanlı Devleti'ne terki için gerekli şartları sağlayan yeni bir taahhütname imzaladığı yolunda, kendisine bir bilgi ulaşmaması nedeniyle, bu yeni teşebbüsün engelleneceğini söyleyen Mutasarrıflık, taahhütnamenin imzalanıp imzalanmadığı ile ilgili bilgi talep etmiştir²⁷¹.

Dahiliye Nezareti de Oppenheim tarafından yapılacak şikâyetlerin önünü alabilmek için, durumu Hariciye Nezareti'ne bildirmiş ve Oppenheim'ın binanın hükümete terki konusunda açık bir taahhütname imzalayana kadar binaya eklemeler yapmasının Zor Mutasarrıflığı tarafından yasaklandığını bildirmiştir²⁷². Henüz bu durum bir sonuca ulaşmadan Oppenheim'ın yaptırdığı binaya 6 oda daha ilave etmek için ruhsat isteğiyle başvurduğunu Dahiliye Nezareti'ne bildiren Celâleddin Bey, yaptırılacak olan 6 odanın da bina gibi kazı bitiminde hükümete terk edileceğinin beyan edildiğini belirtmiştir. Buna rağmen kazı yerindeki bütün ihtiyaçları karşılayacak şekilde yaptırılmış olan binaya, belirli zaman aralıklarıyla çeşitli bahanelerle eklemeler yaptırılmak istenmesini dikkate değer gördüğünü söyleyen Celâleddin Bey, kendisine bu konuda ulaşan her talebi Dahiliye Nezareti'ne ilettiğini ifade etmiştir. Ayrıca gelen cevapların da aynı şekilde hem kaymakamlığa hem de kazı

²⁷⁰ Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Mart 328/14 Mart 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-78; Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 14 Mart 328/ 27 Mart 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-77; BOA. HR. İD. 1445/48-4.

²⁷¹ Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 21 Nisan 328/ 4 Mayıs 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-80.

²⁷² Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 24 Nisan 328/ 7 Mayıs 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-79.

komiserliğine ileildiğini belirterek, bu konu hakkında nasıl davranılması gerektiği hakkında bilgi istemiştir²⁷³.

Dahiliye Nezareti ise Oppenheim konusunda daha önce yaşanan sorunları göz önünde bulundurarak, kendisi bir karar vermemiş ve durumu doğrudan Hariciye Nezareti'ne iletmış ve ne yapılacağına Hariciye Nezareti'nin karar vermesini istemiştir²⁷⁴. Hariciye Nezareti de konu ile ilgili düşüncelerini uzun bir yazıyla açıklamıştır. Bu yazıda Oppenheim'dan gelen iki talep olduğunu, ilkinde iki oda daha yaptırmak istediğini ve ikincisinde buna 4 oda daha ilave ederek toplam 6 oda daha yaptırmak istediğinin anlaşıldığı bildirilmiştir. Oppenheim'ın iki oda ya da daha büyük bir inşaat da yapsa, bunun verdiği taahhütten bağımsız olamayacağını belirten nezaret, ayrıca bahsedilen iki odanın daha önce Zor Mutasarrıflığı'na gönderilmiş bulunan bina krokisinde bulunduğu, fakat geçen sene mevsim ilerlemiş olduğu için tamamlanamadığından, bu seneye kalmış olduğunu bildirmiştir. Yine de yaptırılacak bu iki odanın kazıyı görmek için etraftan gelen insanların konaklaması için yaptırıldığını belirten Oppenheim'ın, buna engel olunmayacağını ümit ettiğini öğrendiklerini belirtmiştir. Oppenheim'ın daha sonra 4 oda daha için başvurmasıyla ilgili olarak ise bu odaları hangi amaçlarla kullanacağını açıkça mutasarrıflığa bildirmiş olduğunu ve mutasarrıflığın inşaatın yapılmaması için herhangi somut bir sebep ortaya koymadığı bildirilmiştir. Oppenheim'ın önceki iki oda da olduğu gibi bu dört odayı da kazının bitiminde hükümete terk edeceğini beyan ettiği belirtilmiş, bu odalar için ruhsat verilirken, Oppenheim'a bundan sonra bunun gibi ilaveler yapılmasına izin verilmeyeceğinin açıkça söylenmesi halinde, bunun gibi isteklerinin önünün alınabileceği tavsiyesi verilmiştir. Daha sonra Nezaret, Oppenheim'ın ilave olarak inşa edeceği toplamda bu altı oda için, yerel olarak bir engel yoksa, yapılmasına

²⁷³ Zor Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine gönderilen 13 Mayıs 328/ 26 Mayıs 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-86.

²⁷⁴ Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 2 Haziran 328/ 15 Haziran 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-83. 1 Ekim 1911 tarihinde kurulmuş olan Sait Paşa hükümetinin görevde olduğu bu dönemde Dahili Nezareti'nde üç değişik nazır görev yapmıştır. 22 Ocak 1912 tarihinde atanan Hacı Adil Bey'in nazır olarak bulunduğu bu dönemde Oppenheim'ın isteklerinin kabul edilmesi için özellikle Alman Sefaretinden gelen notaların muhatabının Hariciye Nezareti olması ve bu isteklerin kabul edilmesi için hem Müze Müdürlüğü'nün hem de Maarif Nezareti'nin de yoğun çaba göstermesi nedeniyle Dahiliye Nezareti kararı bu kurumlara bırakmıştır.

izin verilmesi, eğer bir engel varsa da bunun açık bir şekilde kendilerine iletilmesini istemiştir²⁷⁵.

Buna rağmen Zor Mutasarrıflığı, Oppenheim'in imzalayacağı taahhütnamenin resmi dairelerce (mukavelat dairesi) kesinlikle onaylanmasını, yoksa bu noktada ileride problem çıkabileceğini belirterek, bu konudaki ısrarını sürdürmüş ve ilave odaların yapılmasını engellemeye devam etmiştir²⁷⁶. Oppenheim'in, Zor Mutasarrıflığı'nın belirttiği şekilde bir taahhütname imzalaması halinde, çok kısa bir sürede çözülecek olan bu durum, çözülmek bir yana önemli bir problem halini almıştır. Bu sırada Oppenheim'in Almanya'dan Tel Halef'in çevresini kazmak için izin ve ayrıca yaptırdığı binaya eklemeler yapılmasına müsaade edilmesini isteyen mektubunu almış bulunan Halil Bey devreye girmiş ve Tel Halef kazısında ortaya çıkan altın eserlerden bir kısmının müzeye ulaştığını ve daha birçok değerli eserin de geleceğine emin olduğunu belirttiği bir yazıyı Maarif Nezareti'ne göndermiştir. Kazıdan çıkan değerli eserlerin Bağdat Demiryolu tamamlandıktan sonra bu yolla İstanbul'a gönderilmesi konusunda Oppenheim'la anlaştıklarını belirten Halil Bey, bu yüzden demiryolu tamamlanana kadar eserlerin kazı bölgesinde inşa edilen binanın içerisinde korumaya alınacağını ve bu yüzden yapılacak eklemelere izin verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Halil Bey yazısının sonunda, Osmanlı müzeleri adına bu değerli eserleri ortaya çıkaran Oppenheim'a her türlü kolaylığın gösterilmesi gerektiğinin bir kez daha Zor mutasarrıflığıyla Rasûlayn kaymakamlığına iletilmesini rica etmiştir²⁷⁷.

²⁷⁵ Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Haziran 328/ 7 Temmuz 1912 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/52-3-1,2; Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Temmuz 328/ 16 Temmuz 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-89; Oppenheim'a Hariciye Nezareti'nin öngördüğü şekilde izin verilmesi ve iznin verildiği sırada bundan sonra başka ilave yapmasına müsaade edilmeyeceğinin söylenmesi Zor Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir. Dahiliye Nezareti'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 7 Temmuz 328/ 20 Temmuz 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-84.

²⁷⁶ Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 7 Temmuz 328/ 20 Temmuz 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-85.

²⁷⁷ Halil Bey'in bahsettiği altın eserler, Ahmet Dürri Bey tarafından Müze Müdürlüğü adına teslim alınıp İstanbul'a gönderilmiştir. Ahmet Dürri Bey'in verilen makbuzun zeyline yazılmıştır. Müze Müdürlüğüne. AMA. 64/562-2; Müze Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 18 Temmuz 328/ 31 Temmuz 1912 tarihli yazı. AMA. 64/5113; Ahmet Dürri Bey, kazı başladıktan sonra kazıda çıkarılan eserler hakkında bilgiler içeren bir raporu 3 Şubat 1912 tarihinde Müze Müdüriyetine göndermiştir. Bu raporda 40 parçaya yakın altından eser ortaya çıkarıldığını ve bunları kazı alanında koyacak yer olmadığını belirterek Mardin postası ile İstanbul'a göndermeyi düşündüğünü söylemiştir. İkinci bir alternatif olarak bu eşyaları Deyr-i Zor'a gönderip orada da koruma altına alılabileceğini söyleyen

Bu noktada Oppenheim'in inşa ettirdiği bina ile ilgili Tel Halef kitabına bakmakta fayda vardır. Oppenheim bu kitabın hiçbir noktasında, yaptırdığı binayı kazı bitiminde Osmanlı Hükümeti'ne terk edeceğine dair bir söz verdiğinden bahsetmemiştir. Tam tersine, daha sonra bahsedilecek olaylarda görüleceği üzere, böyle bir niyeti hiç olmamıştır. Ayrıca binanın inşa edilmiş şekli ve yapısı da oldukça dikkat çekicidir. Bu yüzden Zor Mutasarrıfı Celâlettin Bey'in bu çabaları bir kat daha önem kazanmaktadır.

“Kazı için planladığım binayı nehirden biraz uzağa ve eski şehrin en uç noktasına doğru yaptırdım. Yüksek duvarları ve geniş avluları ile bir kale gibi görünüyordu. Bu görünüm bize büyük şan getirdi. Burada yanımda çalışanlar ve hizmetçilerim ile birlikte bir çöl prensi gibi yaşadım²⁷⁸.”

“Savaştan sonra İngilizler ve Fransızlar arasındaki anlaşma gereği Yukarı Mezapotamya Fransız etki alanında kalmıştı. Ama Mustafa Kemal Paşa'nın bağımsızlık için mücadelesi başladığında Türkler Rasûlayn yakınlarında bulunan küçük bir Fransız birliğini buradan attı. Rasûlayn'daki Çeçenler Türklerle dosttu. İbrahim Paşa'nın çocuklarına ise şüpheyle yaklaşıyorlardı. Türkler tarafından kötü muamele gördüklerinden dolayı Fransızlarla işbirliği yaptılar. Suriye Fransız mandasına dahil olduktan sonra Fransızlar çekildikleri toprakları tekrar ele geçirmek istediler. Tel Halef merkezinde ve çevresinde çok ağır çarpışmalar oldu. Türkler ve Çeçenler benim yaptırdığım binayı güçlendirerek ve etrafına siperler kazarak burada mevzilendiler. Fransızlar ve Milli aşireti güçlerinin saldırısı başarısız oldu ve kısa sürede geri çekilmek zorunda kaldılar²⁷⁹.”

Görüldüğü üzere Oppenheim'in 10 odadan ibaret olacak bir kazı evi ve kendisinin artık çadırda kalmaya sağlığının müsaade etmediği söylemleriyle yaptırılmaya başlanan bina, birkaç yıl sonra gerçekleşen bir mücadelede önemli bir müstahkem mevki olarak kullanılmıştır. Yukarıda alıntılanmış olan ve Oppenheim'in

Ahmet Dürri Bey, bu eserler haricinde 151 ortostad ortaya çıkarıldığını bildirmiştir. Ahmet Dürri Bey'e 5 Şubat 1912 tarihinde verilen cevapta Oppenheim'in çıkarılan bütün eserleri inceleme hakkında sahip olduğu belirtmiş ve onun incelemesi bittikten sonra eserlerin güvenli bir şekilde ya doğrudan ya da Zor Mutasarrıfılığı aracılığıyla İstanbul'a gönderilmeleri istenmiştir. *Türk Kazı Tarihi*, Cilt:5, s. 512.

²⁷⁸ Oppenheim, *Tell Halaf*, s. 21.

²⁷⁹ Oppenheim, *Tell Halaf*, s. 27.

Tel Halef kitabında geçen “*inşa ettirdiğim evde bir çöl prensi gibi yaşadım*” sözleriyle birlikte düşünüldüğünde, Oppenheim’in bina hakkında sahip olduğu fikirler daha açık bir şekilde gün yüzüne çıkmaktadır.

Hariciye Nezareti’nin yazısında da bahsedilen, Oppenheim’in yeni inşa ettireceği odaların hangi amaçlarla kullanılacağını açıkça belirttiği mektup, o sırada Musul’da Şarkat Kalesi’ni incelemesi sırasında yazılmıştır. Bu mektupta Oppenheim, Tel Halef’te inşa ettikleri binada bir süre kaldıktan sonra, kazıdan çıkan eserlerin korunması ve Osmanlı Hükümeti’nin kendisinin korunması için verdiği asker ve jandarmaların rahat konaklayabilmesi için daha geniş bir bina ve yine onların hayvanları için de geniş bir ahır inşa etmeyi gerekli gördüğünü bildirmiştir. Ayrıca kazıdan çıkan eserlerin ortalıkta kalmaması ve kapalı bir ortamda korunmaları için, daha büyük bir bina ihtiyacının ortaya çıktığını söyleyen Oppenheim, bu genişletme için ruhsat istemiştir. Yapacağı eklemeleri şu şekilde sıralamıştır: Birinci oda: asker ve jandarmanın oturması için. İkinci oda: Asker ve jandarmanın hayvanları için bir ahır. Üçüncü oda: Kazıyı ziyaret için gelenlerin konaklaması için bir misafirhane. Dördüncü oda: Müze için. Oppenheim, bu eklemeler haricinde kazı için Avrupa’dan getirmek zorunda kalabileceği iki mühendis için gerekli olması halinde iki oda daha inşa ettirebilmesi için ilave olarak ruhsat istemiştir. İnşa ettireceği her odanın kazının bitiminde Osmanlı Hükümeti’ne terk edileceğini bir kez daha belirten Oppenheim, Şerkat Kalesi’nde yaptığı incelemeleri tamamladığını ve Tel Halef’e dönmek üzere olduğunu söylerken, ruhsat ile birlikte gerekli emirlerin Rasûlayn’daki yetkililere de bildirilmesini istemiştir²⁸⁰. Oppenheim’in yaptırmak istediği eklemelerin ruhsat olmaması nedeniyle yapılamadığını Halil Bey’e bildiren Ahmet Dürri Bey de, odaların inşasının çok gerekli olduğunu vurgulamış ve Oppenheim’in kazı bitiminde yaptırdığı her şeyi hükümete terk edeceğine dair bir senet vermeye hazır olduğunu belirtmiştir²⁸¹. Bu yazışmaların gerçekleştiği sırada Almanya’ya gitmiş bulunan Oppenheim, Berlin’den Halil Bey’e yazdığı bir mektupta, yeni yaptırmak istediği odaların krokisinin 22 Temmuz’da İstanbul Almanya Sefareti tarafından hükümete teslim

²⁸⁰ Baron Max Oppenheim’in Şarkat kalesinden yazdığı 6 Temmuz 1912 tarihli mektubun suret-i tercümesidir. BOA. DH. İD. 129/2-1-87.

²⁸¹ Ahmet Dürri Bey’den Müze Müdürlüğü’ne gönderilen 14 Temmuz 1328/ 27 Temmuz 1912 tarihli yazı. AMA. 64/5113-3.

edilmiş olduğunu belirttikten sonra, aynı krokileri kendisinin de ayrılmadan önce Rasûlayn Kaymakamı Esat Sezai Bey'e vermiş olduğunu eklemiştir. Yapılacak eklere engel olunmaması yolundaki emrin Dahiliye Nezareti tarafından bir an önce Zor mutasarrıfı ile Rasûlayn kaymakamına telgrafla verilmesini rica eden Oppenheim, daha önce inşa edilmiş olan her şey gibi bu odalarında kazı tamamlandıktan sonra Dahiliye Nezareti'ne terkedileceğini söylemiştir²⁸².

Oppenheim'ın bu açıklamalarına ve Hariciye Nezareti'nin inşaata izin verilmesini istemesine rağmen Zor mutasarrıflığı, Oppenheim'ın taahhütnamesinin yeterince açık olmadığı görüşünü korumuş ve ileride iki taraf arasında sorun çıkaracağı düşüncesinde direnmiştir. Oppenheim'ın açık ve net olarak bölgede yaptırdığı her şeyi kazı izni bittiğinde Osmanlı Hükümeti'ne terk edeceğini taahhüt etmesini bekleyen mutasarrıflık, böyle bir söz almadan ve bunu resmi kayıtlara geçirmeden binaya yeni eklemeler yapılmasına izin vermek istememiştir²⁸³. Mutasarrıflığın bu tutumu karşısında Almanya Sefareti'ne başvuran Oppenheim, daha önce birçok kere olduğu gibi yine yerel görevliler tarafından yaptırmakta olduğu inşaatın engellendiği belirterek, yağmurlar başlamadan tamamlanması gereken inşaatın bitirilebilmesi için bir an önce Zor mutasarrıflığı ile Rasûlayn kaymakamlığına emir gönderilmesini istemiştir. Hariciye Nezareti, Almanya Sefareti'nin Oppenheim'ın bu şikâyetini kendisine iletmesi üzerine, zor bir durumda kalmış ve ayrıca daha önceki bölümde bahsedilen, Oppenheim'ın kanuna aykırı olarak bölgede arazi satın almasıyla ilgili şikâyetlerle de birleşen durum karışık bir hal almıştır²⁸⁴. Oppenheim bütün bunlara rağmen şikâyetini sadece Almanya Sefareti aracılığıyla iletmemiş, istediğini elde edebilmek için daha önce sıklıkla yaptığı gibi Maarif Nezareti ile Müze Müdürlüğü'ne de başvurmuştur. Oppenheim'ın istekleri konusunda ilk geldiği günden itibaren yumuşak davranmış olan ve dikkatini, kazıdan çıkarılıp İstanbul'a gönderilecek olan

²⁸² Berlin'deki Oppenheim'dan Halil Bey'e yazılan 27 Temmuz 1912 tarihli yazı. AMA. 64/5113-4,5.

²⁸³ Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 12 Temmuz 328/ 25 Temmuz 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-95.

²⁸⁴ Bölümün girişinde bahsedildiği üzere Osmanlı Devleti'nin bu tarihlerde İtalya'ya karşı yürüttüğü Trablusgarp savaşını sona erdirmek için Almanya'nın da dahil olduğu büyük devletlerin girişimiyle gizli barış görüşmeleri başlamış bulunmaktadır. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 493; Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 17 Temmuz 328/ 30 Temmuz 1912 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/53-2-1,2; Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Temmuz 328/ 5 Ağustos 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-91.

eserlere vermiş olan Müze Müdürü Halil Edhem Bey ve onun teşvikiyle bu konu ile ilgilinen Maarif Nezareti bünyesindeki Tedrisat-ı Aliyye Müdüriyeti, bu talebinde de Oppenheim'ın arkasında durmuş ve inşa ettirmek istediği 6 odaya, gerçekten ihtiyacı bulunduğu kazı komiserliği tarafından da onaylandığını belirterek, izin verilmesini istemiştir²⁸⁵.

Çok çeşitli kişiler ve kurumlar aracılığıyla istediğini elde etmeye çalışan Oppenheim karşısında, Zor Mutasarrıflığı duruşunu değiştirmemiş ve yapılan binanın Osmanlı Hükümeti'ne terk edilmesinin kazının bitiminde değil, Oppenheim'ın kazı izninin bitiminde olması gerektiği konusunda direnmiştir. Bu nokta açıkça bir taahhütname ile tasdik edilmeden, yeni inşaata izin verilmemesi gerektiğini ve bundan başka inşaata engel olan bir durum olmadığı için, Oppenheim'ın da vurguladığı üzere, inşaatın bir an önce bitirilebilmesi için tek yapılması gerekenin bu noktanın halledilmesi olduğunu belirtmiştir²⁸⁶. Hem Hariciye Nezareti'nden, hem Maarif Nezareti'nden hem de Müze Müdürlüğü'nden gelen tüm ısrarlara ve baskılara rağmen beklediği taahhütname Oppenheim tarafından verilmediği için ek odalar inşaatını engellemeye devam eden Zor Mutasarrıflığı, herhangi bir yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için, inşaatın önündeki tek engelin taahhütnamenin düzeltilmesi konusu olduğunu vurgulamıştır. Bu durum düzeltildiği ve yeni taahhütname resmi makamlarca onaylandığı takdirde, inşaatın devam edebileceğini tekrar tekrar belirtmiştir²⁸⁷.

İsteğini açıkça ortaya koymasına rağmen olumlu bir cevap alamaması, mevsimin ilerlemesi ve yağmurların başlaması üzerine giderek zor durumda kalan Zor Mutasarrıflığı, özellikle Müze Müdürlüğü'nün devamlı baskısı altında kalmıştır. Kazı

²⁸⁵ Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Temmuz 328/ 5 Ağustos 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-92; Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 11 Eylül 328/ 24 Eylül 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-102.

²⁸⁶ Dahiliye Nezareti'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 25 Temmuz 328/ 7 Ağustos 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-90; Zor Mutasarrıflığı'dan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 30 Temmuz 328/ 12 Ağustos 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-96; Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 2 Ağustos 328/ 15 Ağustos 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-94; Dahiliye Nezareti'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 2 Ağustos 328/ 15 Ağustos 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-99; Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Ağustos 328/ 18 Ağustos 1912 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/54-3; Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 15 Eylül 328/ 28 Eylül 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-101.

²⁸⁷ Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 15 Eylül 328/ 28 Eylül 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-108.

mahalline ek odalar inşa edemediği için Oppenheim'ın kazıdan çıkan eserleri açıkta bırakmak zorunda kaldığını iddia eden müdüriyet, yağın yağmurların bu eserleri tahrip edeceğini söyleyerek müze ve Osmanlı hükümeti için çok değerli olan bu eserlerden istifade edilememesi durumunda çok zarara uğrayacağını belirtmiştir. Ayrıca, yağmurların başlaması ve ek odaların inşaatlarının tamamlanmaması durumunda, Oppenheim'ın kazıyı tatil edeceğini belirten Müdüriyet, böyle bir duruma izin verilmemesi için Rasûlayn Kaymakamlığı'yla Zor Mutasarrıflığı'na emir verilmesini istemiştir²⁸⁸.

Dahiliye Nezareti, sorunun çözülmesi ve hem Müze Müdürlüğü'nün ve dolayısıyla Oppenheim'ın hem de Zor Mutasarrıflığı'nın istediğini elde edebilmesi için, Hariciye Nezareti'ne başvurmuş ve yaklaşık 3 aydır devam eden bu süreçte bir sonuca ulaşılması için bir an önce Almanya Sefareti ve Oppenheim'la iletişime geçilip, istenen taahhünamenin Oppenheim'a imzalatılmasını istemiştir²⁸⁹.

Konu hakkında zaten Almanya Sefareti'ni bilgilendirmiş olan Hariciye Nezareti ise Sefaret'ten gelen cevabın gecikmesi üzerine tekrar başvurmuş ve sonunda 12 Ekim 1912 tarihinde beklediği cevabı alabilmiştir. Almanya Sefareti'nin verdiği cevapta, Oppenheim'ın inşa ettirdiği binayı ve daha sonra ek olarak inşa ettirdiği bütün yapıları kazının bitmesinden sonra Osmanlı Hükümeti'ne terk etmekten başka hiçbir fikri olmamasına rağmen, yine de kazı için almış olduğu iznin süresinin bitmesi ile birlikte bu yapıları terk edeceğini beyan eden taahhünameyi tereddütsüz imzaladığı

²⁸⁸ Ahmet Dürri Bey ve Oppenheim da Müze Müdürlüğüne yazdıkları yazılarda bu durumu belirterek yağmur mevsiminden önce gerekli eklemelerin yapılabilmesi için kaymakama ve mutasarrıfa emir verilmesini istemişleridir. Ahmet Dürri Bey'den Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 29 Ağustos 328/ 11 Eylül 1912 tarihli yazı. AMA. 64/5113-2; Berlin'deki Oppenheim'dan Halil Bey'e yazılan 14 Eylül 1912 tarihli yazı. AMA. 64/5113-1; Müze Müdürü Umumisi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Eylül 328/ 7 Ekim 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-104; Müze Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 4 Eylül 328/ 17 Eylül 1912 tarihli yazı. AMA. 64/5114-3; Ahmet Dürri Bey'den Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 20 Eylül 328/ 3 Ekim 1912 tarihli yazı. AMA. 64/5262; Müze Müdürlüğü'nden Zor Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen 13 Eylül 328/ 26 Eylül 1912 tarihli yazı. AMA. 64/5242; Müze Müdürlüğü'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Eylül 328/ 7 Ekim 1912 tarihli yazı. AMA. 64/5242-1.

²⁸⁹ Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 25 Eylül 328/ 8 Ekim 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129-2-1-105; Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 25 Eylül 328/ 8 Ekim 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-103.

bildirilmiştir. Ayrıca sefaret, Oppenheim'in 22 Temmuz 1912 tarihinde istemiş olduğu inşaat izninin, vakit geçirilmeden kendisine verilmesini istemiştir²⁹⁰.

“Gerek inşa etmek niyetinde bulunduğum müstemilatı ve gerek evvelce Rasûlayn civarında Tel Halef mevkiinde inşa edilmiş bulunan haneyi icra-yı hafriyat için cenab-ı hükümet-i Osmaniye'den ita olunan ruhsat-ı resmiye müddeti muktezi olur olmaz hükümet-i Osmaniye'ye terk etmeği taahhüt ederim. Berlin. 24 Eylül 1912. İmza Baron Max Oppenheim²⁹¹”

Almanya Sefareti'nden bu notayı ve taahhütnameyi alan Hariciye Nezareti, derhal Dahiliye Nezareti'ni durumdan haberdar ederek, Zor Mutasarrıflığı'nın çıkarılan antik eserlerin tahrip olmaması için yapılacak olan inşaata izin vermesini istemiştir²⁹². Ayrıca bu konu hakkında en çok baskı uygulayan kurumlar olan Maarif Nezareti ve Müze Müdürlüğü'ne de Oppenheim'in istenilen taahhütnameyi imzalaması üzerine, Zor Mutasarrıflığı'na, antik eserlerin tahrip olmaması için Oppenheim'in inşa edeceği yapılara engel olunmaması talimatı verildiği bildirilmiştir²⁹³. Yine de bu mevzu hemen çözülmemiş ve gerekli emrin önce Zor Mutasarrıflığı'na ve oradan da Rasûlayn Kaymakamlığı'na iletilmesi zaman almıştır. Bu sırada Müze Müdürlüğü süreci hızlandırmak için müdahalelerde bulunmuş, Oppenheim'in “*bu kadar fedâkarlığına rağmen*”, halen kendisine zorluk çıkarılmasının doğru olmadığını belirterek, gerekli emirlerin bir an önce yerlerine ulaştırılmasını istemiştir²⁹⁴.

²⁹⁰ Hariciye Nezareti'ne 12 Teşrin-i evvel 1912 tarihli Almanya Sefareti'nden varid olan takrir-i şifahinin tercümesidir. BOA. DH. İD. 129/2-1-190.

²⁹¹ Almanya Sefareti'nden alınan 12 Ekim 1912 tarihli şifahi takrir tercümesidir. 1 Teşrin-i evvel 328/ 14 Ekim 1912. BOA. HR. İD. 1445/55-3-1; BOA. HR. İD. 1445/55-4-1,2.

²⁹² Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 6 Teşrin-i evvel 328/ 19 Ekim 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-109; Dahiliye Nezareti'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 9 Teşrin-i evvel 328/ 22 Ekim 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-100.

²⁹³ Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 9 Teşrin-i evvel 328/ 22 Ekim 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-106.

²⁹⁴ Gerekli emrin verildiğinin kendisine söylenmesine rağmen Rasûlayn kaymakamının halen inşaata izin vermediğini belirten Ahmet Dürri Bey, tekrar emir gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine Oppenheim'in kendisinden istenilen taahhütnameyi imzalamasına rağmen inşaata engel olmaya devam eden kaymakama, devletin menfaatine aykırı hareket ettiğinin bildirilmesini isteyen Halil Bey, inşaata izin verilmesi yolundaki kesin emrin kaymakama iletilmesini rica etmiştir. Müze Müdürlüğü'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 20 Teşrin-i Evvel 328/ 2 Kasım 1912 tarihli yazı. AMA. 64/5262-1; Müze Müdürlüğü'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 23 Teşrin-i Evvel 328/ 5 Kasım 1912 tarihli yazı. AMA. 64/5317-1; Ahmet Dürri Bey'den Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 18 Teşrin-i Evvel 328/

Böylece bir süreliğine yatışmış gibi görünen bina meselesi, 1913 yılının Mayıs ayında Oppenheim'ın kazı izninin sona ermesi üzerine tekrar önemli bir anlaşmazlık konusu haline gelmiştir. Zor Mutasarrıflığı'nın 21 Mayıs 1913 tarihinde yazdığı yazıda, Oppenheim'ın kazı izninin ayın sonunda sona ereceği hatırlatılarak, bundan sonra kazıya devam etmesine izin verilmemesinin lazım geldiği belirtilmiş ve yapılacak muamele ile ilgili bilgi istenmiştir²⁹⁵. Zor Mutasarrıflığı'na verilen cevapta, kazının henüz sona ermemesi nedeniyle Maarif Nezareti'nin hükümetten kazı izninin bir sene daha uzatılmasını istediğini ve verilecek cevaba göre nasıl hareket edilmesi gerektiğinin ayrıca bildireceği belirtilmiştir. Oppenheim'ın 1913 yılında kazıyı tatil etmesinin ardından kazı bir daha devam edememiş, fakat kazı izin süresi birer sene müddetlerle uzatılmaya devam etmiştir²⁹⁶.

1.7. Oppenheim'ın Kazı Harici Yerlere Düzenlediği Geziler

“Tel Halef’te 10 Alman beyefendiydik. Benden başka 5 mimar, bir doktor, bir fotoğrafçı ve 2 sekreter vardı. Hafriyat komiseri Dürri Bey ile birlikte evimizdeki panayır 11 kişilikti. Bu neşeli bir topluluktu. Herkesin atı ve silahı vardı. Cuma ve Pazar günleri tatil idi. Bu günlerde sık sık ava gidilir veya yakınlardaki harabelerde araştırmalar yapılırdı. Tel Halef’teki güvenlik ve düzen sağlandıktan sonra çevreye daha büyük araştırma gezileri de düzenledim. Bu geziler hep en iyi şekilde hazırlanmış ve bilimsel olarak en doğru sonucu verecek şekilde düzenlenirdi. Her zaman bölgenin ileri gelen bedevi reisleri bana bu gezilerde eşlik ederlerdi. Bütün bu seyahatlerim ve gezilerim, -yukarı Mezopotamya bölgesinde çizdiğim zigzaglar- sonunda bölgenin yeni bir haritasını çıkarmayı başarabildim. Eskisi gibi yine eski kültür yataklarına da gittim. Harabe tepelerini ziyaret ettim ve birçok çizim aldım ve fotoğrafladım. Geziler kısmen zordu ve büyük bir sorumluluk getiriyordu. Su kıtlığı ve erzak yetmezliği

31 Ekim 1912 tarihli yazı. AMA. 64/5315; Müze Müdüriyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 20 Teşrin-i evvel 328/ 2 Kasım 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-111; Dahiliye Nezareti'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 22 Teşrin-i evvel 328/ 4 Kasım 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-110; Zor Mutasarrıflığı gerekli emrin verildiğini bildirmiştir. Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 13 Teşrin-i sani 328/ 26 Kasım 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-113; Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 1 Kanun-u evvel 328/ 14 Aralık 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-112.

²⁹⁵ Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezaretine gönderilen 8 Mayıs 329/21 Mayıs 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-128-1,2.

²⁹⁶ Dahiliye Nezareti'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 12 Mayıs 329/ 25 Mayıs 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-127.

yanında çölün bilinmezliği ve bedevi saldırısı tehdidi de vardı. Tekrar tekrar eski zamanda yapılmış 90 metre derinliğinde kireçtaşından su kuyuları buluyorduk. Sık sık kuyular kuruduğu için susuzluk yaşıyorduk. Küçükklü büyüklü bedevi aşiretleriyle sık sık otlaklarından geçebilmek için anlaşıyorduk. Yine sık sık “Gazi”lerle karşılaşıyorduk. Ama şans bütün gezilerimde benim tarafımdaydı²⁹⁷. ”

Oppenheim’ın kitabında kazı bölgesi dışına yaptığı seyahatler ile ilgili bu şekilde yer alan bilgiler Dahiliye Nezareti’ne de zaman zaman iletilmiştir. Örneğin Mardin mutasarrıflığının bir yazısına göre Oppenheim Mardin’e yanında 7-8 kişi ile beraber gelerek Katırcı Ansım’ın hanında misafir olarak kalmıştır. Oppenheim’ın ne için buraya geldiği veya ne yaptığı ile ilgili bilgi içermeyen bu raporda, sadece Oppenheim’ın kazı bölgesi dışında seyahatler yaptığı belirtilmiştir²⁹⁸.

Oppenheim’ın inşa ettirdiği bina ile ilgili yazışmalar sürerken, Almanya Büyükelçiliği, Hariciye Nezareti’ne, bir nota daha vermiş ve Suriye Vilâyetinde bulunan bazı cami ve türbelerin iç ve dışlarının fotoğraflarını çekmek isteyen Oppenheim’a, buna izni olduğuna dair bir belge verilmesini istemiştir²⁹⁹. Konu hakkında Suriye Vilâyetini bilgilendiren Dahiliye Nezareti ise halk arasında kötü bir etki göstermesi muhtemel olan bu fotoğraflama hadisesinde uygun tedbirlerin alınmasını istemiştir³⁰⁰. Suriye Valisi Galip Bey, bu talebe yabancıların cami ve türbelerin fotoğraflarını çekmesinin orada yaşayan Müslümanlar tarafından kötü algılanmasının muhtemel bulunduğunu belirterek, izin verilmemesini istemiştir³⁰¹. Suriye Vilâyetinin bu yorumunu uygun bulan Dahiliye Nezareti, halkta kötü fikirler uyandıracığını düşündüğü bu faaliyetten Oppenheim’ın vazgeçmesinin uygun

²⁹⁷ Teichmann, *Faszination Orient*, s.194-196; Oppenheim, *Tell Halaf*, s. 22.

²⁹⁸ Diyarbakır Vilâyeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilmiş 6 Ağustos 327/ 19 Ağustos 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 28/1-34-3.

²⁹⁹ Hariciye Nezareti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 10 Teşrin-i evvel 327/ 23 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-38.

³⁰⁰ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube’den Suriye Vilâyeti’ne gönderilen 11 Teşrin-i evvel 327/ 24 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-37.

³⁰¹ Suriye Vilâyetinden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 15 Teşrin-i evvel 327/ 28 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-47.

olacağını Almanya Büyükelçiliği'ne bildirmesi için Hariciye Nezareti'ni bilgilendirmiştir³⁰².

Bu vesileyle Suriye Vilâyetine bir gezi düzenleyeceğini anladığımız Oppenheim, bundan sonra Musul Vilâyeti sınırları içerisinde bulunan Şerkat kalesine bir “*seyahat-i fenniye*” düzenlemiştir. Burada incelemeler yapıp bölgenin fotoğraflarını çektiren Oppenheim, daha sonra Tel Halef'e dönmüştür³⁰³.

Oppenheim'in kazı sırasındaki gezileri hakkında kazı komiseri Ahmet Dürri Bey de, dolaylı da olsa bilgiler vermiştir. Müze Müdürlüğü'ne yazdığı raporların bazılarında Oppenheim'in kazı bölgesinde bulunmadığından, kazının ilerlemesi için dönüşü beklendiği şeklinde ifadeler yer almıştır. 13 Haziran 1912 tarihli bir raporunda, Oppenheim'in Musul'dan geri döndüğünü ve kazının tekrar başladığını bildirmiştir. 28 Haziran 1912 tarihli başka bir raporunda ise Oppenheim'in hava değişimi ve babasının vefat etmesi nedenleriyle Avrupa'ya gideceğini bildirmiş ve ancak 3.5 ay sonra geri döneceğini eklemiştir³⁰⁴.

Oppenheim'in yine Urfa'ya, Mardin'e gidip, buralarda faaliyetlerde bulunduğu tespit edilmiş ise de Halep Valisi Hüseyin Kazım Bey'in Oppenheim'in yanında sürekli bir memur bulundurma önerisinin dikkate alınmaması yüzünden, Oppenheim'in bu bölgelerde neler yaptığıyla ilgili detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Fakat Oppenheim'in bu faaliyetlerinin, bölgede nüfuzunu artırmak temel amacına dayandığı, yıllar sonra kendi yazmış olduğu eserinden de açıkça anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetleri haricinde, Oppenheim'in henüz kazı devam

³⁰² Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Hariciye Nezareti'ne gönderilen 17 Teşrin-i evvel 327/ 30 Ekim 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-46.

³⁰³ Zor Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine gönderilen 13 Mayıs 328/ 26 Mayıs 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-86.

³⁰⁴ Oppenheim'in Avrupa'ya gideceği zaman aralığında kazı doktorundan hava değişimi için rapor almış bulunan Ahmet Dürri Bey de, yerine geçici olarak atanan Mehmet Rüştü Bey'in Tel Halef'e gelmesiyle, görevini ona bırakarak kazı bölgesinden ayrılmıştır. Tel Halef hafriyat komiseri Ahmet Dürri Bey'den Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 31 Mayıs 1328/ 13 Haziran 1912 tarihli yazı. AMA. 64/ 568-3; Tel Halef Hafriyat Komiseri Ahmet Dürri'den Müze Müdürlüğüne gönderilen 15 Haziran 1328/ 28 Haziran 1912 tarihli yazı. AMA. 64/ 568-2; Ahmet Dürri Bey'den Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 1 Mart 1328/ 14 Mart 1912 tarihli yazı. AMA. 64/4814-1; Oppenheim heyetinin doktoru Seeman tarafından verilen 21 Mart 1912 tarihli rapor. AMA. 64/4814; 21 Mart 1912 tarihinde Oppenheim'in doktoru tarafından hazırlanan bir sağlık raporunda Ahmet Dürri Bey'in 2 aydır devam eden sinirsel rahatsızlığı nedeniyle hava değişimi tavsiye edilmiş ve 2-3 ay civarında dinlenmesi gerektiği belirtilmiştir. *Türk Kazı Tarihi*, Cilt:5, s. 514.

ederken, Eylül 1912'de bir süreliğine Berlin'e geri döndüğü de tespit edilmiştir. Oppenheim, Berlin ziyaretiyle ilgili herhangi bir neden belirtmemesine rağmen, Ahmet Dürri Bey bu ziyaretin babasının ölümü ve hava değişimi için yapıldığını belirtmiştir.

Oppenheim'ın kazı süresi boyunca, kazı alanının dışında, Almanya Devleti adına siyasi faaliyetler yürüttüğüne dair bilgiler, sadece kazının başlangıç sürecinde değil, ilerleyen zamanlarda da Dahiliye Nezareti'ne iletilmiştir. Halep Jandarma Alay Komutanlığı 12 Mayıs 1913 tarihinde yazdığı bir raporda, Rasûlayn'da geçici bir süre kazı yapmakta olan Oppenheim'ın, yanında birkaç adamla birlikte Rakka'ya geldiğini bildirmiştir. Rakka'dan sonra Ayn İsa, Ayn Aruse, Tel Abyad ve Tekken Dağı'na gideceğinin yaptırılan araştırma sonucunda öğrenildiği belirtildikten sonra, bütün bu yerlerin aşiretlerin oturduğu yerler olduğu bildirilmiştir. Oppenheim'ın bu çöllerde istediği gibi hareket ederek ve “*avuç avuç liralara dökerek*” aşiretlerin sevgisini kazanmakta olduğu belirtilerek, dikkat çeken diğer hareketleri arasında, yabancı dillere hâkim olan Ömer adında bir köleyi Gazze şeyhi Hacim Bey'e hediye etmesi ve Gazvelhamd isimli bir şeyhle olan hediyeleşmesi sırasında ona silah vermesi olarak zikredilmiştir. Aşiretlerle olan görüşmelerinde, anadili gibi Arapça konuşması, görüştüğü kişilerle hediye alış-verişinde bulunması ve böylece “*safdil*” olan aşiretlerin güvenini kazanması ve onları kendine çekmesi ve kendi etkisi altına almasının (*celb ve cezb etmesi*) ülkenin geleceği açısından felaketten başka bir şey demek olamayacağı belirtilmiştir. Özel memur Ahmet Dürri Bey'in ise, görevi icabı Rasûlayn'dan ayrılamadığı için, Oppenheim'ın bu faaliyetlerini gözlemleyip haber veremediği belirtilerek, bu hususta hükümetin ve gerekli görevlilerin dikkati çekilmiştir³⁰⁵. Öncelikle jandarma kumandanının bu yazısını onaylayan Halep Vilâyeti, kumandanın görev icabı Rakka'da iken bu bilgilere ulaştığını ve raporunda belirttiği noktaların, Oppenheim'ın kazı bahanesiyle bu bölgede siyasi amaçlar uğruna çalıştığını gösterdiğini belirtmiş ve bu konu hakkındaki Dahiliye Nezareti'nin düşüncelerini öğrenmek istemiştir³⁰⁶.

³⁰⁵ Halep Jandarma Alay Kumandanlığı'ndan 29 Nisan 329/ 12 Mayıs 1913 tarihli şifre. BOA. DH. İD. 129/2-1-131.

³⁰⁶ Halep Vilâyeti'nden mevrud 5 Mayıs 329/ tarihli şifrenin mahlulu suretidir. BOA. DH. İD. 129/2-1-135.

Oppenheim, yukarıdaki raporlarda belirtilen hususlar hakkında çalıştığını, dolaylı da olsa yazmış olduğu eserde doğrulamıştır:

“Rasülayn civarında sık sık yağma yapan büyük göçebe aşiretleri ile olan iyi ilişkilerim sayesinde kendi insanlarımı bu yağmalardan koruyabildim. Büyük bedevi topluluklarının şeyhleri ya da onların görevlendirdiği yetkililer Tel Halef’te beni ziyarete geliyordu. Bunlar arasında Şammar, Aneze ve Baggarat ez Zor ve tabi ki arkadaşlarım olan İbrahim Paşa’nın oğulları(Milli Aşireti) da vardı. Bu sonuncuları geçici bir süre kazı bölgesinde çalışanların aileleri ve akrabaları için çok büyük çadırlar kurmuş ve birkaç bin insan bu çadırlarda konaklamıştı. Kazı yerindeki evimizde kazı bekçileri yanında dışarıdan gelmelerine izin verdiğim atlı 12 Türk askeri de barınıyordu. Ara sıra evin mutfağı yaklaşık 70 kişi için yemek yapmak zorunda kalıyordu. 1913 yılı ortalarında Bağdat demiryolu çalışmaları Tel Halef’e kadar ulaşmaya başlamıştı. Mühendisler bizim yakınlarımızda her türlü zorlukla karşılaşılıyordu. Birçok kez kervanları bedeviler tarafından baskına uğradı. Bazen ölenler bile oluyordu. Tam da bu sıralarda Milli aşireti, Şammarlar ve Aneze arasında bir savaş başladı. Benim bölgedeki etkim bu tehlikeli durumda mühendislerin işlerine yaradı. Ayrıca bölgedeki Çeçenlerin güçlerini kırmam daha sonra demiryolu için işçi bulma konusunda da çok işlerine yaradı. Demiryolu yapımının yönetimiyle aramı hep çok iyi tuttum. Onlar da bana materyallerin taşınması konusunda sağolsunlar çok yardımcı oldular³⁰⁷.”

Oppenheim’in kendi ifadelerinde de anlaşılabacağı üzere, Bağdat demiryolunun Rasülayn’a ulaşmasından iki yıl kadar önce bölgeye gelip, burada faaliyetlere başlamasının ve ayrıca büyük bir bina yaptırmasının, demiryolu buraya ulaştığında, şirketin işini oldukça kolaylaştıracağını hesaplamıştır. Yine bu konuda Oppenheim’in oldukça başarılı olduğunu kendi ifadeleri doğrulamaktadır. Buna rağmen Dahiliye Nezareti, Halep Jandarma Kumandanlığı ile Halep Vilâyeti’inden gelen raporlara temkinli yaklaşmış, birer bahane ile ülkenin çeşitli yerlerinde dolaşmakta olan yabancıların siyasi hedefler peşinde koşma ihtimalinin her zaman mümkün olduğu, Oppenheim’in da bunlar arasında bulunmasının çok uzak bir ihtimal olmadığını

³⁰⁷ Teichmann, *Faszination Orient*, s. 190; Oppenheim, *Tell Halaf*, s. 18.

belirtmiştir. Fakat bütün bunlara rağmen raporlar alındıktan sonra başlatılan bir soruşturmada, Ömer isimli kölenin, Oppenheim tarafından verilmediğinin öğrenildiğini ve raporda Oppenheim'ın görüştüğü belirtilen bu aşiretin, Halep'ten yeni nakledildiği için, oraca yapılacak bir soruşturmada durumun daha açık bir şekilde ortaya konabileceği belirtilmiştir. Ayrıca jandarma kumandanının raporunda belirtilen yüksek miktarda para dağıtımı ve silah hediye edilmesi gibi durumların kaynaklarının da belirtilmesi istenmiştir³⁰⁸. Halep Vilâyeti, bu yazıya doğrudan bir cevap vermeyerek, Oppenheim'ın hareket alanının kazı bölgesiyle sınırlandırılması ya da kazı izninin iptaliyle bu bölgeden uzaklaştırılmasını istemiştir³⁰⁹.

Halep Vilâyeti'nin bu isteği karşısında, tek başına karar vermek istemeyen ve konunun daha çok Maarif Nezareti'nin çıkarlarını ilgilendirmesi bakımından, hem Halep Jandarma kumandanının raporunu hem de Halep Vilâyeti'nin Oppenheim ile ilgili isteklerini Maarif Nezareti'ne ileten Dahiliye Nezareti, bu nezaretin konu hakkındaki düşüncelerini öğrenmek istemiştir³¹⁰. Maarif Nezareti, Oppenheim hakkındaki bu iddiaları ve yazılmış raporları dikkatlice inceledikten sonra yazmış olduğu uzun cevapta, Oppenheim'ın Tel Halef kazısından çıkardığı eserlerin bir müze oluşturacak kadar çok ve kıymetli olduğundan bahsederek, bu eserleri o bölgede bulunan aşiretlerin ve özellikle Çeçenlerin saldırılarından korumak için çok büyük fedâkarlıklar yaptığını belirtmiştir. Buna rağmen gerçekten raporlarda belirtildiği gibi, hükümet aleyhinde faaliyetleri bulunuyorsa, bu faaliyetlerin ciddi bir şekilde soruşturularak ortaya çıkarılması gerektiğini bildirerek, bunun için kendisine fark ettirilmeden ve gizlice bir soruşturma yapılmasını istemiştir. Sadece para dağıttığı ithamıyla “*arkeoloji biliminde önemli bir yeri ve bütün Almanya'da hatırı sayılır bir şöhreti olan*”, üstelik çıkardığı eserler ile Osmanlı Devleti'ne de hizmet etmekte bulunan böyle bir kişinin gereksiz yere baskı ve zorlamalara maruz bırakılmamasını

³⁰⁸ Dahiliye Nezareti'nden Halep Vilâyeti'ne yazılan 6 Mayıs 329/ 19 Mayıs 1913 tarihli telgraf. BOA. DH. İD. 129/2-1-135.

³⁰⁹ Temmuz ayında Mehmet Celâl Bey Vali olarak atanana kadar Halep Vilâyeti vekalet ile idare edilmiştir. Zaten oldukça karışık olan Osmanlı iç politikasında Oppenheim'ın da kazı yıllarını kapsayan 1911-1913 yılları arasında aralarında Mehmet Celâl Bey'in de bulunduğu 8 farklı isim Dahiliye Nazırlığı yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler (1908-1923)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012; Halep Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 13 Mayıs 329/ 26 Mayıs 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-130.

³¹⁰ Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 28 Mayıs 329/ 10 Haziran 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-129.

istemiştir³¹¹. Bunun üzerine gizli bir soruşturma yapılması talimatı Zor Mutasarrıflığı'na bildirilmiş ve ayrıca konu hakkında Halep Vilâyeti'ne de bilgi verilmiştir³¹².

Zor Mutasarrıflığı'nın konu ile ilgili yaptığı soruşturma sonucunda, Urfa Vilâyeti'nin de Oppenheim'ın bu faaliyetleri hakkında benzer bir rapor yazdığı ortaya çıkmış, Halep Vilâyeti ile Urfa Vilâyeti'nin raporları arasındaki tek farkın, birisinde hediye edilen kölenin Almanya İmparatoru adına verildiği belirtilirken, diğerinde bunun Oppenheim'ın kendisi adına verildiğinin yazılmış olması olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca her iki raporun da Oppenheim'ın 5-10 gün süren Rakka gezisi sonucunda yazıldığına anlaşıldığı belirtilmiştir³¹³. Kazı süresi boyunca, Oppenheim'ın Tel Halef dışındaki birçok yere seyahat düzenlemesi ve bu bölgedeki aşiret reisleriyle görüşmesi, bölgede görev yapan Osmanlı memurları ve askeri yetkililerinin tepkisini çekmiştir. Bölgedeki Osmanlı nüfuzu adına zararlı olduğu düşünülen bu faaliyetlerin durdurulmasını isteyen yerel yetkililer, istediklerini elde edememiş, Oppenheim hem Maarif Nezareti nezdindeki nüfuzu hem de Alman Sefareti'nin desteği sayesinde planladığı gibi hareket etmeye devam edebilmiştir.

Oppenheim, 1911-1913 yılları arasında gerçekleşen bu kazı sırasında çevre bölgelere ve kendi ülkesine ziyaretler ve geziler yapmıştır. Genellikle kazının devam etmesi ve eserlerin çıkarılması için Oppenheim'ın bizzat kazının başında durması gerekmemiştir. Oppenheim, kazı alanındaki uzman kişilere, gerekli çalışma ortamını sağladıktan sonra, yukarıda belirtilen gezileri düzenlemiş ve kendi çalışma alanı olan faaliyetlere devam etmiştir. Zaten Oppenheim'ın, arkeoloji alanında akademik bir eğitimi olmadığından, bu kazıdaki rolü bir işveren olmaktan öteye gitmemiştir. Ayrıca kendisinin de belirttiği gibi, özellikle işçilerle yaşanan problemlerde konuyla bizzat kendisi ilgilenmemiş ve yanında çalışan Lübnanlı çevirmenleri ve korumaları kullanmıştır³¹⁴. Bununla birlikte kazıdan çıkan eserlerle çok yakından ilgilenmiş olan

³¹¹ Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Haziran 329/ 14 Haziran 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-133.

³¹² Dahiliye Nezareti'nden Halep Vilâyeti'ne ve Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 3 Haziran 329/ 16 Haziran 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-132.

³¹³ Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Haziran 329/ 1 Temmuz 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-134.

³¹⁴ Teichmann, *Faszination Orient*, s.183-190.

Oppenheim, bunların tarihlendirilmesi ve anlamlandırılması konularında uzmanlara müracaat etmiştir. Kazı kesin olarak tamamlandıktan sonra ise kazı ile ilgili geniş hacimli bir kitap yazmış ve bundan sonra arkeolojiyle ilgisini bilimsel olarak sürdürmüştür³¹⁵.

1.8. Oppenheim'in Kervanına Saldırı Meselesi

Dahiliye Nezareti 27 Kasım 1911 tarihinde Zor Mutasarrıflığı'na bir yazı göndererek, Çeçenlerin, Oppenheim'a ait eşyaları taşıyan bir kervana saldırarak, bazı eşyaları gasp ettiğini ve Rasülayn kaymakamının bundan haberi olmasına rağmen, saldıranlara karşı hiçbir şey yapmadığı şeklinde şikâyetlerin kendilerine ulaştığını belirtmiş ve böylesine “ünlü” bir kişiye gerekli yardımın ve kolaylığın sağlanmasını istemiştir. Bu konuda gerekli soruşturmanın yapılarak, şikâyet edilen hususlar konusunda hızlı bir şekilde sonuca ulaşılması yolunda talimat vermiştir³¹⁶. Oppenheim tarafından resmen yapıldığı anlaşılan bu şikâyetle önemli olan 3 nokta bulunmaktadır. Bunlardan birincisi kazının devamına engel olunması, ikincisi Mardin'den Oppenheim'a gelen malzemelerin “*Çerkes kabilesinden Çeçenler*” tarafından gasp edilmesi ve buna karşılık kaymakam tarafından gerekli tedbirlerin alınmaması ve

³¹⁵ Örneğin Halil Edhem Bey'in 1938 yılındaki vefatının ardından 1947 yılında onun anısına yayınlanan hatıra kitabında Van-Erzincan bölgelerinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan eserler ile Tel Halef'ten kendi kazısında çıkarılmış eserlerin oldukça benzer olduklarından yola çıkarak aynı medeniyete ait olduklarına dair bir değerlendirme yaptığı “*Subaraeisches in Urartu und Das Alter der Subaraeischen Kultur*” isimli bir makale yazmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Halil Edhem Hatıra Kitabı*, Cilt: I-II, Ankara 2013, s. 19-32; Oppenheim'in Tel Halef'deki kazıları ve bedeviler üzerine yaptığı bilimsel araştırmalar ve çalışmalar onun hakkında yapılan “*Kayzer'in Ajanı*” yakıştırmasına ayrı bir pencere açmaktadır. Ortadoğu'da 19.yy'ın sonunda ve 20.yy'ın başında arkeolojik çalışma yapanlar arasında birçoğunun aralıklarla kendi devletleri için ajanlık yaptıkları bugün artık kanıtlanmıştır. Sadece Lawrence ve onun hocası Hogarth'ın Oppenheim ile aynı zamanda ve ondan sadece 200 kilometre uzakta bulunan Karkamış'ta arkeolojik kazı yaptıkları göz önüne alındığında bu tespitin doğruluğu bir kez daha ortaya çıkar. Gossman bununla birlikte arkeologları kılık değiştirmiş politik ajanlar olarak tanımlamanın yanlış olduğunda ısrar etmiştir. Oppenheim'in eğitim almamasına rağmen eski kültürlerle olan merakı ve araştırma arzusu, yaptığı detaylı çalışmalardan ve ulaştığı sonuçlardan anlaşılmaktadır. Gossman, *The Passion of*, s.119, 120. Oppenheim'in arkeoloji konusunda aldığı uzman yardımları ve kendi kazısı esnasında zamanının büyük bir bölümünü çevreyi gezerek geçirdiği göz önünde bulundurulduğunda Gossman'ın bu görüşleri oldukça iyimser kalmaktadır.

³¹⁶ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 14 Teşrin-i sani 327/ 27 Kasım 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-53. Daha önceki bölümlerde gördüğümüz ve Oppenheim'in Tel Halef kitabında da birçok kez dillendirdiği iddia olan, Çeçenlerin kaymakamla iş birliği içerisinde kendisine komplo kurmaları, kendisine karşı sürekli zorluk çıkarmalarının temeli bu meseledir. Oppenheim'in kervanına saldırıldığı iddiasıyla bütün Osmanlı makamları teyakkuz haline geçmiş ve meseleye büyük önem vermişlerdir. Oppenheim şikâyetinde, yetkililere doğru olmayan birçok bilgi vermiş ve olayları yanlış yönlendirmiştir. Buna rağmen bu bölümde görüleceği üzere durumun Oppenheim'i ilgilendiren hiçbir yönü olmamıştır.

üçüncüsü de kaymakamın da desteğiyle “Çeçen kabilesinden” Ahmet Bey’in Tel Halef’te toprak sahibi olduğu iddiasıyla kendisinden tazminat talep etmesidir³¹⁷. Bu şikâyetlerden ilki ve üçüncüsü ilgili bölümlerde açıklanmıştır. Gasp meselesine gelince bununla ilgili tahkikat yaptıran Zor Mutasarrıfı Celâleddin Bey, ulaştığı sonuçları ve Rasûlayn kaymakamı Esat Sezai Bey’in açıklamalarını Dahiliye Nezareti’ne iletmiştir³¹⁸.

Esat Sezai Bey konu ile ilgili yazmış olduğu raporda, bir ay kadar önce Oppenheim’a ait eşyayı Tel Halef’e götürdükten sonra geri dönen ve içinde işçilerin ailelerine gönderdikleri para bulunan bir kervanın, Mardin-Rasûlayn yolunda saldırıya uğradığını duyduğu zaman, bunu araştırıp bu iddiayı ortaya atan adamları çağırttığını belirtmiştir. Esat Sezai Bey, çağırttığı kişilerle ilk konuştuğu zaman, gasp edilen eşya bulunmadığı ve yanlarında sadece Mardin’den Oppenheim’a satılmak üzere gönderilmiş olan bir antika olduğu cevabını almıştır. Gasp uğrayanların daha sonra Oppenheim’ın huzurunda tekrar ifadesi alındığı sırada ise, yanlarında işçilerin ailelerine gönderdikleri 40 lira amele ücreti ve mevcut eşyalarının gasp edildiğini söylediklerini ve bu sırada amelelerin ağlayarak yanına geldiklerini belirtmiştir. Şikâyetçilerin orada olayın tekrar anlatılması sırasında 40 lirayı saldırı sırasında toprağa atıp üzerini kapatarak kurtardıklarını ve sadece yedi mecidiyeleri ile hançer, ip gibi eşyalarının gasp edildiğini, saldırının akşam beş sularında gerçekleştiğini ve saldırganların yüzünün kapalı olması nedenleriyle yüzlerini göremediklerini, fakat konuşmalarından Çeçen olduklarını anladıklarını iddia ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca saldırganlardan birisinin kıyafetinden, Zekeriya isimli birisi olduğunu teşhis ettiklerini söylemişler ve bunun üzerine Esat Sezai Bey de, bahsedilen Zekeriya Bey’in evine iki zabıta göndermiştir. Zabıtaların Zekeriya Bey’in hasta olarak evinde yatmakta olduklarını söylemesi üzerine, bir gece orada soruşturma yapmak için kaldığını belirten Esat Sezai Bey, şikâyetçilerin, olayın bir hafta önce Mardin sınırında gerçekleştiğini söylediklerinden, neden yol üzerindeki nahiye müdürlerine veya

³¹⁷ Zor Mutasarrıflığı’nın Rasûlayn kazasında Tel Halef nam mahalde hafriyat icra eden Baron Max Oppenheim cenabları tarafından vuku bulan şikâyet. (tarihsiz.) BOA. DH. İD. 129/2-1-55.

³¹⁸ Zor Mutasarrıflığı’ndan Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 16 Teşrin-i sani 327/ 29 Kasım 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-57; Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube’den Zor Mutasarrıflığı’na gönderilen 27 Teşrin-i sani 327/ 10 Aralık 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-56.

Mardin Mutasarrıflığına başvurulmayarak, olaydan bir hafta sonra Rasûlayn'a geldiklerini ve ilk ifadelerinde 40 lira kayıp olduğunu söyledikleri halde, neden daha sonra bu miktarı sadece 7 Mecidiye olarak zikrettiklerini sorduğunu ve tatmin edici bir cevap alamadığını belirtmiştir.

Ahmet Dürri Bey ve Oppenheim'ın huzurunda şikâyetçilere, Rasûlayn'a, hükümet konağına gelmelerini tembih edip geri döndüğünü belirten Esat Sezai Bey, daha sonra davacıların, Mardin Mutasarrıflığı'na verdikleri şikâyet dilekçesinin bir sureti kendisine iletildiğinde, nakit olarak gasp edilen paranın 1300 kuruş ve 600 kuruş değerinde de eşya çalındığını iddia ettiklerini gördüğünü belirtmiştir. Çalınan eşyalarının kıymetini ilk ifadelerinde 40 lira, daha sonra Oppenheim, Ahmet Dürri Bey ve tercümanların huzurunda 7 Mecidiye ve en son dilekçelerinde de 1300 kuruş olarak zikretmeleri yanında, gerçeğe aykırı olarak hapsedildiklerini iddia etmişlerdir. Esat Sezai Bey, bütün bu çarpıtmaların ve yalan ifadelerin nedeni olarak, Çeçenlerin yakın zamanda Oppenheim'ın yanında işçi olarak çalışmaya başlamaları sonucu, Ermenilerin artık geri dönmeye başlamaları ve bu sefer olmasa da bir sonrakinde ayrılmaya zemin hazırlamaları olarak tahmin ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Oppenheim'ın iddia edilen kervan saldırısında bir eşyasının gasp edildiğine dair bir şikâyeti ya da müracaatı bulunmadığını söyleyen Esat Sezai Bey, Oppenheim'ın şikâyetinin üç sebebi olabileceğini belirtmiştir. Esat Sezai Bey bu sebepleri tercümanı İlyas'ın (Elias Maluf) saldırıya uğrayanlarla aynı mezhepten olması, Çeçenleri tehdit ederek kendisine esir ve mecbur hale getirmek amacı gütmesi ve hükümetin yabancıların işlerine yumuşak davrandığını fark ederek, ondan faydalanmak istemesi olarak sıralamıştır. Rasûlayn'da bulunan jandarma binbaşısının da durumdan haberi olduğunu belirten Esat Sezai Bey, durumun bundan ibaret olduğunu belirtmiştir³¹⁹.

Bunun ardından, 16 Aralık 1911 tarihinde yazdığı ikinci bir rapor ile soygun iddiasıyla ilgili edindiği yeni bilgileri paylaşan Esat Sezai Bey, Oppenheim'ın eşyalarının çalınıp çalınmadığıyla ilgili kesin bir sonuca ulaştığını belirtmiştir. Bu durumu açıklamak için kazı komiseri Ahmet Dürri Bey'e yazdığı yazının cevabını gösteren Esat Sezai Bey, Ahmet Dürri Bey'in Oppenheim'ın herhangi bir eşyasının

³¹⁹ Rasûlayn Kaymakamlığı'ndan alınan 27 Teşrin-i sani 327/ 10 Aralık 1911 tarihli tahrirat suretidir. BOA. DH. İD. 129/2-1-65.

çalınmamış olduğunu onayladığını bildirmiştir. Şikâyetle bulunan kişilerin üç ayrı ifadelerinde üç farklı iddiada bulunduklarını belirten kaymakam, bunun sebebinin ya kervancıların Oppenheim’ın hizmetine girmek için uğraştıklarını ya da taşıdıkları amelelerin parasına göz dikmeleri olduğunu söylemiştir. Bu olayda bir eşyası çalınmamış bulunan Oppenheim’ın bir şeyi dava edemeyeceğini söyleyen Esat Sezai Bey, adının davacı olarak anılmasını doğru bulmadığını belirtmiştir. Ayrıca Ahmet Dürri Bey’in, Oppenheim’ın Urfa’dan döndükten sonra kayıp olan eşyası varsa, bunların tespit edilerek bildirileceğini söylediğini aktarmıştır. İleride delilleriyle birlikte kendisine müracaat edildiği takdirde, Oppenheim’a ait meselelere önem vererek ilgileneceğini taahhüt etmiştir³²⁰.

Zor Mutasarrıfı Celâleddin Bey, Rasûlayn Kaymakamı Esat Sezai Bey’in yazılarını Dahiliye Nezareti’ne iletirken, olaylarla ilgili kendi fikirlerini yazdığı 18 Aralık 1911 tarihli raporunda, Esat Sezai Bey’in kazıya engel olunmadığı ve kervana düzenlenen saldırıda Oppenheim’a ait herhangi bir şeyin çalınmadığını söylese de, kendisinin “açık” olan haline göre, söylediklerine pek güvenilemeyeceğini, jandarma kumandanının konu hakkında bilgi sahibi olduğunu iddia ettiği için, binbaşı ile görüşülerek, konunun tam anlamıyla açıklığa kavuşturulacağını bildirmiştir³²¹.

26 Aralık 1911 tarihinde Rasûlayn Jandarma Komutanlığı’ndan gelen yazıda, Oppenheim’a ait olan ve Tel Halef’ten Mardin’e boş olarak dönmekte olan kervanda bulunan 40 lirayı, kendilerine saldırılacağını anlaşılmaması üzerine yere gömerek kurtardıklarını iddia eden davacıların, buna rağmen yedi mecidiyelerinin gasp edildiğini söylemelerinin tamamen söylenti olduğu, bu yönde herhangi bir kanıt bulunamadığı bildirilmiştir³²². Daha önce Rasûlayn Kaymakamı’nın konu hakkındaki beyanını güvenilir bulmayan Celâleddin Bey, kaymakamın söylediklerini onaylayan

³²⁰ Rasûlayn Kaymakamlığı’ndan alınan 3 Kanun-u evvel 327/ 16 Aralık 1911 tarihli tahrirat. BOA. DH. İD. 129/2-1-72.

³²¹ Burada Celâleddin Bey’in Esat Sezai Bey’e güvenmemesinin sebebi Oppenheim’ın da hatıralarında belirttiği yağma meselesi olmalıdır. Oppenheim’ın belirttiğine göre, Yezidileri yağmalayan Çerkeslerle ortaklık kuran kaymakam, bu yağmadan pay aldığı ortaya çıktıktan sonra görevden alınmıştır. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 186; Zor Mutasarrıflığı’ndan Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 5 Kanun-u evvel 327/ 18 Aralık 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-64.

³²² Rasûlayn Kaymakamlığı’ndan alınan 3 Kanun-u evvel 327/ 16 Aralık 1911 tarihli tahrirat üzerine Liva Jandarma Kumandanlığı’ndan 13 Kanun-u evvel 327/ 26 Aralık 1911 tarihinde yazılan derkenar suretidir. BOA. DH. İD. 129/2-1-72.

yazı jandarma kumandanlığından geldikten sonra, iddia edilen gasp olayında, Oppenheim'a ait herhangi bir şeyin çalınmamış olduğunun kesin surette tespit edildiğini Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir³²³. Fakat Dahiliye Nezareti, Almanya Sefareti'nin bu konuyla ilgili aralıksız devam eden müracaatları nedeniyle, bu konuyla ilgilenmek ve yeniden bir soruşturma yapmak için olay yerine güvenilir bir kişinin gönderilmesini Zor Mutasarrıflığı'ndan istemiş ve elde edilecek sonuçların Alman Sefareti'nin itirazlarına devam etmesine izin vermeyecek şekilde, açık olarak kendilerine gönderilmesini istemiştir³²⁴.

Bu soruşturmaya görevlendirilen Ali Saib Bey, 29 Ocak 1912 tarihinde başladığı soruşturmasında, öncelikle Ahmet Dürri Bey'e başvurmuş ve konu hakkında bildiği her şeyi kendisine bildirmesini istemiştir³²⁵. Aynı talebi Oppenheim'a da ileten Ali Saib Bey'e Oppenheim 2 ayrı mektupta cevap vermiştir. İlk mektubunda Çeçenler tarafından yapıldığını söylediği saldırıda, kendisine ait herhangi bir eşyaya zarar gelmediğini ve kendisine ait hiçbir eşyanın çalınmadığını söyleyen Oppenheim, olayın, her hafta inşa ettirmekte olduğu bina için Mardin'den eşya getiren kervanın dönüşü sırasında meydana geldiğini belirtmiştir. Kervancıların yanında, kazıda ve bina inşaatında çalışan Mardinli işçilerin ailelerine göndermiş oldukları paralar bulunduğunu, fakat kendilerine saldırılacağını hissedenden kervancılarının bu parayı sakladıklarını söylemiştir. Oppenheim kesin bir bilgisi olmasa da Çeçenlerin, Mardinli bir tüccara ait bir miktar nakit para çaldıklarını duyduğunu eklemiştir. Ayrıca bu olayın kendisi açısından birçok sorunu beraberinde getirdiğini, çünkü bu olaydan sonra kendisi için mal taşıyan insanların korkarak bu işi yapmak istemediklerini

³²³ Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Kanun-u evvel 327/ 31 Aralık 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-71; BOA. HR. İD. 1445/49-2.

³²⁴ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 26 Kanun-u evvel 327/ 8 Ocak 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-63; Konu hakkında yapılmış soruşturmaları yeterli ve tutarlı gören Zor Mutasarrıflığı Jandarma Kumandanının zaten olay yerinde inceleme yaptıktan sonra konu hakkındaki düşüncelerini yazdığını Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Bunun üzerine güvenilir birisi tarafından yeniden bir soruşturma yapılmasının gerekli olduğu, çünkü Alman Sefareti'nin bu konuyu yakından takip ettiği belirtilmiş ve onlardan gelecek itirazları sona erdirmek için yapılacak soruşturmanın yerinde yapılmasını ve sonucunun çok net bir şekilde kendilerine iletilmesinin zorunlu olduğu bildirilmiştir. Zor Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine gönderilen 28 Kanun-u evvel 327/ 10 Ocak 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-66; Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 2. Şube'den Zor Mutasarrıflığına gönderilen 3 Kanun-u sani 327/ 16 Ocak 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-70.

³²⁵ Tel Halef'teki Tahkikat Komiserinden Hafriyat Komiseri Ahmet Dürri Bey'e gönderilen 16 Kanun-u Sani 1327/ 29 Ocak 1912 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/50-6.

belirtmiştir³²⁶. İlk mektubunda olayla ilgili ayrıntı vermeyen Oppenheim, aynı tarihli ikinci mektubunda saldırıya uğradığını iddia eden kervancılarının isimlerini ve nerede yaşadıklarını Ali Saib Bey'e bildirmiştir. Ayrıca kervancılarının çalındığını iddia ettikleri eşyalarının da bir listesini gönderen Oppenheim, Mardinli bir tüccar olan Naif Hatim'e ait olan ve kendisine satılmak üzere gönderilen, fakat beğenmeyip almadığı altın bir antika parçasının da kayıp eşyalar arasında olduğunu söylemiştir. Oppenheim, kervancılarının saldıranların, 4 Çeçen ve bir bedevi olduğunu söylediklerini, saldırganlardan birisinin Rasülayn'da oturan Zekeriya Bey adında birisi olduğunu tespit ettiklerini eklemiştir. Ayrıca, bu saldırıda Çeçen Hüseyin Bey'in de etkisinin olduğunu ve kendisinin daha önce postacı olarak hizmetinde bulunduğunu belirtmiştir. İşini iyi yapmaması yüzünden Hüseyin Bey'in işine son verdiğini söyleyen Oppenheim, onun daha önce bazı kervanları durdurarak ve zor kullanarak kervanları kendisine para vermeye mecbur ettiğini iddia etmiştir³²⁷.

Ali Saib Bey'in olayla ilgili bildiklerini anlatması isteğine 30 Ocak 1912'de cevap veren Ahmet Dürri Bey, Oppenheim'in kendisinden, bir eşyasının kayıp olduğuna dair bir beyan duymadığını söylemiştir. Ahmet Dürri Bey ayrıca, kervancıları şahsen tanıdığını ve kendilerine saldıranların Çeçen elbisesi içinde yüzleri kapalı 5 kişi olduklarını söylediklerini belirtirken, saldırganlardan sadece birisinin yüzünün açık olduğunu ve onu da Zekeriya Bey olarak teşhis ettiklerini söylemiştir. Ayrıca kervancıların isimlerini de Ali Saib Bey'e iletmiştir³²⁸.

Bu ifadeler üzerine bahsi geçen ve çevredeki Subaşı köyünde oturduğu tespit edilen Zekeriya Bey'in kendi yanına getirilmesi için jandarmaya müracaat eden Ali Saib Bey'e, jandarma tarafından Zekeriya Bey'in evinde bulunamadığı cevabı verilmiştir³²⁹. Ali Saib Bey bunun ardından aynı köyde oturan ve Oppenheim'in mektubunda ismi geçen Hüseyin Bey'i sorgulamıştır. Daha sonra kervancıları da tek

³²⁶ Oppenheim'dan Ali Saib Bey'e gönderilen 29 Ocak 1912 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/50-13.

³²⁷ Oppenheim'dan Ali Saib Bey'e gönderilen 29 Ocak 1912 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/50-14.

³²⁸ Tel Halef'te tahkikat komiseri Ali Saib Bey'e Hafriyat komiseri Dürri Bey'den gönderilen 17 Kanun-u Sani 327/ 30 Ocak 1912 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/6-1.

³²⁹ Rasülayn Jandarma Kumandanlığı'ndan Tahkikat Komiseri Ali Saib Bey'e gönderilen 19 Kanun-u Sani 327/ 1 Şubat 1912 tarihli cevap. BOA. HR. İD. 1445/50-7; Tahkikat Komiseri Ali Saib Bey'den Rasülayn Jandarma Kumandanlığı'na gönderilen 19 Kanun-u sani 327/ 1 Şubat 1912 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/50-7.

tek sorgulayan Ali Saib Bey, en son olarak Oppenheim'in mektubunda tüccar olduğu belirtilen Naif Hatmi'yi sorgulamıştır³³⁰. Bu sorgulamalardan sonra ulaştığı sonucu, uzun bir raporla, Zor Mutasarrıflığı'na gönderen Ali Saib Bey, önce doğrudan doğruya Oppenheim'in, ardından da saldırının gerçekleştiği Mardin sınırına ve son olarak da Mardin'e giderek hem kervancıları hem de saldırıyla suçlanan kişileri sorguladıktan sonra kesin bir neticeye ulaştığını belirtmiştir. Ali Saib Bey öncelikle, kendisi Oppenheim'in yanındayken, İstanbul Almanya Büyükelçiliği tercümanlarından olan ve kazının durumunu yerinde incelemek için Tel Halef'e gelmiş olan Edgar Ander'in önünde, Oppenheim'in kendisine herhangi bir saldırıda bulunulmadığını ve kendine ait eşyadan herhangi bir şey çalınmadığını söylediğini belirtmiştir. Daha sonra Oppenheim'in, meydana gelen saldırı ile ilgili, hem Osmanlı Hükümeti hem de Rasûlayn yetkililerinin ciddiye ve kararlılıkla sürdürdüğü soruşturmalara minnettar olduğunu söylediğini belirterek, bu sözlerini içeren biri Fransızca biri de Arapça olmak üzere iki mektup yazdığını bildirmiştir. Meydana gelen soygun olayını açıklığa kavuşturmak için, kervanda bulunan kişilerin oturdukları yerleri tespit ederek, yanlarını gittiğini belirten Ali Saib Bey, sorguladığı herkesin aşağı yukarı birbirine yakın şeyler söylediklerini belirtmiştir. Fakat bütün soruşturmaya rağmen, kervancıların iddia ettikleri kayıpların, kendi beyanlarından başka bir şahidi ve delili olmadığını söyleyen Ali Saib Bey, kervancıların kendilerine saldıranları dahi tam olarak teşhis edemediklerini belirtmiştir. Ayrıca Oppenheim'in saldırı ile ilgili şüpheli olarak bahsettiği Hüseyin Bey'in, saldırı sırasında bölgede bulunmadığının

³³⁰ Mardin'de mukim Habu bin Mülki Naşef'in ifadesidir. 24 Kanun-u Sani 327/ 6 Şubat 1912. BOA. HR. İD. 1445/50-10-13; Mardin'de mukim İskender oğlu Şerif'in ifadesidir. 24 Kanun-u sani 327/ 6 Şubat 1912. BOA. HR. İD. 1445/50-10-12,13; Mardin'de mukim Naif Hatmi'nin ifadesidir. 24 Kanun-u Sani 327/ 6 Şubat 1912. BOA. HR. İD. 1445/50-10-11,12. Kervancılardan İlü Dense'nin ifadesi. 5 Şubat 1912. BOA. HR. İD. 1445/10-11; Kervancılardan İshak'ın ifadesidir. 5 Şubat 1912. BOA. HR. İD. 1445/50-10-10; Kervancılardan Said İstefan'nın ifadesidir. 5 Şubat 1912. BOA. HR. İD. 1445/50-10-9,10. Kervancılardan İbrahim Behi'nin ifadesidir. 5 Şubat 1912. BOA. HR. İD. 1445/50-10-9; Kervancılardan Kerim Yaku'nun ifadesidir. 5 Şubat 1912. BOA. HR. İD. 1445/50-10-7,8. Kervancılardan İyliyab Schya'nın ifadesidir. 23 Kanun-u Sani 327/ 5 Şubat 1912. BOA. HR. İD. 1445/50-10-6,7; Kervancılardan Meta'nın ifadesi. 23 Kanun-u sani 327/ 5 Şubat 1912. BOA. HR. İD. 1445/50-10-6; Kervancılardan Said Kumi'nin ifadesi. 23 Kanun-u Sani 327/ 5 Şubat 1912. BOA. HR. İD. 1445/50-10-4,5; Kervancılardan Cerceşi Berü'nün ifadesi. 23 Kanun-u Evvel 327/ 5 Şubat 1912. BOA. HR. İD. 1445/50-10-3,4; Mardin'in Köyle nam-ı diğer Kahur karyesinde mukim kervancılardan Saad-u Mülki'nin ifadesi. 23 Kanun-u Sani 327/ 5 Şubat 1912. BOA. HR. İD. 1445/50-10-2,3; Subaşı'nda mukim Hasan beyzade Hüseyin Bey'in ifadesi. 19 Kanun-u Sani 327/ 1 Şubat 1912. BOA. HR. İD. 1445/50-10-1,2.

anlaşıldığını eklemiştir³³¹. Ali Saib Bey'in bu raporunu Dahiliye Nezareti'ne gönderen Zor Mutasarrıflığı, daha önce de belirtildiği gibi Oppenheim'in, maiyetinin ve yanında çalışan işçilerin bu saldırıdan herhangi bir zarara uğramamış olduğunu ve hatta saldırının gerçekten yaşandığına dair kanıt dahi bulunamadığını bildirmiştir³³².

Dahiliye Nezareti de, kendisine ulaşan bu bilgiler ışığında, Almanya Sefareti'nin konuyla ilgili yaptığı baskıyı durdurabilmesi için, özel bir memur gönderilerek yaptırılan yeni soruşturma sonucunda, kendisine ulaşan bütün raporları ve Oppenheim'in mektuplarını, Hariciye Nezareti'ne iletmiş ve böylece bu meseleyi kesin olarak halletmiştir³³³.

Oppenheim'in kendisine saldırıldığı ve kaymakamın bu konuda hiçbir şey yapmadığı iddia edilerek başlayan bu olayda, görüldüğü üzere Oppenheim yerel yöneticileri sindirmek ve onlara baskı uygulayabilmek için yaşananları manipüle etmiştir. İlk andan itibaren gerekli soruşturmayı yapan Esat Sezai Bey ile özel memur olarak gönderilen Ali Saib Bey'in aynı sonuçlara ulaşması, Oppenheim'in kaymakamın kendisine karşı taraflı davrandığı iddiasını çürütmektedir³³⁴.

1.9. Kazı Yerinden Antik Eserlerin Kaybolması ve Bununla İlgili Yapılan Soruşturma

1911 yılının Ağustos ayında başlayan kazının, kısa süre içinde birçok problemle karşılaşılmasına rağmen, verimli geçtiği, çıkarılan eserlerin önemi ve çokluğundan anlaşılmaktadır. Hatta daha önce görüldüğü üzere kazı komiseri Ahmet Dürri Bey, kazı yerindeki işlere yetişemediği için bir yardımcı talebinde bile bulunmuştur. Kazının oldukça verimli geçmesine ve birçok eser ortaya çıkarılmasına rağmen yaşanan problemler sona ermemiş ve devam etmiştir. 1912 yılının Aralık ayında

³³¹ Tahkikat Memuru Ali Saib Bey'den Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 4 Şubat 327/ 17 Şubat 1912 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/50-8-2.

³³² Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 2 Şubat 327/15 Şubat 1912 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/50-9.

³³³ Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 20 Şubat 327/ 4 Mart 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-76; BOA. HR. İD. 1445/50-1.

³³⁴ Oppenheim'in kitabında kaymakam hakkında, onun Yezidilere saldıran ve onları yağmalayan Çerkesler ile ortak olduğu ve bunun ortaya çıkması üzerine görevden alındığı şeklinde yer alan iddialar da, bu noktada yeniden değerlendirilmelidir. Bu konu hakkında şimdiye kadar herhangi bir arşiv taraması yapılmamış olduğundan Oppenheim'in bu noktada ne kadar doğruyu söylediği şüpheli olarak kalmaya devam etmektedir. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 186.

Maarif Nezareti, Dahiliye Nezareti'ne yazdığı bir yazıda, bir buçuk ay kadar önce kazı komiseri Ahmet Dürri Bey'in, içinde kazıdan çıkarılan eserlerin bulunduğu dört sandığın kaybolduğunu belirterek, konu hakkında Rasûlayn Kaymakamlığı ile Zor Mutasarrıflığı'na başvurmasına rağmen bir sonuç alamadığını bildirmiştir. Çok değerli olan bu eserlerin ortadan kaybolmasının yanı sıra, bunu yapanların da ortaya çıkarılamamış olmasının kabul edilemeyeceğini belirten Maarif Nezareti, kayıp olan eserlerin bulunması ve bir soruşturma yapması için Zor Mutasarrıflığı'na emir verilmesini istemiştir³³⁵. Bu yazısına bir cevap alamayan Nezaret, 1913 yılının Ocak ayında aynı husustaki isteğini yenilemiştir³³⁶. Bunun üzerine konu hakkında bir soruşturma yapan ve kazı komiserliği ile iletişime geçen Zor Mutasarrıflığı, konunun hiç de Dahiliye Nezareti'ne aksettirildiği gibi olmadığını ortaya koymuştur.

Ahmet Dürri Bey, soruşturmadan önce kayıp eserler hakkında Müze Müdürlüğü'ne gönderdiği raporunda kendisinin raporlu olarak kazı bölgesinde bulunmadığı 9 Ağustos 1912 gecesi eserlerin kaybolduğunu bildirmiştir. İşe geri döndükten sonra kazı alanında Oppenheim'a vekalet eden baş mühendis ile konuştuğunu ve 4 adet eserin kayıp olduğunu tespit ettiğini belirtmiştir. Bunun ardından kazıda çalışan amelelerden sorumlu olan kişiyle görüştüğünü belirten Ahmet Dürri Bey, bu kişinin o günlerde Urfa'dan Tel Halef'e demiryolu rayları getiren arabaların içine kendisinin yokluğunda çıkarılmış olan iki eserin konularak 4 sandık halinde Urfa Alman hastanesine gönderildiklerini tespit etmiştir. Aynı kişinin bayram tatilinde Urfa'ya gittiğinde Alman hastanesinin avlusunda bu sandıkları tekrar gördüğünü ve sandıkların fevkalade ağır olduklarını söylediğini eklemiştir. Ahmet Dürri Bey, Oppenheim'ın "*çalmış*" olduğu eserlerin konulduğu sandıkların tahtadan yapılmış olduklarını belirttikten sonra kapaklı ve kilitli olduklarını eklemiştir.

³³⁵ Bu sırada Osmanlı Devleti'nde sürekli değişen hükümetler nedeniyle Maarif Nazırı da birçok defa değişmiştir. Mahmut Muhtar Paşa hükümetinden sonra kurulan Kâmil Paşa hükümetinde bu görev Mehmet Şerif Paşa'ya aitken, kısa bir süre gerçekleşen Bab-ı Ali baskını neticesinde iktidara gelen Mahmut Şevket Paşa hükümetinde bu göreve eski Saruhan Mutasarrıfı Şükrü Bey getirilmiştir. Şükrü Bey, 1917 yılında kurulan Talat Paşa hükümetine kadar bu görevde kalmıştır. Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de*, s. 141, 149, 155; Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 8 Kanun-u evvel 328/ 21 Aralık 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-116; Dahiliye Nezareti'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 10 Kanun-u evvel 328/ 23 Aralık 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-115.

³³⁶ Dahiliye Nezareti'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 1 Kanun-u sani 328/ 14 Ocak 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-117.

Sandıkları oldukça ayrıntılı bir şekilde tasvir eden Ahmet Dürri Bey, bu sandıkların Halep'ten Almanya'ya üç yoldan sevk edilebileceklerini söylemiş ve bu yollardaki İskele Rüşumat Müdüriyetlerine telgrafla emir verilip, sandıkları zaptetmeleri söylenmezse, konsolosluk eşyası oldukları iddia edilerek bunların açtırılmama ihtimali olduğunu bildirmiştir³³⁷.

Kazı komiseri Ahmet Dürri Bey, 1912 yılının Kasım ayında Maarif Nezareti'ne 4 sandık dolusu eserin çalındığını yazarken, 1913 yılının Ocak ayında Zor Mutasarrıflığı'nın soruşturması için rapor verirken, 3 tane heykelin kayıp olduğu ve bunların sandıklar içinde Urfa'ya götürüldüğüne şahit olup olmadığı hususunda Oppenheim'a sorular sorduğunu ve Oppenheim'ın bu durumu kesinlikle reddedip, müzelerde bulunan heykeller de dahil, kazıdan çıkarılmış olan her şeyin tekrar sayılmasını istediğini bildirmiştir. Oppenheim'ın bu isteği üzerine, teker teker sayılan heykellerin arasında Çeçen Muhyi ismindeki hırsız tarafından çalındığını söylediği heykeller dışında 3 eksik daha çıktığını belirten Ahmet Dürri Bey, bu durum üzerine Oppenheim'ın yaptırdığı bina da dahil olmak üzere kazıyla ilgili her yerin aranmasına geçildiği sırada, binadaki zahire deposunda, 3 sandık içinde kayıp olan 3 heykelin bulunduğunu bildirmiştir. Zahire deposunda bulunan dördüncü sandıkta ise Hititlere ait bir takım bazalt taş parçaları bulunduğunu söyleyen Ahmet Dürri Bey, bu sandıkların başmühendisin Urfa'ya sağlam olarak ulaştığını bildirdiği sandıklar olduğundan, orada ne işleri olduğunu sordurduğunu belirtmiştir. Ayrıca heykeller sandıklar içinde depoda dururken, neden başmühendisin 4 sandık heykelin kaybolduğunu iddia ettiğini de öğrenmek isteyen Ahmet Dürri Bey'e, kendisinin orada bulunmadığı bir sırada, bu heykellerin kazıdaki yerlerinden kendi kendilerine düştükleri ve kazı mahallinde öylece ortada bırakmamak için müzeye kaldırılacakları sırada, müzede yer olmaması yüzünden, bu depoya konulduğu söylenmiştir. Daha sonra 2 tane heykel kaybolduğu zaman, zahire deposundaki bu heykellerin sayılmasını unuttuklarını ve bu yüzden 4 sandığın kayıp olduğunun söylendiğini de eklemişlerdir.

³³⁷ Bir sonraki bölümde görüleceği üzere Oppenheim ülke dışına kaçırmak istediği eserleri aynen Ahmet Dürri Bey'in tarif ettiği şekilde kaçırmaya çalışmıştır. Ahmet Dürri Bey'den Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 24 Teşrin-i Evvel 328/ 6 Kasım 1912 tarihli yazı. AMA. 64/5317; Ahmet Dürri Bey'in bu yazısını alan Müze Müdüriyeti gümrüklere sandıkların bulunması ve kontrol edilmesi için gerekli emri göndermiştir. Müze Müdürlüğü'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 23 Teşrin-i Evvel 328/ 5 Kasım 1912 tarihli yazı. AMA. 64/5317-2

Kazıdan çıkarılan eserlerin kesinlikle Urfa'ya gönderilmediklerini vurgulamak için, Urfa'ya gönderilen sandıklar içinde fotoğraf camları olduğunu iddia eden Oppenheim'ın kazı ekibi, depodaki heykellerin ortaya çıkması üzerine, sadece bir bütün bazalt ve bir de yarım kalker heykelin eksik olduğunu kesin surette Ahmet Dürri Bey'e bildirmiştir. Bu soruşturmada sonra Ahmet Dürri Bey de, bu kayıp olan heykellerin, Çeçen Muhyi'nin yakalanmasıyla bulunacağını söylemiş ve bu kişi yakalandıktan sonra ayrıca bir rapor yazacağını ilave etmiştir³³⁸. Ahmet Dürri Bey'den bu raporu alan Zor Mutasarrıflığı da soruşturmasının sonucu olarak kaybolan eserlerin miktarının iddia edildiği gibi 4 sandık değil, yalnızca 2 adet heykel olduğunu bildirerek, bunların da yakın zaman içinde bulunacaklarını Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir³³⁹. Bu bilgi hemen Maarif Nezareti'ne iletilmiş ve kayıp olan iki heykelin de yakın zamanda bulunacağı belirtilmiştir³⁴⁰.

Müze Müdürlüğü, Çeçenler tarafından çalındığı iddia olunan eserlerin bulunması hakkında harekete geçmeyen Rasülayn Kaymakamı hakkında şikâyetle bulunmuştur. Ahmet Dürri Bey de Müze Müdürlüğü'ne yazdığı raporda, kaymakamlığa defalarca başvurmasına rağmen bir soruşturma başlatılmadığını söylemiş ve Dahiliye Nezareti'nden kaymakama gerekli emrin verilmesini istemiştir³⁴¹. Oppenheim'ın Tel Halef'e dönüşünden sonra yazdığı raporlarda, onun kaçırdığı iddia edilen eserler hakkında, herhangi bir bilgi vermeyen Ahmet Dürri Bey, Çeçenler tarafından kaçırıldığını tespit ettiği iki eser üzerine düşmüştür. Oppenheim'ın eserlerin Urfa'ya gönderildiğini şiddetle reddetmesi üzerine, kendisiyle birlikte sayım yaptıklarını da bildirilen Ahmet Dürri Bey, bundan sonra Oppenheim'ın kaçırdığı

³³⁸ Maarif Nezareti'nden Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 28 Safer 1331/ 6 Şubat 1913 tarihli yazı. AMA. 64/ 1026; Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 20 Şubat 328/ 5 Mart 1913 tarihli yazı. AMA. 64/ 1089; Tel Halef hafriyat komiserinin 30 Kanun-u Evvel 328/ 12 Ocak 1913 tarihli tahrirati. BOA. DH. İD. 129/2-1-125.

³³⁹ Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Kanun-u Sani 328/ 16 Ocak 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-120; Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Kanun-u Sani 328/ 10 Şubat 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-124.

³⁴⁰ Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 22 Kanun-u sani 328/ 4 Şubat 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-119; Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 19 Şubat 328/ 4 Mart 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-123.

³⁴¹ Müze Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 3 Kanun-u Evvel 328/ 16 Aralık 1912 tarihli yazı. AMA. 64/5354.

iddia edilen eserler hakkında bir şey yazmamıştır³⁴². Ayrıca bu sırada kayıp eserler hakkında soruşturma yapmadığı için uzun süredir şikâyet ettiği kaymakamın, Rasûlayn'da bulunmamasından dolayı herhangi bir işlem yapılmadığını öğrenmiştir³⁴³.

Kazıdan çıkan eserlerin çalınması ve kaybolması konularına özel bir önem veren Dahiliye Nezareti, Maarif Nezareti ve Müze Müdürlüğü'nden gelen baskıları da göz önünde bulundurarak, Zor Mutasarrıflığı'nın bu olaydan sonra çok daha dikkatli olmasını istemiş ve kazı yerinden kaybolan eserlerden, bizzat Rasûlayn Kaymakamı ile Zor Mutasarrıfının sorumlu olacağını bildirmiştir³⁴⁴.

1.10. Kazıda Çıkan Eserlerin İstanbul'a ve Almanya'ya Gönderilmesi

Oppenheim'in Tel Halef'te yaptığı kazının sonuçları, 1912 yılının Temmuz ayında, gözle görülür bir şekil almaya başlamıştır. Bundan dolayı, çıkan eserlerin bir kısmının sergilenmek üzere, İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmış ve seçilen 30 sandık dolusu antik eserle birlikte hem Oppenheim hem de kazı komiseri Ahmet Dürri Bey, Halep yoluyla İstanbul'a gitmiştir³⁴⁵. Yine 1913 yılının Ocak ayında Oppenheim, Almanya Sefareti aracılığıyla Müze Müdürlüğü'ne yaptığı bir müracaatta kazıdan çıkarılan eserleri İstanbul'a kendi cebinden ödeyerek naklettirebileceğini söylemiş ve bunun karşılığında eserlerin bir kısmının kendine verilmesini istemiştir. Almanya Sefareti, kazının önemine binaen, Almanya'daki bilim adamlarının da bundan yararlanabilmesi için Müze Müdürlüğü ve Osmanlı Hükümeti'nin bu teklifi kabul edeceğini umduğunu belirtmiştir³⁴⁶. Maarif Nezareti bu isteğe verdiği cevapta, Müze Müdürlüğü ile istişare edildikten sonra, Asar-ı Atika Nizamnamesi'nde, her ne suretle olurla olsun, kazıdan çıkarılan eserlerin, ülke dışına çıkarılamayacaklarının yazılı

³⁴² Tel Halef Hafriyat Komiseri Ahmet Dürri Bey'den Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 15 Kanun-u Evvel 328/ 28 Aralık 1912 tarihli yazı. AMA. 64/ 1052.

³⁴³ Ahmet Dürri Bey'den Müze Müdürlüğü'ne gönderilen 15 Kanun-u evvel 328/ 28 Aralık 1912 tarihli yazı. AMA. 64/5383-1; Müze Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 24 Kanun-u Evvel 328/ 6 Ocak 1913 tarihli yazı. AMA. 64/538.

³⁴⁴ Dahiliye Nezareti'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 19 Şubat 328/ 4 Mart 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-126.

³⁴⁵ Urfa Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Haziran 328/ 10 Temmuz 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-82; Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 30 Haziran 328/ 13 Temmuz 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-81.

³⁴⁶ Hariciye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 9 Kanun-u sani 328/ 22 Ocak 1913 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/58-1-1,2.

olduğu ve Oppenheim’a verilen izin belgesinde de, kazıdan çıkarılacak tüm eserlerin, Osmanlı Hükümeti’nin malı olduğunun açıkça belirtildiği için, bu teklifin kabul edilemeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca, kazıdan çıkarılan eserlerin bir kısmının zaten İstanbul’a getirilmiş olduğu, kalanların ise ya çıkarıldıkları yerde ya da Anadolu demiryolu üzerinde bulunan bir kasabada saklanacağı için, o zamana kadar bunların çıkarıldıkları yerde hasar görmeden muhafaza edilmelerine karar verildiğinin Alman Sefareti’ne iletilmesi istenmiştir³⁴⁷.

Buna rağmen kazıdan çıkan eserlerden bir miktarının kendisine verilmesi isteğinden vazgeçmeyen Oppenheim, bu isteğinin gerçekleşmesi için daha önce defalarca yaptığı gibi Almanya Sefareti’ni araya koymuştur. Almanya Sefareti’nin 12 Haziran 1913 tarihinde Hariciye Nezareti’ne verdiği sözlü bir notada, Oppenheim’ın başlamış olduğu kazıyı, şu anda olduğu gibi bırakıp gitmesi halinde, “*hatırnak*” bir halde kalacağının, Osmanlı Hükümeti’ne tekrar hatırlatılmasını istediği belirtilmiştir. Oppenheim’ın ayrıca kendisinin bölgeden çekilmesi halinde, Rasülayn civarında asayişin tamamen kaybedilmiş olması ve Çeçenlerin kendisine olan husumeti sebepleriyle çıkarılmış olan eserlerin çok ağır ve kolay taşınamaz olmalarından dolayı, tamamen harap ve mahvolacaklarına kesinlikle emin olduğunu söylediği de belirtilmiştir. Kazı mahallinde kendisinin bulunması ve hatta bir müfreze asker de bulundurması halinde bile, günün birinde, cahil bir halk tarafından, bu eserlerin yağmalanması ihtimalinin her zaman bir endişe kaynağı olarak kalacağını söylediği belirtilmiştir. Bunun için Oppenheim’ın, çıkan eserlerden bir kısmını, kendisine terk etmesi karşılığında, bütün eserlerin İstanbul’a kadar olan nakil masraflarını karşılamayı taahhüt ettiği ve bu teklifin sadece mevcut eserlerin bilim adına çok önemli olmasından ve Müze Müdürlüğü’nün bunları muhafaza ederek, faydalanılması maksadına yönelik olduğunu beyan ettiğini bildirmiştir. Bundan başka Oppenheim’ın bugüne kadar kazı için yaklaşık 500.000 Mark harcadığı ve bazı büyük eserlerin daha iyi korunabilmesi için çıkarıldıkları yerden yaptırdığı binaya nakledilmesi için de ayrıca 10.000 mark daha harcamaya hazır olduğu belirtilmiştir. Bu iş için gerekli yük

³⁴⁷ Maarif Nezareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen 5 Şubat 328/ 18 Şubat 1913 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/58-2-1; Madde 27 — Memaliki Mahrusai Şahanede keşfolunan asarı atıkanın memaliki ecnebiyeye ihracı memnudur. Düstur, s. 514.

arabaları ile manivelaları zaten Almanya'dan sipariş etmiş bulunan Oppenheim'ın bu isteklerini, servetinin bir kısmını feda ederek önemli eserler ortaya çıkarmış bir bilim adamı olarak, Osmanlı Devleti'nin bu eserleri koruyamayacağı için yapmadığını, fakat kazı yerinde bizzat tecrübe ettiği üzere, bu düşüncelerinin dikkate alınmasını umduğu bildirilmiştir³⁴⁸. Daha önce reddedilen Oppenheim'ın bu teklifini Almanya Sefareti aracılığıyla yenilemesi üzerine konu Maarif Nezareti'ne iletilerek tekrar görüş bildirmesi istenmiştir³⁴⁹. Maarif Nezareti ise verdiği cevapta Oppenheim'a daha önce red cevabı verildiğini söyledikten sonra, bu yeni isteği değerlendirmek için Müze Müdürlüğü'nün Almanya Sefareti'nden gelen Fransızca sözlü notayı görmek isteğini belirterek, bu notanın kendilerine gönderilmesini istemiştir³⁵⁰. Oppenheim'ın ikinci isteğine de red cevabı almasından sonra Halep vali vekili olarak görev yapmakta bulunan Recep Bey onunla ilgili daha ilginç bir suçlamayı Dahiliye Nezareti'ne iletmiştir.

1.11. Oppenheim Tarafından Ülkeden Kaçırılmak İstenen Tarihi Eserler

Oppenheim'ın kazıdan çıkardığı antik eserlerin bir kısmını ülkesine götürme isteğini ikinci kez reddetmiş olan Müze Müdürlüğü'nün bu kararından kısa bir süre sonra Halep vali vekili Recep Bey, Dahiliye Nezareti'ne Oppenheim ile ilgili önemli bir rapor göndermiştir.

1913 yılının Ağustos ayı, Oppenheim hakkında siyasi faaliyetler yürüttüğü iddialarının yanına, yeni bir iddianın daha eklendiği ay olmuştur. Recep Bey'in 16 Ağustos 1913 tarihli bir raporuna göre, Oppenheim tarafından Halep Almanya Konsolosluğu'na gönderilmekte iken, gelen ihbar üzerine hükümet tarafından

³⁴⁸ Hariciye Nezareti'ne 12 Haziran 1913 tarihiyle Almanya Sefareti'nden varid olan takrir-i şifahinin tercümesidir. AMA. 64/ 3236; Hariciye Nezareti'ne 12 Haziran 1913 tarihiyle Almanya Sefareti'nden varid olan takrir-i şifahinin tercümesidir. 4 Haziran 329/ 17 Haziran 1913. BOA. HR. İD. 1445/59-2-1, 2, 3, 4, 5, 6; Hariciye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 10 Haziran 1329/ 23 Haziran 1913 tarihli yazı. AMA. 64/3236; Hariciye Nezareti Müsteşarı Said Bey 23 Haziran 1913 tarihinde Maarif Nezareti'ne yazdığı yazıda, Oppenheim'ın, kazıdan çıkan eserlerin bir kısmının kendisine verilmesi teklifinin reddedilmesinin ardından, Osmanlı Devleti'nin bu tutumunun kazıdan ortaya çıkacak sonuçları kötü etkileyeceğinden korktuğunu belirtmiştir. Türk Kazı Tarihi, Cilt: 5, s. 517.

³⁴⁹ Hariciye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 6 Haziran 329/ 19 Haziran 1913 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/59-3.

³⁵⁰ Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Haziran 329/ 10 Temmuz 1913 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/60-1; Hariciye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 1 Temmuz 329/ 14 Temmuz 1913 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/60-2,3.

alıkonulan ve kıymetli antik eser içeren 19 sandığın, konsolosluğa teslimi için müracaat eden Halep Almanya Konsolosu Rössler³⁵¹, sandıkların kendilerine teslim edilmemesi halinde hükümeti protesto edeceğini bildirmiştir³⁵².

Konu hakkında detaylı açıklama yapma gereği hisseden Recep Bey, el konulan sandıkların sadece birisinin üzerinde konsolosluğa ait olduğuna dair işaret olduğunu belirtmiştir. Diğer sandıkların üzerlerindeki etiketlere göre Hamburg ve Trieste'tedeki mahallere gönderileceği ve jandarma kumandanlığının soruşturmasına göre, bu sandıkların Urfa'daki Millet Hanı'ndan yola çıktığı ve önce Bab Kazası'na sevk edildiği sırada, burada jandarma tarafından el konulduğu bildirilmiştir. Daha sonra Halep Almanya Konsolosluğu'ndan başka bir müracaat yapılmadığını belirtmiş ve sandıkların şu anda Halep Hükümet Konağı'nda bulunduklarını bildirmiştir³⁵³. Dahiliye Nezareti, Almanya Sefareti'nden aldığı bilgiye göre, sandıkların içerisinde Oppenheim'ın Rakka seyaheti sırasında sokak satıcıları ve mağazalardan aldığı eşyalar ile sağdan soldan topladığı kıymetsiz çini parçaları olduğunu belirterek, hakikatin bu olması durumunda, sandıkların derhal iadesinin gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca bundan sonra bu tarz bir sevkiyat yapılacağı zaman, durumun önceden konsolos tarafından yerel makamlara haber verilmesinin tembih edilmesini istemiştir³⁵⁴. Konsolosun protesto ve tazminat talebinde ısrar etmesi halinde ise durumun derhal kendilerine bildirilmesini istemiştir³⁵⁵.

³⁵¹ 7 Ekim 1871 tarihinde Berlin'de dünyaya gelen Rössler, 1903 yılında Zanzibar'a konsolos yardımcısı olarak gönderilmiştir. 1904 yılında Osmanlı Devleti'ndeki ilk görevi olan Yafa konsolos yardımcılığına atanan Rössler, 1908 yılında Çin'deki Guangzhou'ya konsolos olarak gönderilmiştir. 27 Mayıs 1910 tarihinden Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ise Alman İmparatorluğu'nun Halep konsolosluğunda görev yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kai Seyffarth, *Entscheidung in Aleppo, Walter Rössler (1871-1929)- Helfer der Verfolgten Armenier. Eine Biografie*, Donat-Verlag, Bremen 2015.

³⁵² Halep Vali Vekili Recep Bey'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Ağustos 329/ 16 Ağustos 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-137.

³⁵³ Halep Vali Vekili Recep Bey'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Ağustos 329/ 18 Ağustos 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-138

³⁵⁴ Dahiliye Nezareti'nden Halep Vilâyeti'ne gönderilen 7 Ağustos 329/ 20 Ağustos 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-136; BOA. DH. İD. 129/2-1-139.

³⁵⁵ Dahiliye Nezareti'nden Halep Vilâyeti'ne gönderilen 8 Ağustos 329/ 21 Ağustos 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-140. Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olan bu olayı daha fazla büyümeden bitirmek isteyen Dahiliye Nezareti yetkilileri Oppenheim'ın bu hırsızlığına göz yummak istemiştir. 11 Haziran 1913 tarihinde kurulmuş olan Said Paşa hükümetinde Dahiliye Nazırı olarak görev yapan Talat Bey'in bu tutumunda, II. Balkan Savaşı'nın ardından devam etmekte olan barış görüşmelerinde Almanya'nın desteğinin devamını sağlama düşüncesinin olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bunun yanında bölümün başında belirtildiği üzere Almanya'nın askeri misyon gönderilmesi, Ermeni ıslahatı gibi çeşitli konularda Rusya'nın isteklerine karşı Osmanlı Devleti'nin

Recep Bey, bu emri hemen yerine getirmemiş ve Almanya Sefareti'nin sandıkların içinde kıymetsiz çini parçaları bulunduğu iddiasının gerçek olup olmadığını anlamanın tek yolunun sandıkları açıp içine bakmak olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Halep Almanya Konsolosluğu'ndan gelen iki yazıda sandıklar içinde antik eserler bulunmadığı ve Oppenheim'ın özel doktoru olduğu anlaşılan Almanyalı Doktor Kuhle'ye ait eşya bulunduğunun belirtildiği açıklanmıştır. Avrupa'ya gitmek üzere Halep'e gelmiş olan doktorun, hükümetin eşyalarına el koyması üzerine gidişinin gecikmesi üzerine 20.000 Frank zarar ettiğini söylediğini ve hükümetten bu miktar ile birlikte sandıkların iadesini talep ettiği de eklenmiştir. Halep Vilâyeti bu durumu Dahiliye Nezareti'ne bildirdikten sonra, Almanya Sefareti'nin iddiasının ispatlanması için Halep Almanya Konsolosluğu tercümanı ve doktor hazır olduğu halde Halep Vilâyet Meclisi'nden seçilen bir heyet huzurunda zabıtaca açılacakken, bu sandıklardan sadece dördünün doktora ait olup, sadece onların açılmasının istendiğini belirtmiştir. Bunun da kabul edilip sandıkların açılmasına başlanacağı sırada, iddialarının gerçek olmadığının ortaya çıkacağını anlayan tercüman ile doktorun, hükümeti protesto ederek sandıkların açılmasına nezaret etmeden “sıvışıp” gittiklerini yazmıştır. Recep Bey, çevrede dolaşan söylentilere göre sandıkların içerisindeki antik eserlerin değerinin 20-30 bin lira olduğunun tahmin edildiğini bildirerek, sandıkların açılması sırasında tercümanın bulunmasına gerek olup olmadığı konusunda ve bulunmadığı takdirde ne yapılacağıyla ilgili talimat istemiştir³⁵⁶.

Tercüman ile doktorun tam sandıkların açılacakları zaman binayı terk edip gitmelerinin, sandıkların içerisinde kıymetli antik eserler bulunduğunu gösterdiğini belirten Recep Bey, Dahiliye Nezareti'nden gelen sandıkların iade edilmesi yönündeki talimatın sandıklar açıldıktan sonra mı yoksa sandıklar açılmadan mı icra edilmesi gerektiğini sormuştur³⁵⁷. Bu hususta oldukça net bir tavır alan Dahiliye Nezareti, Almanya Sefareti'nin konu ile ilgili açıklamasını yeterli görerek, ilk verdiği talimatı

yanında bulunması da Osmanlı Devleti'nin Oppenheim'a karşı harekete geçmesini engellemiş gibi görünmektedir.

³⁵⁶ Halep Vali Vekili Recep Bey'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 7/8 Ağustos 329/ 20/21 Ağustos 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-141.

³⁵⁷ Halep Vali Vekili Recep Bey'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 8 Ağustos 329/ 21 Ağustos 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-143.

tekrar etmiş ve sandıkların açılmaksızın iade edilmesini istemiştir³⁵⁸. Böylece Oppenheim'in eserleri kaçırmasına göz yumulmasını istemiş olan nezaret, Almanya ile olan ilişkilerin daha fazla zarar görmemesi adına eserlerin ülkeden kaçırılmalarına müdahale etmemiştir.

Bu sırada gönderdiği sandıklara hükümet tarafından el konulduğunu öğrenen Oppenheim'in, Halep Almanya Konsolosuna gönderdiği mektubun tercümesi Halep Vilâyeti'ne iletilmiştir. Bu mektupta Oppenheim, Rakka'da bulunan bir ticarethane aracılığıyla Halep Almanya Konsolosluğu'na gönderdiği 10 sandık ile 6 torbaya Rakka yerel hükümeti tarafından el konulduğunu ve Osmanlı Hükümeti'nin bu el koyma hadisesiyle ilgili kendisine bilgi vermemiş olduğundan, eşyaların şu anda nerede olduğunu bile bilmediğini yazmıştır. Sandıklar ve torbalar içinde, Rakka ziyareti sırasında bedevilerden satın aldığı "*etnografya bilimine ait eşyalar*" ile eski harabelerin bulunduğu yerlerden toplattığı "*çanak çömlekler*" bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca yine sandık ve torbalar içinde Orta Çağ Arap ve Bizans medeniyetlerine ait Rakka'da satın almış olduğu "*çanak çömlek*" ve bir miktar eşya olduğunu, bütün alış-verişlerinin herkesin gözü önünde, açıktan satış yapan dükkanlardan gerçekleştiğini ve hatta kaymakamın kendisinin yanına verdiği bir adamın marifetiyle gerçekleştiğini söyleyen Oppenheim, Rakka'da yaşayan yerli Arap ve Çerkeslerin bu eşyaları kendi çadırına satmak için getirdiklerini belirtmiştir. Bu sırada yerel görevlilerin de yanında bulunduğunu söyleyen Oppenheim, bu yüzden orada bu alışverişin yasal olduğuna hükmettiğini belirtmiştir. Hatta daha önce Halep ve Beyrut'ta bu tarz eşyaların yerliler tarafından mağazalarda ve otellerin camekanlarında açıktan açığa satışa çıkarılmış olduklarını gördüğü için, bu hükmünün doğru olduğuna inandığını söyleyen Oppenheim, Rakka'da ahaliden bir çok kişinin ki, bunlar arasında iki mutasarrıfın, Halep jandarma kumandanının askeri müfrezesinden bir çok askerle beraber, Rakka Hükümet konağına yakın bir mesafede bulunan harabeleri, gece-gündüz muntazam aletlerle kazdıklarını bizzat gördüğünü belirtmiştir.

³⁵⁸ Dahiliye Nezareti'nin bu tutumu o sırada II. Balkan Savaşı'nın henüz sonuçlanmış olması ve Batı Trakya'da kurulan yeni hükümet ile büyük devletlerin bu konudaki baskıları sürerken Osmanlı Devleti'nin kendisini destekleyen Almanya ile bir sorun yaşanmamasını istememesinden ileri gelmektedir. Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 520; Dahiliye Nezareti'nden Halep Vilâyeti'ne gönderilen 10 Ağustos 329/ 23 Ağustos 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-142.

Bu söylediklerine binaen, el konulan 10 sandık ile 6 torbanın derhal kendisine teslim edilmesinin Halep Valisi'nden talep edilmesini isteyen Oppenheim, bu isteğinin gerçekleşmemesi durumunda bizzat Valiyi sorumlu tutacağını kendisine bildirilmesini istemiştir³⁵⁹.

Oppenheim, Rakka'da antik eserlerin açıktan açığa satıldığını ve izinsiz birçok kazının, devlet memurlarının içinde bulunduğu halk tarafından gerçekleştirildiğini yazan mektubunu İstanbul'a ilettikten sonra, bu açıklamalarından haberdar olan Müze Müdüriyeti, kanunlara aykırı olarak, devlet memurlarının içinde bulunduğu bu işin şiddetle yasaklanmasını istemiştir. İzinsiz olarak kazı yapan memurların tespit edilerek kanunlar dairesinde cezalandırılmalarını talep etmiştir³⁶⁰. Dahiliye Nezareti ise bu isteğe verdiği cevapta, Halep Vilâyeti'nde, Suriye, Irak havalisinde, kazı izni verilmemiş ve o ana kadar Müze Müdürlüğü'nce dikkate alınmamış birçok harabenin, yerel halk tarafından kazıldığını, buradan çıkarılan eserleri sağda solda satarak çok zengin olan insanların bulunduğunu, bunun halk arasında bir alışkanlık haline geldiğini, Oppenheim'ın satın aldığı eserlerin de bunlardan olabileceğini belirtmiştir. Çok uzun süreden beri devam eden bu alışkanlığa karşı bir kanun yayınlamanın veya bir telgrafla bunun artık yasak olduğunu bildirmenin bir faydası olmayacağı, bu harabelerin çok geniş bir alana yayılması itibarıyla, zabıta ile korunmasının fiziki imkanlar dahilinde bulunmadığını açıklamıştır. Dahiliye Nezareti, bu konuda yapılması gerekenin, Müze Müdürlüğü tarafından, harabelerin yerlerinin tek tek tespit edilmesi, kazı yapılması ya da kazı yapacak olanlara izin verilebilecek hale getirilmesi olduğunu vurgulamış, değeri milyonları bulan bu eserlerin, tahrip edilmesi ve tecavüze

³⁵⁹ Halep Almanya Konsolosu'na 25 Ağustos 1913 tarihiyle Baron Max Oppenheim tarafından irsal olunan mektubun sureti tercümesidir. BOA. HR. İD. 1445/62-4-1,2; Buna rağmen Asar-ı Atika Nizamnamesi'nde eserlerin satışının yasak olduğu ve cezası belirtilmiştir. Madde 26 — Hükümeti Seniye'nin müsaadesi istihsal olunmadıkça Memaliki Mahrusa, Şahanede asarı atıka fûruht ve ahzû itası memnudur. Asarı atıka fûruhtunu meslek ittihaz edenler ruhsatname istihsal etmeksizin asarı atıka fûruht veyahut fûruhta teşebbüs edecek olur ise yüz kuruştan bin kuruşa kadar cezayı nakdî ve altı günden altı aya kadar hapis cezasıyla mücazat edilir ve yedinde bulunan asan atıka zaptolunarak müzei hümayunlara vazolunur. Asarı atıka fûruhtuna dair olan izinname Müzei Hümayunlar Müdüriyeti Umumiyesinin tasvibi üzerine Maarif Nezareti canibinden ita olunur. Düstur, s. 514.

³⁶⁰ Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Teşrin-i sani 329/ 18 Kasım 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-168.

uğramasının engellenmesi için Müze Müdürlüğü'nün bir an önce hızlı bir şekilde çalışmaya başlaması ve esaslı tedbirler alması gerektiğini bildirmiştir³⁶¹.

Bu sırada Halep Valiliği'ne atanmış olan Mehmet Celâl Bey bu olayların tam ortasına düşmüş ve Almanya tarafından çelişkili bilgiler geldiğini tespit etmiştir. Celâl Bey, Oppenheim'in mektubunun içerdiği bilgiler henüz kendisine ulaşmadan, Almanya Halep Konsolosunun verdiği notada, sandıklarda Almanyalı doktor Lodrik Kohle'nin kişisel eşyaları olduğunu belirttiğini, daha sonra sefaretten yapılan beyanatta sandıkların içinde kıymetsiz çini parçaları bulunduğunun belirtildiğini vurgulamıştır. Ayrıca konsoloslüğün diğer sandıkların açılmasını engellemek istemesinin, içinde kesinlikle antik eser bulunduğunu ispat ettiğini söyleyen Mehmet Celâl Bey, bu eserlerin Oppenheim'in kazı yaptığı yerden çıkarılmayıp, şahıslardan satın alınmış olmasının çok da inanılacak bir durum olmamakla birlikte öyle olsa bile meselenin özünde bir değişiklik yaratmayacağını belirtmiştir. Bunun sebebini Asar-ı Atika Nizamnamesi'nde yer alan ve ülkedeki bütün antik eserlerin hükümetin malı olduğunu belirten madde olarak açıklayan Mehmet Celâl Bey, özel bir kanun çıkarılmadan, bu eşyaların yurtdışına çıkarılamayacağını bildirmiştir. Eski devirlerde bile bu tarz eşyalar yabancı hükümdar ve hükümetlere hediye edilmeden önce o zamanlar kanun vazifesi gören İrade-i Seniyye çıkarıldığı belirtilerek, bu eserlerin Oppenheim'a iadesinin bazı siyasi gerekçelerden ötürü zorunlu olması durumunda bahsedildiği gibi geçici bir kanun çıkartılmasını tavsiye etmiştir. Daha uygun olanının ise, bu eserlerin zaten kanunen Maarif Nezareti'nin malı olduğu için, İstanbul'a gönderilmeleri ve orada kendisine verilmeleri olduğunu bildirmiştir. Bir önceki yazıda, bu gibi bir durumun bir daha tekrarlanmaması için bu gibi sevkiyatlarda konsolosun önceden vilâyeti haberdar etmesi tavsiyesini de oldukça zararlı bulan Mehmet Celâl Bey, antik eserlerin yurtdışına çıkarılmasının yasak olmasından dolayı, bu yola gidilirse kazıcılara ve kaşıflara eserleri yurtdışına kaçırmak için serbest bir yol gösterilmiş olacağını belirtmiştir. Ayrıca Oppenheim'a ait olan sandıklardan, Halep'tekilerin verilmesi halinde Rakka'da bulunan 11 tanesinin daha verileceği bildirilerek, bütün sandıkların toplam değerinin 80.000 ila 100.000 lira arasında

³⁶¹ Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 11 Teşrin-i sani 329/ 24 Kasım 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-167.

olduğu söylentisinin ortalıkta dolaşmakta olduğunu bildirmiştir. Son olarak da bu kadar değerli olan ve devletin malı olarak görülen bu eserlerin doğrudan vilâyet eliyle yabancılara teslim edilmesinin halkın nefretini üzerine çekebileceği düşüncesiyle bu işin kendilerine emredilmemesini rica etmiştir. Bu yazıya ek olarak, geri verilmesi istenen sandıkların konsolos adına gönderilmiş olanlar olduğu belirtilerek, özel birine gönderilmiş olanların, kanunlar dahilinde ve usulünce aranılmasının ve alıkonulmasının gerektiği bildirilmiştir³⁶².

Oppenheim'in eşyalarına el konulduğunu öğrenmesi üzerine daha karmaşık bir hal alan bu sorunda önce Halep Vali vekili Recep Bey, ardından vali olarak atanan Mehmet Celâl Bey, İstanbul'u konu hakkında sürekli bilgilendirmiş ve sorunun önerdiği şekilde çözülmesi için taleplerini ısrarla sürdürmüştür. 26 Ağustos tarihli bir yazısında Oppenheim'in Tel Halef'ten Halep'e geldiğini bildiren Celâl Bey, beraberinde 30-40 sandık daha getiren Oppenheim'in bu sandıkları Alman konsolosluğu içinde bulunan depolara koydurduğunu bildirmiştir. Gece vakti bu sandıklardan 32 tanesini gizlice tren istasyonuna gönderdiğini ve ertesi sabah Beyrut'a gidecek olan trenin vagonlarına yüklettiği, kendisinin de aynı trenle Beyrut'a gideceğinin haber alınması üzerine sandıkların alıkonulmasının ve nakledilmelerinin yasaklanmasının polis müdürlüğüne emredildiğini söylemiştir. Bir önceki yazıda belirtildiği üzere daha önce alıkonulmuş olan sandıkların da henüz geri verilmediğini haber vermiş, oluşan yeni durumda nasıl hareket edilmesi gerektiği ile ilgili bilgi istemiştir³⁶³. Ertesi gün yaşananları İstanbul'a aktarmaya devam eden Celâl Bey, Oppenheim'in Beyrut'a göndermek için trene yüklettiği 32 sandığın trenin

³⁶² Halep Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 13 Ağustos 329/ 26 Ağustos 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-148-1,2; Halep Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 13 Ağustos 329/ 26 Ağustos 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-170; Oppenheim'in yazdıklarının bugüne kadar tarih yazımını nasıl etkilediğine dair en önemli örneklerden birisini oluşturan Oppenheim'a bazı tarihi eserlerin hediye verilmesi durumunu Teichmann şu şekilde aktarmıştır. "1913 yılında kazının ortaya çıkardıklarını düzenlemek için ara verme kararı olan Oppenheim, daha önce bulduklarını Almanya'ya götürmek için daha önceden söz almış olmasına rağmen o sırada Osmanlı Devleti müzeler müdürü Halil Bey'in böyle antika eserlerin ülke dışına çıkarılmasına izin vermemesi nedeniyle sorun çıkmıştır. İzin alabilmek için İstanbul'daki saygın Almanlara, elçiliğe ve Dışişlerine müracaat etmiştir. Maddi olarak da cömert teklifler sunmasına rağmen Halil Bey'i ikna edememiştir. Sadece Osmanlı Devleti tarafından "hediye" edilen 43 kutuluk bir bölümünü Almanya'ya götürmesine izin verilmiştir." Teichmann, *Faszination Orient*, s.67-70.

³⁶³ Halep Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 13 Ağustos 329/ 26 Ağustos 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-171; BOA. HR. İD. 1445/62-9; Halep Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 13 Ağustos 329/ 26 Ağustos 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-147.

hareketinden önce incelendiğini belirtmiştir. Sandıklardan altı tanesinin yolcu eşyası taşımakta kullanılan adi sandıkları olduğunu belirtirken, geri kalan 26 sandığın büyük ve küçük hacimlerde tahta sandıklar olduklarını bildirmiştir. Bu tahta sandıklardan özellikle iki tanesinin ancak 10 hamal ile yerine konulabildiği ve diğer başka izlerden dolayı polis idaresinin bunların içinde antik eser olduğuna hükmettiğini vurgulamıştır. Bunun üzerine Almanya Halep Konsolosu ile yapılan görüşmede seçilecek iki sandığın açılarak kontrol edilmesini teklif etmiş ve eğer bunların içinde antik eser yoksa diğerlerinin gönderilmesine müsaade edileceğini söylemiştir. Konsolosun bunu kabul etmemesi üzerine sandıkların doğrudan incelenmek üzerine Beyrut Gümrüğüne teslim edilmelerinin teklif edildiğini ve fakat bu teklifin de kabul edilmediğini bildirmiştir. Alman vatandaşlarına ait eşyaların Alman Konsolosunun izni olmadan polis tarafından müdahale edilmesinin kapitülasyon hükümlerine aykırı olduğunu iddia eden konsolosa verilen cevapta, polisin bu eşyalara el sürmediği ve sadece içinde yasak eşya bulunduğu şüphelendiği için incelenmesi için gönderilmesini ertelettiği söylenmiştir. Böylece kapitülasyon hükümlerine aykırı bir uygulama yapılmadığını savunan Celâl Bey, Oppenheim'ın bu sandıklar içinde kendi özel eşyaları olduğunu söyleyeceğine emin olduğunu ve yüksek ihtimalle sandıkların bazılarının içinde gerçekten de kendi özel eşyası bulunma olasılığına rağmen, diğerlerinin içinde antik eser olduğu düşünüldüğü için sandıklara el konulduğunu bildirmiştir. Son olarak Celâl Bey sandıkların iadesinin gerekmesi durumunda, önceki yazıda önerilen, Maarif Nezareti'nin bu işi yapması yolunun seçilmesini istemiştir³⁶⁴.

Dahiliye Nezareti ise, Beyrut Valisi Ali Münif (Yeğenağa) Bey³⁶⁵'e gönderdiği yazıda, Mehmet Celâl Bey'e trenin hareketine engel olunmaması talimatı verdiğini

³⁶⁴ Halep Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Ağustos 329/ 27 Ağustos 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-144.

³⁶⁵ Ali Münif Yeğenağa, 1874 yılında dünyaya gelmiştir. Mülkiyeyi bitirdikten sonra çeşitli kaymakamlıklarda görev alsa da İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olması hasebiyle II. Meşrutiyet'in ilanının ardından aldığı görev ve sorumluluklar artmıştır. İlk Meclis-i Mebusan'a Adana mebusu olarak giren Ali Münif Bey, daha sonra Adana olaylarını soruşturmak üzere kurulan komisyonun başkanı olmuştur. 1910 yılında mebusluğu bırakarak Adana Valisi olarak atanan Ali Münif Bey, daha sonra sırasıyla Manastır, Halep ve Beyrut Valilikleri yapmış ve Talat Paşa'nın Dahiliye Nazırı olmasının ardından onun müsteşarı olmuştur. 15 Nisan 1915'te Osmanlı Devleti'ndeki son görev yeri olan Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına atanmıştır. Mondros Mütarekesi'nin ardından tutuklanarak Malta adasına sürülen Ali Münif Bey, burada 23 ay hapis kalmıştır. Ülkeye döndükten sonra Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığına gelerek Milli Mücadeleyi desteklemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nazım H. Polat, "Çukurovalı İki Adaş: Münif Beyler", *III. Uluslararası Halk Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyum Bildirileri*

bildirerek, gelecek olan trende bulunan 20-30 sandığın içinde antik eser bulunmasından şüphelenildiğini açıklamıştır. Buna göre Beyrut gümrüğüne gelecek olan ve adet ve eşkali bildirilecek sandıkların gümrükte kanun ve nizama uygun şekilde incelettirilmesi ve alınacak sonucun bildirilmesini istemiştir³⁶⁶. Dahiliye Nezareti daha sonra Celâl Bey'e verdiği cevapta, Alman Konsolosluğu'nun, ülke içinde iki mahal arasında nakil olunan eşyanın durduk yere incelettirilmesinin yanlış olduğu ve bunun ancak gümrük memurları tarafından yapılabileceğini iddia etmesinde bir dereceye kadar haklı olduğunu belirtmiştir. Buna uygun olarak artık sandıkların gönderilmesine engel olunmamasını rica etmiş ve Beyrut gümrüğünde sandıkların gerektiği gibi incelenebilmesi için sandıkların adedi ve eşkali hakkında Beyrut Vilâyeti'ne bilgi verilmesini istemiştir³⁶⁷.

Mehmet Celâl Bey ise olayların İstanbul tarafından yanlış yorumlandığı düşünmüş ve 31 Ağustos 1913 tarihli uzun bir raporda, yaşanan bütün gelişmeleri teker teker açıklama gereği hissetmiştir. Bu açıklamaya göre Oppenheim tarafından ülke dışına kaçırılmaya teşebbüs edilen ve Halep'e gönderildiği sırada yolda Bab Kazası'nda el konulan 19 sandık dışında, gizlice Halep'e gönderilerek Halep Alman Konsolosluğu içinde bulunan depolarda saklandıktan sonra, Beyrut'a gönderilmek üzere tren istasyonuna götürülmüş olan 34 sandık antik eserin serbestçe ülke dışına gönderilemeyeceğinin Alman konsolosuna beyan edildiğini bildirmiştir. Almanya Sefareti'nin ülke içinde nakledilmekte olan eşyanın incelenmesini reddetmesi konusunda ise, sandıkların içinde eşya değil, çalıntı mal olduğunu söyleyen Mehmet Celâl Bey, hırsızın da herkes tarafından tanınan Oppenheim olduğunu belirtmiştir. Çalınmış malın nerede bulunursa el konulacağını bildiren Mehmet Celâl Bey, bütün hükümetler gibi Osmanlı Hükümeti'nin de devlete ait olduğundan şüphe duyulan malların, görüldükleri ve bulundukları yerde inceletmeye yetkisi olduğunu vurgulamıştır. Daha sonra toplam 53 adet olan bu sandıkların Beyrut gümrüğünde de muayene edilmesini engellemek için Alman Sefareti'nin bir çare bulacağını

Kitabı, 30 Kasım-2 Aralık 1998, Adana, s. 564-579; Taha Toros, *Ali Münif Bey'in Hatıraları*, İsis Yayınları, İstanbul 1996.

³⁶⁶ Dahiliye Nezareti'nden Beyrut Vilâyeti'ne gönderilen 15 Ağustos 328/ 28 Ağustos 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-145.

³⁶⁷ Dahiliye Nezareti'nden Halep Vilâyeti'ne gönderilen 17 Ağustos 329/ 30 Ağustos 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-146.

düşündüğünü belirten Mehmet Celâl Bey, bundan sonra da birçok sandığın, aynı yolla yani Alman Sefareti tarafından hükümete müracaat edilerek, ülke dışına çıkartılmaya çalışılacağından emin olduğunu söylemiştir. Kaçırılan bu antik eserlere el koyma ve müsadere etmenin hem hakları hem de görevleri olduğunu belirten Mehmet Celâl Bey, buna rağmen Dahiliye Nezareti'nden gelen emir gereği bunların gönderilmesine izin verilmesinin yukarıda anlatılan surette gerçekleştiğinin anlaşıldığını belirtmiştir. Milli servetin en kıymetli kısımlarından birini oluşturan bu eserlerin böyle açıktan açığa kaçırılmasına göz yummanın mümkün olamayacağını belirten Mehmet Celâl Bey, Almanya Devleti Sefareti'nin de açıktan desteği ile gerçekleşen bu hırsızlığın, daha da devam ederek Halep'te saklanan başka sandıkların da gönderileceğinden emin olduğunu bildirmiştir. Bu yüzden bundan sonra bu tarz bir müracaat ya da emir olduğu takdirde bile sandıkların muayene edilmeden gönderilmelerine izin verilmeyeceğinin şimdiden arz ettiğini bildirmiştir³⁶⁸.

Bu sırada Dahiliye Nezareti, Zor Mutasarrıflığı'na da uzun bir yazı göndererek, birçok antika eserin oradan sandıklara doldurularak nakledilmesine rağmen, oraca herhangi bir yazı ya da müracaatın yapılmamış olmasının, hem mutasarrıflığın hem de tek vazifesi bu işlerle ilgilenmek olan kazı komiserinin işlerini düzgün yapmadıklarını gösterdiğini belirtmiştir. Bahsedilen sandıklarla ilgili Halep Vilâyeti tarafından verilen bilgi üzerine gerekli girişimlerin ve soruşturmanın yapılmış olmasına rağmen, bu durumun hükümet ile Almanya Sefareti arasında büyük anlaşmazlıklara ve sorunlara yol açtığı belirtilmiştir. Başlıca görevleri, devletin malı olan antik eserlerin aşırılmasına engel olmak olan görevlilerin, bu konuda gaflet içinde bulunmalarının dikkat çekici olduğu ifade edilmiştir. Komiser için gerekli girişimlerin Maarif Nezareti aracılığıyla yapıldığı bildirilerek, yerel hükümet görevlilerinin de bundan sonra daima teyakkuz halinde bulunarak, bu tarz olayları derhal merkezi hükümete bildirmeleri istenmiştir³⁶⁹.

Oppenheim'ın Rakka'da tarihi eserleri açıktan açığa satış yapan dükkanlardan aldığını iddia etmesi ve bu eserlerin Halep'e nakledildiği sırada merkeze hiçbir bilgi

³⁶⁸ Halep Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Ağustos 329/ 31 Ağustos 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-172-1,2; BOA. HR. İD. 1445/62-8-1.

³⁶⁹ Dahiliye Nezareti'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 19 Ağustos 329/ 1 Eylül 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-153.

verilmediğini öne süren Dahiliye Nezareti'nin eleştirilerine maruz kalan ve işini düzgün yapmamakla itham edilen Zor Mutasarrıfı Celâleddin Bey, bu iddialara verdiği cevapta öncelikle, Halep Vilâyeti ile olan yazışmalarında Oppenheim'ın bu eserleri Rakka'da satın almış olduğunu iddia etmesine rağmen, hiçbir şekilde antik eserleri almaya ve nakletmeye hakkının olmadığını bildirildiği ve eserlerin müsadere edilerek el konulması gerektiğinin Halep Vilâyeti'ne yazıldığı belirtilmiştir. Ayrıca Oppenheim'a ait sandıklara, antik eser içerdiği şüphesiyle, kendileri tarafından da el konulduğunu belirten mutasarrıflık, daha sonra bu sandıkların Oppenheim'a iade edildiğini duyduklarından dolayı sitem etmiştir. Kazı bölgesinin Zor'a olan uzaklığının 35-40 saat olmasından dolayı, kendilerinden bu kazıya hakkıyla nezaret etmelerinin beklenmemesini isteyen mutasarrıf, aynı şekilde merkezi kazı yerine 2 saat uzaklıkta olan Rasûlayn Kaymakamlığı'nın da bu işi hakkıyla yerine getirebileceğine şüpheyi yaklaşmıştır. Bu işi hakkıyla yapabilecek olan tek kişinin, her zaman kazı bölgesinde bulunan kazı komiseri olduğunun kolaylıkla iddia edilebileceğini belirten mutasarrıflık, buna rağmen koskoca bir bölgenin yüzlerce amele ve Oppenheim'ın birçok adamı ile her tarafında devam eden kazılara, bu komiserin tek başına yetişmesinin de mümkün olmadığı belirtilmiştir. Özellikle amacının, kazıdan elde edilen önemli antik eserleri yurtdışına kaçırmak olan Oppenheim'ın, bu gibi icraatlarının engellenmesinin imkânsız olduğu bildirilmiştir. Bu işe ancak, ilgili nezaret tarafından işinde uzman komiserler gönderilmesiyle engel olunabileceğini vurgulayan Celâleddin Bey, maaşı Oppenheim tarafından ödenen bir kazı komiserinden, bu eserleri hakkıyla korumasını beklemenin uygun olmayacağını ve yine de konu hakkındaki son sözün nezarete ait olduğunu bildirmiştir³⁷⁰.

³⁷⁰ Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 30 Eylül 329/ 13 Ekim 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-154. Zor Mutasarrıflığının kazı komiserinin görevleriyle ilgili ve maaşının Oppenheim tarafından ödenmesi yüzünden kendisinden bir fayda beklemenin doğru olmadığı yolundaki yazısına cevap veren Maarif Nezareti, Müze Müdüriyeti bütçesinde komiserler için tahsisat bulunmadığı ve komiserlerin maaşlarının kazıyı gerçekleştirenler tarafından ödeneceğinin verilen izin belgesinde yazılı olduğunu belirtmiştir. Komiserin görevlerinin ise antik eserler kanunnamesinin 16. maddesinde açıklandığı bildirilerek buna göre komiserin kazının icra edilmesine nezaret etmek, çıkan eserleri deftere kaydetmek, 15 günde bir rapor yazmak ve kazının tatil edileceği zamanları bildirmek gibi görevleri olduğu belirtilmiştir. Buna rağmen hem kazı devam ederken hem de kazının tatil olduğu zamanlarda kazı bölgesi ile kazıdan çıkan eserlerin güvenliğinin sağlanmasının yerel zabıta sorumluluğunda olduğu belirtilmiş ve devlet malı olan bu eserlerin korunmasının yerel hükümet tarafından gerçekleştirilmesinin gerekli olduğu bildirilmiştir. Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Teşrin-i evvel 329/ 6 Kasım 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-166;

Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen yazıdan Alman Sefareti ile hükümet arasında büyük sorunlara yol açtığı anlaşılan bu meselede, Osmanlı yetkilileri Oppenheim'ın sandıklarını açtırmadan götürmesine müsaade etmek zorunda kalmışlardır. Dahiliye Nezareti'nin 6 Eylül 1913 tarihli yazısında, Beyrut Vilâyeti'nden Oppenheim'a ait eşyaların gümrükten sorun çıkarılmaksızın geçirilmesi için gerekli yerlere emir vermesi rica edilmiştir³⁷¹.

Dahiliye Nezareti, kazı komiseri Ahmet Dürri Bey'in tutumundan ve vazifesini gerektiği gibi yapmamasından şikâyet etmek üzere Maarif Nezareti'ne yazdığı bir yazıda, Oppenheim'a ait sandıklara el konulması üzerine Almanya Sefareti'nin konuya özel bir önem vererek girişimlerde bulunduğunu, diğer tarafta da sandıkların içinde antik eser bulunduğu şüphesini taşıyan Halep Vilâyeti'nin çok zor durumda kaldığı belirtilmiştir. Yerel görevlilerle birlikte kazı komiserinin tembelliği ve gafleti yüzünden Almanya Devleti ile siyasi bir mesele çıkmasına ramak kaldığı bildirilen yazıda, Hariciye Nezareti Umur-u Siyasiye şubesinin girişimi ile sandıkların, Beyrut'ta kontrol edilmelerine Almanların müsaadesi alınmış olduğu bildirilmiştir. Ayrıca kazı komiserinin bu işte büyük bir sorumluluğu olduğu bildirilerek, kazı bölgesindeki olaylar hakkında merkeze devamlı bilgi vermesi gerekirken, konu hakkında hiçbir bilgilendirme yapmayan komiserin bu durumunun gerekli yerlere iletilmesi istenmiştir³⁷².

Bu sırada Beyrut Valisi Ali Münif Bey'den Dahiliye Nezareti'ne gelen yazıda, Oppenheim'a ait 20 sandıktan rastgele seçilen 10 tanesinin gümrük tarafından açılarak kontrol edildiği ve bu sandıklar içinde bazı kişisel eşyalar bulunduğu ve

BOA. HR. İD. 1445/63-3; Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 27 Teşrin-i evvel 329/ 9 Kasım 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-165.

³⁷¹ Bu sırada İkinci Balkan Savaşı'nın sona ermesi ardından Bulgaristan ve Yunanistan ile barış görüşmeleri yapmakta olan Osmanlı Devleti özellikle Yunanistan ile Ege adaları hakkında yaşanan sorunların çözümünün büyük devletlerin kararına bırakılması yüzünden Almanya'nın desteğinden mahrum kalabileceği korkusuyla bir sorun çıkmasını istememiştir. Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 523; Dahiliye Nezareti'nden Beyrut Vilâyeti'ne gönderilen 24 Ağustos 329/ 6 Eylül 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-149. Oppenheim kendisine hediye edildiğini iddia ettiği 43 sandık antik eserin, ülke dışına kaçırırken el konulan ve Celâl Bey'in çabaları sonucu İstanbul'a nakledilen sandıklar olduğu anlaşılmaktadır. Halil Bey'in 1918 gibi geç tarihli bir yazısı da bu durumu kanıtlamaktadır. *Türk Kazı Tarihi*, Cilt: 5, s. 548.

³⁷² Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 25 Ağustos 329/ 7 Eylül 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-151.

gönderilmesine izin verildiği bildirilmiştir³⁷³. Aynı zamanda Oppenheim'in Halep'ten İstanbul'a geldiği ve sadrazamla birtakım görüşmeler gerçekleştirdiği yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır³⁷⁴.

Celâl Bey, sandıkları İstanbul'a göndererek eşyaların asıl sahibi olan Müze Müdürlüğü'ne teslim edilmesini sağlamıştır. İstanbul'a gelen sandıklar Oppenheim'in ve Alman Sefareti'nin devam eden baskıları sonucu Oppenheim'a “*hediye*” edilmiştir. Bu olayda Osmanlı Devleti'nin kaybettiği Balkan Savaşlarının siyasi etkisi yadsınamayacak bir etken olmuştur. Aynı zamanda Bab-ı Ali Baskını sonrasında iktidarı tamamen eline almış olan İTC'nin de Almanya ile yakınlaşması ve tali meseleler yüzünden problem yaşamamak istemesi önemli olmuştur.

Maarif Nezareti, sandıklarla ilgili gelişmelerden ve Halep Vilâyeti'nin raporlarından haberdar olup, Oppenheim'a ait sandıklara el konulduktan sonra, verilen emir gereği konsolosluga teslim edilmelerini eleştirmiştir. İçinde kıymetli antik eserlerin bulunduğu Halep Vilâyeti'nce kesin surette bildirilen bu sandıkların açılmasına ve incelenmesine Halep Alman Konsolosluğu tarafından engel olduğu takdirde, İstanbul'a gönderilmek üzere sandıkların Beyrut'a gönderilmelerini rica etmiştir. Böylece içinde çalıntı antik eser bulunduğundan şüphelenilen sandıkların müsadere edilmesi ve geri kalanlarının iade edilmesinin uygun olacağı bildirilmiştir³⁷⁵. Buna rağmen Maarif Nezareti'ne Ali Münif Bey'den gelen yazı gerekçe gösterilerek Oppenheim'a ait sandıkların Beyrut'ta kontrol ettirildiği ve içinde sadece kendisine ait özel eşya ve bazı resimlerin bulunduğu bildirilmiştir³⁷⁶.

Sandıkların içeriği ile ilgili Ali Münif Bey'in yazısı Halep Vilâyeti'ne de iletilmiştir. Bu yazıya Mehmet Celâl Bey'in cevabı oldukça anlamlı olmuş, sandıkların antik eser ile dolu olduğu Halep polisinin soruşturmasıyla kesin olduğu ve daha önce

³⁷³ Beyrut Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Ağustos 329/ 9 Eylül 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-150.

³⁷⁴ BOA. HR. İD. 1445/62-3.

³⁷⁵ Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Ağustos 329/ 11 Eylül 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-156.

³⁷⁶ Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 31 Ağustos 329/ 13 Eylül 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-155.

belirtildiği gibi yolda sandıkların değiştirilerek eserlerin dağ yoluyla kaçırılmış olabileceği bildirilmiştir³⁷⁷.

Bu sırada Almanya Sefareti'nden Oppenheim'in açıklamalarını içeren bir nota Hariciye Nezareti'ne verilmiştir. Bu notada Oppenheim'in Rakka'da kısa bir süre bulunması sırasında, Halep'teki Alman Konsolosluğu'na içinde kendi özel eşyaları bulunan 10 sandık ile 6 torba gönderdiği, bunların yanında bir de konsolosa özel mektup bulunduğu yazılmıştır. Bu eşyalara Rakka'daki Osmanlı memurları tarafından el konularak Halep'e gönderildikleri belirtildikten sonra, Halep valisinin, önce bu eşyaları Halep Almanya Konsolosuna vereceğini söylemesine rağmen, daha sonra aldığı emir gereğinde eşyaları İstanbul'a göndermesi gerektiğini açıkladığı bildirilmiştir. Eşyalarla birlikte Oppenheim tarafından konsolosa yazılan mektubun da teslim edilmediği eklenmiştir. Almanya Sefareti notanın devamında, yukarıda anlatılanlardan, Halep'teki Osmanlı memurlarının Almanya Konsolosluğu'na ait olan eşyaları müsadere ettikleri ve konsolosun kendisine ait bir mektuba da el koyduklarının açıkça ortada olduğunu belirtmiştir. Almanya Sefareti, bu uygulamaya neden olan iddiaların ve görüşlerin farkında olduklarını belirterek, Osmanlı sınırları içinde antik eser nakletmenin kanunla yasak olduğu konusunu reddettiğini, Osmanlı memurlarının da ülke içinde herhangi bir yerden başka bir yere gönderilmekte olan eşyalara el koymak ve içindeki kontrol etmek gibi görevleri olmadığı inancında olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Osmanlı memurlarının bu tutumunun dost bir devlet konsolosunun şahsına karşı gösterilmesi gereken nezaket ve saygının tamamen dışına çıktığı belirtilerek, bu durumun daha da üzüntü verici olduğu bildirilmiştir. El konulan sandıkların içinde Oppenheim'in Rakka'da kısmen kendi topladığı kısmen de açıktan satın aldığı antik eserler bulunduğu ve kendisi tarafından Halep konsolosluğuna gönderildikleri belirtilerek, bunun ayrıca Oppenheim tarafından yazılan bir mektupta da açıkça belirtildiği bildirilmiştir. Ayrıca Halep Konsolosluğu'nda oraya gelen bütün eşyaların kayıt edildiği bir defter bulunduğu belirtilerek, Oppenheim'in bu muamele nedeniyle uğradığı veya ileride uğrayacağı zarardan Osmanlı memurlarının sorumlu tutulacağını bildirmiştir. Sefaret ayrıca bu konuda ileride daha fazla anlaşmazlık

³⁷⁷ Dahiliye Nezareti'nden Halep Vilâyeti'ne gönderilen 1 Eylül 329/ 14 Eylül 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-157; Halep Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Eylül 329/ 14 Eylül 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-158.

yaşanmasının önüne geçmek için, bahsedilen sandıkların Oppenheim'ın huzurunda veya en azından önceden kendisine haber verilerek konsolosluktan da bir memur hazır bulunduğu halde açılması ve içindekilerin incelenmesini istemiştir. Halep valisinin sandıkları konsolosluğa iade ederek yaptığı hatayı telafi etmiş olması durumunda kendisi hakkında resmi bir girişimde bulunmayacak olduğunu, fakat şu halde Halep valisinin Almanya Halep Konsolosu Rössler'e karşı layık olmadığı şekilde muamele ettiğinden dolayı özür dilemesini resmi olarak talep ettiğini bildirmiştir³⁷⁸. Hariciye Nezareti de Halep Vilâyeti tarafından İstanbul'a gönderilmiş olan sandıkların açılacağı sırada Almanya Sefareti'nden bir delegenin hazır bulunmasını onaylamış ve böylece ileride anlaşmazlık yaşanmasının önüne geçileceğini düşünmüştür³⁷⁹. Hariciye Nezareti ayrıca Almanya Sefareti'nin bu olaylardan ötürü tazminat talebi gibi bir isteğinin olmayacağını anlaşıldığını, fakat özür konusuna önem verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Mehmet Celâl Bey'in bir bahane ile ayarlanacak görüşmede konsolosun gönlünü alacak bir iki güzel söz söylemesi tavsiye edilmiş ve böylece sorunun halledilmesi ön görülmüştür³⁸⁰. Dahiliye Nezareti bu isteği Mehmet Celâl Bey'e iletirken, ayrıca İstanbul'a gönderdiği belirtilen eşyaların hangi araçla, hangi yoldan, ne zaman ve nereye gönderildiğini sormuştur³⁸¹.

29 Eylül 1913 tarihinde Müze Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda Oppenheim'a ait sandıkların Halep'ten buraya gönderilip polis tarafından gümrüğe teslim edildiğinin anlaşıldığı belirtmiştir. Almanya Konsolosluğu'nun muayene edilmek üzere kendilerine teslim edilmesini istediği sandıkların kime ait olursa olsun gümrüklerce muayene edilmeleri gerektiğini belirten Müze Müdürlüğü, Oppenheim'a ait olduğu anlaşılan bu sandıkların muayenesiyle ortaya çıkacak en ufak parçalara bile asar-ı atika kanunnamesi gereğince el konulmasını istemiştir³⁸². Maarif Nezareti'ne bağlı Tedrisat-ı Aliye Müdürü Ahmet Zühtü Bey, 29 Eylül 1913 tarihinde

³⁷⁸ Hariciye Nezareti'ne 15 Ekim 1913 tarihiyle Almanya sefaretinden varid olan ve müstecel işaretli takrir-i şifahinin tercümesidir. BOA. HR. İD. 1445/62-4-1,2.

³⁷⁹ Hariciye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 11 Kanun-u Sani 329/ 24 Ocak 1914 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/64-1.

³⁸⁰ Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 15 Kanun-u sani 329/ 28 Ocak 1914 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-173; BOA. HR. İD. 1445/62-6-1,2.

³⁸¹ Dahiliye Nezareti'nden Halep Vilâyeti'ne gönderilen 16 Kanun-u sani 329/ 29 Ocak 1914 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-169.

³⁸² *Türk Kazı Tarihi*, Cilt: 5, s. 514-515.

Müze Müdürlüğü'ne gönderdiği yazısında, Oppenheim ait olan ve Rakka'da el konulan 11 sandık ve 5 torba antik eserin Halep Maarif İdaresi'ne teslim edildiğini bildirmiştir³⁸³. Bu yazıya 30 Eylül 1913 tarihinde cevap veren Müze Müdürlüğü el konulan antik eserlerin vakit geçirilmeden kendilerine gönderilmesini istemiştir³⁸⁴.

Beyrut Valisi Ali Münif Bey, Oppenheim tarafından Beyrut'a gönderilen sandıkların muayene edilmesine devam edildiğini bildirdiği bir yazısında, Maarif Nezareti'nden gelen emir üzerine sandıklarda bulunan antik eserlere el konulduğunu belirtmiştir. Trablusşam Alman konsolosunun sandıkların muayene edilmemesini istemesine rağmen, yapılan inceleme sonucu elde edilen eserlerle ilgili ne yapılacağına dair talimat istemiştir. Daha önce Oppenheim'a ait eşyayla ilgili, bir problem çıkarmadan halledilmesi emri gelmesine rağmen, Maarif Nezareti'nin de buna karşı emri bulunduğu dikkat çekilmiştir³⁸⁵. Dahiliye Nezareti bu yazıya verdiği cevapta, daha önce Beyrut'tan gönderilmek istenen eşyalar gibi, bu sefer de Trablusşam'dan gönderilmek istenen eşyaların, usulünce muayene edilmesi, fakat sorun çıkarmayacak bir şekilde halledilmesini istemiştir³⁸⁶.

29 Eylül 1913 tarihinde Beyrut Vali vekili Naci Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, sandıkların mühürlü bir şekilde Alman Konsolosluğu'na iade edildiği takdirde bir sorun çıkmasının engellenebileceğini ve bu tutumun daha önceki örneklerde de uygulanmış bir yöntem olduğunu belirtmiştir. Sandıkların yurtdışına çıkarılmak istenmeleri halinde zaten tekrar gümrüğe getirilip muayene ettirmek zorunda olduğunu belirten Naci Bey, bu yöntemin uygun görülüp görülmediği hakkında bilgi istemiştir³⁸⁷.

Halep Valisi Celâl Bey, 16 Eylül 1913 tarihinde Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazıda, sabahleyin İskenderun'a giden Oppenheim'ın başmühendisi Langenegger ile yanındakilerin eşyaları arasında üçü teneke, dokuzu meşin ve bez çantaların içinde antik eser bulunduğunun ihbar edilmesi üzerine bu eşyaların İskenderun gümrüğü

³⁸³ *Türk Kazı Tarihi*, Cilt: 5, s. 515.

³⁸⁴ *Türk Kazı Tarihi*, Cilt: 5, s. 516.

³⁸⁵ Beyrut Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Teşrin-i evvel 329/ 16 Ekim 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-162.

³⁸⁶ Dahiliye Nezareti'nden Beyrut Vilâyeti'ne gönderilen 5 Teşrin-i evvel 329/ 18 Ekim 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-161.

³⁸⁷ *Türk Kazı Tarihi*, Cilt: 5, s. 516.

tarafından muayene edilmesi gerektiğinin İskenderun Kaymakamlığı'na haber verildiğini bildirmiştir³⁸⁸. Aynı gün Maarif Nezareti'ne bir yazı daha gönderen Halep Valisi Celâl Bey, Oppenheim'a ait olan antik eser dolu elli sandığın bir kısmının daha önce “aşırıldığını”, geri kalan on sekiz sandığın Almanya Sefareti'ne ait bir mağazada bekletildiğini ve Halep Vezirhanı'nda tüccarlık yapan Almanyalı birisi tarafından, Trablusşam'da komisyoncu Şuravi'ye gönderilmek üzere Halep demiryolu deposuna teslim edildiğinin zabıta tarafından tespit edildiğini belirtmiş ve bu sandıkların gümrükten geçişleri sırasında muayene edilmeleri gerektiğinin Trablusşam Mutasarrıflığı'na bildirildiğini eklemiştir³⁸⁹. 27 Aralık 1913 tarihinde Hariciye Nezareti müsteşarı Said Bey, Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazıda Oppenheim'ın Rakka gezisi sırasında Rakka'daki satıcılardan almış olduğu ve ayrıca eski harabelerin bulunduğu yerlerden toplattığı eşyaları içeren 10 sandık ve altı torbayı Halep Almanya Konsolosu adına göndermiş olsa da yolda bunlara el konulduğunu ve hemen İstanbul'a gönderildiğini belirtmiştir. Bu sandık ve torbaların İstanbul'da açılması sırasında Alman Sefareti'nin bir delege bulundurmak istediği belirtilerek, Oppenheim'ın sandıkların içinde kendisine ve yanında çalışanlara ait kişisel eşyalar bulunduğunu iddia ettiğini ve daha sonra bu eşyalar arasında eksiklik bulunduğunun iddia edilmesini önlemek için bu teklifin kabul edilmesinin uygun görüldüğü eklenmiştir. Bunun için sandıkların açılmasına karar verildiği zaman Almanya Sefareti'nden bir delege istenilmesi meselenin sorunsuz bir şekilde halledilmesi noktasında gerekli olduğu bildirilmiştir³⁹⁰.

Bu noktaya kadar, Oppenheim'a her türlü kolaylığı sağlamış olan Maarif Nezaretiyle, onun engellenmesi konusunda sürekli şikâyet edilen Dahiliye Nezareti'nin rolleri değişmiştir. Maarif Nezareti, Oppenheim'ın eserleri ülke dışına kaçırmasına engel olmak isterken, Dahiliye Nezareti ülkenin bulunduğu sıkışık siyasi

³⁸⁸ *Türk Kazı Tarihi*, Cilt: 5, s. 518.

³⁸⁹ *Türk Kazı Tarihi*, Cilt: 5, s. 518-519.

³⁹⁰ Halil Bey, 1918 yılında Tel Halef kazısının durumu hakkında yazmış olduğu bir yazıda Oppenheim'ın 1913 yılı Eylül ayında Almanya'ya götürmekte olduğu kişisel eşyaları arasında ve 11 sandık içinde Rakka'dan elde ettiği bir takım antik parçalara yerel hükümet tarafından el konulduğunu bildiğini söyleyen Halil Bey, bunlar arasında Tel Halef'ten herhangi bir parça olmadığını tespit edildiğini ve taş heykellerden ibaret olan Tel Halef'teki eserlerden hiçbirinin Almanya'ya götürüldüğüne dair bir bilginin de bulunmadığını ifade etmiştir. *Türk Kazı Tarihi*, Cilt: 2, s. 519-520; *Türk Kazı Tarihi*, Cilt: 5, s. 548. Buradan da anlaşılacağı üzere Oppenheim Tel Halef'te ortaya çıkardığı eserleri değil gezileri sırasında elde etmiş olduğu eserleri Almanya'ya kaçırmaya çalışmıştır.

durumda Almanya'nın desteğine duyduğu ihtiyaç nedeniyle bu konuda bir sorun çıkmamasını görevli memurlarından istemiş ve eserlerin kaçırılmasına böylece göz yummuştur.

Oppenheim'in 1913 yılının yazında kazıyı kendi adına noktalamış olduğu ve ekibiyle beraber Almanya'ya geri dönerken yanlarında büyük miktarda antik eseri götürmek istedikleri anlaşılmaktadır. Yaz ayları boyunca birkaç farklı durumda Osmanlı yetkilileri tarafından yakalanmış olan bu hırsızlıklara karşı Alman İmparatorluğu'nun konsolosları vasıtasıyla doğrudan koruması olan Oppenheim istediğini gerçekleştirmiştir. Almanya'ya kaçırmaya çalıştığı eşyaların ve sandıkların bir kısmını gümrüklerden geçirerek deniz yoluyla, Osmanlı Devleti tarafından yakalanmış ve el konulmuş diğer bir kısmını ise İstanbul'da bizzat “hediye” olarak teslim almıştır.

1.12. Kazıya Ara Verilmesi

Oppenheim'in, Tel Halef'teki kazısının ilk kısmı, kendisinin de sandıklar dolusu eşyasını Beyrut veya diğer limanlar aracılığıyla Almanya'ya göndermeye çalışmasından anlaşılabacağı üzere, 1913 yılının Ağustos ayında tamamlanmış ve 1914-1915 kışında devam etmek üzere kazıya ara verilmiştir³⁹¹. Maarif Nezareti, kazının Eylül ayında tatil edileceğini ve Oppenheim ile maiyetindekilerin kazı bölgesini terk edeceklerini Zor Mutasarrıflığı'na bildirdikten sonra, bir önceki sene, tatil zamanında kazı alanında bulunan eserlerden bazılarının kaybolduğu hatırlatılarak, elde edilmiş olan son derece kıymetli bu eserlerin korunmasına çok dikkat edilmesini istemiştir³⁹².

Hariciye Nezareti, Dahiliye Nezareti'ni konu hakkında bilgilendirirken, Almanya Sefareti'nden gelen bir notayı da iletmiştir. Bu notada Almanya Sefareti, Oppenheim'in, bir sene uzatılmış ve gelecek sonbaharda sona erecek olan kazı izni sona ermeden önce, bir kez daha Tel Halef'e gelip kazının sonuçlarını yerinde görüp değerlendirmek istediğini belirterek, bu zamana kadar kapalı yerlerde ve mühürlü olarak saklanacak olan eserlerin korunması için son derece dikkatli olunmasını

³⁹¹ Gossman, *The Passion of*, s.126.

³⁹² Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Ağustos 329/ 27 Ağustos 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-152.

istemiştir. Ayrıca Oppenheim'in inşa ettirdiği binanın, Bağdat Demiryolu'nun yapımında görevli Alman bir memura verileceği bildirilerek, bu tedbirin, Oppenheim'in eserlerin korunmasına yönelik bir düşüncesi olduğu açıklanmıştır. Oppenheim'in yaptırdığı binayı terk edeceği bu memura, gerekli kolaylıkların gösterilmesi ve kazı süresinin tamamen sonlanmasına kadar, binadaki eserler ve memurlara dostça davranılması istenmiştir³⁹³. Bu konudaki Alman Sefareti'nin isteği Dahiliye Nezareti tarafından Zor Mutasarrıflığı'na iletilmiştir³⁹⁴. Buradan da açıkça anlaşılacağı üzere Oppenheim Bağdat Demiryolu'nun bölgeye ulaşmasından bir iki yıl önce gelmiş olduğu Rasülayn'da demiryolu şirketinin karşılaşılabileceği sorunları minimuma indirmiş, ayrıca bu şirkette görevli memurların merkez olarak kullanacakları büyük bir bina inşa ettirmiştir. Kendisi kazısını sonlandırmış olmasına rağmen, kazı iznini binayı Osmanlı Devleti'ne terk etmek zorunda kalmamak için uzatmış ve demiryolu şirketinde görevli memurlara binayı tahsis etmiştir. Bu davranışını ise binanın içinde bulunan eserlerin korunması adına yaptığını iddia etmiştir.

Maarif Nezareti, Oppenheim'in bu düşüncesi ve isteğinden, Zor Mutasarrıflığı'na emir gönderildikten sonra haberdar olmasına rağmen, hemen duruma müdahale etmiş ve kanunlar gereğince çıkarılan eserlerin Müze Müdürlüğü'ne ait olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden eserlerin korunmasının yerel Osmanlı hükümetine ait bir görev olduğunu bildirmiş ve kazı işiyle alakası olmayan ve müze tarafından tanınmayan bir adamın oraya yerleşmesine, eserlerin korunmasından sorumlu olmasına müsaade edilemeyeceğini belirtmiştir. Bu konuda gerekli emrin kazı komiserine gönderildiğini eklemiş ve Oppenheim da İstanbul'da bulunduğu için, onunla olan görüşmede, bu konunun kendisine anlatıldığını vurgulamıştır. Bu yeni gelişmeler ışığında Zor Mutasarrıflığı'nın bilgilendirilmesi ve bir yanlış anlaşılmaya

³⁹³ Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 25 Eylül 329/ 8 Ekim 1913 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/61-2-1,2; Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 30 Eylül 329/ 13 Ekim 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-160.

³⁹⁴ Maarif-i Umumiye Nazırı'ndan Sadrazam'a gönderilen 13 Teşrin-i Sani 330 tarihli yazı. BOA. İ. DUİT. 116/53-2-1; Maarif-i Umumiye Nazırı ve Sadrazam tarafından imzalı 17 Teşrin-i sani 330 tarihli irade-i seniyye. BOA. İ. DUİT. 116/53-1-1; Dahiliye Nezareti'den Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 2 Teşrin-i evvel 329/ 15 Ekim 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-159.

meydan verilmemesini istemiştir³⁹⁵. Konu ile ilgilenen Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Müdüriyeti ise Maarif Nezareti'nin bu isteğini gerçekleştirmeden önce aynı zamanda Hariciye Nezareti'ne başvurmuş ve daha önce olduğu gibi Almanya ile bir sorun çıkarması muhtemel olan bu hususun halledilmesi için onun da onayını almak istemiştir³⁹⁶.

Hariciye Nezareti, Maarif Nezareti'nin görüşü yerine Zor Mutasarrıflığı'nın görüşünü benimsemiş, mutasarrıflığın belirttiği üzere, merkeze oldukça uzak bir yerde bulunan kazı bölgesinde yerel görevlilerin güvenliği sağlamasının mümkün olmaması durumunda, Oppenheim tarafından görevlendirilen kişinin bu görevi yerine getirmesinin uygun olduğunu belirtmiştir³⁹⁷. Hariciye Nezareti ve Maarif Nezareti arasında anlaşmazlığa neden olan bu olayda Dahiliye Nezareti hem Almanya Sefareti ile bir sorun çıkmasını engellemeye, hem de Maarif Nezareti'nin isteklerini yerine getirmeye çalışmıştır³⁹⁸. Maarif Nezareti de bu durumda pozisyonunu hiç değiştirmemiş, Bağdat Demiryolu'nun yapımında görevli birinin bu işle görevlendirilmesini kesinlikle kabul etmeyip, her ne surette olursa olsun Osmanlı memurlarının bu görevi yerine getirmeleri gerektiğini belirtmiştir³⁹⁹. Dahiliye Nezareti, Maarif Nezareti'nin bu kararlı tutumu karşısında, Zor Mutasarrıflığı'na, Oppenheim'ın görevlendirdiği kişinin, yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü, eserlerin korunmasıyla ilgilenmesinin kabul edilmediğini, her ne surette olursa olsun kendilerinin bu işi üzerlerine almaları gerektiğini bildirmiştir⁴⁰⁰. Zor Mutasarrıflığı da kazı komiseri Ahmet Dürri Bey'den aldığı rapora göre, Oppenheim'ın yaptırdığı

³⁹⁵ Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 15 Teşrin-i evvel 329/ 28 Ekim 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-164.

³⁹⁶ Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 23 Teşrin-i evvel 329/ 5 Kasım 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-163; BOA. HR. İD. 1445/63-1.

³⁹⁷ Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 20 Kanun-u sani 329/ 2 Şubat 1914 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-175; BOA. HR. İD. 1445/63-2.

³⁹⁸ Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 21 Kanun-u Sani 329/ 3 Şubat 1914 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-174.

³⁹⁹ Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Kanun-u Sani 329/ 9 Şubat 1914 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-177.

⁴⁰⁰ Dahiliye Nezareti'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 28 Kanun-u sani 329/ 10 Şubat 1914 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-176.

binanın içinde ve mühürlü halde bulunan eserlerin 6 jandarma ile korunmakta olduklarını Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir⁴⁰¹.

Zor Mutasarrıfı Celâleddin Bey, daha sonra Dahiliye Nezareti'ne ayrı olarak bir rapor daha göndermiştir. Alman demiryolu mühendislerinin Tel Halef'te bir hastane yapma düşüncesinde olduklarını, Rasûlayn Kaymakamlığı'nın buna izin verilip verilmeyeceğini sorması üzerine, öncesinde izin almadan böyle bir şeyin yapılamayacağı cevabının verildiği bildirilmiştir. Rasûlayn Kaymakamlığı'nın yazısında, bu hastanenin ne için ve ne şekilde yapılacağının bildirilmediği, fakat bahsi geçen Tel Halef'in Oppenheim'ın kazı izni bulunduğu Tel Halef olduğu belirtilmiştir. Zamanında Oppenheim'ın da aynı mevkide bir bina yaptırma teşebbüsünde bulunduğu hatırlatılarak, Almanya Sefareti'nin kazı süresinin bitiminde binanın Osmanlı Hükümeti'ne terk edileceği hakkında teminat vermesi ile bu binanın yapımına izin verildiği açıklanmıştır. Bunun ardından Oppenheim'ın, yaptırdığı binayı kazı komiseri ile demiryolu yapımında görevli mühendislere bırakarak gitmiş olduğu ve kazı süresinin çoktan dolmuş olmasına rağmen henüz geri dönmediği belirtilmiştir. Oppenheim'ın yaptırdığı binanın hükümete teslim edilmesi gerekirken, şimdi bir de bu hastane meselesinin ortaya çıktığı belirtilmiş ve tüm bunların açıkça Almanların oralara “*hulul*” etmesi için bir bahane olduğu açıklanmıştır. Bu yüzden bir an önce bahsi geçen binanın hükümete teslim edilmesi ile ilgili girişimlerin yapılması istenmiştir⁴⁰². Celâleddin Bey'in bu yazısından anlaşıldığına göre bina ile ilgili Maarif Nezareti'nin görüşü dinlenmemiş ve demiryolu şirketinde çalışan Alman mühendisler Oppenheim'ın inşa ettirdiği binaya yerleşmişlerdir. Bu binada aynı zamanda Ahmet Dürri Bey ve altı Osmanlı jandarması da bulunmuştur.

Dahiliye Nezareti bu isteği Hariciye Nezareti'ne iletirken, aynı zamanda Alman mühendislerin yapmak istedikleri hastane ile ilgili ne düşünüldüğünü de sormuş ve bu konuda gerekenlerin yapılmasını istemiştir⁴⁰³.

⁴⁰¹ Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Mart 330/ 31 Mart 1914 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-179; Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 30 Mart 330/ 12 Nisan 1914 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-178.

⁴⁰² Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 26 Nisan 330/ 9 Mayıs 1914 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-181; BOA. HR. İD. 1445/65-3.

⁴⁰³ Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 8 Mayıs 330/ 21 Mayıs 1914 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-180; BOA. HR. İD. 1445/65-1.

Almanya Sefareti 29 Eylül 1913 tarihli bir sözlü notasında, Oppenheim'ın “gelecek sonbaharda” bir kez daha kazı bölgesine gideceğini belirtmiş, Hariciye Nezareti de bu tarihin henüz gelmemiş olması nedeniyle, bahsedilen binanın hükümete teslimini talep etmeden önce, Oppenheim'a verilen izin bitiş tarihinin kesin olarak tespit edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Hastane yapımı için ise Rasûlayn Kaymakamlığı tarafından yapılan ve hastanenin ne için ve ne surette yapılacağını ortaya çıkaracak olan araştırmanın sonucuna göre karar verileceğini bildirmiştir⁴⁰⁴.

Rasûlayn Kaymakamlığı'nın araştırması sonucunda, hastane yapımı ile ilgili somut bilgilere ulaşılamamış, fakat demiryolu mühendislerinin Oppenheim'ın inşa ettirdiği binanın etrafına biri büyük biri küçük iki ahır inşa ettirdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca Oppenheim'ın kazı izninin 11 Ağustos 1914 tarihinde sona ereceği de tespit edilerek Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir⁴⁰⁵. Zor Mutasarrıflığı'ndan gelen ilk yazıda kazı izninin çoktan dolmuş olduğunun belirtilmiş olmasına rağmen, ikinci yazıda henüz dolmadığı ve 11 Ağustos 1914 tarihinde dolacağını bildirilmesi üzerine konu hakkında verilen bilgilere şüpheyle yaklaşan Dahiliye Nezareti, Maarif Nezareti'nden konu hakkında bilgi istemiştir⁴⁰⁶. Maarif Nezareti de Zor Mutasarrıflığı'nın en son belirttiği tarih olan 11 Ağustos 1914 tarihini onaylamakla beraber, Oppenheim'ın kazıyı 14 Ekim 1913 tarihinde tatil ettiğini ve giderken, gelecek sene sonbaharda geri gelip tekrar kazı bölgesini ziyaret edeceğini bildirdiğini belirtmiştir⁴⁰⁷. Oppenheim'ın kazı izninin son tarihi ile ilgili kesin bilgiyi böylece elde eden Dahiliye Nezareti,

⁴⁰⁴ Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Haziran 330/ 16 Haziran 1914 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-183; BOA. HR. İD. 1445/65-2-1,2; Dahiliye Nezareti'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 5 Haziran 330/ 18 Haziran 1914 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-182.

⁴⁰⁵ Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 26 Haziran 331/ 9 Temmuz 1915 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-185; Oppenheim, 25 Mart 1913 tarihinde Maarif Nazırı'na hitaben yazdığı bir mektupta kazı için kendisine verilen izin bir sene daha uzatılmasını istemiştir. Yaptığı kazıda şu ana kadar Tel Halef'in Hititler için çok önemli ve merkezi bir şehir olduğunun ortaya çıkarıldığını belirten Oppenheim, daha önce kendisine verilen süre içinde Tel Halef'teki kazıyı bitirmesinin ve araştırmalarını tamama erdirmesinin imkânsız olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden daha önce olduğu gibi 1907 tarihli Asar-ı Atika kanunnamesinin 14. maddesi mucibince kazı izninin bir sene daha uzatılmasını talep etmiştir. *Türk Kazı Tarihi*, Cilt: 5, s. 513.

⁴⁰⁶ Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 29 Haziran 330/ 12 Temmuz 1914 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-184.

⁴⁰⁷ Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 9 Temmuz 330/ 22 Temmuz 1914 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-187; Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 13 Temmuz 330/ 26 Temmuz 1914 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-186; BOA. HR. İD. 1445/66-1; Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Temmuz 330/ 11 Ağustos 1914 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-189; BOA. HR. İD. 1445/66-2; Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 31 Temmuz 330/ 13 Ağustos 1914 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 129/2-1-188.

Hariciye Nezareti'ne başvurarak, binanın Osmanlı Hükümeti'ne teslim edilmesi için girişimde bulunmasını istemiştir⁴⁰⁸. Bunun üzerine Hariciye Nezareti binanın Osmanlı Devleti'ne teslimi için Almanya Sefareti'ne bir yazı yazmıştır. Sefaret tarafından verilen cevapta, Oppenheim'ın Tel Halef'teki kazı için izin süresinin bir sene daha uzatılmasını talep ettiği belirtilmiş ve bu isteğin yazılı olarak Maarif Nezareti'ne iletilmiş durumda olduğu bildirilmiştir. Hariciye Nezareti bu cevap üzerine girişimlerine ara vermiş ve Maarif Nezareti'nin bu talebe vereceği cevaba göre hareket edeceğini Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir⁴⁰⁹. Maarif Nezareti ise Oppenheim'ın bu isteğini olumlu karşılamış ve Kasım 1914 tarihinden itibaren kazı izninin bir sene uzatıldığını Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir⁴¹⁰.

Oppenheim, 1913 yılında kazıyı tatil etmesinin ardından Berlin'e dönmüş, kazı izni uzatılmış olmasına rağmen kazıya devam edememiş ve 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, tekrar Alman Dışişleri bünyesinde çalışmaya başlamıştır. Buna rağmen kazı iznini birer sene müddetle uzatmaya devam eden Oppenheim 1916 yılına kadar bu şekilde iznini uzatabilmiştir. Maarif Nezareti'nin 25 Mayıs 1916 tarihli izin yazısında, Oppenheim'ın uzun süreden beri Osmanlı Devleti'nde istihbarat işleriyle uğraştığı belirtilerek, kazıya devam edemediği açıklanmıştır. Buna rağmen çok kıymetli eserler ortaya çıkarmış olan bu kazının izninin uzatılmasını isteyen Oppenheim'a izin verildiği bildirilmiştir⁴¹¹. Oppenheim'ın

⁴⁰⁸ Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 21 Ağustos 330/ 3 Eylül 1914 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/67-1.

⁴⁰⁹ Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Teşrin-i evvel 330/ 11 Kasım 1914 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/70-1; Hariciye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 29 Teşrin-i evvel 330/ 11 Kasım 1914 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/71-1,2.

⁴¹⁰ Maarif Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 13 Teşrin-i Sani 330/ 26 Kasım 1914 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/71-2; Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 20 Teşrin-i sani 330/ 3 Aralık 1914 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/72-1; Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 24 Teşrin-i Sani 330/ 7 Aralık 1914 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/69-1; Hariciye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 29 Teşrin-i sani 330/ 12 Aralık 1914 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/69-2; Maarif Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 8 Kanun-u Evvel 330/ 21 Aralık 1914 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/68-4.

⁴¹¹ Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 7 Şubat 331/ 20 Şubat 1916 tarihli yazı. BOA. DH. İ. UM. EK. 16/8-1; BOA. HR. İD. 1445/74-1; Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Mart 332/ 16 Mart 1916 tarihli yazı. BOA. DH. İ. UM. EK. 16/8-8; BOA. HR. İD. 1445/74-2; Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 9 Mart 332/ 22 Mart 1916 tarihli yazı. BOA. DH. İ. UM. EK. 16/8-6; BOA. HR. İD. 1445/75-1; Maarif Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 12 Mayıs 332/ 25 Mayıs 1916 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/76-1; Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Mayıs 332/ 5 Haziran 1916 tarihli yazı. BOA. DH. İ. UM. EK. 16/8-7; BOA. HR. İD. 1445/76-2.

kazı izninin bu şekilde uzatılması ise inşa ettirdiği binanın Osmanlı Hükümeti'ne teslim edilmesini geciktirmesi demek olmuş, bina Osmanlı Hükümeti'ne teslim edilmemiştir⁴¹². Bina savaş başlangıcında daha önce belirtildiği gibi kazıdan çıkan eserleri korumakla görevli 6 jandarma eri ve kazı komiseri Ahmet Dürri Bey'in riyasetinde metruk bir halde bulunsa da Oppenheim'ın Osmanlı Devleti'nde kurduğu ve bir sonraki bölümde bahsedilecek olarak "Propaganda Salonları"⁴¹³ kurumu bünyesinde Rasülayn propaganda salonu olarak hizmete girmiştir⁴¹⁴.

Oppenheim ise, binanın Osmanlı Hükümeti'ne teslimi konusunda, eserinin hiçbir yerinde bilgi vermezken, binayı demiryolu görevlilerine tahsis ettiğini de açıkça yazmıştır.

"Personelin görev dağılımının yapılması hem kazıda hem de gezilerde işleri kolaylaştırdı. Yaptığımız gezilerdeki çizimler, resimler, kayıtlar ve fotoğraflarla Tel Halef'teki evde büyük bir kütüphane oluşturabildim. 1913 yılı sonunda kazı işini kestim. Çünkü artık belli bir neticeye ulaşmıştı. Çıkarılan statüler eve yerleştirildi ve Bağdat demiryolunda çalışan beylere teslim edildi. Bunlar 1914 yılı Ocak ayından itibaren evi kendi ikametgahları yaptılar. 1914/1915 kışında tekrar kazı yapmak için Tel Halef'e dönmek istedim fakat bu savaş yüzünden gerçekleşmedi"⁴¹⁵.

Oppenheim'ın inşa etmiş olduğu ev savaş sırasında propaganda salonu olarak kullanılmış, kazının devamı için almış olduğu son izin 9 Aralık 1916 tarihinde bitmiştir. Bu tarihten sonra arşivlerde yapılan araştırmalarda ne bir müracaat ne de bir

⁴¹² Hariciye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 29 Mayıs 1916 tarihli yazı. BOA. HR. İD. 1445/75-2-1,2.

⁴¹³ Bu çalışmada, Oppenheim'ın kurduğu *Nachrichtensälen* organizasyonunun isminin doğrudan Türkçeye çevirisi olan İstihbarat Salonları yerine kurumun faaliyetleriyle daha uyumlu olan Propaganda Salonları terimini kullanmayı uygun gördük. Gerçekten Oppenheim'ın hayata geçirdiği bu kurumun faaliyetleri günümüzde kullanılan anlamıyla istihbarat sağlamak ve bilgi edinmek olmamış birinci planda Almanların askeri, siyasi ve iktisadi propagandasını yapmak olmuştur.

⁴¹⁴ Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Şubat 331/ 16 Şubat 1916 tarihli yazı. BOA. DH. İ. UM. EK. 16/8-3; Dahiliye Nezareti'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 7 Şubat 331/ 20 Şubat 1916 tarihli yazı. BOA. DH. İ. UM. EK. 16/8-2; Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 21 Şubat 331/ 5 Mart 1916 tarihli yazı. BOA. DH. İ. UM. EK. 16/8-5; Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen 28 Şubat 331/ 12 Mart 1916 tarihli yazı. BOA. DH. İ. UM. EK. 16/8-4; Halep'ten: Pera Palas Oteli'nde Baron von Oppenheim'a tarihsiz ve Dahiliye Nezareti'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 27 Nisan 332/ 10 Mayıs 1916 tarihli yazılar. BOA. DH. KMS. 39/2-1; BOA. DH. KMS. 39/2-2.

⁴¹⁵ Teichmann, *Faszination Orient*, s.196.

izne rastlanmamıştır⁴¹⁶. Bununla birlikte binanın Osmanlı Hükümetine terk edildiğine dair bir evrak da bulunmamaktadır.

Zor Mutasarrıflığı'ndan 22 Ocak 1916 tarihinde Müze Müdürlüğü'ne gönderilen bir raporda iki aydır teftiş amacıyla Rasülayn bölgesinde bulunduğunu söyleyen Mutasarrıf, bu süre boyunca komiser Ahmet Dürri Bey ile beraber Oppenheim'ın inşa ettirdiği binada kaldığını ve kazı bölgesindeki durum hakkında yeterli derecede bilgi sahibi olduğunu söylemiştir. Kazının iki senedir terkedilmiş halde olduğunu belirten mutasarrıf, kazı gerçekleşen tepenin ancak etrafı ve yaklaşık üçte birinin kazılmış halde olduğunu eklemiştir. Kazı komiseri Ahmet Dürri Bey'in Bağdat Demiryolunu inşa eden şirkette de bir görev üstlenmiş olmasından dolayı, halen Tel Halef'te bulunan binada kalmaya devam ettiğini, ayrıca arazi alım-satımı, müteahhitlik ve ticaret gibi işlerle meşgul olduğunu belirtmiştir. Oppenheim'ın inşa ettirdiği binada Ahmet Dürri Bey haricinde Bağdat Demiryolu şirketinin Rasülayn başmühendisinin de kaldığını belirten mutasarrıf, kazı bölgesinde bekçi olmadığı gibi buraya tecavüz eden kimsenin de olmadığını ve metruk bir halde durduğunu söylemiştir. Oppenheim'ın kazı sırasında çıkarmış olduğu birkaç statünün ise inşa ettirdiği binanın avlusunda açıkta olduğunu eklemiştir⁴¹⁷.

Bundan iki buçuk yıl kadar sonra Dahiliye Nezareti, Diyarbakır Vilâyeti'nden gelen bir rapor üzerine Maarif Nezareti'ne 26 Eylül 1918 tarihinde gönderdiği bir yazıda, Tel Halef'te çok değerli birtakım eserler ortaya çıkarmış ve bunları kazı izninin bitiminde Osmanlı Hükümeti'ne terk edeceği binada tutmuş olan Oppenheim'ın seferberliğin ilanının ardından Almanya'ya gittiği belirtilmiştir. Kazı alanında Ahmet Dürri Bey isimli kazı komiserinin kaldığı, bu kişinin hem Oppenheim'dan hem de hükümetten on beşer lira maaş aldığını bildirmiştir. Oppenheim'ın kazıyı tatil etmesinin ardından çıkarılan eserlerin binanın içinde Alman Demiryolu Şirketi

⁴¹⁶ Maarif-i Umumiye Nazırı'ndan Sadrazam'a gönderilen 12 Mayıs 332 tarihli yazı. BOA. İ. DUİT. 116/54-2-1; Maarif-i Umumiye Nazırı ve Sadrazam tarafından imzalı 15 Mayıs 332 tarihli irade-i seniyye. BOA. İ. DUİT. 116-54-1-1.

⁴¹⁷ Cumhuriyete geçişle birlikte, Müze Müdürlüğü'nün Ankara Maarif Vekaleti'ne verdiği 1877 yılından itibaren müzenin izin verdiği kazılarla ilgili raporunda Tel Halef kazısının 1911-1916 yılları arasında gerçekleştiği belirtilmiştir. Buradan 1916 yılından sonra kazı izninin tekrar uzatılmadığı anlaşılmaktadır. *Türk Kazı Tarihi*, Cilt: 5, s. 545; *Türk Kazı Tarihi*, Cilt: 2, s.373, 387.

memurları ile hükümet tarafından korunmakta olduğunu haber vermiştir⁴¹⁸. Müze Müdürü Halil Bey 6 Ekim 1918 tarihinde bu rapora cevap vermiştir. Tel Halef'teki kazının 5 Ağustos 1911 tarihinde başlamış ve 14 Ekim 1913 tarihinde kadar devam ettikten sonra, Oppenheim'in isteği üzerine tatil edildiğini belirten Halil Bey, kazıda çıkarılan bazı küçük parçalardan başka hiçbir eserin İstanbul'a gönderilmediğini ve daha sonra İstanbul'a gönderilmek üzere kazı alanında bırakıldığını söylemiştir. Oppenheim'in 1913 yılı Eylül ayında Almanya'ya götürmekte olduğu kişisel eşyaları arasında ve 11 sandık içinde Rakka'dan elde ettiği bir takım antik parçalara yerel hükümet tarafından el konulduğunu bildiğini söyleyen Halil Bey, bunlar arasında Tel Halef'ten herhangi bir parça olmadığını tespit edildiğini ve taş heykellerden ibaret olan Tel Halef'teki eserlerden hiçbirinin Almanya'ya götürüldüğüne dair bir bilginin de bulunmadığını ifade etmiştir. Böyle bir şeyin gerçekleşmesi durumunda yerel hükümet tarafından kendilerine bilgi ulaşacağını söyleyen Halil Bey, kendilerine ulaşan son bilgilere göre Tel Halef'te kazının devam ettiği ve yeni çıkarılan eserlerin dışarı nakledildiğini öğrendiklerini belirtmiştir. Tel Halef'te ne Oppenheim'a ne de başkasına kazı için yeni bir ruhsat verilmediğini söyleyen Halil Bey, bu durumun incelenmesini ve haberler doğru ise engellenmesini istemiştir. Ayrıca Tel Halef'te bulunan eserlerin vakit kaybetmeksizin Konya'ya nakledilmeleri gerektiğini belirten Halil Bey, Halep Vilâyeti'ne bu konuda emir verilmesini rica etmiştir⁴¹⁹.

1.13. Savaşın Sonra Oppenheim'in Tel Halef'e Dönmesi ve Eserleri Almanya'ya Götürmesi

Halil Bey'in bu isteklerinin gerçekleşmediği ve eserlerin Oppenheim'in inşa ettirdiği binanın avlusunda kalmaya devam ettiği Oppenheim'in savaşın sonraki faaliyetlerinden anlaşılmaktadır. Oppenheim, 1922 yılında yaptığı arkeolojik çalışmalara daha akademik bir görüntü kazandırmak amacıyla yöneticisi olduğu

⁴¹⁸ *Türk Kazı Tarihi*, Cilt:5, s. 546.

⁴¹⁹ Cumhuriyete geçişle birlikte 1923 yılında Müze Müdüriyeti tarafından Ankara'daki Maarif Vekaleti'ne 1877 yılından itibaren yapılmış bütün kazılar ile ilgili bir rapor sunulmuştur. Bu raporun Tel Halef kazısı ile ilgili kısmında Oppenheim'in 1911 yılından 1916'ya kadar kazıya devam ettiği ve Hititlere ait birçok eser ortaya çıkardığı belirtilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine çıkarılan eserlerin İstanbul'a gönderilemediği belirtilen raporda, müzenin eserlerin halen kazı mahallinde olup olmadığına dair bir bilgisi olmadığı eklenmiştir. *Türk Kazı Tarihi*, Cilt: 2, s.373, 387; *Türk Kazı Tarihi* Cilt: 5, s. 548.

“Orient-Forschung-Institut” ismiyle bir dernek kurmuştur⁴²⁰. 1926 yılında Almanya’nın Milletler Cemiyeti’ne kabul edilmesinin ardından Suriye’deki Fransız manda yönetimine bu dernek adına başvuran Oppenheim, aldığı olumlu cevabın ardından 1927 yılında Tel Halef’e geri dönmüştür. Kurtuluş Savaşı sırasında bölgede yaşanan Fransız-Türk çatışmaları nedeniyle tahrip olan Oppenheim’in binasında bulunan eserlerin bir kısmı da bölgedeki Ermeni taş işçileri tarafından alınıp kullanılmıştır. Tel Halef’e gelen Oppenheim ilk iş olarak binanın yıkıntısı altında kalmış olan eserleri tekrar günyüzüne çıkarmıştır. Bu iş tamamlandıktan sonra tekrar Fransız manda yönetimine başvuran Oppenheim, bu sefer eserlerin Almanya’ya gönderilmeleri için izin istemiştir. Osmanlı Devleti’nin hiçbir zaman müsaade etmediği bu imkâna eserlerin üçte birini Halep’te oluşturulacak ulusal müzeye terketmesi karşılığında ulaşan Oppenheim, artık demiryolunun Rasûlayn’a ulaşmış olmasından da faydalanarak eserleri 13 tren vagonuna yükletmiş ve İskenderiye’ye göndermiştir. Buradan gemilerle Almanya’ya götürülen eserler Oppenheim’in kendi oluşturduğu bir müzeye konulmuştur⁴²¹.

Yeni kurulan cumhuriyet bu durumu haber aldıktan sonra Berlin Büyükelçisi Sami Bey’e durumu araştırması için bir talimat göndermiştir. Bunun ardından konuyu araştıran Sami Bey, Maarif Vekaleti’ne gönderdiği 2 Şubat 1928 tarihli bir raporda, güney sınırının Suriye kısmında kalan bazı antik eserlerin Oppenheim tarafından Almanya’ya getirildiğine dair haberler üzerine meseleyi etraflıca incelediğini belirtmiştir. Almanya’ya getirilen eserleri gidip gördüğünü belirten Sami Bey, bunların üç parçadan ibaret olduğunu söylemiştir. Bir tanesinin bir metre diğer ikisinin iki metre civarında olduğunu söyleyen Sami Bey, eserlerin taştan değil, içleri boş ve alçı veya çimentodan yapılmış olduklarını bildirmiştir. Oppenheim’in bu eserleri hatıra olarak Suriye hükümeti’nden aldığını söylediğini ve iade etmesinin imkansız olduğunu belirttiğini söyleyen Sami Bey, bu vesileyle Oppenheim’dan aldığı ve halen Türkiye’de bulunan 11 eserin fotoğraflarını gönderdiğini eklemiştir⁴²².

⁴²⁰ Bu kurumda Oppenheim’in ölümünün ardından onunla ilgili ilk makaleyi yazmış olan Werner Caskel de çalışmıştır. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 77.

⁴²¹ Bu müzenin İkinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler tarafından bombalanması sonucu eserlerin neredeyse tamamı yok olmuştur. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 80-82, 92, 93.

⁴²² *Türk Kazı Tarihi*, Cilt:5, s. 550.

Sami Bey'in Almanya'da hangi eserleri gördüğü net olmasa da Cumhuriyet döneminde de Müze Müdürlüğü görevini sürdüren Halil Bey, Maarif Vekaleti'ne gönderdiği 29 Mart 1928 tarihli yazısında Sami Bey'in bu raporunu değerlendirmiş ve Oppenheim'in söylediği sözlerin “*safsata*” olduğunu ifade etmiştir. Buna rağmen bu konuda şimdilik bir girişimde bulunmanın imkânsız olduğu belirten Halil Bey de eserlerin geri alınamayacağını kabul etmiştir. Oppenheim, Osmanlı Devleti'nden izin alarak ve çıkardığı eserlerin tamamının Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu kabul ederek başladığı kazıda çıkardığı eserleri Almanya'ya götürebilmiştir⁴²³. Oppenheim'in 1927 yılında Almanya'ya götürdüğü eserlerin tamamı 1911-1913 yılları arasında çıkarılmış ve Osmanlı Devleti'ne ait olan eserler olmuştur. 1927 yılında Suriye'deki Fransız yönetimiyle iyi anlaşılan Oppenheim, 1929 yılında Tel Halef'te kazıya devam etmek tekrar bir izin almış ve 6 ay kadar daha kazısına devam etmiştir. Bu sırada çevre bölgelerde de kazı izinleri alarak bu bölgelerle kazılar yapmıştır⁴²⁴.

⁴²³ *Türk Kazı Tarihi*, Cilt:5, s. 550.

⁴²⁴ Teichmann, *Faszination Orient*, s. 82.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. OPPENHEİM'İN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDAKİ FAALİYETLERİ VE “NACHRICHTENSTELLE FÜR DEN ORIENT”

1.1. Osmanlı-Alman İttifakı

Ocak ayında gerçekleşen Bab-ı Ali Baskını'ndan sonra artık İttihat ve Terakki Cemiyeti(İTC)'nin politikaları doğrultusunda yönetilmeye başlanan Osmanlı Devleti, 1914 yılında 4 önemli dış politika meselesi ile karşı karşıya bulunmuştur. Her biri iç politikada devletin çok önemli sinir uçlarına dokunan bu meseleler, Doğu Anadolu'daki Ermeni reform projesi, Ege adaları sorunu, Avrupalı devletlerle borç alabilmek için görüşmeler ve Liman von Sanders meselesidir. Osmanlı bakış açısına göre, bu meselelerin ortaya çıkmasında, İtilâf devletlerinin sorumluluğu bulunmuş, özellikle Rusya'nın Balkan Savaşları, Sanders olayı, 1914 yılındaki muhtemel Osmanlı-Yunan savaşını ve son olarak Temmuz krizini İstanbul'u ve boğazları ele geçirmek için kullanacağı düşünülmüştür⁴²⁵.

Almanya'nın İTC ile olan ilişkisi yakından ve samimi olmuştur. Buna rağmen İttihat ve Terakki yönetiminin 1914 yılında kadim Osmanlı politikası olan büyük devletler arasında denge sağlama politikasını terk ederek, sadece Almanya ile ilişkilerini geliştirdiğini söylemek hatalı olur. 1913 yılında Liman von Sanders başkanlığında gelen askeri heyet Almanların Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri açısından olumlu anlamda büyük bir değişiklik yapmıştır. Bununla birlikte Osmanlı hükümetleri 1908 yılından itibaren donanma için yüksek rütbeli İngiliz denizcilerini işe almış ve boğazların korunması için İngilizlerle birlikte çalışmalar yapmıştır. 1914 yılında başında Arthur Limpus bulunan İngiliz donanma heyeti neredeyse Liman von Sanders'in heyeti kadar subaya sahip olmuştur⁴²⁶. Bu da Osmanlı Devleti'nin yapacağı reformlar konusunda büyük devletler arasında bir denge gütmeye devam ettiğine işaret etmektedir.

⁴²⁵ Aksakal, *The Ottoman Road*, s. 3.

⁴²⁶ 1913 yılında Almanya'dan gelen askeri heyetin ne kadar başarılı olduğu ve Osmanlı ordusunun olası bir savaştaki değeri konusunda Saraybosna suikastından sadece 6 hafta önce Prusya Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke yaptığı değerlendirmede, Türkiye'nin öngörülebilir bir gelecekte Almanya ve üçlü ittifak devletleri için bir değer taşıyacağını düşünmediğini belirtmiştir. Trumpener, *Germany and the Ottoman*, s.13, 14; Bu yüzden Temmuz krizi ortaya çıktığında, Balkan savaşlarında herkese sürpriz olacak şekilde ağır bir yenilgi alan Türklerle askeri bir ortaklık düşüncesi Almanya'da oldukça taraftar kaybetmiştir. Türkiye'de bulunan Alman askeri misyonun Osmanlı ordusu hakkındaki raporları da bu durumu destekler bir nitelik arz etmiştir. Özellikle İstanbul'da bulunan Sanders ve Wangenheim Türklerle olan bir ittifakın tamamen karşısında olmuşlardır. Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 36-38.

Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasındaki gerginliğin tırmandığı günlerde olası bir müttefiklik anlaşması için ilk teklif Osmanlı Devleti'nden gelmiştir. Wangenheim tarafından 22 Temmuz tarihli bu ilk teklife verilen olumsuz cevap, Wangenheim'in Osmanlıların Almanlara savaş sürecinde olumlu bir katkı yapamayacaklarına dayanan kendi düşüncesinden kaynaklanmıştır. Ancak Avusturya-Macaristan'ın 23 Temmuz'da Sırbistan'a verdiği ultimatomdan sonra İmparator II. Wilhelm'in doğrudan müdahalesi ile Wangenheim'a Osmanlılarla Üçlü ittifakın ortak çıkarları olduğu bildirilmiştir⁴²⁷.

22 Temmuz'da Enver Paşa, Wangenheim ile görüşmesinde, Wangenheim'in kendisine önerdiği ülkenin askeri ve yönetsel olarak yeniden inşasının ancak ülkenin toprak bütünlüğünün garanti altında olduğu bir durumda gerçekleşebileceğini belirtmiştir. Bu fikrin sadece kendisine ait olmayıp, bütün İTC'nin bu noktada fikir birliği içinde olduğunu ekleyen Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin bu krizde iki büyük ittifaktan birisi ile anlaşmaya kararlı olduğunu söylemiştir. Osmanlı Devleti'nin İtilâf Devletleri ile anlaşarak Rusya'nın vasalı olmasını, sadece Almanya'nın bu krizde vereceği kararların engelleyebileceğini belirten Enver Paşa, kendisinin Bulgaristan ile anlaşarak İttifak Devletleri'yle müttefik olmak istediğini, fakat bunun reddedilmesi halinde İTC içinde Yunanistan'la anlaşarak İtilâf Devletleri'nin korumasını talep etmeyi düşünen kişilerin de bulunduğunu bildirmiştir⁴²⁸.

Kayzer II. Wilhelm, Wangenheim ile Enver Paşa arasındaki görüşmelerin raporlarını gördükten sonra, Avusturya'nın kritik durumunda ona yardımcı olabilecek her ülkenin

⁴²⁷ Trumpener, *Germany and the Ottoman*, s. 15; Avusturya Dışişleri Bakanı Berchtold, Osmanlı Devleti'ne gerekli desteğin sağlanmaması halinde, bu ülkenin Rusya ile anlaşıp Balkanlarda kendileri aleyhine bir birlik oluşturabileceğini düşünmüş ve bunu engellemek için sadece Berlin elçisini değil İstanbul'daki elçisi Pallavicini'ye de Osmanlıları ve Almanları bu yöne sevk etme görevini vermiştir. Jagow'un Wangenheim'a, Avusturya'nın bu yöndeki çabalarının reddedildiğinin bildirilmesinden sadece iki gün sonra, Wangenheim'in 16 Temmuz'da Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı rapora göre, Sadrazam Sait Halim Paşa ile yapılan görüşmede, Sadrazam, Osmanlı Devleti'nin politik yalnızlığını bitirmek için Temmuz krizini önemli bir fırsat olarak kullanmaya çalışarak, devletini İttifak Devletleri'nin koruması altına aldirmaya çalışmıştır. Sait Halim Paşa görüşmede yaptığı teklifin Almanya tarafından reddinin Osmanlı Devleti'ni, Yunanistan ile bir anlaşma imzalamaya zorlayacağını belirtmiş ve bunun Avusturya'nın Balkanlardaki durumunu oldukça zora sokacağını belirtmiştir. İstanbul'daki Avusturya elçisi Pallavicini'nin yukarıda anlatılan çabalarının farkında olan Wangenheim, 21 Temmuz'da Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu raporda, Avusturya'nın askeri çaba yerine yeni müttefikler bularak bu krizde Sırbistan'ı sıkıştırmaya çalıştığını söylemiştir. Türkiye'nin hali hazırda müttefik olarak kendilerine hiçbir fayda getirmeyeceğini tekrar eden Wangenheim, Avusturya'nın bu çabalarını eleştirmiştir. Osmanlı Devleti ise Avusturya'nın Sırbistan'a karşı siyasi müttefik aradığı bu dönemde bu desteği kendisine vermiş ve özellikle Sait Halim Paşa, Enver Paşa ve Talat Bey Pallavicini ile yaptıkları görüşmelerde Sırbistan'a karşı harekete geçecek Avusturya'nın tam anlamıyla arkasında olduklarını belirtmişlerdir. Bulgaristan ve Romanya'nın da Avusturya'yı destekleyeceğine emin olduklarını söyleyen Osmanlı yetkilileri, Avusturya'yı destekleyerek Almanya'da kendileri ile müttefik olunmasını desteklemeyen başta Dışişleri olmak üzere diğer kişi ve kurumların üzerinde baskı oluşturmak istemişlerdir. Aksakal, *The Ottoman Road*, s. 95, 96.

⁴²⁸ II. Wilhelm, Wangenheim'in Enver Paşa'nın teklifine karşı olan görüşlerini içeren raporuna Avusturya'nın Sırbistan'a karşı tavır aldığı bu dönemde fırsatçı davranmak gerektiği notunu düşmüş ve öncelikle bir Türk- Bulgar ardından da bunların Avusturya ile yapacakları ittifakların desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu*, s. 50; Aksakal, *The Ottoman Road*, s. 97.

desteklenmesi gerektiğini söylemiş ve Bulgaristan ve Osmanlı Devletleri arasındaki anlaşmaya yeşil ışık yakmıştır. Ayrıca Enver Paşa'nın tekliflerinin kabul edilmemesi halinde İtilâf Devletleri'ne yönelecekleri tehdidini de oldukça ciddiye almış olan II. Wilhelm, neredeyse son 30 yıldır giderek artan Alman yatırımlarının tamamen boşa gitmesi demek olacak böyle bir senaryonun gerçekleşmemesi için Wangenheim'a gerekli talimatları vermiştir⁴²⁹.

23 Temmuz ile 27 Temmuz arasında gerçekleşen görüşmeler sonucunda birçok noktada anlaşılan yetkililerin, bu anlaşmaya nasıl baktıklarıyla ilgili en önemli detay, 28 Temmuz'da Almanya Başbakanı Hollweg'in, Wangenheim'a gönderdiği son taslaktaki bir maddeden anlaşılmaktadır. Sait Halim Paşa'nın ilk önerisinde, iki ülke arasındaki anlaşmanın kısa bir süre olan "yedi yıl" boyunca geçerli olması istenmişken, Hollweg gönderdiği son taslakta anlaşmanın sadece Avusturya ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlık müddetince geçerli olmasını istemiştir. Osmanlı yetkilileri Almanya'nın korumasını sağladıkları bu anlaşmaya ülkede yapmak istedikleri reformları gerçekleştirebilmek için bir fırsat olarak görmüş ve anlaşmayı olabildiğince uzun bir süre için imzalamak istemişlerken, Alman yetkililer sadece Avusturya ile Sırbistan arasındaki çatışmada avantaj elde edebilmek için bu anlaşmayı imzalamak istemişler ve kendilerini uzun süreli bir anlaşma ile bağlamak istememişlerdir. Bu yüzden Sait Halim Paşa bu noktaya hemen itiraz etmiş ve uzun süreli bir anlaşmanın ilk ayağı olarak, yedi yıllık bir süre öngördüğünü ve bunun kabul edilmemesi halinde en azından Sanders'in görev süresi bitene kadar, yani 1918 yılına kadar sürecek bir anlaşmanın kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. İstanbul'da bulunan Wangenheim ve Sanders'in, eğer Osmanlılarla hemen bir anlaşma imzalanmazsa, Osmanlı ordularının savaşta, yanlarında olması yerine karşılarında olması ihtimalinin giderek arttığını belirten raporları sonucunda Alman Dışişleri Bakanlığı ve Başbakan Hollweg Sait Halim Paşa'nın son teklifini kabul etmişlerdir⁴³⁰.

Artık bir savaş çıkma olasılığının çok yükseldiği günlerde, Almanya politika değiştirerek Osmanlı Devleti ile müttefik olmak için görüşmelere başlamış ve bu görüşmeler İstanbul'da yürütülmüştür. 28 Temmuz'da müttefikliğin boyutlarını ve amaçlarını belirten bir taslak Berlin'e gönderilmiştir. Berlin'e gönderilen taslakta bir takım değişiklikler yapılmasına rağmen, buradaki devlet görevlileri bu anlaşmayı imzalamak konusunda tereddüde düşmüştür. 31 Temmuz'da Almanya şansölyesi Bethmann Hollweg, Wangenheim'a anlaşmayı imzalaması için talimat verdiği telgrafta, aynı zamanda Osmanlıların bir an önce Ruslara karşı harekete

⁴²⁹ Aksakal, *The Ottoman Road*, s. 98.

⁴³⁰ Aksakal, *The Ottoman Road*, s. 100-101.

geçmesinin temin edilmesi şartının sağlanmasını istemiş ve aksi halde anlaşmayı imzalamamasını yazmıştır⁴³¹.

Osmanlı Devleti, 1914 ilkbaharı boyunca İtilâf devletleri ülkeleriyle ilişkilerini iyileştirmeye çalışmış, Talat Paşa Mayıs 1914'te Livatya'yı ve Cemal Paşa Temmuz 1914'te Fransa'yı ziyaret etmişler ancak bir sonuç alamamışlardır. Avrupa Devletleri birbirlerine birer birer savaş ilan ederken, 2 Ağustos'ta, Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki müttefiklik anlaşması imzalandıktan 4 gün sonra, Rus elçisi Giers'in hükûmetine gönderdiği bir rapor Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmiş ve İtilâf devletlerinin kendilerine karşı tutumunu açıkça ortaya koymuştur. Bu raporunda Giers, savaşta Türkiye'nin ve Bulgaristan'ın kendileri ile birlikte hareket edeceğini düşündüğünü belirtmiş ve Türklerin Almanya'nın yenilgisinden korktuğunu ve bu savaştan gerçek kazanımlar beklediklerini söylemiştir. Türklere tam olarak güvenmese de onları tamamen reddetmemek gerektiğini söyleyen Giers, onları reddetmenin Almanya'nın kucağına atmak olacağını vurgulamıştır. Balkanlarda Türkiye'nin de içinde olacağı bir birlik oluşturmanın, Rusya'nın boğazları kendi denetimine alacağı güne kadar kendileri için bir avantaj oluşturacağını belirten Giers, bu yüzden Osmanlı Devleti ile yürütülen müzakerelerin devam ettirilmesi gerektiğini öne sürmüştür⁴³².

Bu şüpheleri uzun zamandır taşıyan Osmanlı yetkilileri, savaş başladığında, İtilâf devletlerinin Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı karşılığında toprak bütünlüğünü yazılı olarak taahhüt ettikleri bir teklifi reddetmiş ve İtilâf devletleri arasındaki bu dönemdeki yazışmalar bunun hiç de yanlış bir karar olmadığını ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunacağını yazılı olarak taahhüt edildiği günlerde, Paris'teki Rus elçisi İzvolski, Fransızların görüşlerini aktardığı bir yazısında, Fransızların Osmanlıların Rus korkusunu “yatıştırmak” için yazılı bir toprak bütünlüğü garantisi vermek istediklerini, bunun savaş sonunda boğazlar meselesinin Rusya'nın istediği gibi çözülmesini engellemeyeceğini söylediklerini yazmıştır⁴³³.

⁴³¹ Trumpener, *Germany and the Ottoman*, s. 16.

⁴³² Aksakal, *The Ottoman Road*, s. 90-92.

⁴³³ Sait Halim Paşa, bir taraftan Almanlarla ittifak görüşmelerini yürütürken diğer taraftan İtilâf devletlerinin İstanbul'daki temsilcileri ile de görüşmeyi sürdürmüş ve onları Osmanlı Devleti'nin, Avusturya ve Sırbistan arasındaki anlaşmazlıkta tarafsız kalacağına dair güvenceler vermiştir. Sait Halim Paşa'nın bu sözlerini inandırıcı bulmayan Rusya'nın İstanbul büyükelçisi Giers, Osmanlı Devleti'nin bu krizden kazançlı çıkmak için iki taraftan birisine katılacağını düşündüğünü hükûmetine bildirmiştir. Avusturya'nın Sırbistan'a verdiği ultimatom sonucunda Balkanlarda Sırbistan'a karşı üstün konuma geçmesine izin vermemek için Rusya'nın Sırbistan'a her türlü desteği vermesi gerektiğini savunan Giers, aksi halde İttifak Devleti'nin Balkanlardaki artacak etkisinin kendileri için doğuracağı olumsuz sonuçlara değinmiştir. Böyle bir durumla karşılaşmamak için Rusya'nın hem Karadeniz filosunu hem de kara kuvvetlerini savaşa hazır hale getirmesini öneren Giers, gerekirse Osmanlı Devleti'ne karşı önleyici bir savaş açılmasını ön görmüştür. Aksakal, *The Ottoman Road*, s. 3-4, 101, 102.

Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya müttefiklik teklif etmesinin sebebi, bölümün girişinde de belirtildiği üzere, Rusya'ya karşı duyulan güvensizlik olmuştur. Osmanlı çıkarlarını ve bağımsızlığını korumak için yapılmak istenen anlaşmanın görüşmeleri sırasında Enver Paşa, reformların ancak Osmanlı'nın dışarıdan gelecek bir saldırıya karşı korunduğu durumda gerçekleştirilebileceğini Wangenheim'a ısrarla belirtmiştir. Enver Paşa, bunun yolunun ya İtilâf ya da İttifak devletlerinden birisinin müttefiki olmak olduğunu, kendisi ve kendisi gibi düşünen arkadaşlarının Rusya'nın vasalı olmamak için Almanya'yı tercih ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca Almanya ve müttefiklerinin askeri olarak daha güçlü olduğunu ve olası bir savaş halinde kazanılacak zaferlerle bunu kanıtlayacağını eklemiştir. Almanya'nın bu teklifi kabul etmemesi halinde ise Osmanlıların buruk bir şekilde İtilâf devletlerine yöneleceğini belirten Enver Paşa, İTC içinde İtilâf devletleri ile müttefik olunmasını isteyen bir azınlığın da olduğunu belirtmiştir⁴³⁴. Enver Paşa'nın Wangenheim ile olan görüşmesi değerlendirilirken Osmanlı Devleti'nin, Mayıs-Temmuz 1914 arasında İngiltere, Rusya ve Fransa'ya ayrı ayrı müttefiklik teklifi yapmış olması ve her seferinde tekliflerin reddedilmesi de göz önüne alınmalıdır⁴³⁵.

Almanya, Osmanlı Devleti ile yürüttüğü müzakereleri Temmuz krizi sırasında bir avantaj elde etmek için gerçekleştirmiş, Osmanlı Devleti ise bu fırsatı ülke topraklarının uzun bir süre boyunca, büyük bir gücün koruması altına alma olarak değerlendirmiştir. Osmanlı yöneticileri, bu koruma altında ülkenin ekonomisini düzeltebileceklerini düşünmüş, fakat savaş ortamı bunun sağlanmasına izin vermemiştir⁴³⁶.

Birçok Osmanlı yetkilisine göre 1914 yılında Avusturya ile Sırbistan arasında ortaya çıkan gerginliğin genel bir savaşa dönüşmesi, Osmanlı Devleti'ne önündeki çıkmaz sokaktan kaçabilmek için bir fırsat getirmiştir. Almanya'nın koruması ve desteği ile Osmanlı Devleti'ni yapacakları radikal reformlarla modern bir devlet haline getirebileceklerine inanan İTC yöneticileri, savaşın bu dönüşümü gerçekleştirmek için oldukça uygun bir ortam oluşturduğunu düşünmüşlerdir. Hedefi, ülkedeki yabancı etkisini bitirmek ve vatandaşların devlete sadakat bilinci geliştirmesini sağlamak olan İTC, bunun için ülkenin politik ve ekonomik olarak tam

⁴³⁴ Trumpener, *Germany and the Ottoman*, s.19-20; Osmanlı Devleti'nin Almanya ile müttefik olmak için başlattığı girişimler savaşın başlamasından bir hafta kadar önce 22 Temmuz 1914 tarihinde Enver Paşa tarafından Wangenheim'a yapılan teklif ile başlamıştır. Müzakerelerin ardından 2 Ağustos 1914 tarihinde imzalanan ittifak anlaşması sonrasında Almanya, Osmanlı Devleti'ni bir an önce savaşa sokabilmek için çalışmalara başlamıştır. 2 Ağustosta Alman Genelkurmay Başkanı Moltke, 4 Ağustosta ise Alman Başbakanı Hollweg, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilan etmesi konusunda Wangenheim'a telgraf çekmiştir. Necmettin Alkan, "Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi", *1914'ten 2014'e 100.cü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*, 20-21 Kasım 2014, ed. Zekeriya Türkmen, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2014, s. 160-161.

⁴³⁵ Trumpener, *Germany and the Ottoman*, s.20.

⁴³⁶ Aksakal, *The Ottoman Road*, s. 193.

bağımsız olması gerektiğine inanmıştır. Savaş ortamının, özellikle ekonomik özgürlüğü sağlamak adına mükemmel bir fırsat getirdiği düşünülmüş ve bu noktadaki en önemli engel olan kapitülasyonlar 1 Ekim 1914'te kaldırılmıştır⁴³⁷.

Osmanlı Devleti'nin gelişmesine ve bağımsızlığına engel olarak gördüğü ve savaş başladıktan kısa bir süre sonra alınan kararla son bulan kapitülasyonların kaldırılmasına Almanya da tepki göstermiştir. Çünkü 1880'den 1914'e kadar artan girişimlerine ve yatırımlarına rağmen savaş başlarken Osmanlı ekonomisini kontrol eder bir pozisyonu bulunmamakla beraber, gelecekte Osmanlı Devleti üzerinde edinmek istediği nüfuz ve pozisyonun tehlikeye gireceğini düşünmüştür. Daha önce de belirtildiği üzere Oppenheim'in faaliyetlerinin kendi ifadeleriyle sabit olduğu üzere, ana hedefi Osmanlı topraklarında özellikle Bağdat Demiryolu güzergahındaki İngiliz, Fransız veya Rus nüfuzunu temizleyerek bölgenin tamamen Alman ekonomisi ve nüfuzuna açılması olmuştur. Almanya'nın kapitülasyonların kaldırılmasına itiraz meselesi bu hedeflerini çok güzel bir şekilde ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Fransa ve İngiltere de bazı alanlarda Osmanlı ekonomisinde belirleyici pozisyonda ve Almanya'nın önünde bulunduklarından ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin düşmanı olduklarından dolayı tepki vermişlerdir⁴³⁸.

1.2. Almanya ve Oppenheim'in Doğu Politikasından Beklentiler

Henüz 30 Temmuz 1914'te yani Osmanlı ile Almanya arasında bir müttefiklik anlaşması imzalanmadan önce Kayzer II. Wilhelm, Rusya'daki Alman elçisinden gelen bir telgraf üzerine düştüğü notta şunları belirtmiştir. *“Türkiye'deki ve Hindistan'daki konsoloslarımız, ajanlarımız ve diğer görevliler, bütün İslam dünyasını bu nefret edilen, yalancı, vicdansız ve hasis tüccar ruhlu İngiltere'ye karşı en şiddetli ayaklanmalar çıkarmaları konusunda ateşlemelidir. Çünkü biz öleceksek İngiltere de en azından Hindistan'ı kaybetmelidir*⁴³⁹. ”

Alman Dışişleri Bakanlığı ve Alman Genelkurmayı, savaşın başlangıcından itibaren özellikle İngiltere'nin Mısır ve Hindistan'daki hakimiyetini zedeleyecek planları hararetle tartışmaya başlamıştır. Genelkurmay Başkanı Moltke, 5 Ağustos'taki bir yazısında Hindistan, Mısır ve Kafkasya'nın ayaklandırılmasının en önemli konulardan olduğunu söyleyerek,

⁴³⁷ Aksakal, *The Ottoman Road*, s. 13-14.

⁴³⁸ Kapitülasyonlar sayesinde bütün büyük Avrupa güçleri Osmanlı Devleti'nin dış gümrük oranlarını değiştirmesini veto edebilme hakkına sahip olmuş ve bu haklarını kullanarak Osmanlı Devleti'nin bağımsız bir ekonomi politikası izlemesini engellemişlerdir. 1880'lerden savaşın başlangıcına kadar Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik nüfuzlarını önemli oranda artırmış olsalar bile Almanya bu devletlerin nüfuzuna karşı önemli bir denge unsuru olmuştur. Trumpener, *Germany and the Ottoman*, s. 9-12.

⁴³⁹ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 50.

Türkiye ile yapılan anlaşmadan sonra Alman Dışişleri Bakanlığı'nın bu fikirleri hayata geçirebilecek bir konuma geldiğini belirtmiştir⁴⁴⁰.

Almanya'nın Osmanlı Devleti ile 2 Ağustos 1914 tarihinde imzaladığı anlaşmadan biri askeri biri de siyasi olmak üzere iki beklentisi olmuştur. Askeri beklentisi Osmanlı Devleti'nin Mısır ve Kafkasya'ya saldırarak bu bölgelerde İngiltere ve Rusya'nın daha fazla asker tutmasını sağlayarak Avrupa'daki savaşı rahatlatmak olmuştur. Siyasi beklentisi ise Halife-Sultanın ilan edeceği cihat ile İtilâf Devletleri'nin sömürgelerinde huzursuzluk ve isyanlar çıkarılmasını sağlamak olmuştur. İngiltere'nin savaşa dahil olacağının kesinleşmesinden hemen sonra Osmanlı Devleti ile müttefiklik görüşmelerine başlayan ve çok hızlı bir şekilde bu görüşmeleri başarı ile sonlandıran Almanya, bu tarihten sonra bu iki hedefi gerçekleştirmek için çalışmaya başlamıştır. Özellikle Alman Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay'ın ortak çabalarıyla hem İslami propaganda hem de Kafkasya ve Mısır saldırıları eş zamanlı olarak planlanmış ve harekete geçilmiştir⁴⁴¹.

Oppenheim'in Almanya'nın Doğuda uygulayacağı politikadan beklentisi ise ticari ve kültürel ilişkilerin güçlendirilmesi ve Almanya'nın bölgede hâkim bir konuma yükselmesi olmuştur⁴⁴².

⁴⁴⁰Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 51; Almanlara göre Pan-İslâmizm İtilâf Devletleri'nin sömürgelerinde isyan çıkarmak için mükemmel bir araç olmuştur. Almanya'nın Müslümanların kurtarıcısı rolünü oynayacağı bu planda Osmanlı Devleti'nin görevi gerekli yasal dayanağı oluşturmak olmuştur. Bu noktada Enver Paşa'nın cihadın belli bir kafir grubuna ilan edilemeyeceğini, bu yüzden Halife-Sultanın bütün Müslümanları İtilâf Devletleri'ne karşı silahlanmaya davet etmesi Almanya tarafından uygun bulunmamış ve Almanlar cihat ilanında ısrar etmişlerdir. Aksakal, *The Ottoman Road*, s. 16-17; Enver Paşa, Alman-Osmanlı müttefiklik anlaşması imzalandıktan sonra Almanya'nın bir an önce savaşa girilmesi yönündeki baskısını hafifletmek için cihat meselesini gündeme getirmiştir. Kafkasya, Mısır ve Hindistan'a isyan çıkarmak için adamlarını gönderdiğini söylemiş, bu kişilerin çalışmalarının sonuç verebilmesi için de bir miktar vakte ihtiyaçları olduğunu vurgulamıştır. Bu halde Karadeniz'e Alman gemilerinin açılmasının, henüz hazır olmayan Osmanlı Devleti'ne, İngiltere ve Rusya'nın savaşı açıp saldırması demek olduğunu belirten Enver Paşa, Wangenheim'in ve diğer arkadaşlarının da aynı fikirde olduğunu eklemiştir. Vahdet Keleşyılmaz, "Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci", *Erdem Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 31, s. 141.

⁴⁴¹ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 51, 52; Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nden en büyük beklentisi cihat ilanı ardından İtilâf Devletleri'nin Müslüman sömürgelerinde çıkarılacak ayaklanmalar olmuştur. Buna rağmen Müslümanların önemli bir bölümünün bu çağrıya cevap vermemesi ve Almanya'nın ayaklanma çıkarmak için gerekli olan silahları bu bölgelere ulaştıramaması sonucunda bu beklenti gerçekleşmemiştir. Daha önce belirtildiği üzere, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar Osmanlı Devleti tarafından hiçbir zaman Müslümanlar arasında siyasi bir birlik oluşturmak amacıyla kullanılmamış olan halifelik kurumunun Almanya'nın planları doğrultusunda kullanılması Almanya'nın ve Osmanlı Devleti'nin bu bölgelere olan ulaşım sıkıntısı nedeniyle beklenen etkiyi oluşturamamıştır. Mustafa Çolak, "Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden Beklentileri", *İkinci Uluslararası Tarih Sempozyumu- 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, 24-26 Nisan 2015, İzmir 2015, s. 440.

⁴⁴²Oppenheim'in bu isteklerinin farkında olan Kreutzer buna rağmen onun emperyalist bir tutumla Mezapotamya'yı sömürge haline getirmeye karşı olduğunu söylemiştir. 1917 Mayıs'ında yapılan savaşta hedeflerin tartışıldığı bir toplantıda, Almanya Avusturya'ya Kıbrıs, Mısır ve Mezopotamya'nın Türklere bırakılacağını ve Almanya'nın buraları almak istemediğini söylemiştir. Bu toplantıdaki söylemleri kanıt olarak

Oppenheim, siyasi ve ekonomik olarak İtilâf Devletleri'nin büyük baskısı altında olan Osmanlı Devleti'nin bu baskılardan kurtulduktan sonra, Almanya ile ekonomik olarak karlı bir iş birliği yapabileceğini söylemiştir. ABD'deki kişisel özgürlüklerin, onların ekonomisinin gelişiminde büyük rol oynadığını gözlemlemiş olan Oppenheim, Osmanlı Devleti'nde bu durumun tekrarlanabileceğini öne sürmüştür⁴⁴³.

göstererek Fischer'ın, Almanya'nın İktisadî olarak Türkiye'den faydalandığını ve doğrudan ya da dolaylı olarak Türkiye üzerinde tahakküm kurmak istediği iddiasına karşı çıkan Kreutzer, tersine Almanya'nın Türkiye'nin yeniden güçlenmesi ve büyümesi için çalıştığını söylemiştir. Kreutzer'in Almanya'nın Mezopotamya'yı bir sömürge haline getirmeye çalışmadığı iddiasında doğruluk payı bulunmakla beraber, Osmanlı Devleti'nde İktisadî ve kültürel bir tekel oluşturmaya çalıştığı da Oppenheim'in birçok raporuyla ve yazısıyla kanıtlanmıştır. Almanya'nın savaşın başlangıcında İtilâf Devletleri ile beraber kapitülasyonların kaldırmasına itiraz etmesi de bu duruma önemli bir kanıttır. Kreutzer bu cümleleriyle, Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki ayrıcalık isteklerini de yok saymaktadır. Kreutzer ayrıca Almanların sadece savaş sırasında Alman banka ve kurumlarının verdiği kredileri geri almak istediklerini ve Osmanlıyı İktisadî olarak kendilerine bağlamak gibi bir dertleri olmadığını söylemiştir. Bu durum Almanların savaş boyunca yaptığı faaliyetlerden hiçbirisiyle örtüşmemektedir. Almanya'da Türkiye ile yakınlaşma başladıktan sonra, gazetelerde ve basında, burayı sömürgeleştirme değil, İktisadî olarak partnerlik temelinde ortak çalışma yapılmasının konuşulduğunu belirten Kreutzer, Almanya'nın Anadolu'daki yerleşmesinden bahsedilirken çiftçilerin gelmesinin değil paranın gelmesinin anlaşıldığını vurgulamıştır. Gazetelerde "*liberal emperyalizm*" adını alan bu yaklaşım askeri ve politik tahakküm yerine İktisadî ve endüstriyel olarak varlığını artırması anlamına gelmiştir. Almanya'nın Doğu'da ve Anadolu'da, İngiltere'nin Hindistan'da yaptığı gibi bir düzen kurmasını isteyenler vardysa da bunların resmi makamlarca ciddiye alınmadığını belirten Kreutzer, Oppenheim'in bu gibi fikirlerin Osmanlıların Almanların diğer Avrupalılar gibi olmadığı, kendi topraklarında gözleri olmadığına dair güvenlerini sarsabileceğine dikkat çektiğini vurgulamıştır. Oppenheim 1904'te Bağdat Demiryolu ile ilgili kitabında ABD'yi örnek göstererek, sömürgecilik ya da Almanya'ya bağımlılık değil, bölgenin serbest gelişimine izin vererek ondan daha iyi faydalanılabileceğini söylemiştir. Kreutzer, *Dschihad für den*, s. 93, 94, 96.

⁴⁴³ Kreutzer, Oppenheim'in Bağdat Demiryolu çalışmalarının onun emperyalist olmadığını kanıtı olduğunu söyleyerek, NfO çalışanlarının eserlerinde Türk-Alman ilişkilerini her iki tarafın da faydasına olacak şekilde simbiyotizm olarak nitelendirdiğini belirtmiştir. Savaş sırasında ekonomik, politik ve askeri çıkarların ortaklaştırılması programları üretilmiştir. Kreutzer, savaşın başlamasıyla birlikte Oppenheim'in anti-emperyalist eğilimlerinin Almanya'nın Doğu politikasında aktif bir rol oynadığını iddia etmiş ve Oppenheim'in eski geleneksel Alman politikasını bir kenara bıraktırmış olduğunu ve Doğu'nun self-determination ile Avrupa tahakkümünden kurtulması için Almanların yardımını götürdüğünü belirtmiştir. Savaşın genel gidişatı düşünüldüğünde Oppenheim'in bu savaş içinde oynadığı rolü oldukça abartmış olan Kreutzer, aynı zamanda Oppenheim'in yapmak istedikleri konusunda hiçbir zaman söylemediği şeyleri onun istekleriymiş gibi aktarmıştır. Oppenheim, yazılarında İtilâf Devletleri'nin sömürgelerinde çıkarılacak ayaklanmaların, buralardaki İktisadî ve ekonomik çıkarların Almanya tarafından kazanılması adına yapılacağını açıkça belirtmiştir. Bu ayaklanmaların yolunun her ülkedeki sömürge karşıtı insanlarla çalışmaktan geçtiğini bilen Oppenheim'in bu insanlarla çalışırken Almanya'nın bölgede yeniden sömürge kuracağını söylemesi zaten olasılık dışıdır. Buna rağmen Oppenheim'in planında bu ülkeler siyasi olarak özgürlük kazanmış olsalar da ekonomik olarak Almanya'nın tekeli altında bulunacaklardı. Kreutzer iddialarını sürdürerek, Almanya'nın dış politikada anti-emperyalist niteliğini düşünmenin alışılmışın dışında olduğunu belirtmiş ve mücadele ettiği diğer güçler gibi emperyalist olduğunu söylemiştir. Fakat Doğu'nun, Almanya'nın toprak ilhak ettiği Doğu Avrupa ya da sömürge kurduğu Afrika olmadığını belirtmiş, Almanya'nın Doğu politikasının o günün emperyalist çizgisinden oldukça farklı olduğunu savunmuştur. Almanya'nın amacının Fransız, İngiliz ve Rus tahakkümünde yaşayan Doğulu halklara eşit davranmak ve onları Alman koruması altına almak olduğunu iddia eden Kreutzer, bunun tam olarak da emperyalizm olduğunun farkına varamamış görünmektedir. Kreutzer, Almanya'nın Doğu'da anti-emperyalist ve yerel halkların kendi kaderini tayin etme ve Avrupalılardan bağımsızlıklarını kazanmalarına yardım edici faaliyetlerde bulunduğunu söylerken, bunu bölgede kendi gücünü artırmak için yaptığını vurgulamamıştır. Almanya'nın savaş boyunca Bismark dönemindeki dış politikasını parça parça yok ettiğini ve yeni dönemin diplomatlarının yavaş yavaş Alman-Türk ve Alman-Doğu çıkarlarının ortaklaştığı noktaları ön plana çıkardıklarını belirtmiştir. Kreutzer, *Dschihad für den*, s.100, 116, 117, 167.

1.3. Oppenheim'in 1914 Yılındaki Raporu

Osmanlı Devleti ile Almanya arasında müttefiklik anlaşmasının imzalandığı gün tekrar Alman Dışişleri'nde çalışmaya başlayan Oppenheim, yıllardır her fırsatta kaleme alıp rapor halinde dışişleri yetkililerine sunduğu görüşlerini fiiliyata geçirmeye başlamıştır. Bir yandan İtilâf Devletleri sömürgelerinde yaşayan Müslümanların ayaklandırılması için gerekli organizasyonu oluşturmaya çalışan Oppenheim, diğer taraftan da Alman Genelkurmayı ve Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin uygulayabilmesi için somut bir program ortaya koymak için hazırlanmıştır. Kasım ayı başında bu işi tamamlamış olan Oppenheim Alman Genel Karargahına gönderdiği 136 sayfalık yazısına “*Denkcschrift betreffend die Revolutinierung der islamischen Gebiete unserer Feinde*” başlığını koymuştur. Bu memorandum incelenirken dikkat edilmesi gereken husus, memorandumun Osmanlı-Alman müttefiklik anlaşması imzalandıktan sonra hazırlanmış olmasıdır. Müttefiklik anlaşması imzalanır imzalanmaz Almanların Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması yönündeki baskıları gön önünde bulundurulduğunda, Oppenheim'in bu yazısında, Türkleri Almanya'nın Doğu planları çerçevesinde harekete hazır gördüğü anlaşılmaktadır.

Oppenheim'in bu yazısı, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı boyunca izlediği Doğu ve İslam politikalarının takip edilebileceği bir örnek oluşturmuştur. 136 sayfalık bu uzun memorandum 12 ana başlık ve 85 alt başlıktan oluşmuştur.

Memorandumun giriş kısmında, İtilâf Devletleri'nin sömürgelerinde isyan çıkarabilmenin başlıca şartı olarak, Türklerle yoğun bir iş birliği sağlanmasını gösteren Oppenheim, bunun yanında faaliyet gösterilecek her ülkede ilk olarak propaganda yapılmasını ve İtilâf Devletlerine karşı isyan çağrılarında bulunulmasını gerekli görmüştür. Daha sonra Türkiye doğrudan savaşa katılmadan Mısır ve Kafkasya gibi bölgelerde bir isyan çıkarılmasının mümkün olmadığını belirten Oppenheim, Türkiye'ye para, insan ve malzeme sağlanmasının elzem olduğunu söylemiştir. İngiltere'nin en hassas yerinin sömürgeleri olduğunu belirten Oppenheim, Mısır ve Hindistan'daki faaliyetleri birinci derece, Kafkasya ve Karadeniz'de Rusya ile mücadeleyi ikinci derece, Kuzey Afrika'da Fransa ile mücadeleyi ise üçüncü derece önemde görmüştür.

Memorandumun birinci bölümünde, Türkiye'ye propaganda ve savaş harcamaları için yüksek miktarda para sağlanması gerektiğini vurgulayan Oppenheim, Türklere verilen paranın Almanların istediği gibi harcandığını denetlemek için de Almanların etkili pozisyonda olduğu kurumların oluşturulması gerektiğini söylemiştir. İkinci bölümde yapılacak olan İslami

propagandanın merkezi olarak İstanbul'un seçilmesi gerektiğini ve burada Halife-Sultanın karizmasından ve prestijinden faydalanılması gerektiğini söyleyen Oppenheim, cihadın formüle edilirken bütün kafirlere karşı değil, sadece İtilâf Devletleri'ne karşı ilan edileceğini belirtmiştir. Bu bölümde Türklerin Karadeniz'deki bir olay sonucu savaşa dahil olmalarının propaganda için en yararlı sonuçları vereceğini söyleyen Oppenheim, Türklerin propaganda merkezlerinin İstanbul olacağını, fakat onları sürekli denetleyen ve yönlendiren Almanların da yanlarında bulunacağını belirtmiştir. Türklerin bu duruma itiraz etmesinin önüne geçmek için, Alman desteğinin sadece tavsiye şeklinde yapıldığına inandırılması gerektiğini söyleyen Oppenheim, böylece Türklerin kendilerini olayın gerçek aktörü olarak göreceklarını belirtmiştir. Osmanlı Devleti Harbiye Nezareti bünyesinde bir propaganda birimi oluşturulduğunu belirten Oppenheim, şimdiye kadar yapılanları yetersiz olarak nitelendirmiştir. Modern Türk subaylarının İslamla aralarındaki mesafenin oldukça açık olmasından dolayı Panislamizm propagandasına gereken önemi vermeyebileceklerini söyleyen Oppenheim, bu yüzden İstanbul'a propaganda konusunda uzman birkaç Alman'ın gönderilmesini ve bunların oradan propaganda yapacakları yerlere dağılmasını önermiştir. Bu yerleri Mekke, Medine ve Cidde olarak gösteren Oppenheim, Şerif Hüseyin'in katkısının sağlanması durumunda hac mevsiminde çok başarılı sonuçlar elde edilebileceğini vurgulamıştır. Propagandanın Almanya ayağında ise hazırlanacak broşür, el ilanları gibi materyallerin İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği vasıtasıyla kamuoyuna duyurulması ve İstanbul basınının Almanlara sempati ile bakmasının sağlanmasının önemi vurgulanmıştır. Berlin'de gerekli propaganda malzemesinin oluşturulması için kurulacak bir tercüme bürosunun Alman şarkiyatçıları yanında İslam dünyasından da ünlü kişilerin katılımıyla faaliyete geçmesi gerektiğini söyleyen Oppenheim, İran'ın bu noktada önemli bir ülke olduğunu belirtmiş ve Almanya'nın başarılarına dair haberlerin dağıtımı için sadece camilerin değil, gazeteler vs. araçların da yaygın bir şekilde kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Propaganda için oluşturulacak organizasyonun sadece savaş zamanına yönelik olmayacağını ve savaştan sonra da faaliyet göstereceği ülkelerde Almanya'nın uzun vadeli ekonomik hedeflerine yönelik aktif olunacağını söylemiştir. Oppenheim, kendi idaresinde kurulduğunu belirttiği tercüme bürosu tarafından hazırlanan haberlerin, broşürlerin, el ilanlarının, telgraf vasıtasıyla Alman konsolosluklarına iletileceğini söylemiş ve konsolosların da aldıkları haberleri yerel ahaliye ve kendi bölgelerinde yaşayan Almanlara ulaştırması gerektiğini belirtmiştir. Alman konsoloslarının bulundukları yerlerdeki yerel gazeteleri gerekirse satın alma yoluyla ele geçirmeleri gerektiğini belirten Oppenheim, ayrıca bölge hakkındaki tüm bilgileri de tercüme bürosuna iletmelerinin zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Özellikle Türkiye'deki iletişim ağının yetersiz olması yüzünden sorun yaşamak

istemeyen Oppenheim, birçok bölgeye yeni haberleşme büroları kurmak istemiştir. Bu bürolarda bulundukları bölgenin dilini bilen Almanların görevlendirilmesi gerektiğini söyleyen Oppenheim, kurulacak büroların en önemlilerini Ma'an, Cidde, Van, Şam, Basra ve Bağdat olarak göstermiştir. Oppenheim'in planlamasına göre kurulacak bürolar konsolosluk şeklinde faaliyet göstermeyip, sadece bilgi akışını ve propaganda faaliyetlerini gerçekleştirecek özde olacaktı. Bu bürolar öncelikle yakın bölgede bulunan Alman konsolosluklarına, tepede ise İstanbul Alman Büyükelçiliği'ne bağlı olacaktı⁴⁴⁴.

Oppenheim, memorandumun Mısır ile ilgili olan bölümünde Osmanlıların Süveyş Kanalı'na düzenleyeceği olası bir harekatta Mısır halkının desteğinin sağlanması için her türlü propaganda ve provakasyonun yapılacağını belirtmiştir. Rusya'nın isyan çıkarmaya en uygun bölgesi olarak Kafkasları gösteren Oppenheim, bölgede yaşayan 19 milyon Müslümanın, Türklerin Rusya'ya saldırması harekete geçirilebileceğini söylemiştir. Fakat herşeyden önce Rusya ile ilgili Oppenheim'in yapılması gerektiğini düşündüğü şey, Rusya'nın Karadeniz filosunun yok edilmesidir. Bunun bütün Müslümanlar üzerinde büyük bir psikolojik etkisi olacağını belirten Oppenheim, bundan sonra 20-30 bin kişilik bir ordu çıkarabilecek Çeçen ve Çerkeslerle birlikte Rusya'ya saldıran Türklerin bütün Kafkasya'yı fethedebileceklerini söylemiştir. Oppenheim, memorandumun Rusya ile ilgili kısmında Osmanlı Harbiye Nezareti bünyesinde Binbaşı Süleyman Askeri liderliğinde Kafkasya'da isyan çıkarmak için bir oluşuma gidildiğini, ayrıca Alman elçiliğinin de hristiyan Gürcülere yönelik bir girişimi olduğunu belirtmiştir. Ermeniler ve diğer hristiyan gruplarından Rusya'ya karşı isyan konusunda hiçbir beklentisi olmadığını ifade eden Oppenheim, bunların ancak Müslümanlar başarıya ulaştıktan sonra isyana katılacaklarını belirtmiştir⁴⁴⁵.

⁴⁴⁴ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 62-67.

⁴⁴⁵ Böylece Oppenheim hazırlamış olduğu raporunda İngiliz, Rus ve Fransız imparatorluklarının Müslüman bölgelerinde çıkartılabilecek ayaklanmalarla ilgili bütün olasılık ve ihtimalleri değerlendirmiştir. Oppenheim, önem sırasına göre birinci sırada Mısır ve Hindistan'daki devrim, ikinci sırada Türklerin Kafkasya'da Ruslara karşı verdiği savaş, üçüncü sırada Tunus, Cezayir ve Fas'taki ayaklanmaların hazırlanmasından bahsetmiştir. Türklerin başkumandanlığında bir Alman-Türk ortak girişiminin Süveyş kanalı saldırısı ile aynı zamanda Mısır ve Sudan'da başlayacak olan ayaklanmaların İngilizleri oradan kovması planlanmıştır. Bundan sonra Alman görevlilerin Mekke, Medine, Cidde, Ma'an ve Hudeyde'ye yerleştirilmesi ve Yemen'den Aden'e bir saldırı düzenlenmesi öngörülmüştür. Benzer şekilde bir ayaklanmayı Kırım, Kazan, Kafkasya gibi Rus bölgelerinde de çıkarmayı düşünmüş olan Oppenheim, raporunda Kafkasya'daki Müslümanların savaşa aç olduklarını belirtmiştir. Kafkasya'dan Türkiye'ye göç eden Çerkes ve Çeçenlerin Rusya'ya karşı 20-30.000 arası savaşı çıkarabileceğini yazmıştır. Oppenheim'in fikrine göre bu ordu Rusya'da büyük başarılar elde edemese de en azından Bakü petrollerine zarar verilebilirdi. Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 67-69; Bihl, *Die Kaukasus Politik*, s. 41, 42. Teichmann da Oppenheim'e göre propaganda açısından en önemli bölgenin Mısır olduğunu belirtmiş ve bunun ardından Kafkasya, İran ve Afganistan'ın geldiğini söylemiştir. Hindistan, Fas, Cezayir ve Tunus'un önem olarak ilk bahsedilen ülkelerden sonra geldiklerini belirtmiştir. Teichmann, *Faszination Orient*, s.125,126. Oppenheim'in 1914 yılında yazdığı ihtilal çağrısı yapan raporunun çekirdeğini Müslümanların İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı ayaklanması oluşturmuştur. Kreutzer, Oppenheim'in Doğu'da geçirdiği vaktin Panİslâmist düşüncüyü

İran kısmında ise burada bir harekete girişilebilmesi için Türklerin desteğine ihtiyaç duyulduğunu belirten Oppenheim, İranla Osmanlı arasında güvensizlik olduğunu belirterek, İran'a topraklarının korunacağı yolunda güvence verilmesi gerektiğini söylemiştir. İran'la yapılacak müzakerelerin Osmanlı Devleti vasıtasıyla yapılması gerektiğini söyleyen Oppenheim, İran'da yapılacak faaliyetleri de İngiliz-Fars Petrol Şirketi'nin tesislerine sabotaj düzenlenmesi olarak belirtmiştir. Afganistan, İran ve Türkiye arasında oluşacak bir ittifakın Rusya ve Hindistan üzerinde çok önemli bir etkiye sahip olacağını belirten Oppenheim, Afganistan'ın Hindistan'a saldırmasının burada çıkacak isyanda hayati bir önemi olacağını vurgulamıştır. Ayrıca Afganistan'ın desteğini sağlamak için Enver Paşa'nın bu ülkeye göndereceği Türk Heyetine 20 Alman subayının da eklenmesini teklif ettiğini belirten Oppenheim, bunun kendileri açısından inanılmaz büyük bir fırsat olduğunu vurgulamıştır. Bu heyetin Türkiye, İran ve Afganistan arasında oluşturulacak bir ittifak için çalışması gerektiğini belirten Oppenheim, bu sayede Hindistan dahil savaşın bu cephesinde avantajın İttifak Devletleri'ne geçeceğini söylemiştir⁴⁴⁶.

değerlendirmesine yaradığını söyleyerek onun Doğu'da temasta olduğu insanların bu düşüncüyü benimsemiş kişiler olduklarını belirtmiştir. Yine Oppenheim'ın Doğu'ya yaptığı seyahatlerde Sufi tarikatlarıyla, Senusilerle iletişime geçme imkânı bulduğunu ve bu sayede bir ideoloji olarak İslâmı tanıma fırsatı bulduğunu ve onu yerlilerin Avrupalılara karşı ayaklanmasında bir araç olarak kullanma fırsatı olarak değerlendirdiğini söylemiştir. Kreutzer, *Dschihad für den*, s.51-55. Oppenheim'ın ilk Doğu gezisinden itibaren faaliyetleri ve istekleriyle ilgili bilgilerle birlikte bunlar hakkındaki görüşümüz de verildiğinden, burada tekrara düşmemek adına daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir.

⁴⁴⁶ Oppenheim'ın planına göre Şii İran ve Afganistan, Türkiye ile bir birlik oluşturmalı ve bu birlik Abadan'daki petrol sahalarını işgal etmeliydi. Buna Hindistanlıların da katılması gerektiğini ve ardından yeni oluşturulmuş olan bu birliğin Afganistan'a girip buradan bir Hint ayaklanması organize etmesi gerektiğini yazmıştır. Oppenheim'ın planında savaş sonunda başarılı olunması kriterinin en önemli ayağını Hindistan oluşturmuştur. Oppenheim'a göre genel bir Hindistan ayaklanmasını sağlamak için öncelikle Afganistan'da başarı kazanılmalıdır. Çeşitli yerlerde tutuklu bulunan Müslüman ve Milliyetçi liderler Alman denizcilerin yardımıyla serbest bırakılacak ve bu kişiler ayaklanmayı yöneteceklerdi. Oppenheim'a göre cihat ilan edildikten sonra insanlar Müslüman kardeşliğine hizmet için uğraşacaklardı. Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 70; Bihl, *Die Kaukasus Politik*, s. 41, 42. Oppenheim'ın Mısır'da bir ayaklanma için savaş başlangıcında ortamın uygun olduğunu düşündüğünü belirten Teichmann, Mısır halkının İngiliz karşıtı, Mısır milliyetçilerinin harekete hazır olarak betimlendiğini yazmıştır. Oppenheim'a göre Nil üzerine başarılı bir Türk askeri girişimi (Sina yarımadası üzerinden olması Oppenheim'a göre mümkündü) yeterli Alman yardımıyla başarılı olabilirdi. Oppenheim Kafkasya'daki senaryoyu da Mısır'a benzetmiştir. Türk askeri ilerlemesiyle birlikte yürütülen propaganda, Bakü'deki petrol kuyularının tahrip edilmesi ve Müslümanların ayaklandırılması sonucunu verebilirdi. Teichmann'a göre ilginç olan noktalardan birisi Oppenheim'ın bu planında Ermenilerin hiç yeri olmaması ve yardımlarına ihtiyaç duyulmamış olması olsa da, gerek Oppenheim'ın Mısır'dayken yazdığı raporlardan gerekse Tel Halef kazısı sırasında Ermeniler hakkında belirttiği düşüncelerden dolayı böyle bir tavır alması oldukça normal görülmelidir. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 125, 126. Kreutzer, I. Dünya Savaşı sırasında Arap ayaklanmasının mimarı Thomas Lawrance'ın ve Arap ayaklanmasının, bugün Alman Doğu politikasının aksine genellikle eleştirilmediğini söyleyerek Lawrence'ın hatalarının gizlenerek övüldüğünü belirtmiştir. Oppenheim ve Lawrance aynı dönemlerde benzer roller oynamalarına rağmen birisinin Panİslâmist fikirden cihat-teorisine uzanması diğerinin ise Panarabist fikirle Arapların bağımsızlığı için çalışması ve başarılı olması, birisinin sürekli eleştirilip hakkında kötü bir imaj oluşturulmasına diğerinin ise göklere çıkarılmasına sebep olduğunu belirten Kreutzer, aslında Lawrance ve Arapların da 1916'dan sonra Türklerle karşı kendi cihatlarını ilan ettiğini vurgulamıştır. Kreutzer'e göre hem Oppenheim hem de Lawrance savaş sırasında İslâmın fanatikliği ile tehlikeli bir oyun oynamıştır. Kreutzer, *Dschihad für den*, s.76.

Hindistan konusuna çok özel bir önem atfeden Oppenheim, Berlin’de ve İsviçre’de Hindistanlılarla birlikte bir komite oluşturduğunu belirtmiştir. 18 üyesi olan bu komitenin üyelerinin yüksek eğitimli ve milliyetçi kişiler olduğunu söyleyen Oppenheim, bu üyelerin bir kısmının son iki ayda Hindistan’a gönderildiğini ve bir kısmının da Afganistan Seferi ekibiyle birlikte hareket edecek Kuzey Hindistan’a ulaştıklarını belirtmiştir. Ayrıca Hindistan Müslümanları üzerinde Osmanlı Devleti’nin Mekke’de propaganda yaptığını belirten Oppenheim, bunun bizzat Enver Paşa tarafından bildirildiğini söylemiştir⁴⁴⁷.

Fas’ta büyük bir isyan çıkarmanın mümkün olmadığını belirten Oppenheim, burada önemli olanın Fransızları rahatsız etmek olduğunu vurgulamıştır. Bunu gerçekleştirebilmek için bölgeye gönderilecek kişilere para, silah ve cephane gönderilmesi gerekeceğini söyleyen Oppenheim, Fas halkının Osmanlı Sultanını halife olarak görmediğini belirterek, burada işlerinin daha zor olduğunu kabul etmiştir. Cezayir ve Tunus halkının Fransa’nın sömürge yönetimine daha tepkili olduğunu belirten Oppenheim, birçok Cezayirli sürgünün Suriye’de ve Mısır’da yaşamakta olduğunu söylemiştir. Bunlar arasında Emir Abdülkadir ve Abdülaziz Çaviş gibi isimlerin olduğunu ve bu kişilerle Osmanlı Devleti arasında çok sıkı ilişkiler bulunduğunu vurgulamıştır. Oppenheim’in önemle vurguladığı bir diğer nokta Mekke’de hac mevsiminde İslam dünyasının her tarafından gelen Müslümanlara yönelik yapılacak propagandaya önem verilmesi olmuştur⁴⁴⁸.

⁴⁴⁷ Kon, *Birinci Dünya Savaşı’nda*, s. 71.

⁴⁴⁸ Oppenheim’in Kuzey Afrika hakkındaki planlarında ise Fransız işgaline karşı olan Faslı, Cezayirli ve Tunuslularla birlikte Türkiye’de yaşayan muhacirlere büyük görev düşmüştür. Bu kişilerin kendi ülkelerindeki ayaklanmayı başlatacaklarını belirten Oppenheim, ayrıca Hint ve Müslüman savaş esirlerinin Türk-Alman savaş yönetimine faydası olacaklarını söylemiştir. Kuzey Afrika’dan Hindistan’a kadar büyük bir ayaklanma çıkarmak için genel bir organizasyon yapmanın kesinlikle gerekli olduğunu vurgulayan Oppenheim, İslâmın Almanya’nın elindeki en büyük silahlardan birisi olduğunu vurgulamıştır. Mısır ve Hindistan’ın İngiliz İmparatorluğu’nun aşıl tendonu olduğunu söyleyen Oppenheim, savaş halinde ilk hedeflenmesi gereken bölgelerin bunlar olduğunu belirtmiştir. İngiltere’nin bu sömürgelerindeki bir İslâm kalkışmasının İngiltere’ye ölümcül bir tokat atacağını iddia eden Oppenheim, savaştaki Alman zaferinden sonra Almanya’nın Doğu pazarının ve yeraltı kaynaklarının sahibi olacağını vurgulamıştır. Almanya’nın bu çabasına cihat ilan ederek ortak olan Türkiye’nin, Kafkasya’da toprak, Ege adaları ile Mısır’ı (öz yönetim) şartıyla geri kazanması öngörülmüştür. Almanlar tarafından ayaklandırılan İran ve Afganistan bağımsız, Hindistan ise otonom olacaktır. Kon, *Birinci Dünya Savaşı’nda*, s. 72; Bihl, *Die Kaukasus Politik*, s. 41, 42; İran’ın İstanbul’dan bir saldırıya karşı korunması karşılığında, Şattülarap’taki petroleri İngiliz ve Ruslardan kurtarıp Almanya’ya kazandırmasını öngören Oppenheim, Afganistan’da Emir Habibullah Han önderliğindeki Müslüman ayaklanmasının Rus ve İngiliz birliklerini hareket edemez hale getireceğini yazmıştır. Aynı durumun Hindistan için de geçerli olduğunu belirterek, Afganistan ayaklanmasının Hint Müslümanlarını cesaretlendireceğini iddia etmiştir. Teichmann’a göre bu plan çok büyük ve deliceydi. Bu yüzden Almanya’daki üst düzey yöneticiler planın başarılı olmasına büyük bir şüpheyle yaklaşmıştır. Buna rağmen Kayzer’in Doğu’nun gelişimine yönelik ilgisini doğru bir şekilde cezbetmiş olan Oppenheim, onun tam desteği sayesinde Almanya’nın Doğu politikasında bu planın önüne çıkan bütün engelleri aşmıştır. Teichmann, Kayzer’in savaş başlangıcında bir ayaklandırma stratejisi ortaya koyduğunu belirterek “İngiltere’nin en azından Hindistan’ı kaybetmesi için savaş başlayınca Türkiye, Afganistan, Hindistan’daki Alman konsülleri Müslüman dünyasını ayaklanmaya teşvik etmelidir” sözünü ön plana çıkarmıştır. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 126; Oppenheim’in 1914 Ekim’inde hazırladığı raporda Doğu uluslarıyla simbiyotik bir ilişki öngörülmüştür. Onların İtilâf Devletleri

Oppenheim memorandumunun sonuç kısmında Türklerin savaş kapasitesinin artırılması gerektiğini söyledikten sonra Almanya'nın İstanbul'da kazandığı güçlü pozisyonu çok iyi bir şekilde kullanması gerektiğini belirtmiştir. Para konusunda eli açık davranılması gerektiğini vurgulayan Oppenheim, Doğu'ya mümkün olduğu kadar fazla sayıda silah ve cephane gönderilmesi gerektiğini söylemiştir. Savaştan sonraki düzende Almanya'nın ekonomik olarak kazanacakları üzerinde de önemle duran Oppenheim, yeni pazarlar ve hammadde kaynaklarına ulaşılacağını söylemiş ve Türkiye'nin ve Doğu'nun gelişmesinin kendi menfaatleri doğrultusunda desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır⁴⁴⁹.

Oppenheim, raporunda belirtilen hususların hayata geçirilmesi için bir organizasyon kurulmasını gerekli görmüş ve bu konuda Alman Dışişlerinden de gerekli desteği almıştır. Bragulla, NfO'nun kurulma sebeplerini açıklarken, propagandanın I. Dünya Savaşı'nda daha önce hiç olmadığı kadar askeri bir enstrüman olarak görüldüğünü belirtmiştir. Özellikle kamuoyunu etkilemek, düşmanı kötölemek ve tarafsız ülkeleri kendi yanına çekebilmenin en önemli hedefler olduğunu söylemiştir. Almanya'da bir kısım politikacı, yazar ve iktisat uzmanının Alman-Osmanlı ilişkilerinin gelişmesinden ekonomik ve politik olarak beklentileri olmasının, ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayarak iki ülke arasındaki olumlu havayı artırdığını belirten Bragulla, Almanya'da bu amaçla birçok yabancı ülke dernekleri kurulduğunu söylemiştir. Daha sonra bu derneklerin faaliyetlerinin bölgedeki Alman çıkarlarını artıracak şekilde geliştiğini belirtmiş ve derneklerin üyeleri politikada ve ekonomide sözü geçen kişiler olduklarından Alman dış politikasının da buna uygun olarak değiştiğini vurgulamıştır. Oppenheim'in planının önemli bir ayağını oluşturan bu noktalar, genellikle daha dikkat çekici olan ayaklandırma, savaş, propaganda gibi konular yanında dikkatlerden kaçmıştır. Bragulla yine Oppenheim'in en önem verdiği meselelerden birisi olan dış kültür politikasının da ekonomik genişlemeye paralel olarak geliştiğini söylemiş ve bu dönemde Almanya'nın mottosunun "Ticaret dili takip eder" olduğunu belirtmiştir⁴⁵⁰. Oppenheim ise Kasım ayına

tahakkümünden kurtulup bağımsız olmaları karşılığında Almanya'nın da Avrupa'daki savaşta rahatlaması planlanmıştır. Kreutzer, Oppenheim'in Doğu'da edindiği tecrübelerin onun anti-emperyalist fikirlere sahip olmasına neden olduğunu belirterek, bu fikirlerin I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın Doğu politikasının oluşturduğunu iddia etmiş ve Oppenheim'dan başka hiç kimsenin Doğuların bağımsızlığını bu şekilde dile getirmediğini savunmuştur. Kreutzer, s.49. Daha önceki bölümlerde açıkça ortaya konulduğu üzere Kreutzer'in bu değerlendirmeleri tamamıyla hatalıdır. Oppenheim, hiçbir zaman anti-emperyalist görüşlere sahip olmamış, hatta kendisi Alman Doğu Afrikasında sömürge edinmiş, plantasyon kurmuştur. Oppenheim'in itiraz ettiği nokta rakiplerinin birçok sömürgesi varken, bu ülkelerle her konuda yarışan Almanya'nın kaynaklarının yetersiz olmasıdır. Bu yüzden özellikle İngiltere'nin sömürgelerindeki ayaklanmaları planlarken, savaş sonrasında, İngiliz sömürgesinden Almanya'nın yardımıyla kurtarılmış olan bu ülkelerin iktisadi ve kültürel olarak Almanya'ya çok büyük avantajlar getireceğini defalarca dile getirmiştir. Kreutzer, *Dschihad für den*, s. 74, 76.

⁴⁴⁹ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 73-74.

⁴⁵⁰ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s.4-7.

kadar yürütülen propaganda çalışmalarının sonuçlarından memnun olmamış ve daha detaylı bilgilere ihtiyaç duymuştur. Bunun için 1914 Kasım'ında Yafa, Halep, Şam, Bağdat ve Trabzon konsoloslarından propaganda faaliyetleri hakkında detaylı raporlar istemiştir⁴⁵¹.

1.4. “Nachrichtenstelle Für Den Orient”in Kurulması

Almanya'nın Doğu'da yapacağı propaganda faaliyetleri, Ekim ayında Oppenheim'in raporunda belirtilen hususlar doğrultusunda, Kasım 1914'te NfO'nun kurulması ile bir düzen kazanmaya başlamıştır. Oppenheim, zaten NfO resmen kurulana kadar dışişleri bünyesinde bu tarz bir organizasyonun hazırlıklarını yapmış olduğundan, özellikle Alman imparatorluk postanesinin de NfO tarafından kullanılmasına izin verilmesiyle yoğun bir çalışma evresine girmiştir. Çalışma kadrosu ağırlıklı olarak Prof. Martin Hartmann, Prof. Mann, Prof. Mittwoch, Prof. Schüler gibi akademisyenlerden oluşan kurumda, aynı zamanda Alman Dışişlerinde dragoman olarak görev yapmış ve yapmakta bulunan Dr. Pröbster, Dr. Schöder gibi isimler de görev yapmıştır. NfO'nun görevleri, Alman Genelkurmayı ve Dışişleri Bakanlığı için Doğu dillerinde yazılmış olan mektuplara sansür uygulanması, Müslümanlar, Gürcüler ve Hintliler için esir gazeteleri çıkartılması, savaş haberlerinin farklı dillerde oluşturulması ve dağıtılması, Doğu dillerinde el ilanları ve broşürler oluşturulması ve Doğu'da dağıtılması, Doğu basınında Alman görüşlerini yansıtan makaleler yayınlatılması, “*Korrespondanzblatt*” isminde bir dergi yayınlarak Alman basınına Doğu ile ilgili politik ve ekonomik meselelerde belli bir bakış açısı kazandırmak olmuştur⁴⁵². Bu görevleri gerçekleştirebilmek için çeşitli alt bölümler vasıtasıyla çalışan NfO'nun 9 alt bölümü bulunmuştur. Bunlar, Türkçe bölümü, Türkçe hukuk işleri bölümü, Arapça bölümü, Farsça bölümü, Hintçe bölümü, Rusça bölümü, edebi eserler bölümü, esir gazeteleri yazı işleri bölümü ve “*Neuer Orient*” dergisi bölümüdür⁴⁵³.

Oberhaus, Oppenheim'in Kahire'deki görev süresi boyunca yazmış olduğu raporların, Alman dış politikasının belirlenmesinde bir etkisi olmadığını söyledikten sonra bu raporların sadece Alman dışişleri tarafından, bölgedeki gelişmelerden haberdar olmak amacıyla kullandığını belirttiikten sonra, 1914 yılında Alman dışişlerinde tekrar çalışmaya başladığında ise işlerin farklı bir seyir izlediğini vurgulamıştır. Genel bir savaş durumunda Müslümanların cihat ilan ederek Almanya'ya yardımcı olması fikri Almanya'da uzun yıllardır konuşulan bir mesele olduğundan Temmuz krizi patlak verdiğinde artık zaman ın geldiğine inanılmış ve bir program oluşturulması için çalışmalara başlanmıştır. Oppenheim da Alman dışişlerindeki bu

⁴⁵¹ Lüdke, *Jihad Made in Germany*, s.127.

⁴⁵² Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 79, 80.

⁴⁵³ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 82.

hareketlilikten faydalanmak istemiş ve özel bir propaganda birimi kurulması fikrini de kapsayan planıyla dışişlerine başvurmuştur. Oppenheim'in dışişlerinde öne çıkması, ilk savaş ayı içinde, konu hakkında çok bilgisi, yazılmış raporu ve eseri olması nedeniyle olmuştur. Oberhaus'a göre yapılacaklar hakkında en mantıklı hareket rotasını çizmiş olan Oppenheim sayesinde Alman Dışişleri ve Genelkurmay'daki karar vericiler ayaklandırma planının uygulanabilir olduğunu düşünmüştür⁴⁵⁴.

⁴⁵⁴ Burada Enver Paşa ile Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim'in Temmuz'un ilk yarısında ittifak meselelerini görüştikleri ve cihat ilanı konusunda fikir alış-verişinde bulundukları belirtilmelidir. Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s.131, 132; Buna rağmen Oppenheim'in planı, karşılaşılabilecek problemleri öngörmekle birlikte, bunlar için bir çözüm sunmamıştır. Oppenheim'a göre, İslâm dünyası Almanların kendilerini kurtarması için hazır bekliyordu ve Müslüman birliği karşılaşılabilecek bütün problemlerin üstesinden gelecekti. Oberhaus, Oppenheim'in bu görüşleri nedeniyle genellikle İngiliz kaynaklarını kullanmış olan eserlerde ona yapılan "cihatın babası" yakıştırmalarını mantıksız ve yanıltıcı bulmuştur. Oberhaus'un bu kana varmasının sebeplerinden birisi ayaklandırma kararının Oppenheim'in göreve dönüşünden önce alınmış olması ve Oppenheim'in raporu Kayzer'e sunulmadan önce Oppenheim'in önerdiği işleri yapacak bir büronun kurulması için çeşitli çalışmaların çoktan yapılmaya başlanmış olmasıdır. Ayrıca savaş başlangıcında sadece Oppenheim değil, başka birçok insan dışişlerine bu konuları içeren benzer raporlar sunmuştur. Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 132, 133; Oppenheim'i Oberhaus'un eleştirdiği şekilde tanımlayanlardan birisi olan Bragulla, bu iddiasının temeli olarak Oppenheim'in 1914 yılı Ekim ayında hazırlamış olduğu memorandumu göstermektedir. Bu memorandumda yer alan "İlk olarak kendi savunmamızı düşünmemiz gerekir. İslâm'dan kendi faydamıza olacak şekilde yararlanmak ve onu güçlendirmek. Düşmanımızın ihaneti bize her yolu kullanma hakkını verdi. Buna düşman bölgelerinde devrim yaptırmak da dahil." cümlelerinin onun bu işin fikir babası olduğunu kanıtladığını söylemiştir. Fakat Oberhaus'un da belirttiği gibi, Oppenheim Temmuz krizinin patlak vermesinin ardından Almanya Dışişleri Bakanlığı'na bu tarz önerilerle gelen tek insan olmamış ve Oppenheim'inkine benzer birçok memorandum dışişlerine iletilmiştir. Ayrıca Oppenheim'in 1914 yılındaki memorandumunda ortaya koyduğu fikirler bir anda ortaya çıkmış da değildir. 1898 yılında Kayzer II. Wilhelm'in Kudüs gezisinden önce hazırlamış olduğu memorandumda da benzer konulara değinmiş olan Oppenheim, aslında Almanya'da oldukça popüler olan bir konuyu kendisine çalışma alanı olarak seçmiştir. Bununla birlikte Bragulla'nın NfO'nun amacı hakkındaki yorumları ise oldukça doğru görünmektedir. "Oppenheim'in 1914 yılında dışişlerine verdiği raporda geçen bu cümleler onun çok ayrıntılı düşünülmüş, istikrarsızlaştırma stratejisini, Müslüman toplulukların sömürgeci Avrupalılardan bağımsızlık savaşı olarak planlamasını yansıtmıştır. Cihat ilan etmedeki amacı Fransa, Rusya ve İngiltere'yi zayıflatmak olmuştur. Osmanlı Devleti'nin savaşa Almanya tarafında girmesi Oppenheim'in planının uygulanabilmesi için bir ön şart teşkil etmiştir." Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 3; Oppenheim'in İslâmı politik bir enstrüman olarak kullanan ilk kişi olmadığını belirten Kreutzer de, ona yapılan cihadın babası "*Ebu Cihat*" veya cihadın Almanya'da yapıldığı gibi söylemlerin tarihsel olarak doğru olmadığı fikrine katılmıştır. Bu söylemlerin, tarihi bilinçli bir şekilde çarpıtmak olduğunu söyleyen Kreutzer, Oppenheim'in ayaklanma planında cihadın sadece İtilâf Devletleri'ne karşı ilan edileceğini belirtmiştir. Buraya kadar değerlendirmeleri doğru görünen Kreutzer, bu noktadan sonra 11 Kasım 1914'te Halife tarafından ilan edilen cihatın bütün kâfirlere değil, sadece yabancı tahakkümüne karşı olduğunu söyledikten sonra, Oppenheim'in dinler arasında savaş çıkarmak gibi bir niyeti olmadığını ve sadece bir "*dini anti-emperyalistlik*" istediğini iddia etmiştir. Oppenheim'in dinler arasında bir savaş çıkarma niyeti olmadığı gibi herhangi bir anti-emperyalist isteği de olmamıştır. O sadece İngiltere, Fransa ve Rusya'nın sömürgesinden kurtarılan yerlerin kaynaklarının Almanya tarafından ele geçirilmesi için çalışmıştır. Bütün çalışması boyunca Oppenheim'in anti-emperyalist bir amaçla bütün hazırlıklarını yaptığını iddia eden Kreutzer'in değerlendirmeleri bu yüzden birçok noktada sıkıntılı görünmektedir. Oppenheim'in cihat anlayışının bağımsızlık temeline oturduğunu iddia eden Kreutzer, Oppenheim'in bunu Hristiyanlara genel bir savaş ilan edilmeden sağlamaya çalıştığını savunmuştur. Buna kanıt olarak ise hem NfO hem de Teşkilat-ı Mahsusa tarafından üretilen propaganda materyallerinin, tümünden Hristiyanları değil, sömürge sahibi İtilâf Devletlerini hedef göstermesini öne sürmüştür. Bu şekilde cihatın sömürgecilğe karşı bağımsızlık isteyen Doğulu halklara hitap ettiğini söylemiştir. Kreutzer, *Dschihad für den*, s. 63-67. Oppenheim'in 1914 Ekimindeki raporundan bahsedilirken de belirtildiği üzere Oppenheim, İngiltere, Fransa ve Rusya sömürgesinden kurtarılan bölgelerde, Almanya'nın çıkarlarının güvence alınması konusunda önemle durmuştur. Bu ayaklanmaların sebebi İtilâf Devletleri sömürgelerinde savaştan sonra İktisadî olarak Almanya'nın hakim olmasını sağlamak olmuştur. Kreutzer'in iddiası olan bu ülkelerin bağımsızlıklarını sağlamak, Oppenheim için sadece, bunu sağlayanların Almanlar olduğu, bağımsızlık kazanan ülkelerce bilindiği ve buna değer verildiği süreçte önemli olmuştur.

Bu sebeplerden dolayı Oberhaus, Oppenheim'in doğru zamanda doğru yerde olduğunu belirterek onun *Doğuyu-bilen* (Orient kenner) insanlardan dışişlerine çalışmak için başvuranlar arasında en tecrübeli ve bilgili, Mısır elit zümresiyle en çok iletişimi olan “*bilim adamı*” olduğunu söylemiştir. Ayrıca Oppenheim'in önerisinin özgün ve rakipsiz olduğunu da eklemiştir. Raporunda önerdiği programın çok kapsamlı ve alternatifsiz olması yüzünden dışişlerinde öneminin giderek arttığını belirtmiştir⁴⁵⁵.

Oppenheim'in 1914 yılının yaz aylarındaki faaliyetleri sonucu politik öneminin ve imparatorluğun Doğu politikasındaki etkisinin bütün kariyeri boyunca en üst noktaya çıktığını söyleyen Oberhaus, onun ilk olarak Baron Langworht von Simmerns'in yönetiminde çalıştığını belirtmiştir. Buradaki görevi Mısır ve İsviçre'de milliyetçi-panislamist hareketlerin Alman savaş çıkarları için kullanılmasını sağlamak olmuştur. Bunun ardından Ağustos ayının ortalarında propaganda çalışmaları için müstakil bir merkez kurma görevini üstlenmiştir. Başbakan Bethmann-Hollweg, Dışişleri Bakanı Gottlieb von Jagow ve müsteşar Arthur Zimmermann ile fikir birliği içinde, Doğu için propaganda yapan bir kurum oluşturmaya girişmiştir⁴⁵⁶.

Doğu propagandasını kurumsallaştırmak için yapılan çalışmalar 1 Kasım 1914'te NfO'nun kuruluşu ile tamamlanmıştır. NfO, kurulmasının ardından ilk önce Mauer caddesi 45/46 numarada İmparatorluk koloni bürosunun binasına yerleşmiştir. Daha sonra Tauentzien Caddesi 19a'ya taşınmıştır. Burada 5 odası bulunmuştur. Savaş süresi boyunca sürekli büyüyen ofis 32 odaya kadar ulaşmıştır⁴⁵⁷.

Oberhaus, NfO'nun gizli bir teşkilat olduğuna dair yapılan araştırmaların ikna edici olmaktan uzak olduğunu söyleyerek, NfO'nun başat olarak basın politikası ve yayınları etkileme konularında aktif olduğunu belirtmiştir. Haberalma ile ilişkisinin ise bilgi toplama ve bunları propagandaya dönüştürme görevi ile ilişkili olduğunu söylemiş ve istihbaratın İmparatorluk Almanya'sında askeri bir iş olduğunu eklemiştir. Gizli diplomasi ve basın politikası üzerine çalışan NfO'nun, bu kapsamdaki faaliyetleri nedeniyle istihbarat

⁴⁵⁵ Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 134.

⁴⁵⁶ Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 135, 136; Oppenheim'in 19 Ağustos 1914'te Almanya Başbakanına yazdığı yazıda Türkler, Mısır ve Hindistan'da isyan alevini tutuşturduklarında İngiltere'nin kolayca ufulanacağı belirttikten sonra 27 Ağustos 1914'te Alman Dışişleri Bakanlığı İstanbul'daki elçiliğine Panİslâmik ayaklanmanın İngiltere ve kolonilerine *acımasız ve merhametsiz* saldırısını yönetmesini bildirmiştir. Bihl, *Die Kaukasus Politik*, s. 41. İstanbul'daki Alman Konsolosluğu'nun Eylül ayından itibaren bu konuda oynadığı merkezi rol dikkate alındığında aslında Oppenheim'in henüz memorandumunu yayınlamadan önce içeriği hakkında çalışmaya başladığı ortaya çıkmaktadır.

⁴⁵⁷ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s.19.

organizasyonu olarak değerdendirilemeyeceğini iddia etmiştir⁴⁵⁸. Oberhaus'un bu noktadaki değerdendirmeleri savaş boyunca NfO'nun faaliyetleri göz önünde tutulduğunda doğru görünmektedir. Çünkü NfO'nun görünürdeki faaliyetleri basın ve propaganda alanlarına yoğunlaşmış ve istihbarat toplama işi sadece çeşitli ülkelerin basınlarında yer alan haberlerin derlenip toparlanması ve rapor haline getirilmesiyle sınırlı kalmıştır. Bunlar dışındaki ayaklandırma faaliyetlerine NfO aracılık etmiş, hatta eleman sağlamış olsa da bunlar büyük ölçüde askeri yetkililerle koordinasyon halinde çalışmış ve doğrudan NfO'dan talimat almamışlardır. Her ne kadar hârekat planları NfO tarafından çizilmiş olsa da kurumun bir parçası olmamışlardır⁴⁵⁹.

Almanya Dışışleri Bakanlığı müsteşarı Zimmermann, 12 Eylül 1914'te Prusya Kültür Bakanlığına Oppenheim'in Doğu dilleri için bir çeviri bürosu kuracağını ve amacının propaganda yapmak olduğunu yazmıştır. İçyapısının Oppenheim'in istediğı şekilde organize edilmesine karar verilen NfO kuruluş aşamasında büyük sıkıntılar yaşamıştır. Bu kurumun savaş boyunca nasıl çalıştığı, yaşadığı sıkıntılar ile karşılaştığı problemler savaşın sonuna doğru Ağustos 1918'de kurucu üyelerinden Herbert Müller tarafından hazırlanan bir raporda açıkça belirtilmiştir. Bu rapora göre savaş sonuna kadar NfO'da bir kurum hiyerarşisi ve düzenlemesi bulunmamıştır. Bu da onun yarı-resmi bir kurum olarak nitelendirilmesine neden olmuştur⁴⁶⁰.

NfO'nun finansmanı Alman Dışışleri Bakanlığı tarafından sağlansa da, özellikle 15 Nisan 1915'deki düzenlemelerden sonra, bir devlet bürosu da özel bir girişim de olmayan kurum, devlet bürolarıyla özellikle Alman Dışışleri ve Genelkurmayı ile “gizli” ilişkileri olan yarı resmi bir kurum haline gelmiştir. NfO'ya yapılan yarı-resmi tanımlamasının nedeni dışışleri ile ilişkili fakat ona doğrudan bağımlı olmayan bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmıştır. Kurumda hiyerarşi yerine mesleki iş birliği olması, kurumun yönetici üyelerinin faaliyet planlamada, yeni çalışan işe alma konularında fikir birliği içinde olmalarını gerektirmiştir. Bu haliyle kurumun ikinci yöneticisi Schabinger, kurumu bir resmi merci yerine cemiyet veya derneğ benzetmiştir.

⁴⁵⁸Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 152, 153; NfO'nun kurulması sürecini anlatırken Oppenheim'in Ekim 1914 tarihli memorandumuna göndermede bulunan Bragulla ise “Savaşın gidişatı hakkında düşmanlarımız tarafından kasıtlı olarak yapılan yanlış bilgilendirmelerle savaşmak, savaş hakkındaki doğru bilgileri yaymak ve düşmanlarımıza karşı ayaklanmalar için çağrıda bulunmak ve ayaklananları korumak” sözlerini ön plana çıkarmıştır. Bunun için Oppenheim'in önerisinin bir çeviri bürosu kurmak olduğundan bahsettikten sonra Dışışleri müsteşarı Zimmermann'ın onayıyla uygulamaya geçtiğini belirtmiştir. NfO'nun Dışışleri Bakanlığı ile Genelkurmay'ın politik işler bölümüne bağı olduğunu belirten Bragulla, imparatorluk basımevinin ve postanesinin de kurumun faaliyetleri için kullanıldığını söylemiştir. Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 17, 18.

⁴⁵⁹Oppenheim'in memorandumunda ön görülen bu tarz faaliyetlerin ayrıntılı anlatımları için bkz. Peter Hopkirk, *Östlich von Konstantinopel: Kaiser Wilhelms Heiliger Krieg um die Macht im Orient*, Europa Verlag, Hamburg 1996 ve Sean McMeekin, *The Berlin-Bagdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power*, Penguin Books, Londra 2011.

⁴⁶⁰Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 154, 155; Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 23, 24.

Schabinger'e göre resmi bir hiyerarşisi olmaması kurumun verimini ve çalışma ortamını kötü yönde etkilemiştir⁴⁶¹. Bu noktada Oppenheim'in kurmuş olduğu NfO'nun, Almanya'daki durumu ile kendisinin kariyeri boyunca Alman dışişleri ile olan ilişkisi arasında büyük bir paralellik göze çarpmaktadır. Kariyeri boyunca Alman dışişleri için çalışmış olsa da hiçbir zaman resmi bir görevi olmayan Oppenheim'in kurduğu teşkilat da bu anlamda aynı kaderi paylaşmıştır.

Yine Müller tarafından Ağustos 1918'de hazırlanan rapora göre, NfO'nun yapısı şöyledir. *“NfO basılı propaganda materyallerinin imalat ve satışından sorumlu merkezi bir kurumdur. Faaliyette bulunduğu alanlar basın, Türkçe, Arapça, Hintçe ve Rusçadır. Türk hukuku ve Farsça bölümleriyle, savaş esiri gazetesi redaktörlüğü bölümleri sonradan eklenmiştir. Son olarak yazınsal (edebi) bölüm oluşturulmuştur. Böylece kurumda 9 bölüm ve her birinin başında bir yönetici vardır⁴⁶².”*

Bragulla da NfO'da çalışanlar hakkında bilgi verirken, her ofisin bir yöneticisi bulunduğunu belirtmiş, ayrıca ofislerde sadece Almanların değil, Doğu'dan gelen kişilerin de çalıştığını söylemiştir. Bu kişilerin ya NfO tarafından ilgili büroya yerleştirildiğini ya da kendi ülkelerinin *ulusal organizasyonlarında* NfO için çalıştıklarını belirten Bragulla, NfO'nun ilk işlerinden birinin Berlin'deki Doğu'lu komitelerle bir toplantı yapmak olduğunu söylemiştir. Bu toplantıdan sonra ilgili ülkelerde NfO ile irtibatta olan *ulusal örgütler* kurulmuştur⁴⁶³. Bragulla'nın bu toplantının ardından NfO ile irtibatta olarak kurulan ulusal örgütlerden verdiği örnekler arasında *“Indische Gesellschaft”, “Deutsch-Persische Gesellschaft”, Der Verein zur Unterstützung russisch-muhammedanischer Studenten”, “Das Georgische Nationalkomitee”, “Das Komitee für die Unabhabgigkeit von Tunusien”* gibileri bulunmuştur. Burada bahsedilen kuruluşlardan hiçbiri NfO'nun en yoğun olarak çalıştığı Osmanlı Devleti'nde faaliyet göstermemiştir.

⁴⁶¹Bihl, *Die Kaukasus Politik*, s. 102, 103; Lüdke'ye göre de hiyerarşisi olmayan ve demokratik bir yönetim tarzına sahip bu kurum hızlı karar verilmesi gereken zamanlarda üyelerinin fikir birliği sağlayamaması yüzünden zorlanmış ve bu da kurumun verimliliğini azaltmıştır. Lüdke, *Jihad Made in Germany*, s. 121; NfO'nun finansmanı Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından karşılanmış olsa da Teichmann'a göre kurumun karşılaştığı en büyük problem finansal olmuştur. Aylık 5000 Mark bütçesi olan kurum için bu para yetersiz kalmıştır. Oppenheim kendi cebinden ihtiyaç duyulan noktalarda harcama yapmış ve devletten daha sonra parasını geri almamıştır; Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für* s. 19. Bragulla'da kurumun bütçesi konusunda benzer görüşe sahip olmuştur. Aylık 5000 Mark'lık bütçeye daha sonra 3000 Marklık bir ekleme yapılmış olsa da kurumun bütün faaliyetleri için bu miktar yeterli olmamış ve Oppenheim kendi cebinden kuruma para aktarmıştır. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 70, 71, 129.

⁴⁶² Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 156, 157; Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 83, 84.

⁴⁶³ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 24, 25.

NfO resmen kurulduğunda ve bundan sonraki birkaç ayda yönetimi Oppenheim'in elinde bulunmuştur. Oppenheim'in Osmanlı Devleti'nde faaliyet göstermek için ayrılmasının ardından ise Schabinger⁴⁶⁴ yönetici olarak kurumun başına geçmiştir. Onun 1916 yılının Şubat ayında Yafa ve ardından Kudüs'e konsolos olarak atanmasıyla, kurumun başına 25 Şubat 1916'da Berlin Üniversitesi'nde Arap Dilleri profesörü olan Eugen Mittwoch⁴⁶⁵ gelmiştir. Savaşın sonuna kadar bu görevde kalan Eugen Mittwoch kurumun üçüncü yöneticisi olmuştur.

NfO'nun Berlin'deki merkezi dışında, 1915 yılında Zürih'te bir bürosu ile Oppenheim'in girişimleri sonucunda üzerinde uzunca duracağımız üzere İstanbul'da Büyükelçiliği'ne bağlı bir şubesi açılmıştır. Yine Osmanlı Devleti başta olmak üzere Doğu'da propaganda salonları ile bir iletişim ağı oluşturulmuştur. Bu hareket tarzıyla NfO yaptığı girişimlerde Alman askeri yönetimi ve hükümeti ile yakın çalışmıştır. 1916'ya kadar Alman askeriyesi ile iletişim, politik bölüm sorumlusu Rudolf Nadolyn tarafından sağlanmıştır. 1916'dan sonra Nadolyn'in yerine gelen Major von Hülsen iletişimi sağlamıştır. Dışişleri Bakanlığı'nda ise bu görev Otto von Wesendonk'a ait olmuştur⁴⁶⁶.

Bragulla, NfO'da çalışanların kurumun net bir statüsünün olmamasından olumsuz olarak etkilendiğini belirterek, bu kişileri genellikle “*Oppenheim ile uzun zamandan beri bir şekilde ilişkide olan kişiler*” olarak tanımlanmıştır. Kurumda gönüllü olarak çalışanlar, Oppenheim'in

⁴⁶⁴ Karl Emil Schabinger von Schowingen: NfO'nun yönetimini 24 Mart 1915'te Oppenheim'dan sonra üstlenmiştir. Daha önce yönetici vekiliydi. Eğitimi hukuk üzerinedir. Doğuya olan ilgisi nedeniyle Doğu dilleri üzerine çalışma yapmıştır. Martin Hartmann'dan Farsça ve Türkçe öğrenmiştir. Dışişleri sınavını kazanarak I. Dünya Savaşı başlayana kadar Fas'ta, Tanca'da çevirmen olarak görev yapmıştır. NfO'da görev alınca konsül unvanını kaybetmiştir. Yöneticiliğinin yanında Müslüman savaş esirleri arasında propagandanın organizasyonu ve yönetimiyle de ilgilenmiştir. 22 Şubat 1916'da Kudüs konsolosu atanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 30.

⁴⁶⁵ Eugen Mittwoch: Mittwoch NfO'ya Oppenheim'in isteğiyle değil dışişlerinin atamasıyla gelmiştir. Berlin'de Doğu Dilleri, Felsefe ve Klasik Filoloji okumuştur. 4 dönem boyunca Doğu dilleri seminerinde dil öğrenmiştir. 1915 yılında ordinaryüs profesör unvanını almıştır. Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 30.

⁴⁶⁶ Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 157, 158; Bihl, *Die Kaukasus Politik*, s. 102, 103; Lüdke, *Jihad Made in Germany*, s. 132; Teichmann, *Faszination Orient*, s.70, 71, 129. Zürih'e bir şube açılmasının nedeni birçok Doğulunun İsviçre'de sürgünde bulunmasını ve bu kişilerle irtibat kurmanın daha kolay olması olmuştur; Bragulla Oppenheim'in raporunda öngörülen propagandanın organize edilebilmesi için Alman Dışişlerinin ve Genelkurmay'ının politik bölümleri yönetimi altında NfO'nun kurulduğunu söylemiştir. Ayrıca Zürih'teki NfO ofisinin ürettiği materyalleri satabilmek ve tarafsız ülke kamuoylarını etkileyebilmek için Lozan, Amsterdam, Haag ve Stockholm'deki kitapçıları ve satış ofisleriyle sıkı ilişkiler kurduğunu belirtmiştir. Oppenheim'in 1915 yılında İstanbul'a gidişi hakkında ise bunun Wangenheim'in çağrısı üzerine olduğunu söylemiştir. Oppenheim'in kendi yerine bıraktığı Schabinger'in konsolos olarak Osmanlı Devleti'ne atanmasının ardından ise Eugen Mittwoch'un Oppenheim'in tavsiyesi ile değil Dışişleri Bakanlığı'nın ataması ise kurumun başına geçtiğini belirtmiştir. Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s.3, 17, 18, 23, 24, 30, 31; Kadir Kon da İsviçre'de NfO'nun bir şube açılmasının nedeni olarak Doğu'lu politikacıların ve önce gelen figürlerin yoğun bir şekilde burada yaşaması olarak göstermiş ve İsviçre'nin Doğu ile ilgili casusluk ve anti-casusluk faaliyetlerinin merkezi olduğunu belirtmiştir. Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 91.

arkadaşları haricinde kurumsallaşmaya paralel olarak 21 Mayıs -31 Aralık 1915 arasında 15 Alman ve 20 yabancı olmuştur. Yabancıların 11'i düzenli çalışan, 9'u yardım etmek üzere NfO'da bulunmuştur. Bunların yanında 11 düzensiz çevirmen, 11 de başka işlerde görevli personel bulunmuş, kurulduktan sonra kurumun gelişimiyle paralel olarak hem Alman hem de yabancı personel sayısı artmıştır. 1918 yılı sonunda toplam personeli 59 kişiye ulaşmış, ayrıca kurumun finansal işleri ve arşivleme faaliyetleriyle Dışişleri Bakanlığı'nda görevli memurlar ilgilenmiştir⁴⁶⁷.

NfO savaş boyunca her türlü propaganda girişimi için inisiyatif ve öneri tekelini elinde bulundurmuştur. Bünyesinde bulunan bölümlerin aracılığıyla az sonra belirtilecek olan görevlerin gerçekleştirilmesinden sorumlu olmuştur. Buna rağmen çeşitli Doğu girişim ve seferlerinde sadece tavsiye veren bir pozisyonu olmuştur. Bu seferler genellikle İstanbul'daki sefaret bünyesinde çalışan ataşeler aracılığıyla ve Alman genel karargâhı ile iletişim kurularak organize edilmiştir. Özellikle savaşın ilk aylarında NfO Doğu propagandasında bir tekel kurmuştur. Alman Dışişleri ve Genelkurmay'ı ile iş birliği içinde İstanbul Büyükelçiliği, tarafsız ülkelerdeki konsolosluklar dahil, NfO'nun girişimleri genellikle Doğu'da olmuştur. Oberhaus bu noktada, Türkleri ilgilendiren bütün propaganda girişimlerinin, Enver Bey ve Ali Başhampa ile paylaşıldığını ve planların ortak hazırlanıp uygulamaya koyulduğunu belirtmiştir⁴⁶⁸.

NfO'nun savaş boyunca üstlendiği görevler 1918 yılındaki Müller raporuna göre şöyledir:

- 1) Doğu'da, tarafsız ülkelerde ve Alman İmparatorluğu'nda propaganda yapmak.
- 2) Tarafsız ülkelerde ve Almanya'daki Doğulularla kişisel ilişkiler geliştirmek ve onların politik aktivitelerini yönetmek ve yönlendirmek. Doğu'dan gelen misafirleri karşılamak ve ağırlamak.

⁴⁶⁷ Bu kapsamda Mayıs-Aralık 1915 arası NfO'da görevli çalışanlara yapılan harcamalar Almanlara 12.634 Mark ve yabancılara 13.000 Mark olmuştur. Diğer harcamalar ise 21.575 Mark tutmuştur. Kurumun çalışma saatleri sabah 9 öğle 3 arası olmuş, ayrıca bir kişi akşam saat 8'e kadar nöbette kalmıştır. Haftada bir kez personel iş bölümünü kararlaştırmak için toplantı yapılmıştır. Bragulla'ya göre çalışanların tutucu olmaları nedeniyle NfO'ya yeni personel eklemek oldukça zor olmuştur. Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 29; Teichmann, *Faszination Orient*, s. 70, 71.

⁴⁶⁸ NfO ve dolayısıyla Oppenheim, girişimlerin planlaması ve desteklenmesi konularında sorumlu paydaşlardan olmuştur. Savaş boyunca her türlü propaganda ile ilgilenmiş olan kurum içinde, planlanan girişimlerin uygulanması ve yürütülmesinde liderlik, politika bölümünde bulunmuştur. Yine Oberhaus NfO'nun planlarının İstanbul Konsoloslugu'nda görevli askeri ve naval ataşelerin iş birliğiyle hayata geçirildiğini söyleyerek bu konudaki ana çalışma planının Oppenheim'in raporu olduğunu belirtmiştir. NfO'nun Almanya'daki toplantılarında da bu rapordakilerin gerçekleştirilmesi için hazırlıklar yapılmıştır. Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 158, 164; Teichmann, *Faszination Orient*, s. 70, 71.

3) Gazete ve kişisel arşiv oluşturmak. Doğu ile ilgili işlerde bilgi ve belge sağlamak. Dışişleri belgelerini hazırlamak. (arşivlemek, işlemek)

4) Uluslararası basını inceleyerek Doğu ile ilgili yazıları toplamak.

5) Periyodik olarak resmi makamlar için yazılar yazmak.

6) Politik ve askeri kurumlara çeviri hizmeti sunmak.

7) Doğu ile ilgili basılı materyallere ve mektuplara sansür uygulamak.

8) Müslüman, Hintli ve Gürcü savaş esirlerinin iletişimini denetlemek.

9) Kültürel olarak savaş esirleri ile ilgilenmek ve onları desteklemek.

10) Çeşitli savaş esiri gazeteleri neşretmek⁴⁶⁹.

Oberhaus'a göre NfO'nun görev listesi, askeri yönetimin sivil propaganda bürosundan beklentilerini yansıtmıştır. Genelkurmay Başkanı Falkenhayn, 9 Şubat 1915 tarihli bir yazısında, İstanbul'daki askeri ataşe Lossow'a, Doğu'daki propaganda vasıtasıyla ulaşılabilecek hedeflerin çok iyi olduklarını belirterek bunun Genelkurmay ile Dışişlerinin yakın çalışmasına bağlı olduğunu söylemiştir. Falkenhayn, Afganistan ve Belucistan'da planlanan ayaklanmalara özel bir önem vermiştir. "*Afganistan emirinin seferi, Yüzbaşı Klein'in Korun'daki İngiliz petrollerine karşı sabotaj seferi, Güney İran kabilelerinin İngilizlere karşı ayaklandırılması, Kafkas topluluklarının ayaklandırılması, Kuzey İran kabilelerinin Rusya'ya karşı ayaklandırılması, Arap kabilelerinin Türkiye lehine İngiltere aleyhine etkilenmesi.*" Falkenhayn'a göre bunlar Alois Musil ve Dragoman Curt Prüfer'in bölgeye gönderilmesiyle sağlanacaktır⁴⁷⁰.

⁴⁶⁹ Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 164, 165; Teichmann, *Faszination Orient*, s. 129. NfO'da yönetimin yanında bir sekreteryaya ve materyallerin üretildiği bir merkez de bulunduğunu söyleyen Bragulla iş bölümüne göre ayrılmış ofisleri şu şekilde zikretmiştir. "*6 daireye bölünmüş ve bu dairelerden her biri Türkiye, Türkiye-hukuk, İran, Arabistan, Hindistan ve Rusya işlerinde uzmanlaşmıştı. Bunların yanında yazınsal bir büro, savaş esirleri gazetesi için redaksiyon yapan bir büro yanında, Neue Orient gazetesi için redaksiyon yapan bir büro da vardı*" Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 23, 24; Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 83, 84.

⁴⁷⁰ NfO her ne kadar Doğu'da propaganda yapmak ve Oppenheim'in memorandumundaki hedefleri gerçekleştirebilmek için kurulmuş olsa da bu planlardaki operasyonların gerçekleştirilmesi hem Almanya'da hem de Osmanlı Devleti'nde askeriye'nin denetiminde olmuştur. Oppenheim'in memorandumunda isyan çıkarılması için belirlenen yerlere gönderilenler burada da görüldüğü üzere NfO ile değil doğrudan Alman Genelkurmayı ve Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki askeri ataşelerine bağlı ve onlarla irtibatlı olmuştur. Buradan NfO tarafından planlanmış operasyonların Alman Genelkurmayı bünyesinde faaliyete geçirildiği sonucu çıkmaktadır. Falkenhayn'ın bu örnek yazısında açıklandığı üzere Alman Genelkurmayı bu faaliyetlerde askerler ile birlikte NfO bünyesinde çalışmakta olan sivilleri de kullanmıştır. Bunun yanında doğrudan Alman Dışişleri Bakanlığı bünyesinde çalışmakta olan konsoloslara ve konsolos yardımcılara da bu faaliyetlerde görev almıştır. Burada bizim dikkat çekmek istediğimiz nokta, bu örnekten yola çıkarak savaş sırasında NfO tarafından planlanan faaliyetlerin hem Almanya'da hem de Osmanlı Devleti'nde büyük çoğunlukla askeri yetkililer tarafından yürütüldüğü ve bunun

Yazısının devamında Falkenhayn “*Hindistan’da devrim, Trablusgarp-Mısır sınırındaki Senusilerin İngiltere’ye karşı savaşılmaya ikna edilmesi, Sudan’ın İngiltere’ye karşı ayaklanması*” konuları için Leo Frobenius ve Bernhard Moritz’in görevlendirilmesinin uygun görüldüğünü bildirmiştir. Yine yerli Mısırlıların İngiltere’ye karşı etkilenmesinin, Mısır’ın izole edilmesiyle mümkün olacağı belirtilen yazıda “*Mısırlı milliyetçilerle iletişime geçilmesinin*” Alman Doğu politikasının temel taşlarından olduğu belirtilmiştir⁴⁷¹.

Alman Genelkurmay başkanı olan Falkenhayn’ın İstanbul’daki askeri ataşesine yazdığı bu yazıda zikredilen isimlerden özellikle Prüfer, savaş öncesi dönemde Oppenheim’in en yakın çalışma arkadaşlarından birisi olmuştur. Özellikle Mısır’da Prüfer’le yakın bir ilişki içinde olan Oppenheim, savaşın başlaması ile birlikte NfO’yu kurmakla uğraşırken Prüfer de Süveyş Kanalı’na saldıracak olan Osmanlı ordusunda görevli Kressenstein’in yanında istihbarat subayı olarak bulunmuştur. Yıllarca Mısır’da Oppenheim ile birlikte görev yapmış olan Prüfer, henüz Osmanlı Devleti ile Almanya arasında bir müttefiklik anlaşmasının bulunmadığı Temmuz ayında İstanbul’a gönderilmiştir⁴⁷².

sonucunda Osmanlı Devleti arşivlerinde ilgili belgelerin bulunamadığıdır. Türkiye’de henüz askeri arşivlerin araştırmacıların kullanımına yeterince açık olmaması nedeniyle bu faaliyetlerle ilgili varlığı kesin olan hem Almanca hem de Türkçe belgeler henüz çalışmalarda kullanılamamıştır. Bu durum NfO’nun Osmanlı Devleti’ndeki faaliyetlerini tam olarak tespit etmekte sorunlara yol açmaktadır. Falkenhayn’ın belirttiği isimlerin faaliyetleri bugüne kadar sadece kendi belgelerinde yer aldığı şekilde incelenmiştir. Bu tez çerçevesinde konunun sadece tek tarafında bulunan eserlerin ve belgelerin incelenmesinin ve karşılaştırma yapılmamasının sonuçlarının ne olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca kurumsal bir yapısı bulunmayan NfO ile Alman Genelkurmayının hem birbirleriyle hem de Osmanlı yetkilileriyle olan yazışmalarının da kullanılamamış olması bazıları ortak Alman-Türk girişimi olan bu faaliyetlerin nasıl organize edildikleri ve bu konuda Umur-u Şarkıye Dairesi’nin faaliyetleri de ortaya konamamıştır. ATASE arşivlerinde şube müdürlüğü yapmış olan ve eserinde bol miktarda bu arşivden belgeleri kullanmış olan Ahmet Tetik’in Umur-u Şarkıye Dairesi ile ilgili yazmış olduğu kitaplarda bu durum açıkça görülmektedir. Örneğin Oppenheim’in memorandumunda yer alan İtilâf Devletleri’nin sömürgelerinde yaşayan Müslümanların ayaklandırılması konusunda çalışmak üzere Teşkilat-ı Mahsusa tarafından Fas’a gönderilen Binbaşı Tahir’in faaliyetlerine başlamadan önce Madrid’e giderek buradaki Alman konsolosluğu ile görüşüp anlaştığı belirtilmektedir. NfO’nun propaganda faaliyetlerinde Alman konsolosluklarını aktif olarak kullandığı ve çeşitli materyalleri konsolosluklar üzerinden dağıttığı göz önünde alındığında iki kurumun nasıl ortak bir çalışma içinde bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Tetik’in kitabında buna dair herhangi bir değerlendirme olmadığı gibi Binbaşı Tahir’in Oppenheim’in planında yer alan hedefler doğrultusunda Fas’a gönderildiğine dair bir ibare de yoktur. Bütün bunlar NfO’nun hem Birinci Dünya Savaşı’ndaki hem de Osmanlı Devleti’ndeki faaliyetlerini daha net olarak ortaya koyabilmek için bu arşivin araştırmacıların serbestçe kullanımına acilen açılması gerekmektedir. Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa Tarihi (Umur-u Şarkıye Dairesi) 1914-1916*, Cilt:1, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s.34-49; Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s.165, 166.

⁴⁷¹ Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s.165, 166; Alman Genelkurmayı’nın NfO’nun planlarını uygularken ve Osmanlı Devleti ile temas kurarken İstanbul’daki askeri ve naval ataşelerini kullandığına dair en somut kanıt, Lossow’un 24 Ocak 1918 tarihli bir raporudur. Bu raporda savaşın başında Trablusgarp’taki ayaklanma konusunda Teşkilat-ı Mahsusa başkanı Ali Başhampa, Lossow ve Alman Genelkurmayı’nın NfO ile iletişimi sağlayan ve başında Rudolf Nadolyn’in bulunduğu siyaset şubesinin (*Sektion Politik*) diğer konularda olduğu gibi birlikte çalıştığı ifade edilmiştir. Kais Ben Slama, “*Muhammed Ali Al Hammi und der Panİslâmismus: Nordafrika, Konstaninopol, Berlin*”, Ergon Verlag, Baden Baden 2019, s. 101’den naklen Alman Askeri Arşivi Freiburg (BA-MA), RM 40/v. 283 Lossow’dan Seeckt’e gönderilen 24 Ocak 1918 tarihli yazı.

⁴⁷² Marc Hanisch, “Curt Prüfer- Orientalist, Dragoman und Oppenheims “man on the spot””, *Erster Weltkrieg und Dschihad: Die Deutschen und die Revolutionierung des Orients*, ed. Wilfried Loth ve Marc Hanisch, s.167-173; Falkenhayn savaşın son yılında Osmanlı Devleti’nde Yıldırım adı ile ünlü olmuş ve emir komutası tamamen

Falkenhayn'ın askeri ataşeye gönderdiği yazıda görevlendirilen bu isimlerin bir kısmı asker bir kısmı ise sivildir. Bu yazı NfO'nun Alman askeriyesiyle olan ilişkilerinin niteliğini göstermesi bakımından oldukça önemli veriler sunmaktadır. NfO tarafından planlanan seferler, NfO adına çalışacak siviller ile birlikte görev yapacak olan askerler tarafından düzenlenirken, bunların organizasyonu Alman Genelkurmayı ve İstanbul Büyükelçiliği bünyesinde çalışan ataşeler tarafından yapılmıştır. Bu da savaş başında Alman Genelkurmayı ve İmparatorluk yönetiminin Oppenheim'in çizdiği çerçevedeki faaliyetler konusunda fikir birliği içinde olduğunu göstermektedir. Özellikle Genelkurmay Başkanlığı'na Falkenhayn'ın yerine Ludendorf ve Hindenburg'un atanmasından sonra bu durum ortadan kalkmıştır⁴⁷³.

Bu noktada NfO'nun girişimlerini 3 ana kategoride sınıflandırmak mümkündür:

- 1) Casuslar vasıtasıyla İtilâf Devletleri vatandaşı Müslümanların devrim yapması
- 2) Alman halkı arasında ittifak yapılan İslam'a yönelik önyargıların ortadan kaldırılması
- 3) Müslümanlar arasında propaganda yapmak.

Bunların arasında en önemlisi olarak Müslümanlar arasında yapılan propagandayı gösteren Bragulla, buna uygun olarak 9 Avrupa, 11 Asya ve Afrika dilinde kitap, broşür, el ilanı ve çağrılar hazırlandığını belirtmiştir. NfO'nun özellikle basında etkili olduğunu ve Müslüman savaş esirleri arasında faaliyette bulunduğunu belirtmiştir⁴⁷⁴. Müslümanlar arasında propagandanın 4 kolu olduğunu belirten Bragulla, bunları şöyle sınıflandırmıştır.

- 1) Cephede propaganda
- 2) Müslüman savaş esirleri arasında propaganda
- 3) İtilâf Devletleri'nin müslüman askerlerinin vatanlarında propaganda
- 4) Müttefik devletlerde propaganda⁴⁷⁵

Savaşın sonunda hazırlanmış olan Müller raporunda, ayaklandırma stratejisinin NfO'nun görevleri arasında gösterilmemesi ilk bakışta şaşırtıcı gelse de, Fas'tan Rusya'ya kadar

Alman subaylara ait olacak bir ordunun komutasına atanmıştır. Görev bölgesi Suriye ve Filistin olarak belirlenen bu ordunun kuruluş aşamasında Falkenhayn ile bir görüşme gerçekleştirmiş olan Oppenheim'in yeni kurulan orduda bölgedeki aşiretlerle Almanların iletişimi konusunda görev alması düşünülmüştür. Fakat gerçekleşen görüşmede Falkenhayn ile görüş birliği sağlayamayan Oppenheim sağlığını gerekçe göstererek görevi reddetmiştir. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 73.

⁴⁷³ Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 166.

⁴⁷⁴ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 3, 4.

⁴⁷⁵ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 19.

Müslümanların ayaklandırılması NfO'nun genel, en temel ve doğal görevi olmuştur. Raporla açıklanan alt görevler bu hedefe ulaşmak için atılan somut adımları göstermiştir. NfO'nun hedefe ulaşmak için yaptığı en önemli faaliyet, her türden basılı propaganda malzemesi üretmek olmuştur. 1915 Mayısından Aralık sonuna kadar 9 Avrupa ve 11 Asya dilinde toplam 2,5 milyon materyal basılmıştır. Kasım 1914'ten 1915 sonuna kadar 386 değişik yazı, broşür basılmıştır. Müller'in 1918 yılındaki raporuna göre ise 1012 değişik yazı ve broşür 3 milyon baskıyla dağıtılmıştır⁴⁷⁶.

Doğu'daki propaganda ise İstanbul'dan cihat fetvalarının çoğaltılması ve dağıtımı ile başlamıştır. Genellikle basılan metinlerin ortak noktası Halife ve Sultan'ın korunması olmuştur. Oppenheim 1916 yılında "*Eş-Şark*" isimli bir gazete kurdurtmuştur. Şam'da kurulan bu gazete yanında, 1916 yılından itibaren Berlin'de yayınlanan Farsça "*Kaweh*" de Doğu'ya yönelik propaganda yapmıştır. Bunlar NfO koruması altında yayın yapmıştır. NfO'nun resmi yayınları ise "*Korrespondanzblatt*" ve gazete olarak yayınlanan "*Der Neue Orient*" olmuştur⁴⁷⁷.

Bragulla "*Korrespondanzblatt*"ın NfO'nun en başarılı işi olduğunu belirtmiştir. Bu resmi yayınlar Alman basınının, Alman Hükümeti tarafından denetim altında tutulmasında da rol oynamıştır. Hem propaganda materyalleri bu organlarda yayınlanmış, hem de Doğu hakkında istenmeyen düşüncelerin yayılması engellenmiştir. "*Korrespondanzblatt*"ın ürettiği materyaller 200 Alman, 30 Avusturya, 15 Türk, 10 İsviçre ve 5 Hollanda gazetesi tarafından kullanılmıştır. 1 Nisan 1917'den itibaren "*Korrespondanzblatt*" ortadan kalkmış ve yerine "*Der Neue Orient*" gelmiştir. Gazete bütün Alman Doğu isteklerini yansıtmak için kurulmuştur⁴⁷⁸.

Yakındoğu kamuoyunu etkilemek için yapılan çalışmalarda, İstanbul Alman Büyükelçiliği merkezi bir öneme sahip olmuştur. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki basını etki altına alma çabalarına güzel bir örnek, Wangenheim'in 26 Eylül 1914'te Almanya Başbakanına yazdığı mektupta, İstanbul'daki 10 gazeteye, toplam 1000 lira ödediğini belirtmesidir. Bu mektupta sadece para ödediğini değil, yeni gazete kurmak, mevcut gazetelerde görevli önemli kişilerle kişisel bağlantı kurmak gibi yöntemlerin de denendiği belirtilmiştir. Bu sayede yerel gazete ve gazetecileri finansal olarak destekleyerek, onların Alman yanlısı yazılar yazması temin edilmiştir. Bütün bunlara rağmen Almanya, Türk basını üzerinde savaş

⁴⁷⁶NfO, el ilanları, çağrılar, gazete, dergi, kitap, broşür, film gibi çok çeşitli tarzda propaganda malzemeleri üretmiştir. El ilanları ve çağrılar genellikle cephede uçaklardan atılmıştır. Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 166.

⁴⁷⁷ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 39, 40, 44; Bihl, *Die Kaukasus Politik*, s. 105.

⁴⁷⁸ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 44, 45, 46; Bihl, *Die Kaukasus Politik*, s. 107, 108; Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 84, 85.

başlangıcında yönlendirici bir etkiye sahip olamamış ve bunu sağlamak için, savaş sırasında bu tarz kurumlar oluşturmak adına çalışmaya devam etmiştir Hamburg’da yayın yapan “*Deutsche Levante Zeitung*” Alman bakışını yansıtmış ve gazete Arap vilâyetlerinde etkili olmuştur. Mehmet Zeki Bey’in askeri gazetesi “*La Defence Nationale*” Berlin Ticaret ve Endüstri Bankası’ndan finansal yardım görmüştür⁴⁷⁹.

NfO’ya tanımlanan görev alanı içinde bulunan gazetelerde yapılan propaganda da NfO’nun önemli faaliyetleri arasında yer almıştır. Haber alımını ve daha da önemlisi hangi haberlerin dağıtılacağını belirlemek, basının kontrolü açısından önemli olmuştur. Alman propagandacılar bunu savaştan önce geliştirilen yöntemlerle sağlamaya çalışmıştır. Oberhaus’e göre İstanbul Alman Büyükelçiliği’ne ve onunla bağlantılı propaganda birimine bakıldığında seçilmiş ajan ve basın mensuplarıyla bir rapor ağı oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. “*Ayartılabilir*” yazarların maddi olarak desteklenmesiyle ve çeşitli gazetecilik ve basın enstrümanlarıyla NfO özellikle Osmanlı Devleti’nde, genelde ise Doğu haber yayın bölgesinde kendi fikrine uygun bir tekel oluşturmaya çalışmıştır⁴⁸⁰.

Bu noktada Oberhaus NfO’nun Türkiye ve diğer Doğu ülkelerindeki basın organlarını, sübvans e ettiğini ve gazete kurma girişimlerinde bulunduğunu belirtmiş ve Türkiye’de yayınlanan “*Sebil-ür Reşat*” ve “*Cihan-ı İslam*” gazeteleriyle “*el Adl*” ve “*İkdam*” gazetelerinin Berlin-NfO kaynaklı makaleleri kullanmış olduklarını iddia etmiştir⁴⁸¹.

Türkiye’deki propaganda sorumluluğunun savaşın başlangıcında tam gelişmemiş olduğunu ve bu işin resmi olmayan dernek ve cemiyetlerle yürütüldüğünü söyleyen Oberhaus, cemiyetlerin ağırlıklı olarak iktasadi girişimciler tarafından organize edildiğini belirtmiştir. Bunun sonucunda doğal olarak, onların çıkarları için faaliyet gösteren bu derneklerin en önemlisi olan “*Deutsch-Türkische Vereinigung*” (DTV), İstanbul’daki Alman Büyükelçiliği ile ileri gelen iktisat girişimcileri tarafından Şubat 1914’te kurulmuş ve savaş sırasında en önemli propaganda organizasyonlarından birisi haline gelmiştir. Türkiye’deki kamuoyunu etkilemek için diğer bir önemli girişim, 1908 yılında Genç Türk devrimi sonrası bozulan Alman imajını düzeltmek amacıyla kurulan “*Osmanischen Lloyd*” gazetesidir⁴⁸².

⁴⁷⁹ Bihl, *Die Kaukasus Politik*, s. 51; Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 185.

⁴⁸⁰ Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 170.

⁴⁸¹ Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 172, 173; Oberhaus sadece Osmanlı Devleti’nde Türkçe yayın yapan basında değil, Farsça, Arapça ve Urdu dillerinde yayın yapan gazetelerde de NfO tarafından hazırlanmış makaleler yayınlanmış olduğunu belirtmiştir. Ayrıca *Sabah*, *İkdam* ve *Sebilürreşad* gazetelerini satın almaya çalışan NfO, Alman Dışişleri Bakanlığı kaynaklı bazı sebepler yüzünden bunu gerçekleştirememiştir. Kon, *Birinci Dünya Savaşı’nda*, s. 85.

⁴⁸² Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 183.

Oppenheim, Osmanlı Devleti topraklarında bulunduğu 1916 yılında kurmuş olduğu ve Şam’da Arapça yayın yapan “Eş-Şark” gazetesin günlük baskısı 6000’e ulaşmıştır. Yine aynı çabalar kapsamında Bağdat’ta “Seda-ül İslam” gazetesi kurulmuştur. NfO, İstanbul basınında etkili bir rol oynayabilmek adına “Sabah” ve “Sebil-ür Reşad” gazetelerini satın alma girişiminde bulunmuştur. Oberhaus’e göre bu girişimin başarısız olmasının sebebi NfO’nun finansal olarak yeterince güçlü olamamasıdır⁴⁸³.

NfO’nun basın üzerindeki çalışmaları ittifak birliğinin korunması, Türkiye, İran ve Afganistan’la resmi ittifaklarla desteklenen ayaklandırma politikasının desteklenmesi noktalarına yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda cihat propagandası “Osmanischen Lloyd”da geniş yer bulmuştur⁴⁸⁴.

Bütün bunlara rağmen Dr. Curt Prüfer’in, Oppenheim’a yazdığı bir yazıda, NfO tarafından hazırlanan materyallerin büyük bir çoğunluğunun, Türkiye için uygun olmadığını yazılmasından, NfO’nun çalışmalarının her ülkede olumlu bir izlenim uyandırmadığı da anlaşılmaktadır. Türkiye’nin Müslümanların yaşadığı bölgeleri kendi hareket alanı olarak görmesi nedeniyle, Almanya tarafından hazırlanan yayınların istenilen yerlere gönderilmesi mümkün olmamıştır. Osmanlı için hazırlanmış Türkçe yayınlar yanında, bölge dillerde hazırlanmış birçok materyal bulunmasına rağmen, bunların dağıtımına İstanbul’da ilgi gösterilmemiştir. Bunun yanında Türklerin sansür uygulamaları da bazı yayınların Almanlar tarafından istenilen hedeflere ulaşmasını engellemiştir. Bu tür yayınlar genellikle İranlılar, Gürcüler, Tatarlar ve Arapların kendi çıkarları için hazırlanmış olanlar olmuştur⁴⁸⁵.

Curt Prüfer, Osmanlı İmparatorluğuyla Alman İmparatorluğu arasındaki bağları kuvvetlendirmek için, iyi Almanca kitap, roman, hikâye, tiyatro, gençlik gazetelerinin Türkçeye çevrilmesi gerektiğini söylemiştir. Fransızların savaş öncesi kültür politikasının kendileri için başarılı bir örnek teşkil ettiğini belirterek, Alman-Türk Derneği’nin çabalarıyla benzer bir kültür çalışması yapılabileceğini söylemiştir⁴⁸⁶.

⁴⁸³ Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 173; NfO’nun Almanya’da ve Avrupa’da yaptığı propagandanın bir benzerini de Osmanlı Devleti’nde yapmak isteyen Oppenheim savaş sırasında Suriye’ye geldiğinde Osmanlı Devleti’nden bağımsız olarak yayın yapmasını arzuladığı Eş-Şark gazetesini kurmak istemiştir. Bölgede bulunan 4. Ordu komutanı Cemal Paşa’nın gazetenin sadece Osmanlı Devleti ve Almanya’nın ortak propagandasını yapması ve kontrolünün tamamen kendisine ait olması karşılığında çıkarılmasına izin vermesi üzerine gazete başta İslâm birliği olmak üzere birçok konuda yazılar yayımlayarak yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin kuruluş süreci ve yayın politikası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Talha Çiçek, “Birinci Dünya Savaşı’nda Suriye’de Panİslâmist Propaganda: Eş-Şark Gazetesi Örneği”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, Bahar 2018, Sayı: 17, s. 107-126.

⁴⁸⁴ Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 173.

⁴⁸⁵ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 83.

⁴⁸⁶ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 87.

Genel olarak Curt Prüfer'in propaganda materyallerini eleştirdiği nokta, propagandanın içeriğiyle ilgili olmuştur. Prüfer'e göre propaganda ancak, kalemi güçlü Türk yazarlarının desteğinin sağlanması durumunda başarılı olabilirdi. Örnek olarak sosyal, bilimsel ve iktisadî hayata dair yayınlar yaygınlaştırılabilirdi. Prüfer savaş hakkında, düşmanın kötülüğü hakkında yazarak, savaş yorgunu kötümser insanların bakışının değiştirilemeyeceğini düşünmüştür⁴⁸⁷.

NfO'nun bastığı propaganda materyallerinin büyük çoğunluğu broşür ve el ilanlarından oluşmuştur. Bunun haricinde kitap çevirisi ve basımı da yapılmıştır. NfO'nun en başarılı kitap projeleri şunlar olmuştur:

Şeyh Salih eş Şerif el Tunusi “*Die Wahrheit über den Gluabenskrieg*”

“*Georgien und der Weltkrieg*”

“*Persien und der Europäische Krieg*”

“*Englische Dokumente zur Erdrosselung Persiens*”⁴⁸⁸

NfO tarafından hazırlanan el ilanı ve afişlerin Doğu'da dağıtılması, lojistik olarak oldukça zor olmuştur. Savaşın başlangıcında henüz Avusturya, Sırbistan'daki hakimiyetini pekiştirememişken, kara yoluyla bu malzemelerin Türkiye'ye ulaştırılması imkânsız olmuştur. Ancak Sırbistan'ın teslim olmasından sonra materyaller, Bağdat Demiryolu ile Halep'e kadar ulaştırılabilmiştir. Savaş sonuna kadar materyallerin dağıtımının doğaçlama yapısı aşılamamıştır. Yine de karşılaşılan bütün lojistik problemlere rağmen materyaller, Kuzey Afrika ve Asya'ya kadar dağıtılmış, hatta Hollanda-Hindistanı'na kadar bile ulaştırılabilmiştir⁴⁸⁹.

NfO, ürettiği propaganda materyallerinin dağıtılması konusunda kütüphaneler ve büyük Alman ihracat firmalarını kullanılmıştır. Ayrıca NfO tarafından *güvenilir* olarak nitelendirilen insanlar materyallerin dağıtılmasında aracı olarak kullanmıştır. Bunun için yerlilerden adresler alınmış, Türkiye'de bulunan yabancılar araştırılmıştır. Güvenilir isimlerin belirlenmesinde Oppenheim önemli bir rol üstlenmiş, ayrıca “*Die Zentralstelle für Auslandsdienst*”, “*Der Verein*

⁴⁸⁷ Alman Savaş Bakanlığı Aralık 1916'da, Alman Genelkurmayı'yla birlikte aldığı bir kararla cihat propagandasını durdurmuştur. Bu tarihten sonra kültürel ve politik propaganda askeri propagandanın yerini almıştır. Bu değişikliklerle birlikte savaş sonrasında iktisadî olarak bu bölgelerde gelişme sağlanması amaçlanmıştır. Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 87.

⁴⁸⁸ Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s.168'den naklen, D. Trietsch, *Georgien und der Weltkrieg*, Zurich 1915; N.N, *Basraien und der Europäische Krieg*, Berlin 1915. Oberhause'a göre Alman Dışişleri Bakanlığı kitabın yazarının Hasan Takızade olduğunu düşünmüştür. F. Perzynski, *Engische Dokumente zur Erdrosselung Basraiens*, Berlin 1917.

⁴⁸⁹ Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 169, 170.

für das Deutschtum im Ausland” ve “*Das Hamburger Kolonialinstitut*” gibi kurumlar görev almıştır⁴⁹⁰.

NfO’nun çeşitli propaganda araçlarıyla yaptığı faaliyetlerde tema ve hedef aynı olmuştur. İtilâf Devletleri karalanmış, Almanya’nın iyi yönleri ön plana çıkarılmıştır. İngiltere ve Fransa’nın sömürgecilikleri eleştirilmiş, sömürgeciliğin insanı ezen yönleri değil, anti-islami yönü ön plana çıkarılmıştır. Karşılığında Almanların İslam’a olan sempatisi ve değer vermesi vurgulanmıştır. Yazılı propaganda materyallerinde İtilâf Devletlerine karşı ayaklanma çağrısı yapılmış, haksızlığa uğradıkları fikri yayılmıştır. Alman İmparatorluğu ise askeri, kültürel ve iktisadî alanlarda başarı ve güç öğeleriyle birleştirilmiştir⁴⁹¹.

NfO’nun Müslümanlar arasında yaptığı propagandada genellikle dini duyguları harekete geçirmek amaçlanmıştır. Alman tarafında ise cihatın milli bir bağımsızlık savaşı olarak görülmesi istenmiştir. Propagandanın ne kadar etkili olduğuyla ilgili NfO çalışanlarının tahminlerinde faydalı bilgiler vardır. Düşman ülkelerin basınında çıkan sayısız makale ve yazılarda anlam bulan bu çalışmalardan yola çıkarak, uzak ülkelere basılan materyallerin ulaştığı ve oralarda okunduğu anlaşılmaktadır. (Kuzey Afrika, Çin, Japonya, Filipinler) Bu bölgelere materyallerin gönderilme amacı İtilâf devletlerinin Kuzey Afrika ve Hindistan’dan asker toplamasını zorlaştırmak olmuştur. NfO’nun bu konudaki en büyük girişimi “*Korrespondanzblatt*” yerine günlük olarak çıkarılmaya başlanan “*Der Neue Orient*” olmuştur. Kendi alanında hem Almanya’da hem de tarafsız ülkelere önde gelen yayın organlarından birisi haline gelen bu gazete saf bir Alman propaganda ürünü olmuştur⁴⁹².

Yukarıda da bahsedildiği üzere basın üzerinde kendi bilgileriyle bir tekel oluşturmak yönünde, NfO’nun en önemli girişimi “*Korrespondanzblatt der NfO*” (KNO) olmuştur. 30 Nisan 1915’te yayınlanmaya başlayan gazetenin amacı, Alman ve müttefik basınlarını disiplin altına almak olmuştur. Almanya’nın resmi Doğu politikasına uygun olarak, bütün gazetelerde benzer haberler yapılması ve aykırılığın engellenmesi için, Doğu’yla ilgili NfO’nun istediği şekilde haberler yapılmış, aykırı olanlar sansüre uğramıştır.

⁴⁹⁰ NfO’nun başka kurum ve organizasyonlarla da ilişkisi bulunmuştur. En yakın ilişkide olduğu organizasyon Osmanlı’da bulunan *propaganda salonları* idi. 1915 ilkbaharında kurulan *propaganda salonları* İstanbul Alman Büyükelçiliği Propaganda Dairesi ile birleşerek faaliyetlerine başlamıştır. *Propaganda salonları* 1917 yılında Alman Denizaşırı haberalma bürosuna devredilse de NfO’nun Osmanlı’daki girişimi gibi hareket etmeye devam etmiştir. Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 24, 25, 57.

⁴⁹¹ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 81.

⁴⁹² Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 81, 82.

KNO'nun popülarlığı savaş sırasında artmıştır. Bununla beraber, fikirlerle yön verme rolünden feragat etmeden, politika dışında özellikle Doğu dünyasının kültürüyle ilgili düzenli haberler yapılmıştır. Savaş yönetimi ile ilgili propaganda, makalelerinin yanında, özel bir iktisat bölümü ve edebiyat bölümü de yayınlanmış ve iki haftada bir çıkan derginin basımı 3000'e kadar çıkmıřtır⁴⁹³.

NfO “Korrespondanzblatt” yanında “Neuer Orient” ve “El-Cihat” isimli aylık dergiler de yayınlamıřtır⁴⁹⁴.

KNO, NfO çalışanlarının redaktörlük çalışmalarıyla Almanya'daki önemli gazetelerde çıkan makaleleri kontrol etmiştir. KNO'da yayınlanan makaleler sadece Almanya'da değil, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde 260 farklı gazetede de kullanılmıştır.

NfO sadece ülke dışında propaganda çalışmaları yapmamış, Almanya'daki Doğulu çevreleri ve tarafsız ülkeleri, Alman çıkarları adına etkilemek için kişisel ilişkilerini de kullanmaya çalışmıştır. NfO'nun savaşın ardından da propaganda ve basın alanlarında belirleyici bir rol oynayabilmesi için, Doğu ile ilgili bir gazete arşivi ve kişisel arşiv kurulmuştur. Bunun için Doğu, Avrupa ve Amerika basını takip edilmiştir. Faydalı gözükten makaleler rapor haline getirilmiş ve belli aralıklarla Rusya, Tataristan, Kafkasya, Türkiye, İran, Hindistan ve Doğu Asya'nın görünümü ve durumu hakkında yetkililere bilgi olarak sunulmuştur. Çalışanlar Rusça gibi Doğu dillerine ait belgeleri de politik ve askeri yetkililer için çevirmiştir. NfO ayrıca Doğu kaynaklı gazete, film ve mektuplara, Alman Genelkurmayı ve Dışışlerinin uyguladığı sansürde görev almıştır. Ayrıca Müslüman savaş esirlerinin, haberleşmelerini kontrol etmiřtir⁴⁹⁵. Buna göre yukarıda bahsedilen görevlerin tamamını yerine getirmeye çalışmış olan NfO, Alman Genelkurmayı ve Dışışlerine göndermiş olduğu raporlar ile bu kurumların bilgi hazinesine önemli katkılar yapmıştır.

NfO'nun ülke içindeki propaganda çalışmalarına bir örnek de basında uygulamaya çalıştığı sansür olmuştur. Alman basınında Türk müttetiklerle ilgili kötü yorum içeren haberler çıkmaması için uyarılarda bulunmuş olan NfO basın bürosunun, 1917 yılında genel sansür idaresinden çıkan sansür kitabında Doğu ile ilgili şunlar yazılıdır. “*Alman basını Doğu ile ilgili haberlerde her zaman uygun tonu kullanmamaktadır. NfO kendisi tarafından basılan haber*

⁴⁹³ Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 170, 171; Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 19. Bragulla da NfO'nun Alman İmparatorluğu içindeki kamuoyunu da etkilemeye çalıştığını belirterek, bunun için hem Alman hem de yabancı ülkelerdeki gazetelere makaleler gönderdiğini söylemiştir.

⁴⁹⁴ Teichmann, *Faszination Orient*, s. 70, 71.

⁴⁹⁵ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 27.

bültenlerinin kullanılmasını tavsiye ediyor. Böylece Alman çıkarları zarar görmez.” NfO’nun bundaki amacı, Doğu ile ilgili haberlerde, özel kelime grupları seçerek, kendi haberalma materyallerini yaygınlaştırmak olmuştur⁴⁹⁶.

Ayrıca NfO, Alman İmparatorluğu içinde tek bir kuruluş altında değil, propaganda ve basın alanında çalışan birçok resmi, yarı-resmi ve özel girişim ile birlikte çalışmıştır. Bunun sonucu çok değişik hedef ve amaçlara yönelik üretim yapan bir kurum olmuştur. Savaş boyunca ortaya çıkan olumsuzlukların giderilmesi için birçok sansür ve haberalma bürosu kurulmuştur. Çok çeşitli kuruluşların bu alanda çalışması tek bir çatıdan yönetimi zorlaştırmıştır. En büyük problem Almanya’daki askeri yönetim ile sivil yönetim arasındaki basının kontrolünü ele alma mücadelesi olmuştur. Savaşın sonunda askeri ve sivil yönetime bağlı toplam 22 farklı basın kuruluşu bulunmuştur. Bunlardan en önemlilerini merkezi dış ülkeler bürosu ve Genelkurmay Sansür Bürosu oluşturmuştur⁴⁹⁷.

NfO bünyesinde çalışan herkesin tam bir künyesini oluşturmak mümkün görünmese de, NfO tarafından oluşturulmuş materyaller yardımıyla, burada görev almış Almanlardan bir kaçı tespit edilebilmiştir. Bu kişilerden en önemlileri Martin Hartmann, Helmuth von Glasenapp, Oskar Mann ve Willy Spatz’dır. Berlin’de 1887’den itibaren Arapça öğretmesiyle meşhur olan Martin Hartmann, İslam araştırmalarının ayrı bir disiplin olarak çalışılması gerektiğini düşünmüştür. Bu nedenle 1912 yılında Alman İslam Araştırmaları topluluğunu kurmuş ve Almanya’daki İslam araştırmalarını ilerletmek istemiştir. Georg Kampffmeyer ile birlikte “*İslam Dünyası*” (Die Welt des Islams) gazetesini çıkarmış ve bu gazeteyi Alman İslam Araştırmaları topluluğunun yayın organı olarak kullanmıştır. Hartmann’ın NfO’da çalışmaya başlaması problemli olmuştur. İlk olarak Türkçe mektupların çevrilmesiyle görevli olan Hartmann, NfO’daki diğer profesörler Mann ve Mittwoch gibi NfO’nun sürekli bir çalışanı olmak istemiş, fakat adı geçen diğer profesörlerin, özellikle Mann’ın muhalefetiyle karşılaşmıştır. Schabinger’in ısrarı ve koruması ile Türkçe konuşulan bölgelere ait bilgisine dayanılarak uzman olarak çalışması gerekli görülmüş ve bu bölümde çalışmıştır. Yine de Profesör Mann’ın istememesi yüzünden düzenli olarak çalışması mümkün olmamıştır⁴⁹⁸.

Glasenapp, Hint dili üzerindeki çalışmaları ve doktor unvanı sayesinde Dışişleri sekreteri Wilhelm Solf tarafından Oppenheim’a NfO’da çalışması için önerilmiş ve bu istek kabul edilmiştir. Görev süresi boyunca birçok işle meşgul olan Glasenapp’ın günlük görevleri

⁴⁹⁶ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 27, 28.

⁴⁹⁷ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 26.

⁴⁹⁸ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 31.

arasında çeşitli gazeteleri okumak ve “*von Sachkenntnis triefender*” başlıklı makaleleri yazmak yer almıştır. NfO’nun yayın organlarına yukarıda bahsedilen şekilde Hindistan ile ilgili yazılar yazmıştır. Ayrıca Hindistan komitelerinin korunması ve onlara danışmanlık yapma görevi de bulunmuştur. Ekonomi politikaları bölümünde Prof. Dr. Fitzner ve tarih öncesi alanında Prof. Ebert çalışmıştır. NfO’nun diğer üyeleri, öncelikle dil konusundaki bilgileriyle ön plana çıkmıştır. NfO’nun kültürel alandaki faaliyetlerine güzel bir örnek olması açısından misyoner Ferdinand Gravetsch’in, Hindistan’dan dönüşünde Hint deyişlerinin toplanmasından sorumlu olarak çalışması önemlidir⁴⁹⁹.

İyi derecede Arapça bilen Ruth Buka, NfO’nun Arapça ve Türkçe bölümlerinde çalışmıştır. Sinoloji uzmanı Dr. Herbert Müller de önemli bir çalışan olmuştur. Müller’in arkadaşı sanatçı Friedrich Porzynski de daha sonra NfO’da çalışmış, Taşkent’teki Alman okulunda başöğretmen olan Harold Cosack, Rus savaş esirleri ve onlarla ilgili çıkarılan gazeteler için çalışmıştır. Gazetenin Arapça bölümü Dr. Adler’in sorumluluğunda bulunmuştur. Diplomatik görevlerde Dragoman Schröder, Dragoman Dr. Edgar Pröbster ve orta elçi Curt Prüfer çalışmıştır. Heinrich Jakoby, İran Halı topluluğunun yöneticisiydi ve şirketin İsviçre şubesini yönetirken NfO bünyesine dahil olmuştur⁵⁰⁰.

Almanlar haricinde NfO bünyesinde çalışan yabancılar arasında Tunuslu Şeyh Salih Şerif el-Tunusi başta gelmektedir. Ülkesinin Fransa tarafından işgali sonrası sürgüne İstanbul’a giden Şeyh Salih, daha sonra Şam’a gitmiştir. Sürgündeki zamanını önemli politik figürlerle temas kurarak geçirmiştir. (1906/7’den sonra sürgün) II. Abdülhamit’in İslam Birliği düşüncesini benimsemiş ve İstanbul’da tanıştığı Enver Bey ile işbirliği yapmıştır. Onunla birlikte 1911’de Trablusgarp’a gitmiştir. 1914 sonunda Berlin’e gitmiş ve başlangıçta Batı cephesinde propaganda ile görevlendirilmiştir. Amacı Fransızlar adına savaşan Müslümanları orduyu terke teşvik etmek olmuştur. Bu sırada birlikte çalıştığı kişi Schabinger olmuştur. Daha sonra Zossen’deki esir kampında propaganda ile görevlendirilmiştir⁵⁰¹.

NfO çalışanları arasındaki tek ortak nokta, Berlin’deki Doğu dilleri seminerlerinde öğrenci veya hoca olarak bulunmuş olmalarıdır. 27 Ekim 1887’de açılan Seminer, Krallık Friedrich-Wilhelm Üniversitesi ile yakın temasta bulunmuştur. Burada Türkçe, Arapça, Farsça, Japonca, Çince ve Hintçe dersleri okutulmuş ayrıca, dil yanında coğrafya, tarih, din ve ülkelerin adetleri de öğretilmiştir. Bu seminerde eğitim gören öğrencilerin büyük bölümü diplomatik

⁴⁹⁹ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 32, 33.

⁵⁰⁰ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 33, 34.

⁵⁰¹ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 35, 36.

görevler hedefiyle buraya gelmiştir. Bu görevler koloni memurluğu, Alman koruma birliklerinde memurluk ya da misyonerlik olarak değişiklik göstermiştir. Seminerin finansmanı Alman Dışişleri ve Prusya Hükümeti tarafından karşılanmıştır. Programda her dil için bir hoca ve yerli bir asistan bulunmuştur. NfO'nun Doğulu çalışanlarının bazıları seminerde asistanlık yapmıştır⁵⁰².

Bu isimlerin dışında savaş esiri kamplarında imam olarak görev yapan ve NfO bünyesinde çalışan Doğulular da bulunmuştur. “*Halbmonlager*”da Muhammed el-Hidr Hüseyin ve Muhammed Beşir Zarrug es Sesi el-Tunusi görev yapmıştır. “*Weinberglager*”da genellikle Tatarlar propaganda işini yürütmüştür. Abdürreşit İbrahim, Utman Qadi, Hurmatullah ve Alim İdris bu kişiler arasında bulunmuştur. NfO'nun en önemli Doğulu çalışanlarından birisi Cezayirli Rabah Bukabuya olmuştur. Almanya adına gösterdiği faaliyetlerde el Hacı Abdullah ismini kullanmış olan Bukabuya, el ilanı, broşür ve gazete makaleleri oluşturmuş ve yazmıştır. Bu kişiler dışında yine Ma'mun Ebül Fadl ve Mısırlı Ahmet Vali ayrıca Abdülaziz Çaviş NfO adına çalışmıştır⁵⁰³.

Abdülaziz Çaviş, Mısır Kültür Bakanlığı'nda memur olarak çalışırken Oppenheim'in da Mısır'da görev yaptığı yıllarda bir Mısır milliyetçisi ve panislamist propagandacı olarak *el-Liwa* gazetesini çıkarmıştır. İngilizler tarafından tutuklandıktan sonra Mısır'ı 1911 yılında terk etmek zorunda kalan Çaviş, Osmanlı Devleti tarafından NfO için önerilmiştir. Enver Paşa, Almanların Çavişle ortak çalışmasını Wangenheim'a önermiştir. Bragulla'ya göre NfO'nun Doğulu çalışanları, Alman çıkarları için zorla ve isteksiz olarak çalışmamış, tersine Alman İmparatorluğu'nu kendi istekleri doğrultusunda kullanmak istemişlerdir. “*Nationalkomitees*” örneklerinde bu durum açıkça ortadadır. NfO'nun kendisi Doğu'ya karşı güvensizliğini giderememiş ve Doğulu çalışanlarının işlerini ve yaptıklarını gözetim altında tutmuştur⁵⁰⁴.

NfO'nun Türkiye bölümünün Türk personeli:

- 1) Halil Halid Bey (eski Bombay elçisi)
- 2) Selahaddin Bey (denizci, çevirmen)
- 3) Dr. Saadi⁵⁰⁵

⁵⁰² Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 34, 35.

⁵⁰³ Bragulla *Die Nachrichtenstelle für*, s. 36.

⁵⁰⁴ Bragulla *Die Nachrichtenstelle für*, s. 38, 39.

⁵⁰⁵ Lüdke, *Jihad Made in Germany*, s. 120.

NfO'nun Türkiye Bölümünün Alman personelleri:

1) Profesör Martin Hartmann

2) Dr. Walter Lehmann

3) Dr. Gotthard Jaschke⁵⁰⁶

Bu isimler dışında Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren fakat NfO'ya doğrudan bağlı olmayan Almanlar da bulunmuştur⁵⁰⁷.

Prof. Dr. Franz Schmidt: Ocak 1915'ten itibaren Maarif Nezareti'nde aktif bir kültür politikası takip etmiştir⁵⁰⁸.

Ernst Jäckh: Alman-Türk iş birliğinin baş propagandacılarından biri olan Ernst Jäckh, Almanya Dışişleri Bakanı Arthur Zimmermann'a 3 Ocak 1915'te "*Düşman bölgelerindeki ayaklanmalar için hazırlıklar*" başlıklı 90 sayfalık bir rapor sunmuştur. Bu raporda İstanbul'daki Ukrayna komitesinin Almanya'daki Ukraynalı savaş esirlerinden Ruslara karşı bir birlik oluşturulmasını, Ukraynalıların Prusyalı bir prens idaresinde sosyalist bir devlet kurmak istediklerini bildirilmiştir. Ayrıca 40.000 Kafkasyalı Müslümanın silahlandırılabilceği, Hristiyan Gürcülerle ilişkinin sonuçsuz kaldığı, İran hükümetinin iş birliğine istekli olduğu, fakat bir Türk saldırısından faydalanmak istediği (şimdiye kadar sürgünde olan bir prensin Urmiye denizine giderek amcasıyla birlikte Hazar Denizi'nin doğusundaki Türkmenleri ayaklandırmak istemesi) Türklerin ise bu prene güvenmediği bildirilmiştir. Afgan emirinin 60.000 savaşçısıyla İngiltere'ye karşı savaşmayı onayladığı, 3 ay içinde bir Alman-Türk birliği Afganistan sınırına ulaşacak ve bir kolu Belucistan'a yönlendirilecek şeklinde belirtilmiştir⁵⁰⁹.

Curt Prüfer: Savaşın başlangıcında Şam'da NfO adına Curt Prüfer bulunmuştur. Prüfer, Mısır'a yönelik Osmanlı-Alman istihbarat operasyonunu kontrol etmek için gelmiştir⁵¹⁰. Prüfer

⁵⁰⁶ Lüdke, *Jihad Made in Germany*, s. 120'den naklen, OPA, AB, 14. Bölüm: Political report by Prof. Von Glasenapp on the members of the NfO. 05.06.1935; Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 82, 85, 86.

⁵⁰⁷ Genel olarak NfO ve Almanya İmparatorluğu'nun planları çerçevesinde hareket eden bu tür insanların Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetleri henüz net olarak ortaya konamamıştır. Örneğin, Jäckh ve Dr. Schmidt'in kurmaya çalıştığı "Dostluk Yurdu" için bkz. Mustafa Çolak, "*Alman-Türk Dostluk Cemiyeti'nin İstanbul'da Bir Dostluk Yurdu Kurma Çabaları (1915-1918)*", I. Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya 2010, s. 182-187.

⁵⁰⁸ Bihl, *Die Kaukasus Politik*, s. 54.

⁵⁰⁹ Bihl, *Die Kaukasus Politik*, s. 43.

⁵¹⁰ Philip Stoddard, *The Ottoman Government and the Arabs (1911-1918): A Preliminary study of the Teşkilat-ı Mahsusa*, Princeton University, Doktora tezi, 1963, Michigan, s. 67.

Kanal hârekâtı öncesinde Liman von Sanders'in emriyle General von Kress ile birlikte Şam'a gelmiştir. Dr. Prüfer'in görevi Mısır'da yapılacak olan ve ordu ilerleyişiyle birlikte çıkarılması planlanan ayaklanma için istihbarat ağını organize etmektir⁵¹¹.

1.5. Cihad-ı Ekber ve NfO

Cihat ilanının ardından Osmanlı ve Alman hükümetleri Türk yanlısı “ulema”dan ve İslami kimliği öne çıkan kişilerden komiteler oluşturmuştur. (Şekip Aslan, Abbas II. Hilmi, Salih el Şerif, Ali Başhampa) Bu komiteler İstanbul, Berlin ve İsviçre’de faaliyet göstermiş ve yayınladıkları dergi ve ilanlar, Fransız ve İngiliz idaresinde yaşayan Müslümanların İslami duygularını harekete geçirip onları ayaklandırmaya çalışmıştır⁵¹².

Oberhaus’a göre, savaş başlangıcında Almanlar ve Türkler İstanbul’da da Abdülaziz Çaviş başkanlığında bir komite kurmuşlar ve bu sayede Müslümanların İslami duygularını kabartmayı amaçlamışlardır. Fakat bu tutum, Hindistan milliyetçilerini dışlayarak onların desteğinden mahrum kalınacağını fark eden Alman Dışişleri’nin hoşuna gitmemiştir. Hindistan milliyetçilerinin temsilcisi Har Dayal komitenin yönetimlerinden hoşlanmadığı için İstanbul’u terk etmiştir⁵¹³.

Oppenheim, 1914’teki raporunu hazırlarken, cihat ilanını haklı çıkarmak için cihat doktrininin ideolojik ayarlamalarını Alman ihtiyaçlarına göre hazırlamıştır. Şeyh Salih Şerif el Tunusi⁵¹⁴ teolog ve hukuk danışmanı olarak, aynı zamanda Almanya’nın Türkiye’deki en büyük dayanağı olan Enver Paşa’yla yakın ilişkileri olan birisi olduğundan, cihatı Kur’an temelinde açıklayarak, politik olarak yasallaştırmaya çalışmıştır. Yaptığı çalışma, Schabinger tarafından Arapçadan Almancaya çevrildikten sonra, İslam bilimcisi Martin Hartmann’ın yazdığı bir önsöz ile birlikte Şubat 1915’te “*Die Wahrheit über den Glaubenskrieg*” ismiyle

⁵¹¹ Lüdke, *Jihad Made in Germany*, s. 97.

⁵¹² Rudolph Peters, *Islam and Colonialism: The Doctrine of Jihad in Modern History*, Mouton Publishers, The Hague, 1979, s. 93.

⁵¹³ T. R. Sareen, *Indian Revolutionary Movement Abroad (1905-1921)*, New Delhi, 1979, s.164, 165.

⁵¹⁴ Şeyh Salih el-Tunusi: Tunus’un Fransızlar tarafından işgalinin ardından 1906 yılında Şam’a ardından İstanbul’a göç etmiştir. Burada Enver Bey ile tanıştıktan sonra Bey ile birlikte 1911 yılında Trablusgarp’a gitmiş ve burada İtalyan işgaline karşı cihat organize etmiştir. Bu ilişkiler Şeyh Salih’in 1914/1915 yılında Süveyş kanalı harekâtı hazırlıkları sırasında Enver Bey’nin gizli organizasyonu Teşkilat-ı Mahsusa’da görev almasını sağlamıştır. Kısa zamanda burada önemli görevler üstlenen Şeyh 1914 sonbaharında Enver Bey tarafından Berlin’e gönderilmiştir. Buradaki görevi cihatla ilgili propaganda da etki sahibi olmak, cihadın içeriğini şekillendirmek ve gerektiğinde Alman ayaklandırma politikasında, Türk kontrolörü gibi hareket etmek olmuştur. Almanlar Şeyh Salih Almanya’ya geldiğinde NfO’da serbestçe çalışmasına izin vermiştir. 1916 yılında Enver Bey ile Şeyh Salih’in arası açılıp TM’deki görevine son verildikten sonra, Şeyh Salih Almanya adına çalışan en önemli propagandacılarından birisi olmuştur. Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 175, 176.

yayınlanmıştır. Şeyh Salih 3 Kasım 1914'te yazısını tamamlamış olmasına rağmen, yayınlanması Şubat ayına kadar gecikmiştir⁵¹⁵.

“*Die Wahrheit über den Glaubenskrieg*” isimli kitapta Şeyh Salih 9 sayfada cihadı yasallaştırmak istemiştir. Schabinger bu yazıyı, cihadın doğrudan bir hazırlığı olarak görmüştür. Türklerin hareket planlarının Berlin'e gönderildiği Ekim sonunda, Enver Paşa ya da onun güvenilir çevresinden olan Şeyülislam Ürgüplü Hayri Efendi, cihat fetvasını hazırlamakla görevlendirilmiştir. Şeyh Salih'in yazısının zamanlaması onun da bunda görevli olduğu anlamına gelmekle birlikte, kendi yazısının cihat ilanından üç ay sonra yayınlamasının sebebi ise bilinmemektedir⁵¹⁶.

Cihat ilan edilmesini Almanya'daki bir kısım yazar ve Doğu bilimcileri, İngiltere'ye karşı bir tür silah olarak değerlendirmiştir. Alman resmi görevlileri de cihadı, Alman Doğu politikasında düşmanlarına karşı hem Osmanlı Devleti'nde hem de yakın ve uzak Doğu'da ekonomik olarak üstünlük kurmak için bir fırsat olarak görmüştür. Osmanlılar tarafından ilan edilen cihat, NfO'nun üzerine kendi propagandasını inşa edebileceği bir temel olmuştur⁵¹⁷.

1.6. Dersaadet Almanya Sefareti İstihbarat Riyaseti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Wangenheim'in güvenilir ve bilgili birinin İstanbul'a gönderilmesini istemesi üzerine, Oppenheim NfO'nun yönetimini Schabinger'e bıraktıktan sonra İstanbul'a gelmiştir.

⁵¹⁵ Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 175.

⁵¹⁶ Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 176.

⁵¹⁷ Kreutzer bütün değerlendirmelerini Oppenheim'in cihat planının aslında anti-emperyalist olduğunu kanıtlamak üzerine gerçekleştirdikten sonra bu planın gerçekten Müslümanların bağımsızlığı için mi hazırlanmış olduğu yoksa sadece savaşta Almanya'nın yararına olacak bir savaş planı mı olduğuna konusuna da değinmiştir. Savaş başlangıcında Müslümanların büyük çoğunluğunun –hem nüfus olarak hem de toprak olarak- Avrupa tahakkümünde bulunduğunu belirttikten sonra Cihat çağrısıyla birlikte hem halk hem de devletler olarak Avrupa tahakkümünden kurtulmak için bir fırsatın bütün Müslüman dünyasında ele geçtiğini söylemiştir. Savaşta tarafsız Hollanda vatandaşı Hungroje'nin ülkesinin müslümanlar üzerindeki tahakkümünden yana tavır alarak, Oppenheim'in çalışmalarını eleştiren yazılar yazdığını söylemiş ve bu yazıların aynı dönemdeki Fransız ve İngiliz basınında çıkan yazılar ile paralellik gösterdiğini eklemiştir. Daha sonra Hopkirk, Mckale, Fischer ve Schwanitz tarafından devralınarak sürdürülen Oppenheim eleştirisinin temelinde bu yazıların yer aldığını belirten Kreutzer, İslâm'ın bu şekilde Almanlar tarafından kullanılmasıyla, Almanya'nın Panİslâmizmin sözcüsü haline gelmesi ve Avrupalı devletlerden uzaklaşması suçlamalarının hep bu devletlerin kendi politikaları dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu noktada oldukça haklı olan Kreutzer, cihadın bir savaş türü olarak eleştirilmediğini, Almanya'nın bu bahane ile Avrupalıların Müslümanlar üzerinde kurduğu tahakküme “doğal düzene” karşı gelmesi, onu yıkması eleştirilmiştir. Kreutzer'e göre, dönemde basılmış birçok propaganda materyali İngilizlerin de İslâmı Almanlar gibi kendi amaçları doğrultusunda kullanmak için bir enstrüman olarak gördüğünü kanıtlamaktadır. Buna rağmen Oppenheim'in müslümanları bağımsızlıkları için Avrupalılara karşı ayaklandırmak istemesinin nedeni onun buraları Almanya'ya bağlamak istemesidir görüşü gerçeği yansıtmamaktadır diyen Kreutzer'e bu noktada katılmak ise mümkün görünmemektedir. Almanya İtilâf Devletleri boyunduruğundan kurtulan ülkelerde belki yeni sömürge yönetimleri kurmayı hiçbir zaman düşünmemiş olabilir fakat bu ülkelerdeki İktisadî ve kültürel gelişim olanaklarından faydalanılacağını ve bu ülkelerin Almanya'nın pazarı olarak kullanılacağını her zaman açıkça söylemiştir. Kreutzer, *Dschihad für den*, s. 11, 12, 77, 78.

Oppenheim 1915 yılı başlarında Türkiye'ye gelene kadar, İstanbul'daki temsilcisi konsolos unvanına sahip Schabinger olmuştur⁵¹⁸.

Oppenheim İstanbul'a gelirken bütün İmparatorluğa yayılacak büyük bir propaganda organizasyonu oluşturmak istemiş ve bu organizasyonun ayrıca Mısır, Sudan, Afrika'daki İtilâf sömürgeleri, İran, Afganistan, Hindistan gibi bölgelerle olan iletişimi de yürütmesini öngörmüştür⁵¹⁹. İstanbul'a gönderilen Oppenheim'in görevi Arapların ve gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerdeki İtilâf devletleri propagandasını durdurmak ve buna karşı Almanya'nın istediği şekilde propaganda yapmak olmuştur. Bu amaçla Oppenheim, özellikle Osmanlı Devleti'nin birçok büyük yerleşim yerlerinde kurulacak olan *Propaganda Salonları* (Nachrichtensälen) organizasyonunu hayata geçirmeye başlamıştır. Bu organizasyonun merkezi İstanbul Almanya Büyükelçiliği bünyesinde kurulmuş olan *Alman İmparatorluğu İstanbul Büyükelçiliği İstihbarat Birimi* (Nachrichtenstelle der Kaiserlichen Botschaft Constantinopel) olmuştur. İstanbul'daki elçiliğe bağlı olarak kurulan bu yeni birimi Oppenheim yönetmiştir. Bu birimde Oppenheim'in yardımcılıklarını dragoman Schmidt ve elçilikte sekreter olarak görev yapan Scharfenberg yapmıştır. İlk kurulduğunda elçilik binasında görev yapan birim, daha sonra Pera'da kiralanan başka bir binaya taşınmıştır. 1916 yılına kadar hızla gelişen Propaganda Salonları'nın sayısı 75'i bulmuştur. Salonlarda yetkili olarak Alman konsolosları, Alman tüccarlar, Avusturyalılar, İttihat ve Terakki mensubu yerliler bulunmuştur. Buna karşın salonlarda çalışan kişiler ise salonların bulundukları yerdeki ahali ile iyi iletişim kurabilecek yerlilerden seçilmiştir. Kurulacak propaganda salonun bölgedeki en işlek ve yoğun yerde açılmasına özellikle dikkat edilmiş, bütün salonlar aynı düzene göre eşyalandırılmıştır.

⁵¹⁸ Oppenheim, 1915 başlarında İstanbul'a gelir gelmez Türkiye'de NfO ile yakın ilişkide olan bir propaganda teşkilatı kurmuştur. Burası "*Kaiserlich Deutsche Botschaft Nachrichtenstelle Konstatinople*" olarak anılmış ve Almanya İstanbul Büyükelçiliği'ne bağlı olarak faaliyet göstermiştir. Oppenheim'in projeleri sonucunda Türkiye'nin geniş bir bölümüne yeni telgraf hatları çekilmiştir. "*Nachrichtenstelle der Kaiserlichen Botschaft*" Liman von Sanders, Cemal Bey gibi isimlerle çalışmıştır. 1 Nisan 1917 tarihinde ise "*Nachrichtenstelle der Kaiserlichen Botschaft*" ismini alarak büyükelçilikten tamamen ayrılmış ve bağımsız olarak çalışmaya başlamıştır. Bihl, *Die Kaukasus Politik*, s. 102, 103-108, 109; Lüdke, *Jihad Made in Germany*, s. 131; Teichmann da Oppenheim'in, İstanbul Alman Büyükelçisi Wangenheim'in isteğiyle Nisan 1915'te İstanbul'a geldiğini belirtmiştir. Oppenheim'in Doğuyla ilgili planlarına yerinden devam etmesinin istendiğini ve sonuçta "*Propaganda Salonları*"nın kurulduğunu söylemiştir. Kurulan salonlarda NfO tarafından hazırlanan propaganda materyallerinin sergilenmesinin yanında salonlar aracılığıyla 1917'den itibaren Alman iktisadı için bilgiler toplamıştır. Teichmann'a göre *Propaganda Salonları* kendisinden beklenenleri gerçekleştirememiştir. Ana hedef olan kitle iletişim araçlarıyla büyük kitleri etkilemek başırlanamamıştır. Teichmann, *Faszination Orient*, s. 71, 72; "Oppenheim Mart 1915'te Berlin'den ayrılıp, İstanbul'a gittiğinde Wangenheim ile konsolosluğa bağlı bir propaganda teşkilatı kurma konusunda hemfikir idi. Bu kurumun NfO'nun yurtdışı şubesi gibi işlemesi düşünülmüştü. Propaganda Salonları oluşturmak bu kurumun yaptığı en önemli çalışma olmuştur. Oppenheim bu kurumu 19 Mart 1917'ye kadar yönetmiştir. Bu Oppenheim'in kariyerindeki Doğu politikaları konusunda en etkili olduğu dönemdir. 1915 başından itibaren Oppenheim için "propagandacı bir çalışan" tanımı uygun olur." Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande*, s. 134; Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 86.

⁵¹⁹ Lüdke, *Jihad Made in Germany*, s. 132.

Bütün gün açık olan salonları ziyaret etmek ücretsiz olmuş ve kadınlara özel günler saatler de belirlenmiştir⁵²⁰.

Propaganda Salonlarının içerisinde bulunan propaganda malzemelerine dair Oppenheim şu değerlendirmeleri yapmıştır:

1) Günlük telgraflar, savaş raporları, siyasi haberler başta Türkçe olmak üzere Arapça, Rumca, Fransızca gibi dillerde bölgedeki önem derecelerine göre yer alacaktır. Her bölgede bu materyallerin Almancasının da yer almasına dikkat edilecektir.

2) Türkçe ve yerel dillerdeki gazeteler

3) Almanca resimli dergiler, İstanbul'da Türkçe ve Arapça ekleriyle kadın gazeteleri

4) Savaşı ve günlük olayları anlatan çok sayıda resim ve fotoğraflar. (bunların açıklamaları yerel dillerde olacaktır)

5) Türkçe ve diğer yerel dillerde siyasi, askeri ve ekonomik konularda broşürler, el ilanları.

6) Duvarlara asılmak üzere İttifak Devletleri yöneticilerinin, hükümdarlarının, ordu komutanlarının fotoğraflarının hazırlanması. Resimler dergiler ve fotoğrafların her hafta yenilenmesi⁵²¹.

NfO tarafından hazırlanmış el ilanları, broşür ve diğer propaganda malzemelerinin dağıtımı ve sergilenmesi sadece propaganda salonlarıyla sınırlı kalmamıştır. Bu malzemeler

⁵²⁰ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 86-89; Oppenheim, Dahiliye Nazırı Talat Bey'e 17 Haziran 1916 tarihinde yazdığı bir yazıda propaganda salonlarının kuruluşu sırasında gösterdiği yakınlık ve koruma için teşekkür etmiştir. Baron Max Oppenheim'dan Dahiliye Nazırı Talat Bey'e gönderilen 17 Haziran 1916 tarihli yazı. BOA. DH. KMS. 64/52-5; İstanbul'daki propaganda salonlarında görev yapan kişiler hakkında soruşturma yapan İstanbul Vilâyeti, bunların görevlerinde devam etmelerinde bir sakınca görmemiştir. Örneğin Alman Sefareti Beşiktaş İstihbarat Salonu Müdürü İlyas Hoca bin Nusret'in görevine devam etmesinde bir sakınca olmadığı Dahiliye nezareti'ne bildirilmiştir. Yine Dersaadet Alman Sefareti İstihbarat Dairesi Makriköy Salonu Müdürü Yorgi veledi Kesti'nin de yapılan tahkikat sonucunda görevine devam etmesinde bir sakınca bulunmamıştır. Dahiliye Nazırı Talat Paşa'dan Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey'e gönderilen 21 Haziran 333/ 21 Haziran 1917 tarihli yazı. BOA. DH. EUM. 5şb. 39/10-2; İstanbul Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 16 Haziran 333/ 16 Haziran 1917 tarihli yazı. BOA. DH. EUM. 5şb. 39/10-4; Dahiliye Nazırı Talat Paşa'dan Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey'e gönderilen 21 Haziran 333/ 21 Haziran 1917 tarihli yazı. BOA. DH. EUM. 5şb. 39/10-2; Ayrıca Almanya Sefarethanesi İstihbarat Salonunda çalışan çeşitli görevlilerin işlerine devam etmelerinde bir sakınca olmadığına dair bkz. Dahiliye Nazırı Talat Paşa'dan Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey'e gönderilen 6 Haziran 333/ 6 Haziran 1917 tarihli yazı. BOA. DH. EUM. 5şb. 39/10-15; İstanbul Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 31 Temmuz 333/ 31 Temmuz 1917 tarihli yazı. BOA. DH. EUM. 5şb. 40/30-1-1; İstanbul Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Haziran 333/ 19 Haziran 1917 tarihli yazı. BOA. DH. EUM. 5şb. 10/39-8; Dahiliye Nazırı Talat Paşa'dan Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey'e gönderilen 26 Haziran 333/ 26 Haziran 1917 tarihli yazı. BOA. DH. EUM. 5şb. 39/10-1.

⁵²¹ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 89.

memurlara, subaylara, eşrafa, okullara, hastanelere ve kahvehanelere de gönderilmiştir. Bu dağıtım görevi büyük ölçüde Almanya İstanbul Büyükelçiliği bünyesinde kurulan ve Oppenheim'in başında olduğu İstihbarat Bürosu'na ait olmuştur⁵²².

Oppenheim, 2 Mart 1915 tarihli önerisinde Ortadoğu'da etkili propaganda yapmak ve durumu yerinde görmek için Suriye'ye gitmek istediğini belirtmiştir 1915 yılı başlarında Oppenheim Suriye ve Filistin seyahatinin hazırlıklarına başlamıştır. Seyahatinde yanında eski sekreteri Herr Kindle, Dr. Prüfer, dragoman Herr Diehl ve Sadık Bey (eski bir Osmanlı polis memuru, o sırada Berlin'de Müslüman savaş esirleriyle ilgileniyor) bulunmuştur⁵²³.

Oppenheim'in bu seyahatinin amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafında düzenli bir propaganda birimi kurmak olmuştur. Bunun için Suriye ve Filistin'de etkili olan yerel kişilerle de ilişkiler kurmak gerekmiştir. Oppenheim'in bir diğer amacı da Mısır, Sudan, Etiyopya, İran, Afganistan, Hindistan ve Kafkasya ile doğrudan haberleşebilecek yapılar kurmak olmuştur⁵²⁴.

Oppenheim'in propaganda teşkilatını Alman Büyükelçiliği bünyesinde kurmasından da anlaşılacağı üzere Osmanlı İmparatorluğu içindeki Alman propagandası büyük oranda yerel

⁵²² Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 90.

⁵²³ Lüdke, *Jihad Made in Germany*, s. 154.

⁵²⁴ Lüdke, *Jihad Made in Germany*, s. 154. Bragulla da Mart 1915'te Oppenheim'in Dışişleri tarafından İstanbul'da görevlendirildikten sonraki amacının Osmanlı Devleti'ndeki Alman Büyükelçiliği ile beraber istihbarat iletiminin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi olduğunu söylemiştir. Böylece Oppenheim Türkiye'deki Alman propaganda aktivitelerinin yöneticisi ve koordinatörü olmuştur. Oppenheim'in ilk işi bir propaganda salonları konsepti oluşturmak olmuştur. Bu salonların amacı iç bölgelerde Almanlar tarafından hazırlanmış olan propaganda materyallerinin halka ulaştırılması ve savaş hakkında manipülasyon yanında iktisadî olarak Almanların öne çıkarılması olmuştur. Oppenheim'a göre politik ve kültürel propaganda Osmanlı'daki ekonomik gelişme potansiyelinin ortaya çıkmasına katkıda bulunacaktı. Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 62; Oppenheim Suriye'ye ulaştıktan sonra yerel Osmanlı görevlileri Oppenheim'in amacına ulaşamaması için sıkı bir şekilde çalışmış ve bu durumu merkeze de bildirmişlerdir. Örneğin, 6 Ağustos 1915 tarihinde Suriye Valisi Hulusi Bey, Dahiliye Nazırı Talat Bey'e yazdığı bir şifrede Oppenheim ile Halep'te bir görüşme yaptıklarını ve kendisinin bu bölgede Alman nüfuzunu geliştirmek amacıyla olduğunu anlaşıldığını belirtmiştir. Oppenheim gibi adamların şu ana kadar olan bütün teşebbüslerinin gerekli tedbirlerin alınması sayesinde akim bırakıldığını söyleyen Hulusi Bey, eğer hareket tarzı uygun görülürse bu yolda devam edeceğini ve bölgede hiçbir kimsenin nüfuz elde etmesine müsaade etmeyeceğini vurgulamıştır. Suriye Valisi Hulusi Bey'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Temmuz 331 tarihli şifre telgraf. BOA. DH. ŞFR. 482/111-1-2. Bu belgeden de anlaşıldığı üzere Almanların Osmanlı topraklarında propaganda salonları kurarak nüfuzlarını artırmaya çalışmaları özellikle yerel görevliler tarafından engellenmiştir. Oppenheim'in 1916 yılında Talat Bey'e bu kurumların kurulması sırasında gösterdiği koruma ve yardımdan dolayı teşekkür etmesiyle birlikte değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın bu yayılmasına karşı uyguladığı politika daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Almanların oldukça yoğun nüfuzunun bulunduğu İstanbul'da iki ülke arasındaki ittifakın zarar görmemesi adına Oppenheim'in Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği bünyesinde kurduğu teşkilata karşı çıkılmamıştır. Osmanlı yetkilileri bu teşkilatın Almanların etkisinin daha az bulunduğu yerlerde yerleşerek gücünü ve nüfuzunu artırmasının karşısında olmuş, Almanların yaptıkları çalışmalardan bir sonuç alamaması için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu durum ayrıca Oppenheim'in teşkilat aracılığıyla istediği sonuçlara ulaşamamasının nedenlerine daha net bir yorum getirmektedir.

konsolosluklar tarafından yürütülmüştür. Bunlara propaganda için gerekli materyal İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'nin "*Propaganda Ofisi*" tarafından gönderilmiştir⁵²⁵.

Oppenheim, *Propaganda Salonları* ile savaş ajitasyonunu, yavaş yavaş iktisadî reklama çevirmek için kullanmak istemiştir. Kültürel ve politik propaganda, iktisadî ilişkilerin geliştirilmesi için araç olarak kullanılacak ve böylece Almanya, Türkiye'nin gelişmeye müsait potansiyelinden faydalanacaktır. Türkleri her şeyin en iyi ve ucuzunun Almanya'dan alınacağına ikna etmek, bu işin bir gerekliliği olarak, Oppenheim tarafından açıklanmıştır⁵²⁶. Oppenheim'ın yıllardan beri Osmanlı topraklarında sürdürdüğü faaliyetlerinin bir devamı olarak görülebilecek olan propaganda salonları Almanya'nın bölgeye iktisadî ve kültürel olarak yerleşmesi için bir başlangıç noktası oluşturmayı hedeflemiştir⁵²⁷.

Mart 1915'te Alman Dışişleri İstanbul'daki propaganda salonlarının finansmanı için 500.000 Mark ayırmıştır. Oppenheim 35.000 Mark da kendisi eklemiştir. Ocak 1916'da yıllık bütçe olarak Oppenheim'ın 900.000 Mark önerisine rağmen Dışişleri sadece 300.000 Mark vermiştir. Curt Prüfer'in yönetici olduğu Mart 1915-Mart 1917 arasında, 800.000 Mark bütçesi olmuştur. Finans problemini çözmek için girişimlerin iktisadî yönü daha fazla öne çıkarılmıştır⁵²⁸.

Propaganda salonlarının bütün Doğu'ya yayılması fikri savaşın askeri ve politik olarak geliştiği yön nedeniyle gerçekleştirilememiştir⁵²⁹.

Politik amaçların yanında iktisadî amaçların da önemli olduğu, Oppenheim'ın 1916 yılında yazdığı "*İstanbul Alman Konsolosluğu Propaganda Teşkilatı ve Türkiye'deki Alman İktisadî Propagandası*" isimli raporda belirtilmiştir. Raporda, savaştan önce Osmanlı Devleti'ndeki İtilâf Devletleri ve Almanya'nın kültürel ve politik propagandaları anlatılmış ve Alman iktisadî propagandasının gerekli olduğu söylenmiştir. Raporda bunun uygulanmasının, İstanbul Alman Büyükelçiliği bünyesinde oluşturulan Propaganda Teşkilatı tarafından gerçekleştirileceğini belirten Oppenheim, "*iki ülkenin politik ve askeri iş birliği halkların arasındaki gerçek sempatiye dayandığından, barıştan sonra da özellikle iktisadî alanda etkisi*

⁵²⁵ Lüdke, *Jihad Made in Germany*, s. 125.

⁵²⁶ Teichmann, *Faszination Orient*, s. 130, 131.

⁵²⁷ Oppenheim'ın Tel Halef'te inşa ettirdiği ve Osmanlı hükümetine devretme sözü bulunmasına karşın, Alman demiryolu mühendislerine bıraktığı binanın, savaş sırasında propaganda salonuna dönüştürülerek kullanılması Oppenheim'ın savaştan önceki faaliyetlerinin bu şekilde okunmasının doğru olduğunu göstermektedir. Halep'ten: Pera Palas Oteli'nde Baron von Oppenheim'a tarihsiz ve Dahiliye Nezareti'nden Zor Mutasarrıflığı'na gönderilen 27 Nisan 332/ 10 Mayıs 1916 tarihli yazılar. BOA. DH. KMS. 39/2-1; DH. KMS. 39/2-2.

⁵²⁸ Teichmann, *Faszination Orient*, s. 131, 132.

⁵²⁹ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 25, 26.

devam edecektir” diyerek silahlı savaşı ekonomik bir savaşın takip edeceğini vurgulamıştır. Oppenheim’a göre “İktasadî reklam çalışmaları politik ve askeri propaganda ile beraber yürütülmelidir. Bu çalışmaların hepsi kendi başına etkili ve güçlü Alman çevrelerinin daha güçlü kılınmasını güvene almalıdır⁵³⁰”.

Oppenheim savaş başlangıcına kadar Almanların, İngiliz ve Fransızlara göre propaganda konusunda çok az etkili olduğunu söylemiştir. Fransızlar bu konuda en etkilidir. “Fransızların bu çalışmaları sonucunda birçok Doğulu Fransa’da kendi arzularını gerçekleştirebilecekleri Batılı Devleti görürler. Okumaya oraya giderler, bu da iktasadî ilişkileri güçlendirmiştir⁵³¹.”

İktasadî propaganda adına İstanbul Alman Büyükelçiliği Propaganda Teşkilatı bir çalışma programı hazırlamıştır. Buna göre “Broşürler, kitapçıklar ve el ilanları yerel dillerde basılarak genel Alman iktasadî ilgi ve çıkarları ile tek tek endüstrilerin ve firmaların potansiyelleri ve verimlilikleri propaganda salonları yoluyla ya da doğrudan maksada uygun olarak bu ilgilerin kullanılmasıyla yayılmalıdır⁵³².”

Yine raporda Alman iktasadî çevreleri ile iktasadî propagandanın birlikte çalışarak Osmanlı Devleti’nde yeni bir pazar geliştirmesi öngörülmüştür. Propagandanın ilk hedefi müslüman topluluk olmuş, bunun yanında imparatorlukta hristiyanlara yönelik çalışmalar da öngörülmüştür. Propaganda salonlarının ana koordinasyon merkezi İstanbul Alman Konsolosluğu Propaganda Teşkilatı olmuştur. Politik sorumluluk Alman Büyükelçisi üzerinde kalmıştır. Propaganda ofisi Pera’daki Büyükelçilik binasının yanında kurulmuş, propaganda materyallerinin güvenli şekilde yerlerine ulaştırılması için bunlar dışişleri tarafından İstanbul Alman Büyükelçiliği Propaganda Teşkilatına yollanmıştır. Buradan da vilâyetlerdeki propaganda salonlarına ulaştırılmıştır. 1916 yılında Türkiye’de 75 propaganda salonu aktif

⁵³⁰ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 62, 63.

⁵³¹ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 80.

⁵³² Almanya Sefareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen 26 Mayıs 331/ 8 Haziran 1915 tarihli yazı. HR. SYS. 2291/2-1; Hariciye Nezareti’nden Dahiliye Nezareti ve Başkumandanlığa gönderilen 26 Mayıs 331/ 8 Haziran 1915 tarihli yazı. HR. SYS. 2291/2-2. Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 80; Oppenheim bu kapsamda yanında 30 sandık dolusu propaganda malzemesi ile birlikte Suriye’ye gelmiştir. Bu konuda Almanya’nın İstanbul Büyükelçiliği tarafından bilgilendirilen Osmanlı Hariciye Nezareti, Oppenheim’a yolda zorluk çıkarılmaması için durumu Dahiliye Nezareti ile Başkumandanlık Vekaleti’ne bildirmiştir. Oppenheim, beraberinde getirdiği propaganda malzemelerini Halep Almanya Konsolosluğu’na teslim etmiştir. Oppenheim’ın daha önce oluşturulacak propaganda salonlarının bölgedeki Alman konsolosluklarına bağlı olacaklarını belirtmesi göz önüne alındığında Almanya’nın Osmanlı Devleti’nin çeşitli bölgelerindeki konsolosluklarının Almanya’nın iktisadî ve kültürel nüfuzunun artırılması noktasında oynaması planlanan roller daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Oppenheim, Osmanlı Devleti’ne 1915 yılında geldiği andan itibaren kendisini Almanya Konsolosluklarının şemsiyesi altına almış ve kuracağı kurumlara Osmanlı Devleti tarafından itiraz edilmemesi için aynı korumayı sağlamaya çalışmıştır. Bu noktada Almanya’nın Osmanlı Devleti’nde konsolosluklarının bulunduğu yerler bir kat daha önem kazanmaktadır. Savaşın başlangıcında Alman Konsoloslukları ve konsolosları için bkz. BOA. DH. EUM. 5şb. 7/5-3-1.

olarak çalışmıştır. Vilâyetlerdeki salonlar tamamen merkeze bağımlı olmuş, ana salon ise temel olarak Alman Büyükelçisi, Alman tüccarları veya memurları tarafından yönetilmiştir⁵³³.

Bazen bu salonlarda Avusturyalılar ve İTC'den bazı kişiler de çalışmıştır. Açılan bütün salonlarda yerliler görev almıştır. Salonlar yüksek masalar, okuma masaları ile doldurulmuştur. Duvarlara ve büyük siyah tahtaya telgraf ve resimler asılmış ve o dönemde propagandanın yeni yöntemi olarak görülen film sektörüne girmek için Oppenheim, Berlin'de 1916 yılında "Balkan-Orient-Film" şirketini kurmuştur⁵³⁴.

Kurulan propaganda salonları Osmanlı Devleti ile sınırlı kalmamıştır. Osmanlı Devleti dışında kurulan salonların da koordinasyon merkezi İstanbul Alman Büyükelçiliği olmuştur. Haziran 1918'de Kafkasya'daki Alman heyeti bir propaganda bürosu kurulması için NfO tarafından teşvik edilmiştir. Bunun üzerine Tebriz'deki konsolosluk NfO girişiminden sonra bir propaganda bürosu kurmuştur. Trablusgarp'da Mısırata'da bulunan propaganda teşkilatı NfO ile sürekli iletişimdaydı. Edinilen bilgilerin İstanbul'a aktarılmasıyla oradaki büyükelçi ilgileniyordu. Her gün konsolosluk görevlileri ittifak genelkurmaylarını bilgilendiriyordu⁵³⁵.

Propaganda salonlarından iktasadî propaganda alanında faydalanılmasında Alman nüfuzunun ve iktasadî etki bölgesinin savaştan sonra da güvenceye alınması amacı güdülmüştür⁵³⁶.

Kuruluş aşamasında NfO'nun bir şubesi gibi tasarlanmış olan İstanbul'daki Propaganda Bürosunun faaliyetleri sadece savaşa yönelik propaganda ile sınırlı kalmamış ve Almanya'daki askeri baskıdan uzakta, daha özerk bir propaganda politikası sürdürmüştür. Özellikle savaş sonrasında Alman ekonomisinin durumu düşünülmüş ve Alman mallarına yeni pazarlar

⁵³³ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 63; Kon'a göre Oppenheim'a büyük bölümü Berlin'den gelen propaganda malzemelerinin dağıtımını konusunda Osmanlı Devleti fazla engel çıkarmamıştır. Oppenheim'ın dağıtım sırasında ilişki kurduğu Osmanlı memurları ile iş birliği içinde hareket ettiğini belirten Kon, kurulan propaganda salonlarının bulundukları binalara altyapı hizmeti götürülmesi konusunda da problemle karşılaşmadığını vurgulamıştır. Sadece Enver Bey'nin bu konuda birtakım rahatsızlıkları bulunduğunu belirtmiş bunun ise faaliyetleri büyük oranda etkilemediğini söylemiştir. Fakat daha önce belirtildiği üzere Oppenheim'ın en yakınlarından olan Curt Prüfer 1917 yılı Nisan ayında Oppenheim'a yazdığı bir raporda işlerin istedikleri gibi gitmediğini ve İstanbul'da propaganda malzemelerinin dağıtılması konusunda birçok problemle karşılaştıklarını bildirmiştir. Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 90; Ayrıntılı bilgi için bkz. Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 83'den naklen, Schreiben Prüfer an Oppenheim, PAAA, Deutschland, No: 126g, adh,1.R.1530.

⁵³⁴ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 63, 64; Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın ve NfO'nun filmlerin bir propaganda aracı olarak kullanması için bkz. Oya Kasap Ortaklan, "Erken Sinemanın Aynasından Osmanlı İmparatorluğu ile Alman İmparatorluğu Arasındaki Sinemasal İlişkiler: Kültürel Alışveriş, İzlenimler, Etkileşimler (1895-1918)", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo TV ve Sinema Anabilim Dalı Sinema Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2018.

⁵³⁵ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 25, 26.

⁵³⁶ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 80.

oluşturabilmek için Propaganda Salonları'nın oluşturulduğu yerlerde Alman mallarının kalitesine ve modernliğine dair propaganda da yapılmıştır⁵³⁷.

Oppenheim, 31 Aralık 1916 tarihinde, oluşturmuş olduğu propaganda salonları organizasyonunun Almanya'nın ekonomik propagandasını daha iyi yapabilmesi için, *Deutsche Überseedienst'e* (Alman Denizaşırı Bürosu) devredilmesini istemiştir. Kabul edilen bu teklif üzerine 1 Nisan 1917 tarihinden itibaren, Oppenheim'in kurmuş olduğu bütün propaganda organizasyonu Alman Büyükelçiliği'nden ayrılmıştır. 19 Mart 1917'de yeni oluşumun başına Curt Prüfer atanmıştır. Devir işleminin ardından sadece *Nachrichtenstelle* olarak anılan kurum Alman Konsoloslugu'ndan ayrılmasına rağmen Pera'da bulunduğu binadan ayrılmamış ve faaliyetlerini burada devam ettirmiştir⁵³⁸.

NfO'nun özellikle Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bu kadar çok propaganda salonu açmasının ve propaganda faaliyeti yürütmesinin sebebi, bu salonları Doğu'da daha önce ulaşamadığı ülkelere ulaşmak için bir basamak olarak kullanmak istemesi olmuştur. Osmanlı Devleti'nde edinilecek tecrübeler sonucunda İran, Afganistan, Hindistan, Kafkasya gibi ülke ve bölgelerde de aynı faaliyetlere girişme planları yapan Oppenheim ve Alman yetkililer savaşın sonuna doğru bu planlarını uygulamaya da geçirmişlerdir. Örneğin 1918 yılının Haziran ayında Kafkasya'da bir *Nachrichtenstelle* kurulmuştur. Yine Tebriz'de, Mısırata'da propaganda birimleri açılmak istense de başarılı olunamamıştır⁵³⁹.

1.7. Oppenheim'in Planının Başarısız Olmasının Sebepleri

Teichmann'a göre Oppenheim'in düşünceleri NfO'da, dışişlerinin politik bölümünde, ordunun üst makamlarındaki askerlerde ve Türk yetkililerde farklı algılanmıştır. Oppenheim'in ortak ve sıkı çalışma önerisi bu kesimler tarafından kabul edilmemiştir. Ayaklanmaların başarılı olması görevli kişi ve kuruluşların ortak ve verimli çalışmasına bağlıydı fakat bu sağlanamamıştır. Bunun en güzel örneğini Afganistan seferi oluşturmuştur. Niedermayer, Hentig ve Wassmuss'un raporları, bu seferin sanki bunların kişisel çıkarları için düzenlenmiş bir şey olduğu ve Oppenheim'in isyan planıyla bir ilgisi olmadığı izlenimini uyandırmıştır⁵⁴⁰.

⁵³⁷ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 90.

⁵³⁸ Nisan 1917'de dışişleri, Oppenheim'in önerisini dikkate alarak İstanbul propaganda teşkilatı ile propaganda salonlarının yönetimini "*Alman Denizaşırı Bürosu*"na bırakmıştır. Dışişleri Denizaşırı bürosunu özellikle iktisadi propaganda yapması konusunda desteklemiş ve korumuştur. Politik ve askeri propaganda materyalleri NfO tarafından Doğu'ya iletirse de NfO genel olarak çeviri işleriyle meşgul olarak kalmıştır. Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 63, 64; Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 90, 91.

⁵³⁹ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 92.

⁵⁴⁰ Kreutzer, *Dschihad für den*, s. 145.

Oppenheim'in planının başarıyla uygulanamamasının arkasında kendi yazısında belirttiği etkili ve verimli çalışmanın sağlanamamasının yattığını söyleyen Kreutzer de, özellikle dışişlerinin ve Genelkurmayın onun planına şüpheyle yaklaşmasının ve tam destek verilmemesinin, işlerin Oppenheim'in öngördüğü gibi gitmemesine neden olduğunu belirtmiştir. Son olarak dışişlerindeki ikili tutumun yanına görevlilerin kişisel çekişmelerinin de eklenmesinin, Oppenheim'in düşüncelerinin planladığı gibi gerçekleşmemesine neden olduğunu vurgulamıştır⁵⁴¹.

Kreutzer'e göre, Oppenheim'in isyan planı Seidt'in belirttiği gibi "*Amatörlerin savaşı*" olmamıştır. Afganistan ve İran uygulamalarında görüldüğü gibi, hem plan hem de uygulayıcıları Niedermayer ve Wassmuss'un çabaları, beklenen başarıyı getirebilecek kalitede olmuştur. Türkler ve Almanlar arasındaki hedeflerin farklılığı, ortak çalışma isteğinin azlığı, personel arasındaki çekişmeler ve malzeme yetersizliği durumu zorlaştırmıştır⁵⁴².

Savaş sürerken dışişlerinin aktif bir Doğu politikası izleme isteği, savaş ilerledikçe azalmış ve ağırlık Batı cephesine verilmiştir. Alman ajanı Wilhelm Wassmuss'un, 1915 yılında İran'daki çabalarına rağmen Oppenheim'in Arap ayrılıkçı hareketlerini emperyalist ülkelere yöneltme düşüncesi gerçekleşmemiştir⁵⁴³.

Buna rağmen NfO I. Dünya Savaşı boyunca aktif olarak çalışmıştır. Onu bir Alman Doğu Enstitüsü'ne çevirme planı, askeri yenilgi sonrasında gerçekleştirilememiştir⁵⁴⁴. NfO'nun Doğu Enstitüsü'ne dönüşmesi projesinde görüldüğü gibi propaganda girişimlerinin pozitif ve geleceğe yönelik değeri de vardır⁵⁴⁵.

Daha önce belirtildiği üzere Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nde yürüttüğü istihbarat ve propaganda çalışmaları ile ilgili Osmanlı arşivlerinde bulunan belgeler henüz tamamen araştırmacıların kullanımına açılmamıştır. Bu durum Almanya İmparatorluğu adına savaş sırasında propaganda yapanların başında gelen Oppenheim'in başarısızlığı hakkında yapılan diğer çalışmaların kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Oppenheim'in başarısızlığı hakkında bu çalışmalarda Alman Genelkurmayı ve Dışişleri arasındaki fikir ayrılıkları, onun girişimlerini maddi olarak destekleme konusunda isteksiz davranılması, kalifiye personel eksikliği ve son olarak da Almanya'nın savaşta askeri

⁵⁴¹ Kreutzer, *Dschihad für den*, s. 150.

⁵⁴² Kreutzer, *Dschihad für den*, s. 166.

⁵⁴³ Teichmann, *Faszination Orient*, s. 71.

⁵⁴⁴ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 3, 4.

⁵⁴⁵ Bragulla, *Die Nachrichtenstelle für*, s. 83.

olarak üstün gelememesi ön plana çıkarılmıştır. Bütün bunların yanında her ne kadar genel bir yorum yapmak için sayısı oldukça yetersiz de olsa Osmanlı Devleti Dahiliye Nezareti yazışmalarından Oppenheim'ın faaliyetlerinin başarısız olmasında Osmanlı yetkililerinin ona hareket serbestisi verme noktasında isteksiz olması hatta onun çalışmalarının engellenmesine yönelik düşüncelerinin bulunmasının da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada şimdiye kadar yapılmış çalışmalarda matertal eksikliğinden dolayı tespit edilmemiş olan bu hususun bahsedilen belgeler araştırmacıların hizmetine sunulduktan sonra yapılacak çalışmalarda daha net bir şekilde ortaya çıkacağı muhakkaktır.

SONUÇ

Max von Oppenheim, 19. yüzyılın son çeyreğinden Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı Devleti topraklarında çok çeşitli alanlarda faaliyet göstermiş Alman bir bilim adamı/devlet görevlisidir. Bu çalışmada Oppenheim'in çok yönlü kişiliği ve geniş faaliyet yelpazesi, yaşadığı dönem göz önünde bulundurularak hem Almanya hem de Osmanlı Devleti açısından incelenmiştir.

Almanya'nın siyasi birliğini Prusya Devleti önderliğinde sağlamasından kısa bir süre önce dünyaya gelen Oppenheim, özellikle geç çocukluk ve gençlik yıllarında, Almanya'nın artan endüstriyel kapasitesi karşısında yeterli pazara sahip olamadığı için diğer emperyal ülkelerin gerisinde kaldığı propagandasına maruz kalmıştır. Ailesinin ülkenin endüstrileşmesine olan katkısı ile edindiği ayrıcalıklı konumu, Almanya'nın emperyalizme yönelerek yeni topraklar kazanması sayesinde daha da geliştirebileceğini düşünen Oppenheim, çok erken tarihlerden itibaren Almanya'nın da sömürge sahibi olmasını savunan çevrelerle yakın ilişkiler içinde olmuştur. Aile bağları sayesinde zaten bu tarz ilişkileri kurabilecek olan Oppenheim, örneğin Arapça öğrenmeye başlayarak kendisini gelecekte yapacağı faaliyetlere hazırlamıştır.

Oppenheim, 1896 yılına kadar olan faaliyetlerinde resmen Almanya İmparatorluğu görevlisi olmasa da Almanya Dışişleri Bakanlığı ve özellikle bu kurum bünyesinde bulunan koloni bölümü ile sıkı ilişkiler içinde olmuştur. Henüz resmi bir Alman görevlisi olmadığı bu noktada Oppenheim'in İslamı ve Müslüman dünyasını kendi faaliyet alanı olarak seçmesine bir pencere açmak gereklidir. İngiltere, 1850'lerden itibaren kendi çıkarları için kullandığı halifelik kurumunu Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri 1878 yılından itibaren kötüleştirdiği için kendisine bir tehdit olarak görmeye başlamıştır. Siyasi birliğini sağlayan ve diğer büyük güçler arasında yerini almak isteyen yeni Alman İmparatorluğu kendisine en büyük engel olarak İngiltere'yi görmüştür. 1890 yılına kadar Bismarck tarafından fiilen yönetilen Alman İmparatorluğu daha yumuşak politikalar izlemiş olsa da, II. Wilhelm bu tarihten itibaren ipleri eline alarak Almanya'yı bir dünya gücü haline getirmek için daha sert yollar izlemek istemiştir. Bu bağlamda İngiltere'nin halifelik kurumunun Müslümanlar üzerindeki etkisini kendisine bir

tehdit olarak görmesi ile Almanya'nın Müslümanları ve onların halifesini İngiltere'ye karşı kullanma planlarının ortaya çıkışı paralellik göstermektedir.

Oppenheim, 1896 yılından itibaren Mısır'da tam da bu konu üzerinde çalışmaya başlamıştır. 1909 yılına kadar müslümanların sorunları ve düşünceleri ile ilgili birçok raporu Alman dışişlerine göndermiş ve Almanya'nın Müslümanları nasıl İngiltere'nin aleyhine kullanabileceğini planlamıştır. Bölgede bulunduğu süre zarfında sadece İslam dünyası ile ilgilenmekle kalmamış olan Oppenheim, aynı zamanda bölgedeki Alman iktisadî girişimleri için de saha çalışmaları yapmış ve raporlar hazırlamıştır. Bunların en önemlisi olan Bağdat Demiryolu'nun güzergahı, onun Suriye ve Irak'ta yaptığı incelemeler sonucunda önerdiği şekilde belirlenmiştir.

Hem Mısır'da görevine başlamadan önce hem de görevi sırasında ilgilendiği en önemli konulardan birisi de Arap yarımadasında bulunan aşiretler olmuştur. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk etmesinin ardından buradaki aşiretler ile doğrudan temasa geçmesi ve Osmanlı hakimiyetini zayıflatması üzerine, Osmanlı Devleti özellikle kontrol ettiği bölgeler itibarıyla denize ulaşımı olmayan ve İngilizlerle temasa geçmesi en zor olan Şammar aşireti ile olan ilişkilerini geliştirerek diğer aşiretleri kontrol altında tutmak istemiştir. Almanya'nın tam da bu dönemde bölgeye Oppenheim'ı göndererek Şammarlarla iyi ilişkiler tesis etmek istemesi, İngiltere'ye karşı önüne çıkan her fırsatı değerlendirmek istediğini göstermesi açısından önemlidir.

Oppenheim her ne kadar düzenlediği bütün gezilere bilimsel bir kılıf uydurmuş ve bölgedeki aşiretlerin adetlerini, geleneklerini öğrenmek istediğini savunmuş olsa da, konu hakkındaki Osmanlı Arşivi belgelerini incelediğimiz bu çalışma sonucunda kendisinin Almanya'nın o zaman ki dış politikası ve hedeflerinin bir uygulayıcısı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu noktada Oppenheim'ın faaliyetlerini bilim adamı olarak kamufle etmeye çalışması kendisine ya da Almanya'ya özgü bir davranış değildir. Bunun emperyalist devletlerin 1850'lerden itibaren Osmanlı Devleti topraklarında ya da müslümanların bulunduğu bölgelere sızmaya çalışmalarında sıkça kullandıkları bir yöntem olduğu da tespit edilmiştir.

Oppenheim, 1909 yılında Fransız ve İngiliz baskıları sonrasında Mısır'dan ayrılmak zorunda kalsa da bölgeyi tamamen terk etmemiş ve 1899 yılında keşfettiği Suriye Vilayeti'ne bağlı Rasûlayn kasabasında bulunan Tel Halef harabelerini kazmak için izin alarak hem Müslüman dünyasını gözlemlemeye devam etmiş hem de Almanya'nın aşiretlerle olan temasını devam ettirmiştir. Oppenheim'ın Tel Halef'te 1911 yılında başladığı kazının Almanya

açısından bir başka önemli yönü de inşası devam etmekte olan Bağdat demiryolunun yakın bir zamanda Rasûlayn'a ulaşacak olması olmuştur. Bu bölgedeki aşiretlerin kendi aralarında ve çevrede bulunan şehirlerde yaşayan yerleşik halkla sürekli çatışma halinde bulunması Almanları demiryolunun güvenliği açısından şüpheye düşürmüştür. Osmanlı Devleti'nin bu noktada aşiretler arasında yaşanan çatışmalara fazla müdahale etmemesi ve anlaşmazlıkların uzlaşma yoluyla çözülmesini istemesi Almanlar tarafından bölgede asayişsizlik olduğu şeklinde algılanmıştır. Oppenheim'in Tel Halef'e gelerek burada tabiri caizse kendisine bir üs kurması ve çevredeki aşiretlerle anlaşması demiryolunun güvenliği açısından da oldukça faydalı olmuştur.

Tel Halef kazısının arkeolojik olarak çok önemli bir keşif olduğunun ortaya çıkması onun hakkında günümüze kadar gelen bir söylem oluşturmıştır. Oppenheim'in bölgede bir bilim adamı olarak bulunduğu ve Almanya'nın siyasi çıkarları adına faaliyet göstermediğini savunan bu görüşün özellikle Almanya'da birçok savunucusu vardır. Bu tarz görüşlerin ortaya çıkmasında Oppenheim'in kazısının oldukça değerli sonuçlara ulaşmasının yanı sıra faaliyetlerinin, neredeyse tamamını gerçekleştirdiği Osmanlı Devleti'nin arşivlerinde bulunan belgelere hiçbir şekilde müracaat edilmemesinin de büyük payı bulunmaktadır. Çalışmamızın temel malzemesini oluşturan bu belgeler incelendiğinde Oppenheim'in henüz bir Alman devlet görevlisi olmadığı erken tarihlerden itibaren düzenlediği gezilerden Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar sürdürdüğü faaliyetlere kadar aynı istikamette bulunduğu tespit edilmiştir. Tel Halef kazısı da bunun bir istisnası olmamış ve kazı devam ederken Oppenheim'in bölgedeki aşiretlerle teması artmış, ilişkileri de kuvvetlenmiştir. Bu dönemdeki Alman dış politikası doğrultusunda faaliyet gösteren Oppenheim, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne iktasadî olarak yayılması, İngiltere'ye karşı Müslümanların kullanılması gibi konularda uzmanlaşmıştır. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı başladığında yılların verdiği tecrübe ile düşüncelerini bir rapor halinde Alman Dışişlerine teslim etmiş ve uygulanması için de girişimlere başlamıştır.

Oppenheim hakkında bugüne kadar yapılan çalışmalarda dikkatimizi çeken en önemli nokta faaliyetlerinin dönem dönem ele alınması sonucu birbirlerinden kopuk ve bağlantısız olduğunun belirtilmesi olmuştur. Oppenheim'in ilk gezilerinden Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan yaklaşık 40 yıllık dönem boyunca onunla ilgili Osmanlı Arşivi belgelerini incelediğimiz bu çalışma sonucunda faaliyetlerinde böyle kopuklukların olmadığını tespit ettik. Genel Alman dış politikası çerçevesinde hareket ettiği dönemde zaman zaman resmi görevli olmuş zaman zaman da bağımsız hareket eder görünmüştür. Buna rağmen bütün bu dönem

boyunca Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve müslümanlar üzerinde uygulayacağı “Doğu” politikasının hazırlıklarını yapmıştır.

Oppenheim'in İngiltere karşısı Alman dış politikası çerçevesinde hareket ettiğini belirtirken atlanmaması gereken bir diğer önemli nokta ise onun aynı zamanda Almanya'nın iktasadî olarak Osmanlı Devleti'ne yayılması noktasında aktif bir rol oynamasıdır. Bu konuda da Oppenheim'in faaliyetlerinin en başından itibaren bir süreklilik söz konusudur. Başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Rusya'nın sömürgelerini kaybetmeleri için çalışan NfO'nun, Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren bölümünün en önem verdiği konuların başında Almanya'nın iktasadî ve kültürel olarak İngiltere ve Fransa'nın yerini alması gelmiştir. Bunun için Propaganda Salonları kurumunu yaygınlaştırmak isteyen Oppenheim, bütün Osmanlı topraklarında Almanya'nın nüfuzunu artırmak istemiştir. Bu aşamada incelediğimiz Osmanlı arşivi belgeleri bize daha önce Oppenheim ile ilgili araştırmalarda gün yüzüne çıkmamış yeni bir noktayı da göstermiştir. Oppenheim, Almanya'nın savaşta müttefiki olduğu Osmanlı Devleti'nin başkentinde iyi karşılanmış ve Alman nüfuzunu yayacağı kurumların oluşturulması konusunda Talat Bey gibi önemli kişilerden destek görmüş olsa da, taşrada yine Talat Bey'in bilgisi dahilinde faaliyetlerini genişletmesine ve kalıcı kurumlar oluşturmaya müsaade edilmemiştir. Almanya'nın baskısının yoğun olduğu Osmanlı başkentinde müsamaha gösterilen Oppenheim'in Alman iktasadî ve kültürel nüfuzunu artırma çabaları taşradaki Osmanlı memurları tarafından İstanbul'un bilgisi dahilinde engellenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı-Alman ittifakının niteliği konusunda da oldukça önemli bir veri olan bu durum, bu konuda şu ana kadar yapılan çalışmalarda da gözden kaçmıştır. Savaşta en net Osmanlı-Alman anlaşmazlığının Kafkasya meselesi ile geç bir tarihte başladığı bugüne kadar yapılan çalışmalarda sıklıkla belirtilmiştir. Buna rağmen Oppenheim'in Alman nüfuzunu yayma konusundaki faaliyetlerinin el altından da olsa engellenmiş olması Osmanlı Devleti'nin İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ağır baskısından kurtulmuşken onların yerini Almanların almasını istemediklerini göstermesi açısından önemlidir.

Bu noktada Osmanlı Devleti'nin dış politikada sürdüregeldiği bir tutumun da tespiti önemlidir. II. Wilhelm'in Osmanlı Devleti'ndeki nüfuzunu artırma girişimlerine sadece İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya gibi büyük devletlerin nüfuzlarına rakip olabilmesi adına müsamaha gösteren Sultan II. Abdülhamit, Almanya'nın tek başına Osmanlı Devleti'nin hamisi konumuna gelme düşüncesine karşı çıkmış ve bu noktada örneğin II. Wilhelm'in 1898 yılındaki ikinci ziyaretine ancak karşılığında kendisinin Almanya'ya davet edilmemesi durumunda onay

vermiştir. Yine savaş sırasında kapitülasyonların kaldırılması ve müttefik olunan Almanların dahi ayrıcalıklarının feshedilmesi ile kendini tekrar gösteren bu tutum Oppenheim'ın faaliyetlerinin engellenmesiyle aynı paralelde bulunmuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

1-Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi⁵⁴⁶ (BOA)

BEO.

DH. EUM. 5şb.

DH. İ. UM. EK.

DH. İD.

DH. KMS.

DH. MKT.

DH. ŞFR.

HR. İD.

HR. SYS.

İ. DUİT.

İ. HUS.

İ. TAL.

Y. MTV.

⁵⁴⁶ Belgelerin dosya ve gömlek numaraları dipnotlarda verilmiştir.

Y. PRK. DH.

2- Arkeoloji Müzesi Arşivi⁵⁴⁷ (AMA)

ARAŞTIRMA ESERLERİ

Kitaplar

Aksakal, Mustafa:	<i>The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War</i> , Cambridge University Press, New York 2008.
Bayur, Yusuf Hikmet:	<i>Türk İnkılabı Tarihi</i> , TTK Yayınları, Ankara 1991, Cilt:2, Kısım: 1, 2, 3.
Bihl, Wolfdieter:	<i>Die Kaukasus Politik der Mittelmächte</i> , Hermann-Böhlhaus, Wien- Köln-Graz 1975.
Bragulla, Maren:	<i>Die Nachrichtenstelle für den Orient: Fallstudie einer Propagandainstitution im Ersten Weltkrieg</i> , VDM Verlag, Saarbrücken 2007.
Brokmeier, Joachim:	<i>Die Goldene Ecke von Köln- Das Amüsierviertel in Riehl</i> . Sutton-Verlag, Erfurt 2009.
Bückendorf, Jutta:	<i>“Schwarz-weiß-rot über Ostafrika.” Deutsche Kolonialpläne und Afrikanische Realität</i> . Berlin 1997.
Capitaine, Dietmar von;	<i>Conservatorium der Musik in Coeln</i> , 2009.
Christoph, Herzog:	<i>Osmanische Herrschaft und Modernisierung im Irak: Die Provinz Bagdad, (1817-1917)</i> , University of Bamberg Press, Nürnberg 2012.
Çam, Mehmet Mert:	<i>“İran’da İstihbarat Savaşı: Birinci Dünya Savaşı’nda İran Cephesindeki Psikolojik Harp</i>

⁵⁴⁷ Belgelerin dosya ve gömlek numaraları dipnotlarda verilmiştir.

	<i>Faaliyetleri</i> , İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2016.
�olak, Mustafa:	<i>Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti �ev�evesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)</i> , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
Erkens, Franz-Reiner:	<i>Kurfürsten und K�nigswahl. "Zu neuen Theorien �ber den K�nigswahlparagraphen im Sachsenspiegel und die Entstehung des Kurfürsten Kollegiums"</i> , Hannover 2002.
Eraslan, Cezmi:	II. Abdülhamit ve İslam Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti (1856-1908), �t�ken Yayınları, İstanbul 1992.
	<i>Faszination Orient: Max von Oppenheim: Forscher, Sammler, Diplomat</i> , ed. Gabriela Teichmann, Gisele Völger, Dumont Verlag, Köln 2001.
Fischer, Fritz:	<i>Griff Nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des Kaiserlichen Deutschland (1914-1918)</i> , Droste Verlag, Düsseldorf 1961
Fleiter, Dirk:	<i>Ruhrgebiet, Einschnellkurs</i> , Dumont Buchverlag, Köln 2009.
Gencer, Mustafa:	<i>Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhu": 1908-1918 Dönemi Türk- Alman İlişkileri ve Eğitim</i> , İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
Gossman, Lionel:	<i>The Passion of Max von Oppenheim: Archaeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler</i> , Open Book Publishers, Cambridge 2014.
Güneş, İhsan:	<i>Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler (1908-1923)</i> , İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
	<i>Halil Edhem Hatıra Kitabı</i> , Cilt: I-II, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Hopkirk, Peter:	<i>Östlich von Konstantinopel: Kaiser Wilhelms Heiliger Krieg um die Macht im Orient</i> , Europa Verlag, Hamburg 1996.
Kai Seyffarth:	<i>Entscheidung in Aleppo, Walter Rössler (1871-1929)- Helfer der Verfolgten Armenier. Eine Biografie</i> , Donat-Verlag, Bremen 2015.
Kaşıyuğun, Ali:	<i>Osmanlı Devleti 'nin Birinci Dünya Savaşı 'na Girişi</i> , Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.
Kessler, Walter:	<i>Botschafter in London- Paul Graf von Metternich zur Graht- vor 160 jahren geboren/ Jahrbuch der Stadt Erfstadt</i> , Kulturamt Erfstadt, 2003.
Kon, Kadir:	<i>“Birinci Dünya Savaşı 'nda Almanya 'nın İslam Stratejisi”</i> , Küre Yayınları, İstanbul 2013.
Kreutzer, Stefan:	<i>Dschihad für den Deutschen Kaiser</i> , Ares Verlag, Graz, 2012.
Lüdke, Tilman:	<i>Jihad Made in Germany</i> , LIT Verlag, Münster 2005.
McMeekin, Sean:	<i>Berlin-Bağdat Demiryolu: Almanya 'nın Dünya Hakimiyeti Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu (1898-1918)”</i> , Picus Yayınları, İstanbul 2012.
Mehring, Franz:	<i>Karl Marx: The Story of His Life</i> . George Allen and Unwin, London 1936.
Oppenheim, Max Freiherr von:	<i>Die Beduinen</i> , Cilt:1, Leipzig 1939.
_____	<i>Rabeh und das Tschadseegebiet</i> , Berlin 1902.
_____	<i>Tell Halaf: A New Culture in the Oldest Mesopotamia</i> , Glasgow University Press, Glasgow 1933.
Ortaylı, İlber:	<i>Osmanlı İmparatorluğu 'nda Alman Nüfuzu</i> , İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
	<i>Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi</i> , Cilt:2, 5 Ortadoğu, Haz. Hamit Zübeyr Koşay, Zarif Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, Ankara 2013.

Özyüksel, Murat:	<i>Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi: Anadolu ve Bağdat Demiryolları</i> , İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
Peters, Rudolph:	<i>Islam and Colonialism: The Doctrine of Jihad in Modern History</i> , Mouton Publishers, The Hague, 1979.
Poley, Jared:	<i>Decolonization in Germany: Weimar Narratives of Colonial Loss and Foreign Occupation</i> . Peter Lang AG, Berlin 2007.
Sareen, T. R:	<i>Indian Revolutionary Movement Abroad (1905-1921)</i> , New Delhi, 1979.
Shaw, Wendy M.K:	<i>Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi</i> , İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
Sheridan, Gilley, Brian, Stanley:	<i>The Cambridge History of Christianity: Volume 8, World Christianities C.1815-c.1914</i> , Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 114.
Stern, Selma:	<i>Der Hofjude im Zeitalter des Absolutismus: Ein Beitrag zur Europäischen Geschichte im 17. und 18. Jahrhundert</i> , Philadelphia 1950.
Şıvgın, Hale:	<i>Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri</i> , Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.
Tetik, Ahmet:	<i>Teşkilat-ı Mahsusa Tarihi (Umur-u Şarkıyye Dairesi) 1914-1916</i> , Cilt:1, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.
Topkar, Kevser:	<i>Templer ve Yahudiler: Osmanlı Filistini'nde Alman Kolonileri (1869-1917)</i> , Taş Mektep Yayın Atölyesi, İstanbul 2015.
Toros, Taha:	<i>Ali Münif Bey'in Hatıraları</i> , İsis Yayınları, İstanbul 1996.
Trumpener, Ulrich:	<i>Germany and the Ottoman Empire</i> , Princeton University Press, New Jersey 1968.

	<i>Türk Dış Politikası (1830-1989)</i> ed. Serkan Kekevi, Yunus Emre Tekinsoy, İsmet Türkmen, Berikan Yayınları, Ankara 2017.
Uçarol, Rifat:	<i>Siyasi Tarih</i> , İstanbul 2008, Der Yayınları.
Vietsch, Eberhard von:	<i>Gegen die Unvernunft. Der Briefwechsel zwischen Paul Graf Metternich und Wilhelm Solf (1915-1918)</i> , Schünemann, Bremen 1964.

Makaleler

Alkan, Necmettin:	“Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na Girmesi”, <i>1914’ten 2014’e 100.cü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı</i> , 20-21 Kasım 2014, ed. Zekeriya Türkmen, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2014.
Baumgartner, Johannes:	“Max von Oppenheim, Lawrence of Arabia”. <i>Antike Welt</i> 30(4): (1999). s. 411-415.
Caskel, Werner:	“Max Freiherr von Oppenheim (1869-1946)”, <i>Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft</i> , Band 101, Neue Folge Band 26, Wiesbaden, 1951, s. 3-8.
Çavdar, Necati:	“II. Abdülhamit Devri Osmanlı Dış Politikası”, <i>Türk Dış Politikası (1830-1989)</i> ed. Serkan Kekevi, Yunus Emre Tekinsoy, İsmet Türkmen, Ankara 2017.
Çiçek, Talha:	“Birinci Dünya Savaşı’nda Suriye’de Panislamist Propaganda: Eş-Şark Gazetesi Örneği”, <i>Dil ve Edebiyat Araştırmaları</i> , Bahar 2018, Sayı: 17, s. 107-126.
_____	“The Tribal Partners of Empire in Arabia: The Ottomans and the Rashidis of Najd (1880-1918)”, <i>New Perspectives on Turkey</i> , Sayı: 56, 2017, s. 105-130.
Çolak, Mustafa:	"Birinci Dünya Savaşının İslam Coğrafyasına Bıraktığı Önemli Bir Olumsuz Sonuç: Müslümanların Radikalleştirilmesi", <i>Türkiye Günlüğü</i> , Güz 2018, Sayı: 136, s. 22-32.

_____,	“Alman Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı’nda Trabzon’da Gürcü Lejyonunun Kurulması ve Faaliyetleri”, Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih- Dil- Edebiyat Sempozyumu Bildirileri, 3-5 Mayıs 2001, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Cilt:1, 507-520.
_____,	“ <i>Alman-Türk Dostluk Cemiyeti’nin İstanbul’da Bir Dostluk Yurdu Kurma Çabaları (1915-1918)</i> ”, I. Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya 2010, s. 182-187.
_____,	“Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın Osmanlı Devleti’nden Beklentileri”, <i>İkinci Uluslararası Tarih Sempozyumu- 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı</i> , İzmir 2015, s. 434.
_____,	“Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın Osmanlı Devleti’nden Beklentileri”, <i>İkinci Uluslararası Tarih Sempozyumu- 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı</i> , 24-26 Nisan 2015, İzmir 2015, s. 433-441.
_____,	“Oppenheim’in Raporlarına Göre II. Abdülhamit’in Panislamist Politikaları ve Bunun İngiliz-Alman Rekabetine Yansımaları”, <i>II. Abdülhamit Sempozyumu, C.1, Türk Tarih Kurumu</i> , Ankara 2014.
_____,	“Oppenheim’in Raporlarına göre II. Abdülhamit’in Panislamist Politikaları ve Bunun İngiliz-Alman Rekabetine Yansımaları (1906)”, <i>II. Abdülhamit Sempozyumu</i> , 20-21 Şubat 2014, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 307-320.
Durgun, Bülent:	“Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk-Alman Askeri İlişkileri ve Liman von Sanders Heyetinin Görevlendirilmesi”, <i>100. Yılında Birinci Dünya Savaşı ve Mirası Bildiriler Kitabı</i> , Ed. Halil Çetin, Lokman Erdemir, s. 231-245.
Erdemir, Hatice Palaz, Erdemir, Halil:	“Alman Emperyalizmi ve Osmanlı Topraklarında Arkeoloji ”, <i>Tarih Okulu Dergisi</i> , Eylül 2013, Sayı: 15, s. 261-283;
Hanisch, Marc:	“Curt Prüfer- Orientalist, Dragoman und Oppenheims “man on the spot””, <i>Erster Weltkrieg und Dschihad: Die Deutschen und die Revolutionierung des Orients</i> , ed. Wilfried Loth ve Marc Hanisch, s.167-173.

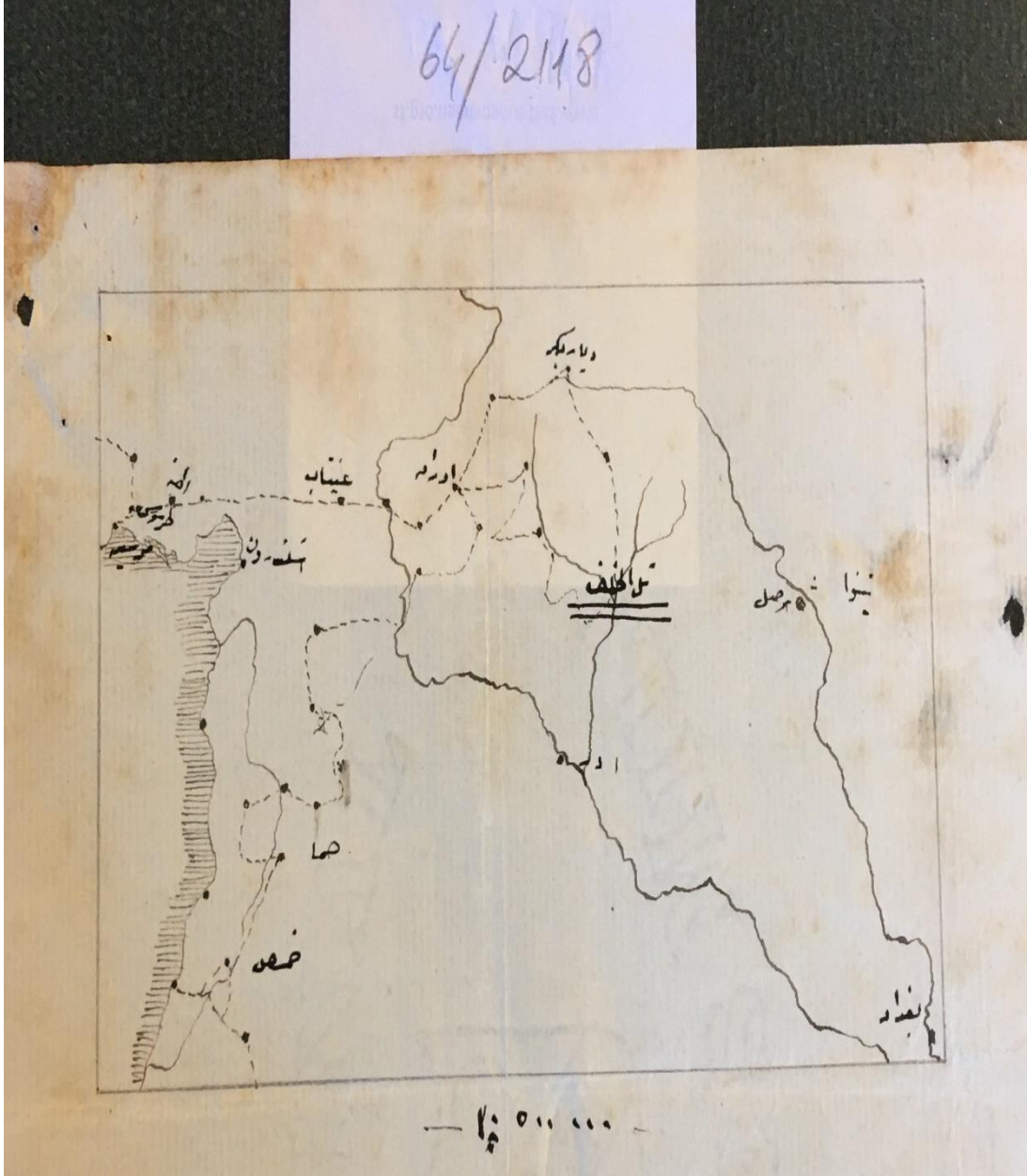
_____,	“Max Freiherr von Oppenheim und die Revolutionierung der islamischen Welt als anti-imperiale Befreiung von oben” <i>Erster Weltkrieg und Dschihad: Die Deutschen und die Revolutionierung des Orients</i> , Oldenbourg Verlag, München 2014, s. 13-38.
Hitzel, Frederic:	"Osman Hamdi Bey et les Debuts de L'archeologie Ottomane", <i>Turcica</i> , Sayı: 42, 2010, s. 167-190.
Karacakaya, Safa Furkan:	“Max von Oppenheim’in İkinci Abdülhamit Dönemindeki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti’nin Bakış Açısı”, <i>Türk-Alman İlişkilerine Farklı Disiplinlerden Bakış</i> , Ed. Mehmet Altunkaya, Kemal Demir, Diren Çakılcı, Konya, Aralık 2019.
Kaşıyugun, Ali, Çolak, Mustafa:	"Savaş ve Propaganda: Birinci Dünya Savaşı’nda Alman Propagandası", <i>History Studies</i> , Cilt:6, Sayı:5, Eylül 2014, s. 157-176.
Keleşyılmaz, Vahdet:	“Belgelerle Türkiye’nin Birinci Dünya Savaşı’na Giriş Süreci”, <i>Erdem Dergisi</i> , Cilt: 11, Sayı: 31.
Kon, Kadir:	“Almanya’nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Üç Memorandumu”, <i>İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi</i> , Sayı: 53, İstanbul 2012, s. 211-252
Köni, Hasan:	“Birinci Dünya Savaşı’nda Yabancı İstihbarat”, <i>I. Dünya Savaşı’nın 100.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu</i> , Esam Yayınları, Ankara 2015, s. 217-226
Kröger, Martin:	“Revolution als Programm. Ziele und Realität deutscher Orientpolitik im Ersten Weltkrieg”, in Michalka, Wolfgang: <i>Der Erste Weltkrieg. Wirkung, Wahrnehmung. Analyse</i> , München, Zurich 1994, s. 366-391.
McKale, Donald M:	“Germany and the Arab Question Before World War I.” <i>The Historian</i> , vol. 59, no. 2, 1997, s. 311–312.
_____,	1997: "The Kaiser's Spy". Max von Oppenheim and the Anglo-German Rivalry before and during the First World War, <i>European History Quarterly</i> , 27, s. 199-219.
Melka, L. Robert:	“Max Freiherr von Oppenheim: Sixty Years of Scholarship and Political Intrigue in the Middle East”. <i>Middle Eastern Studies</i> 9(1), 1973: s. 81- 93.

Polat, Nazım H:	“Çukurovalı İki Adaş: Münif Beyler”, <i>III. Uluslararası Halk Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyum Bildirileri Kitabı</i> , 30 Kasım-2 Aralık 1998, Adana, s. 564-579.
Reyhan, Cenk:	Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914), <i>Belleten</i> , Cilt: LXIX, Sayı:254, Nisan 2005, s. 1-10.
Rukancı, Fatih, Anameriç, Hakan:	"Arşiv Belgeleri ile II. Abdülhamit Dönemi Müzecilik Faaliyetleri", <i>Tarih Araştırmaları Dergisi</i> , Cilt:38, S. 66, 2019, s. 383-418.
Sarıtaş, İbrahim:	“Alman İmparatorluğu’nun Türk Dünyasına Yönelik Propaganda Faaliyetleri: Arkeolog Max Freiherr von Oppenheim ve Doğu Haber Ajansı”. <i>bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi</i> , (2019). S. 91: s. 113-135.
Schwanitz, Wolfgang G:	“Die Berliener Djihadisierung des Islam, Wie Max von Oppenheim die Islamische Revolution Schürte”. <i>KAS-AI 10(04)</i> 2004: s. 17-34.
—————,	“Djihad Made in Germany: Der Streit um den Heiligen Krieg 1914-1915”, <i>Sozial Geschichte</i> , 18, 2003, 2, s. 7-34.
—————,	“Max von Oppenheim und der Heilige Krieg. Zwei Denkschriften zur Revolutionierung Islamischer Gebiete 1914 und 1940”, <i>Sozial Geschichte</i> , 19, 2004, 3, s. 28-59.
Songül Dumlupınar Alican:	"Halil Edhem ve Bibliyografya (Amida) İsimli Çalışması Üzerine", <i>Tarih ve Gelecek</i> , Ağustos 2019, Cilt:5, Sayı:2, s. 449-460.
Studt, Jan-Dirk:	"Max von Oppenheim und der Nahe Osten- Lebensraum oder politische Intrige?" <i>Asien Afrika Lateinamerika</i> , Cilt: 27, 1999, s. 137-157.
Şimşek, Fatma, Dinç, Güven:	"XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar", <i>Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> , Yıl:10, Sayı:16, 2009/1. (101-127)
Özgüdenli, Osman, Coşgun, Selçuk:	“Asar-ı Atika Nizamnameleri ve Nizamname Metinlerinin Mukayesesi” , <i>Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi</i> .

Taş, Fahri:	“Vilayat-ı Şarkıye Islahatı ve Nicolas Hoff”, <i>Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi</i> , Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. Yılı Özel Sayısı, Sy: 42, Kasım 1988, (923-967).
Teichmann, Gabriele:	“Sal. Oppenheim jr. & Cie., Cologne”, <i>Financial History Review I</i> (1994) s. 69-78, Cambridge University Press.
Türkmen, Zekeriya:	“Ermeni Meselesine Çözüm Arayışı Sürecinde Uygulamaya Konulan Bir Proje: Vilayat-ı Şarkıye (Doğu Anadolu) Islahat Müfettişliği (1913-1914)”, <i>Yeni Türkiye</i> , 60/2014,
Özgüdenli, Osman-Çoşgun, Selçuk:	“Asar-ı Atika Nizamnameleri ve Nizamname Metinlerinin Mukayesesi”, <i>Arca Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi</i> , yayınlanmak üzere dergiye verilen makale.
Vera Niehus:	Ein “ <i>Ambassadeur Ideal</i> ” Jedoch den Anstrengungen des Ministeriallen Dienstes nicht Gewachsen: Paul von Hatzfeldt als Aussen-politischer Mitarbeiter Bismarcks, <i>Bismarcks Mitarbeiter</i> , ed. Lothar Gall ve Ulrich Lappenküpar, Schöningh 2008, s. 135-145.
Treue, Wilhelm:	“Max Freiherr von Oppenheim. Der Archäologe und die Politik”, <i>Historische Zeitschrift</i> , 1969, 209, s. 37-74.
Yarç, Güler:	“ <i>Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Hastaneleri</i> ”, I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya 2010, s. 505-525.
Yaşayanlar, İsmail:	"Devlet, Arkeoloji ve Asar-ı Atika: Bir Vilâyet Müzeciliği Örneği Olarak Müze-i Hümayun Bursa Şubesi", <i>Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> , Cilt:19, Sayı:35, 2018, (555-585).
Gazeteler	
	Zentralstelle des Hamburgischen Kolonialinstituts, numara: 14873, Ocak 1913, Oscar Lenz, (Konrad Guenther’in <i>Lebensbild eines Africaforschers</i> kitabı.)
Berliner Tageblatt,	Numara:658, 28 Eylül 1911

Deutsche Tageszeitung,	Numara: 9, 11 Ocak 1914
Ansiklopedi Maddeleri	
Neue Deutsche Biographie	“Clemens August: Herzog von Bayern”, Cilt:3, s. 282, Duncker ve Kumbolt, Berlin 1957.
TDV İslam Ansiklopedisi	“Hüseyin Kazım Kadri” Cilt: 18, İstanbul 1998, Nurettin Albayrak, s. 554-555.
Tezler	
Altıntaş, Yusuf Ziya,	<i>Otto Von Bismarck ve Osmanlı'daki İmajı</i> , İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012
Oberhaus, Salvador,	<i>Zum Wilden Aufstande Entflammen, Die Deutsche Agyptenpolitik 1914 bis 1919</i> , Yayınlanmamış Doktora Tezi, Heinrich-Heine-Universität, Felsefe Fakültesi, Düsseldorf 2006.
Ortaklan, Oya Kasap,	<i>Erken Sinemanın Aynasından Osmanlı İmparatorluğu ile Alman İmparatorluğu Arasındaki Sinemasal İlişkiler: Kültürel Alışveriş, İzlenimler, Etkileşimler (1895-1918)</i> , Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo TV ve Sinema Anabilim Dalı Sinema Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2018.
Stoddard, Philip,	<i>The Ottoman Government and the Arabs (1911-1918): A Preliminary study of the Teşkilat-ı Mahsusa</i> , Princeton University, Doktora Tezi, Michigan 1963.
İnternet Kaynakları	
	https://sites.google.com/site/sozialistischeklassiker2punkt0/karl-marx/1842/karl-marx-briefan-dagobert-oppenheim , son erişim 12.07.2019.
	https://www.britannica.com/topic/al-Azhar-University

EKLER

EK-1:Oppenheim'ın kazı için müracaatında ek olarak verilen ve Tel Halef'in yerini gösteren harita.

64/2148

Le Caire, 17 Mars 1909.

Au

Ministère Impériale de l'Instruction publique,
S t a m b o u l .

J'ai l'honneur de porter à la connaissance du Ministère Impériale de l'Instruction publique que j'ai découvert, en 1899, les traces d'un palais, probablement de l'ère hétéenne, sur une colline qui s'appelle aujourd'hui Tell Halaf, située du côté droit de la rivière Chabour et à peu de kilomètres d'un village tcherkesse nommé Ras el Ain, au sud de Mardin. Je viens de publier un ouvrage en allemand intitulé "Le Tell Halaf et la déesse voilée" dont je me permets de joindre une copie.

Je l'estimerais un grand bonheur s'il m'était permis de faire excaver bientôt la colline de Tell Halaf et les collines adjacentes, étant persuadé, par les découvertes que j'y ai déjà faites, qu'il était situé dans cet endroit un siège royal important et aussi une grande ville dont l'excavation aurait probablement pour l'histoire de la Mésopotamie intérieure une très grande importance.

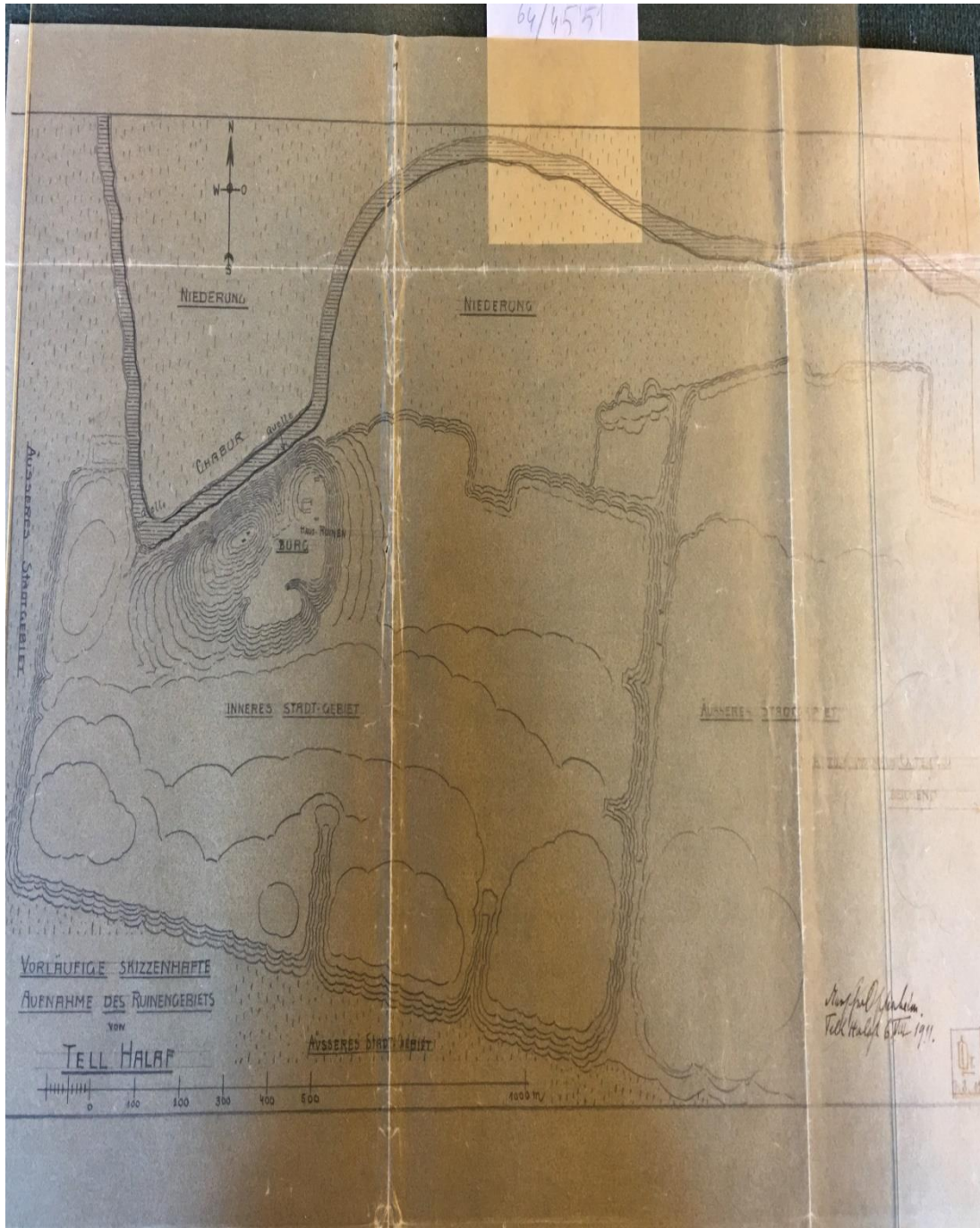
En priant le Ministère Impériale de l'Instruction publique de vouloir bien me donner à ce but la ^{pour deux ans} permission en vertu de l'Art XIV du Règlement sur les Antiquités de 1324 (1907) je me permets d'ajouter que la situation de la dite colline résulte de la carte qui est jointe à l'ouvrage en Allemand mentionné plus haut.

J'ai l'honneur d'exprimer au Ministère Impériale de l'Instruction publique, avec mes remerciements anticipés, la vive espérance qu'il voudra bien faire un accueil favorable à

المباركة دولتي تقيتني من هذا الموضع
Baron de Oppenheim

EK-2: Oppenheim'in Tel Halef'te kazı yapmak için izin başvurusu.

EK-3 : Tel Halef'teki kazı alanını gösteren kroki.

EK-4: Oppenheim'ın Tel Halef'te yaptırdığı bina.

هلب وادیه نه وار وادیه نه

وکیل سفارته به زلمه به روه اوینا میگه بیرونه کونو - ملک اویره شنه ورا واره
 تسلیم ایندیگی وندوه ترنگه حرکت انا سده ترقیفه ایندی برلی بوضه وکل الیسی
 اسباب وضعه مخصوصی عاری برلی وندوه عباره ایسه ده دیکری بیول دکل جمده خسته
 وندوه وکل اخله قلدی و بانی صه الیسیک انجه اونه صهای الیه ترنگه تخمیل ایلمه بیلی و انا ایسه
 ساره رلانیه برلی واره سنج انا عتقه ایله ملوا و قلدی حکم ایلمه بیلی - بر صبا ع کورینه حکم المانیانو
 قبیله ایله حکم ایکی وندوه ملک معاینه سده انا عتقه برلی نرایه دیکر لیک امریه به مسافت ایندی
 سویدم بودا وفاقه ایندیگی کی بوا سبک دوه عجم بیرونه کونو بیول برلی صایه کورینه تسلیم اولم
 خیر ایلوه ایله حسن عتقه کی تطبیق ده وفاقه ایندی بیکر الماده تبعه سده عایه اسباب المانیانو
 وفاقه اولم سینه برلیجه ساجده ایلسی فایتور سبوه احکامه مفایر عایه لک بونقده وفاقه
 ایلمه بیلی و حالیکه برلی بوا سبک الیسی سده بیکر ورسنه و سبک ایلمه بیلی سینه لک
 معاینه سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک
 بارده اوینا بیک بوضه وکل کنه و سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک
 وندوه وکل بوضه وکل کنه و سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک
 ان عتقه ایله ملوا و قلدی برلی و سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک
 ره اولم و قلدی ایلمه وندوه وکل عتقه و سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک سبک

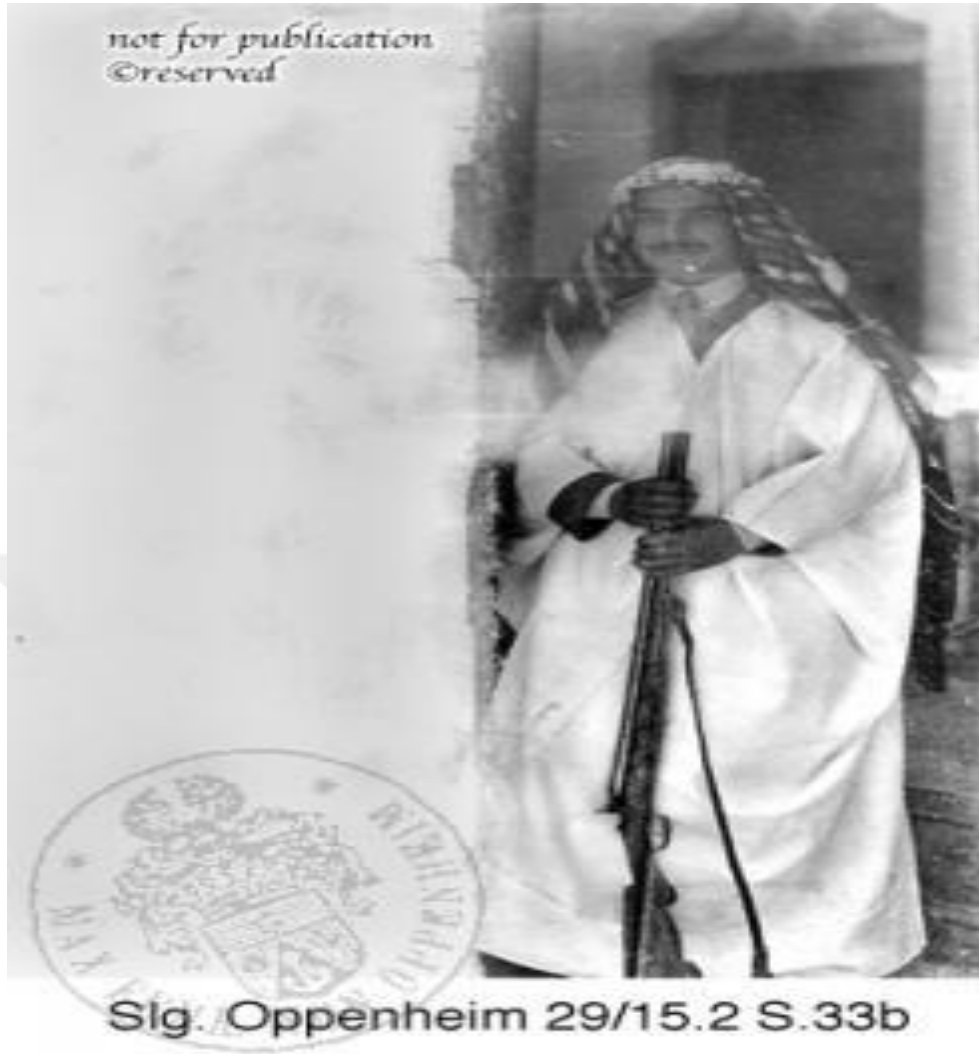
OSMANLI ARŞIVI		
DH.İD		
125-2	1	144

DH.İD.00129.2.00001.144

EK-8: Halep Valisi Celal Bey'in Oppenheim'a ait olan ve ülkeden çıkarılmak üzere gemilere sevk edilmeden önce el konulan sandıkların içinde asar-ı atika olduğunun düşünüldüğünü bildiren yazısı.

EK-9: Oppenheim’ın Urfa’da çekilmiş bir fotoğrafı. (Fotoğraf Köln Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü ve Alman Arkeoloji Enstitüsü’nün oluşturduğu <https://arachne.uni-koeln.de/> isimli sitede bulunan fotoğraf arşivinden alınmıştır.)

EK-10: Tel Halef kazısı komiseri Ahmed Dürri Bey. (Fotoğraf Köln Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü ve Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün oluşturduğu <https://arachne.uni-koeln.de/> isimli sitede bulunan fotoğraf arşivinden alınmıştır.)

EK-11: Oppenheim ve beraberindekilerin Halep Kalesi’nde bulunan aslan heykellerini incelerken çekilmiş fotoğrafı. (Fotoğraf Köln Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü ve Alman Arkeoloji Enstitüsü’nün oluşturduğu <https://arachne.uni-koeln.de/> isimli sitede bulunan fotoğraf arşivinden alınmıştır.)